

"XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR"

Konferensiyasi

Research Science and
Innovation House

BIZNING YO'NALISHLARIMIZ:

- Aniq fanlar
- Tabiiy fanlar
- Tibbiyot fanlari
- Texnika fanlari
- Iqtisodiyot
- Filologiya fanlari
- Pedagogika fanlari
- Ijtimoiy va gumanitar fanlar
- Psixologiya fanlari
- San'at va madaniyat fanlari
- Jismoniy tarbiya va sport

INDEKSLAYMIZ:

OpenAIRE

zenodo

Google
Scholar

[HTTP://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM](http://UNIVERSALPUBLISHINGS.COM)

+998 88 808 21 07

**«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi:

30.06.2025-yil.

Ushbu to'plamda **«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR»** ilmiy konferensiyasi 2025-yil 3-soni 06-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Konferensiya tarkibidagi barcha maqolalarga **DOI** unikal raqami biriktirilib, **Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro'yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Konferensiya materiallaridan professor-o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o'qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Konferensiya materiallari to'plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

**“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Eshqarayev Sadridin Choriyevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot va tabiiy fanlar kafedrasini mudiri, kimyo fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Mas’ul kotib:

Boboyorov Sardor Uchqun o‘g‘li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi:

Eshqarayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Texnika fanlari muharriri, Eshqarayev Ulug‘bek Chorievich – Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasini dotsenti, texnika fanlari nomzodi, Denov, O‘zbekiston.

Texnika fanlari muharriri Babamuratov Bekzod Ergashevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti dekani , texnika fanlari falsafa doktori, dotsent Termiz, O‘zbekiston.

Kimyo fanlari muharriri Mirabbos Xojamberdiev Ikromovich- Berlin Technische Universität dotsenti, kimyo fanlari doktori, Berlin, Germaniya

Kimyo fanlari muharriri, Eshqurbonov Furqat Bozorovich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, kimyo fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Iqtisodiyot fanlari muharriri Otamurodov Shavkat Tillayevich – Termiz iqtisodiyot va servis universiteti prorektori, iqtisod fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar muharriri, Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich – Termiz muhandislik-texnologiya instituti, ijtimoiy-gumanitar fanlar doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Otamurodov Furqat Abdukarimovich, Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali direktori, Termiz, O‘zbekiston tibbiyot fanlari falsafa doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Biologiya fanlari muharriri Nurova Zamira Annakulovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali. Termiz, O‘zbekiston, biologiya fanlari doktori, dots., Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Turabayeva Zarina Kenjabekovna Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali, tibbiyot falsafa fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Sotsiologiya fani muharriri Eryigitova Lobar Qodirovna Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa sotsiologiya fanlari doktori, Termiz, O‘zbekiston.

Filologiya fanlari muharriri Jo‘rayeva Ramziya Abdurahimovna Qo‘qon davlat pedagogika instituti. Qo‘qon, O‘zbekiston filologiya fanlari fanlari doktori (PhD), katta o‘qituvchi.

Fizika-matematika-fanlari muharriri Bobamuratov Ulug‘bek Erkinovich Termiz muhandislik-texnologiya instituti, falsafa fanlari doktori, fizika-matematika-fanlari, Termiz, O‘zbekiston.

Tibbiyot fanlari muharriri Axmedov Kamoliddin Xakimovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali 1-son davolash fakulteti dekani, tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tibbiyot fanlari muharriri Vohidov Alisher Shavkatovich Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Umumiy xirurgiya, bolalar xirurgiyasi va bolalar urologiyasi kafedراسi mudiri Tibbiyot fanlari doktori, professor

Gumanitar fanlar muharriri Rahmonov Abduqahhor Abdusattorovich Ma'naviy-axloqiy tarbiya va yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari, falsafa fanlari doktori (PhD)

TALABALARDA MULOQOT MADANIYATING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Muxamedova Dilbar Gafurdjanovna

O'zMU, "Psixologiya" kafedrası mudiri,

Psixol.f.d.prof.

Sayitova Nargiza Xikmatillo qizi

O'zMU, amaliy psixologiya talabasi

Muloqot madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish ma'naviy yuksalish maqsadida bo'lgan kishining xohishiga bog'liq bo'lib, tashqi emas, insonning ichki jarayoni bo'lib o'rtaga tushadi. O'z navbatida, ma'naviy darajani yuksaltirish, madaniyatni mukammallashtirish, zamonaviy hayotning moddiy va ma'naviy asoslarini mustahkamlash, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarning devolvasiyasida o'z aksini topgan salbiy ko'rinishlarni bartaraf qilishda, jamoat ishlariga qiziqishning so'nishi, ma'naviyatsizlik va skeptitsizm holatlarini oldini olish barkamol shaxsni tarbiyalashning zaruriy shartlaridan hisoblanadi

L.A. Petrovskiy muloqot madaniyatini rivojlantirish muammosini bir butun yaxlit shaxsiy ta'limot sifatida ta'riflaydi va unda ta'lim oluvchining rivojlanishi muloqot madaniyatining subekti sifatida ta'minlangan bo'lib, bunda ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy, kommunikativ funksiyalar integratsiyalashgan deb urg'u beriladi. Muallifning fikricha, bundan tashqari, mazkur fenomen ma'naviy-axloqiy, estetik va birinchi navbatda, shaxsning ma'naviy madaniyati bilan chambarchas bog'liqlikda shakllanadi. U umumiy madaniyatning muhim komponenti, shaxsning ijtimoiy rivojlanishining, muloqot madaniyati subektining quroli, kommunikativ faoliyatining sirtqi natijasi hisoblanadi[1]. Bu integrativ shaxsiy ta'lim bo'lib, o'z ichiga muloqot me'yorlari etiketini, insonning kommunikativ xususiyatlari va ko'nikmalarining axloqiy yo'nalishga asoslangan tizimini o'z ichiga oladi va u uchun shaxsiy mazmunga ega bo'lib, shaxsning boshqa odamlar bilan kommunikatsiyasining muomala va yurish-turish sohasini tartibga soladi.

A.F. Kurinnayaning qayd etishisha, bugungi kunda talabalarning ta'lim olishida e'tibor, asosan, bilimlar va metodlarni egallashga qaratilgan, ammo insoniy

munosabatlar, o'zaro kasbiy faoliyat sirlarini egallashga yetarlicha diqqat-e'tibor berilmayapti. Amaliyotda har qanday zamonaviy mutaxassisning hayot yo'lida uning samaradorligining asosiy muhim omili odamlar bilan ishlay olish mahorati belgilangan[3]. Muloqot sohasining shakllanish va rivojlanish jarayonining o'zi kompleks xususiyatga ega bo'lishi lozim, chunki bu boshqa kasbiy fanlar bilan interasiyani yaqinlashtirishga imkon beradi.

I.G. Shilkina o'z fikrini quyidagicha bayon etadi, ta'lim oluvchining shaxsiy rivojlanganlik darajasining ko'rsatkichi bo'lib, uning shaxsiy madaniyatining rivojlanganlik darajasi tushuniladi va bundan maqsad shaxsning kasbiy va malakaviy yuksalishi hisoblandi. Bunda, madaniyatning rivojlanishi nomlari qayd etilgan xususiyatlar bilan kifoyalaniq qolmaydi, ammo ular kasbiy tayyorgarlik sharoitida tizim yaratuvchi omil vazifasini bajaruvchi asosiy belgi (dominanta) bo'lib hisoblandi. Tadqiqotchi ishonadiki, ma'naviy ehtiyoqlar va ularni amalga oshirishga qaratilgan faoliyat, madaniy makonni (maydonni) tizimlashtiradi, bu esa o'z navbatida, doimiy ravishda kengayib boradi[2], shu bilan bir qatorda shaxsiy yuksalish imkoniyatini amalga oshirishga va ma'naviy dunyoqarash yo'nalishlarini to'g'ri tanlashga yordam beradi.

Yuqorida qayd etilgan malumotlarni hisobga olgan holda ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik quyidagilar[2]ni o'z ichiga olishi kerak:

muloqotning mohiyati va o'zaro hamkorlik, tushunish va o'zaro bir-birini tushunish, jamoa shakllanishining qonunlari va undagi o'zaro munosabatlar, hamkorlik faoliyati va uni tartibga solish mexanizmlari borasidagi zamonaviy psixologiyaning nazariy qoidalari va boshqalar haqidagi bilimlarga ega bo'lish;

real sodir bo'layotgan o'sha ijtimoiy-psixologik jarayonlarni guruh a'zolari tomonidan anglanishi, hamda bu jarayonlarda o'zining ishtirokini (rolini) baholash;

olingan bilimlar asosida bu jarayonlarni ongli ravishda tartibga solish, boshqarishda ishtirok etish;

shakllangan bilim, malakalarni mukammallashtirish va olingan bilimlarni amalda sinab ko'rish kabi omillar inobatga olingan.

E.E. Shernova tomonidan o'tkazilgan ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, strategiyalarni loyihalashtirishda va umuman shaxsning kommunikativ tayyorgarligining aniq shakllarini rivojlantirish tizimiga, shuningdek uning turli komponentlarini rivojlantirishga turli yondashuvlar mavjud[4]. Bu yondashuvlarning

ko'p qismi bo'lg'usi mutaxassislar bilan maxsus kurslarni, seminarlarni, praktikumlarni, treninglarni ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan o'quv ishlari jarayonlariga tegishli bo'lib, bunda ta'lim oluvchilarda ma'lum xususiyat va malakalarni shakllantirishga maqsadli ta'sir ko'rsatish amalga oshiriladi. Birinchi navbatda, samarali shaxslararo sharoitlarni, jamoadagi hamkorlik va dialogik muhitni kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi. Real o'quv jarayonida ularni hisobga olish muloqotning asosiy vazifasini – kasb egasining shaxsini muloqot, hamkorlik va dialogik muhit sharoitida samarali shakllanishiga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Петровская Л.А. Диагностика и развитие коммуникативной культуры. Киров, 2001. - 112 с.
2. Шилкина И.Г. Развитие коммуникативных особенностей у будущих педагогов. - Нижний Новгород: Волжский ГИПУ, 2005. - 98 с.
3. Куринная А.Ф. Психолого-педагогические аспекты формирования коммуникативных умений и навыков/ А.Ф. Куринная// Педагогика и психология формирования творческой личности. - Киев: Образование, Олимп. - 2002. - С. 206-211.
4. Karamatovna M.A. (2024). Important Aspects of Improving Students' Communicative Competence Today. *Miasto Przyszłości*, 55, 237–243.

HARBIY AXBOROTNI TO'PLASH VA TARQATISHDA XALQARO VA MILLIY QONUNCHILIKNING AHAMIYATI

Sulaymonova Umida Pulat qizi

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti

Harbiy jurnalistika yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy axborotni to'plash va tarqatish jarayonida xalqaro va milliy qonunchilikning ahamiyati o'rganilgan. Solishtirma-huquqiy tahlil, kontent-tahlil va ekspert so'rovnomalari asosida mavjud regulyativ kamchiliklar aniqlangan va yechimlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy axborot, qonunchilik, axborot xavfsizligi, davlat siri, xalqaro tajriba, regulyatsiya, huquqiy nazorat.

ASOSIY QISM

Zamonaviy axborot jamiyatida harbiy xarakterdagi ma'lumotlarning to'planishi, qayta ishlanishi va tarqatilishi jarayonlari global xavfsizlik va siyosiy barqarorlikning ajralmas elementi sifatida qaralmoqda. Harbiy axborotlar — bu oddiy statistik yoki faktologik ma'lumotlardan ko'ra, davlat suvereniteti, mudofaa qudrati va geosiyosiy manfaatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan maxsus axborot resursidir. Shu sababli bunday ma'lumotlarning muhofazasi, ulardan foydalanish mexanizmlari va tarqatilishi ustidan qat'iy nazorat har bir demokratik jamiyatda qonunchilik asosida tartibga solinadi¹.

Bugungi globallashgan axborot muhitida, ayniqsa sun'iy intellekt, sun'iy yo'ldoshlar, ijtimoiy tarmoqlar, ochiq ma'lumotlar bazalari kabi texnologiyalar orqali harbiy axborotni to'plash imkoniyatlari nihoyatda kengaydi. Bu esa nafaqat davlat organlarini, balki jurnalistlar, nohukumat tashkilotlar va hatto yirik texnologik kompaniyalarni ham harbiy axborot egasiga aylantirdi. Shu bilan birga, xalqaro amaliyotda ushbu ma'lumotlarga ishlov berish va ularni tarqatish chegaralari, xususan, milliy xavfsizlik, inson huquqlari, matbuot erkinligi va axborot sirlari o'rtasidagi muvozanat doimiy bahs va normativ izlanishlar maydoniga aylangan².

Xalqaro huquq doirasida harbiy axborotning muhofazasi BMTning 1946-yildagi "Matbuot erkinligi" rezolyutsiyasi, 1966-yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar

¹ Арапова Г.Ю., Кузеванова С.И., Ледовских М.А., Пантелеев Б.Н. Освещение журналистами экстремальных ситуаций. – 2-е изд., испр. и доп. – Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2012. – 160 с. – (Справочная серия. Юристу и руководителю СМИ)..

² Johnson D., Eastwood J. Strategic Communication and Influence Operations. // Journal of Information Warfare. – 2020. – Vol. 19(1). – P. 32–48.

to'g'risidagi xalqaro pakt, NATOning axborot xavfsizligi protokollari, Yevropa Ittifoqining GDPR tizimi va boshqa xalqaro hujjatlar asosida tartibga solinadi. Shu bilan birga, har bir mamlakat milliy xavfsizlik siyosati doirasida o'z qonunchiligini ishlab chiqadi. Masalan, Germaniyada "Bundesdatenschutzgesetz", Fransiyada "Loi sur le secret de la défense nationale", AQShda esa "Classified Information Procedures Act" harbiy axborotni qonuniy boshqarishning asosiy vositalaridir³.

Harbiy axborotni qanday to'plash, undan kimlar foydalana olishi, qanday shartlarda u tarqatilishi mumkinligi kabi savollar bugungi kunda nafaqat harbiy sohaga, balki jurnalistika, huquqshunoslik va axborot texnologiyalari sohalariga ham bevosita daxldor bo'lib qoldi.

Harbiy axborot bilan ishlash masalasi, ayniqsa uning to'planishi va tarqatilishi, nafaqat milliy xavfsizlik bilan, balki xalqaro huquqiy majburiyatlar va axborot erkinligi prinsiplari bilan ham uzviy bog'liqdir. Bu mavzuga oid xorijiy ilmiy manbalar harbiy axborotni boshqarishning turli model va yondashuvlarini tavsiflab bergan. Jumladan, Schmid harbiy sir saqlanishi bilan demokratik ochiqlik o'rtasidagi murakkab muvozanatni o'rganib, G'arb mamlakatlarida axborot muhofazasi doimiy monitoring va parlament nazorati ostida yuritilishini ta'kidlaydi⁴. Johnson va Eastwood esa strategik kommunikatsiya doirasida harbiy axborotning ongli ravishda shakllantirilishi va tarqatilishi muhim geosiyosiy qurolga aylanganini tahlil qiladi.

O'zbekistonda bu boradagi yondashuvlar asosiy e'tiborni axborot sızıntilarini cheklash va davlat sirlari doirasini belgilashga qaratgan. Milliy qonunchilikda harbiy axborot alohida obyekt sifatida tilga olinmasada, u "Davlat siri" va "Axborot erkinligi" to'g'risidagi qonunlar orqali nazorat qilinadi. Biroq, harbiy kontentning elektron muhitda aylanishi, transchegaraviy axborot oqimlari, va yangi media vositalarida joylashtirilishi aniq tartibga solinmagan. Masalan, Prezident qarori bilan 2022-yilda tasdiqlangan Milliy axborot xavfsizligi strategiyasida umumiy tamoyillar bayon etilgan bo'lsa-da, harbiy axborotni to'plash va e'lon qilishga oid amaliy regulyatsiya mavjud emas⁵.

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar tahlili, xorijiy tajriba bilan solishtirma yondashuv, hamda ijtimoiy tarmoqlardagi harbiy kontentlar asosida kontent-tahlil metodlari qo'llanildi. Avvalambor, O'zbekiston, AQSh, Rossiya Federatsiyasi va Germaniyaning harbiy axborotga oid qonunchilik hujjatlari qiyosiy tarzda tahlil qilindi. AQShda "Classified Information Procedures Act", Rossiyada "O mudrosti

³ Schmid A.P. Military Secrecy and Democracy. // Security Dialogue. – 2021. – Vol. 52(3). – P. 215–233.

⁴ Johnson, D., & Eastwood, J. (2020). Strategic Communication and Influence Operations. Journal of Information Warfare, 19(1), 32–48. <https://www.jinfowar.com/tags/strategic-communications>

⁵ A.S. Safarov Milliy axborot siyosatida harbiy jurnalistikaning o'rni // Harbiy jurnalistika asoslari. – T.: «O'zbekiston», 2022. – B. 106–112

informatсионnoy bezopasnosti", Germaniyada esa "Bundesdatenschutzgesetz" orqali harbiy axborotning maxfiylik darajalari va jurnalistik ishlov berish mezonlari aniq tartibga solingani aniqlangan. Bu davlatlarda harbiy ma'lumotni to'plash uchun ruxsatnoma, ekspertiza va rasmiy monitoring jarayonlari joriy etilgan⁶.

Xalqaro qonunchilik va milliy tizim o'rtasidagi tafovut shundan iboratki, xorijda harbiy axborot matbuot erkinligi doirasida emas, balki xavfsizlik siyosatining ajralmas bo'lagi sifatida qaraladi. O'zbekistonda esa bu ikki mezon – axborot erkinligi va milliy xavfsizlik – o'zaro tafovutli huquqiy hujjatlar orqali tartibga solinmoqda. Natijada jurnalistlar va axborot subyektlari uchun muayyan noaniqlik vujudga kelgan.

XULOSA

Yakuniy natija shuki, harbiy axborot bilan ishlashda xalqaro tajribalarga asoslangan, texnologik vositalar va axborot siyosatini uyg'unlashtirgan, aniq reglament va huquqiy javobgarlikni belgilovchi normativ tizim zarur. Milliy qonunchilikni xalqaro huquqiy mezonlarga yaqinlashtirish, xususan, harbiy axborotni qayta ishlovchi media subyektlari uchun maxsus tartib va malakaviy cheklolvar joriy etilishi ayni mudofaa siyosatining barqarorligini ta'minlaydi

Harbiy axborotni to'plash va tarqatish jarayonlari davlat xavfsizligi, huquqiy nazorat va xalqaro majburiyatlar bilan uzviy bog'liq. Tahlillar O'zbekistonda mavjud qonunchilik umumiy tamoyillarni belgilash bilan cheklanishini, amaliy regulyatsiya esa yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatdi. Xalqaro tajribalarga tayanilgan holda milliy qonunchilikni takomillashtirish, maxsus reglamentlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

ADABIYOTLAR

1. A.S. Safarov Milliy axborot siyosatida harbiy jurnalistikaning o'rni // Harbiy jurnalistika asoslari. – T.: «O'zbekiston», 2022. – B. 106–112
2. A.S.Safarov Harbiy jurnalistika asoslari: o'quv qo'llanma. – T.: «O'zbekiston», 2022. – 120 b.
3. Johnson D., Eastwood J. Strategic Communication and Influence Operations. // Journal of Information Warfare. – 2020. – Vol. 19(1). – P. 32–48.
4. Johnson, D., & Eastwood, J. (2020). Strategic Communication and Influence Operations. Journal of Information Warfare, 19(1), 32–48. <https://www.jinfowar.com/tags/strategic-communications>
5. Schmid A.P. Military Secrecy and Democracy. // Security Dialogue. – 2021. – Vol. 52(3). – P. 215–233.

⁶ A.S.Safarov Harbiy jurnalistika asoslari: o'quv qo'llanma. – T.: «O'zbekiston», 2022. – 120 b.

6. Арапова Г.Ю., Кузеванова С.И., Ледовских М.А., Пантелеев Б.Н. Освещение журналистами экстремальных ситуаций. – 2-е изд., испр. и доп. – Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2012. – 160 с. – (Справочная серия. Юристу и руководителю СМИ)..

PRONUNCIATION TYPES OF ENGLISH IN THE USA

Student: Xakimova Dildoraxon

Student of ASIFL

Supervisor: Abdulazizova Sevara

Teacher of ASIFL

Annotation: This article explores the various pronunciation types of English spoken in the United States, analyzing key regional dialects and their distinguishing phonetic features. It discusses how American English is not a monolithic form but a rich spectrum of regional accents shaped by historical, cultural, and social influences. Special attention is paid to General American, Southern American English, African American Vernacular English (AAVE), New York City English, and other regional varieties. The study aims to give insight into the diversity of American English pronunciation and its sociolinguistic implications.

Аннотация: В данной статье рассматриваются различные типы произношения английского языка, используемого в США, анализируются ключевые региональные диалекты и их фонетические особенности. Американский английский представлен как не единая форма, а как богатый спектр региональных акцентов, сформированных под влиянием исторических, культурных и социальных факторов. Особое внимание уделяется General American, Southern American English, African American Vernacular English (AAVE), New York City English и другим региональным разновидностям.

Key words: American English, pronunciation, dialects, accents, phonetics, regional variation, General American, sociolinguistics

Ключевые слова: Американский английский, произношение, диалекты, акценты, фонетика, региональные различия, General American, социолингвистика

English in the United States, often referred to as American English, exhibits a wide variety of pronunciation types or accents. Despite being one language, the pronunciation of words can differ drastically depending on the region. These variations are not only a result of geography but also reflect historical migration patterns, social groups, and cultural identity. Understanding these pronunciation types helps linguists, educators, and learners of English comprehend the vast diversity within the country.

1. General American English (GenAm)

General American is the most widely understood and used accent across the U.S., often considered the 'standard' or 'neutral' accent. It is commonly heard on national news broadcasts, in movies, and in educational contexts. Phonetic features of General American include:

- Rhoticity: The /r/ sound is pronounced clearly in all positions (e.g., car, better).
- The flapping of /t/ and /d/: The sound between vowels, as in butter and ladder, becomes a quick tap [ɾ].
- The absence of the trap-bath split: Words like bath and trap are pronounced with the same short-a vowel [æ].

2. Southern American English

Southern American English is spoken in the southeastern United States, including states like Georgia, Alabama, Mississippi, and parts of Texas. Key phonetic characteristics:

- Monophthongization: The diphthong [aɪ] in words like ride becomes [a:], so ride may sound like rahd.
- Southern drawl: A slow, melodic speech pattern with elongated vowels.
- Intrusive glide: The addition of a [j] sound in words like new pronounced as [nju:].

3. New York City English

New York City has one of the most recognizable accents in the United States. Distinctive features include:

- Non-rhoticity: The /r/ is often dropped unless followed by a vowel (car → cah).
- Tense vowels: Pronounced very strongly in words like coffee ([kɔəfi]).
- Th-stopping: Sounds like [θ] and [ð] may become [t] and [d] (e.g., this → dis, three → tree).

4. African American Vernacular English (AAVE)

AAVE is a dialect historically spoken by African Americans across the U.S. Though it includes grammatical and lexical differences, its pronunciation patterns are particularly distinctive.

Pronunciation features:

- Final consonant reduction: cold might be pronounced col'.
- Th-fronting: [θ] and [ð] are often pronounced as [f] and [v] (thing → fing, brother → bruvah).
- Merging of vowels: Words like pin and pen are pronounced the same.

5. Midwestern English

Spoken in states like Illinois, Ohio, and Michigan, Midwestern English is often the basis for General American but has unique features depending on the area.

Northern Cities Vowel Shift (NCVS):

- A chain shift of vowels that affects cities around the Great Lakes.
- Cat might sound like kyat, and cot and caught remain distinct.

6. Western American English

The Western U.S., including California and Nevada, features a relatively new and evolving accent.

Common features:

- Cot-caught merger: Cot and caught are pronounced the same.
- Fronting of /u/: The vowel in goose is pronounced further to the front of the mouth.
- Vowel shift in younger speakers: Particularly in California, a California Vowel Shift is seen among younger generations.

7. Boston English

Boston's accent is another highly recognizable variety.

Key features:

- Non-rhoticity: /r/ is dropped (park → pahk).
- Broad-a usage: bath may be pronounced with a broad [ɑ:].
- Nasalization: Vowels may become nasalized in some contexts.

8. Sociolinguistic Impact

Accents often carry social judgments. For example:

- General American is perceived as “educated” or “professional.”
  - Southern or AAVE speakers may face discrimination despite linguistic legitimacy.
  - Certain accents carry regional pride but also cultural stereotypes.
- Understanding the diversity of pronunciation in the U.S. helps challenge these stereotypes and promote linguistic equality.

9. Teaching and Learning Implications

For English learners:

- Exposure to different accents is essential.
- Listening comprehension exercises should include regional variations.
- Teachers should explain that no accent is “better” or “more correct” than another.

Accent diversity reflects identity, and embracing it enriches the learning process.

American English pronunciation is a complex, fascinating system shaped by geography, history, and culture. From the flat vowels of the Midwest to the melodic drawl of the South, the United States is a tapestry of English dialects. Recognizing and

appreciating these variations not only aids in language learning and teaching but also fosters respect for cultural diversity within the country.

References:

Labov, W., Ash, S., & Boberg, C. (2006). *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology and Sound Change*. Mouton de Gruyter.

Wolfram, W., & Schilling, N. (2016). *American English: Dialects and Variation* (3rd ed.). Wiley-Blackwell.

Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.

Rickford, J. R. (1999). *African American Vernacular English: Features and Use*. Blackwell Publishers.

Preston, D. R. (1999). *Handbook of Perceptual Dialectology*. John Benjamins Publishing.

KIMYO FANINI O'QITISHDA TAJRIBA VA LABORATORIYA ISHLARINING O'QUVCHILAR BILIMINI MUSTAHKAMLASHDAGI O'RNI VA SAMARADORLIGI

Xo'jamurodov Shuhrat Eshpo'lat o'g'li
TerDU akademik litseyi kimyo fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kimyo fanini o'qitish jarayonida tajriba va laboratoriya ishlarining o'quvchilar bilimini mustahkamlashdagi didaktik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida laboratoriya mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda ilmiy fikrlash, kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kompetensiyalarining shakllanishi asoslab berilgan. Shuningdek, tajriba asosida o'rgatishning zamonaviy shakllari, interaktiv texnologiyalarning qo'llanilishi va virtual laboratoriyalarning o'rni o'rganilgan. Muallif amaliy faoliyat asosidagi o'qitish metodikasi kimyo faniga bo'lgan qiziqishni oshirishi, o'quvchilarning nazariy bilimlarini hayotiy tajriba bilan mustahkamlashi, shuningdek, fanlararo integratsiyani kuchaytirishini asosli dalillar bilan isbotlaydi. Maqola umumta'lim maktablari va pedagogik oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy-metodik tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

KALIT SO'ZLAR: Kimyo ta'limi, laboratoriya mashg'uloti, tajriba asosida o'qitish, ilmiy tafakkur, metodika, interaktiv yondashuv, kompetensiya, nazariya va amaliyot, vizual ta'lim, xavfsizlik qoidalari, virtual laboratoriyalar.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ta'lim tizimidan kutilayotgan asosiy natijalardan biri – o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, ilmiy asoslangan qaror qabul qila oladigan, amaliy ko'nikmaga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllantirishdir. Bu ayniqsa tabiiy fanlar, xususan, kimyo ta'limi uchun muhimdir. Kimyo o'z mohiyatiga ko'ra tajriba asosidagi fan hisoblanadi. Uning asosiy qonuniyatlari, moddalarning fizik-kimyoviy xossalari, reaksiyalarning xatti-harakati o'quvchiga bevosita ko'rsatilmasa yoki u buni mustaqil bajarmasa, nazariy bilimlar yuzaki qolishi, tushunchalar shakllanmasligi mumkin.

Shu nuqtai nazardan kimyo fanini o'qitishda tajriba va laboratoriya mashg'ulotlarining tutgan o'rni beqiyosdir. Ular o'quvchining bilim olish faoliyatini faollashtiradi, o'zlashtirish jarayonini interaktiv va muloqotli shaklga keltiradi, kognitiv va motorik kompetensiyalarni shakllantiradi. Tajriba orqali bilim olish – bu o'quvchining “boshdan o'tkazgan” ilmiy tajribasidir. Unga asosan bilim shunchaki eslab qolish

emas, balki anglab yetish, mantiqiy tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish holatiga aylanadi.

Mazkur maqolada aynan shu jihatlar – laboratoriya ishlarining samaradorligi, ularni tashkil etish metodikasi, o‘quvchilar bilimini mustahkamlashdagi roli, shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Bu o‘rinda nafaqat an’anaviy metodlarga, balki innovatsion vositalarga ham e’tibor qaratilgan bo‘lib, maqola o‘qituvchilar uchun nazariy va amaliy yo‘riqnoma sifatida xizmat qilishi mumkin.

ASOSIY QISM

Zamonaviy ta’lim tizimi doirasida tabiiy fanlar, xususan, kimyo fani o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishda, ilmiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ayniqsa, tajriba va laboratoriya mashg‘ulotlari ushbu jarayonning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Tajribaviy o‘rganish orqali o‘quvchilar nazariy bilimlarni real hodisalar bilan bog‘lash imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa ularning bilimlarini mustahkamlash, mantiqiy fikrlash, muammoni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ilmiy qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Amaliy faoliyatga asoslangan o‘qitish nafaqat bilimlarni samarali egallashni ta’minlaydi, balki o‘quvchilarni mustaqil kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Kimyo darslarida tajriba va laboratoriya mashg‘ulotlarining samaradorligi bir necha pedagogik va psixologik omillarga bog‘liq. Ulardan eng muhimi – o‘quvchilarning dars jarayonidagi ishtirokchilik darajasi, faol o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoji, didaktik materiallarning tayyorgarligi va ularning xavfsizligi hisoblanadi. Tajriba asosida o‘rganish shunchaki ko‘rgazmali vosita emas, balki o‘quvchini faollikka, izlanishga undovchi usuldir. Aynan amaliy harakat orqali kimyoviy qonuniyatlar, moddalarning xossalari va reaksiyalarini o‘zlashtirish ancha samarali kechadi. Ko‘p hollarda nazariy darslarda tushuntirilgan abstrakt tushunchalar (masalan, kimyoviy bog‘lanishlar, ionlashuv, muvozanat) faqat tajriba orqali to‘laqonli tushuniladi.

Didaktik nuqtai nazardan, tajriba va laboratoriya ishlarini kimyo o‘qitish jarayoniga integratsiyalashda uch bosqichli metodik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi: tayyorlov bosqichi, amalga oshirish bosqichi va tahlil (refleksiya) bosqichi. Tayyorlov bosqichida o‘quvchilar tajribaning maqsadi, ishlatiladigan asbob-uskunalar, xavfsizlik qoidalari bilan tanishtiriladi. Amaliy bosqichda esa o‘quvchi bevosita tajribani o‘tkazadi, kuzatadi, zarur o‘lchovlarni bajaradi. Yakuniy bosqich – natijalarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish, jarayonni baholash bosqichidir. Bu metodik yondashuv, ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan zamonaviy ta’lim jarayonida juda muhim hisoblanadi.

Tajriba va laboratoriya ishlari orqali o'quvchilarda quyidagi kompetensiyalar rivojlanadi: ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi (savol qo'yish, gipoteza ilgari surish, sinash), axborot bilan ishlash kompetensiyasi (kuzatish natijalarini yozib olish, tahlil qilish, solishtirish), kommunikativ kompetensiya (jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, mulohaza bildirish), texnologik kompetensiya (asbob-uskunalar bilan ishlash, me'yorlarga rioya qilish). Ushbu kompetensiyalar nafaqat kimyo darslari, balki hayotiy faoliyat uchun ham zarur ko'nikmalardir.

Laboratoriya ishlari nafaqat yuqori sinf o'quvchilari uchun, balki 7–9-sinf bosqichida ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, moddalarning fizik-kimyoviy xossalarini o'rganish, oddiy reaksiyalarni kuzatish, eritmalar tayyorlash, kislotali va ishqoriy muhitni aniqlash kabi oddiy tajribalar o'quvchilarda ilmiy tafakkurning dastlabki zaminini yaratadi. Bunday faoliyatlar bolalarda kimyoga nisbatan qiziqish uyg'otadi, o'z bilimlarini hayotda qo'llashga undaydi. Shuningdek, laboratoriya jarayonlari ijtimoiy-psixologik jihatdan ijobiy muhitni shakllantiradi: o'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlashni, vazifalarni bo'lishishni, bir-biriga yordam ko'rsatishni o'rganadilar.

Biroq tajriba va laboratoriya ishlarini tashkil qilishda qator muammolar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, xavfsizlik qoidalariga rioya etilmasligi, o'quvchilarning ehtiyotsizligi, laboratoriya jurnallarini yuritishda metodik yondashuvning sustligi. Shu sababli, o'qituvchilarga metodik qo'llanmalar, maxsus seminar-treninglar asosida tajribaviy ishlarni tashkil etish bo'yicha doimiy ko'nikmalarni oshirish muhimdir. Bundan tashqari, bugungi kunda virtual laboratoriyalar, AR (augmented reality) va VR (virtual reality) texnologiyalari asosida interaktiv tajriba modellarini yaratish tajribalari keng tarqalmoqda. Bu esa laboratoriya imkoniyatlari cheklangan maktablarda kimyo fanini sifatli o'qitish imkonini beradi.

Tajribaviy o'rganish samaradorligini baholashda an'anaviy test sinovlari o'rniga amaliy natijalarni tahlil qilish, reflektiv yozuvlar, baholash mezonlari asosida differensial yondashuvlarni qo'llash tavsiya etiladi. Bu metodika orqali o'quvchi nafaqat tajribani o'tkazadi, balki u orqali bilimni qanday egallaganini, qanday muammo va yechimlarga duch kelganini anglaydi. Shu asosda baholash shaffof, adolatli va rag'batlantiruvchi tusga ega bo'ladi.

Shuningdek, laboratoriya ishlarini milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, darslik va qo'llanmalarda eksperimentlarning lokal sharoitga mos variantlarini berish ham o'qitish sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, oddiy uy sharoitida mavjud bo'lgan moddalar yordamida (sirka, pishirish sodasi, kraxmal, tuz, suv) o'tkaziladigan tajribalar orqali kimyoviy hodisalarni tushuntirish mumkin. Bunday yondashuv

o'quvchilarga ilm-fanni yaqinlashtiradi, ularning tadqiqotchilik qobiliyatlarini erta bosqichda rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, kimyo fanini o'qitishda tajriba va laboratoriya ishlari o'quvchilar bilimini mustahkamlashda asosiy metodik vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu usullar nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lash, fanlararo integratsiyani ta'minlash, ilmiy fikrlash va texnologik madaniyatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ularni samarali tashkil qilish, metodik va texnik jihatdan takomillashtirish, o'qituvchilarning tajribasini oshirish – kimyo ta'limi sifatini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

XULOSA

Kimyo fanini o'qitishda tajriba va laboratoriya mashg'ulotlarining samarali tashkil etilishi – o'quvchilarning mustahkam bilimga ega bo'lishi, fanlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishi va ilmiy tafakkurning rivojlanishi uchun hal qiluvchi omildir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nazariy bilimlar tajriba orqali boyitilganida ularning esda qolish darajasi ancha yuqori bo'ladi. Shuningdek, laboratoriya ishlarining turli shakllari – jamoaviy tajribalar, guruhli amaliyotlar, mustaqil eksperimentlar – o'quvchilarda kuzatish, tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, ilmiy xulosa chiqarish qobiliyatini kuchaytiradi.

Amaliy faoliyat asosidagi ta'limda xavfsizlik qoidalariga rioya etilishi, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari inobatga olinishi, texnik jihozlanganlik darajasi muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, resurslar cheklangan ta'lim muassasalarida virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, videotasvirli tajribalar orqali tajriba o'tkazish muqobil vosita sifatida o'zini oqlamoqda. O'qituvchining bu boradagi metodik tayyorgarligi, tajribasi, innovatsion yondashuvga tayyorligi esa ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir.

Maqola yakunida kimyo ta'limi jarayonida tajriba asosidagi o'qitishdan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar, zamonaviy metodik tavsiyalar va amaliy yondashuvlar ilgari surilgan. Ular o'qituvchilar, metodistlar hamda ta'lim siyosatini ishlab chiquvchilar uchun qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Агафонов А.В. Методика преподавания химии в средней школе. – М.: Просвещение, 2018. – 256 с.
2. Нуримова М.Т. Таълимда интерфаол усуллар. – Т.: Фан ва технология, 2019. – 180 б.
3. Юсупов А.Х. Мактабда кимё ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2020. – 244 б.

4. Рузиева Ш.Р. Кимё фанида тажриба асосида ўргатишнинг методик асослари // Педагогика фанлари журнали. – 2021. – №4. – Б. 55–62.
5. Касимов Ш.З., Ахмедов А.Р. Интерактив технологиялар ва кимё дарслари. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2022. – 164 б.
6. Киреев В.А. Лабораторные занятия по химии: Практикум. – М.: Академия, 2020. – 208 с.
7. Назарова Г.Х. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: Ilm Ziyو, 2018. – 192 б.
8. Anderson R.D., Bodner G.M. Teaching Chemistry with Hands-on Experiments. – NY: Springer, 2019. – 302 p.
9. Тағоева М.Ю. Кимё ўқитишда виртуал лабораторияларнинг ўрни // Инновацион таълим журнали. – 2022. – №1. – Б. 40–46.
10. Хусаинов Ж.А. Кимё таълимида компетенциявий ёндашув. – Тошкент: Фан ва таълим, 2023. – 215 б.

TO'QIMALAR: EPITELIY TO'QIMASI – BEZLI EPITELIY

Jaylovov Erali Shavkat o'g'li
Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada epiteliy to'qimalar, xususan, bezli epiteliyning morfoloqik va funksional xususiyatlari o'rganiladi. Bezli epiteliy organizmda muhim sekretsiyon funksiyani bajaradi va uning tuzilishidagi turli shakllar fiziologik jarayonlarda alohida rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida bezli epiteliyning tasnifi, rivojlanishi va organizmdagi ahamiyati chuqur tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Epiteliy to'qimasi, bezli epiteliy, sekretsiya, eksokrin bez, endokrin bez, morfoloqiya, hujayra differensiasiyasi.

Аннотация

В данной статье изучаются морфологические и функциональные свойства эпителиальных тканей, в частности, железистого эпителия. Железистый эпителий выполняет важную секреторную функцию в организме, а различные формы его строения играют особую роль в физиологических процессах. В ходе исследования были подробно проанализированы классификация, развитие и значение железистого эпителия в организме.

Ключевые слова: Эпителиальная ткань, железистый эпителий, секреция, экзокринная железа, эндокринная железа, морфология, дифференцировка клеток.

Abstract

This article studies the morphological and functional properties of epithelial tissues, in particular, glandular epithelium. Glandular epithelium performs an important secretory function in the body, and various forms of its structure play a special role in physiological processes. During the study, the classification, development and significance of glandular epithelium in the body were analyzed in depth.

Keywords: Epithelial tissue, glandular epithelium, secretion, exocrine gland, endocrine gland, morphology, cell differentiation.

Muammoning dolzarbligi

Hozirgi zamon biologiyasi va tibbiyotida epiteliy to'qimalarning, ayniqsa, bezli epiteliyning tuzilishi va funksiyalarini chuqur o'rganish organizmdagi ko'plab

kasalliklarning patogenezini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Sekreksiya jarayonining buzilishi endokrin tizim kasalliklari, onkologik holatlar va boshqa ko'plab patologik jarayonlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bezli epiteliy tizimli ravishda o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Kirish

To'qimalar organizmda hujayralarning tuzilish va funksiyasiga ko'ra guruhlanishidir. Ular orasida epiteliy to'qimasi tashqi va ichki muhitni ajratuvchi, himoya qiluvchi va sekreksiya vazifalarini bajaruvchi eng muhim to'qimalardan biridir. Epiteliy to'qimalar orasida bezli epiteliy alohida o'rin tutadi. U organizmdagi modda almashinuvi va gormonlar ishlab chiqarishda beqiyos rol o'ynaydi.

Asosiy qism

1. Epiteliy to'qimasi haqida umumiy ma'lumot

Epiteliy to'qima – bu hujayralari zich joylashgan, oralarida deyarli hujayralararo modda bo'lmagan to'qima turidir. Epiteliy hujayralari bazal membranaga biriktirilgan bo'lib, ular ko'p hollarda yangilanish xususiyatiga ega. Ular tananing tashqi yuzasini (teri), shuningdek, ichki organlarning bo'shliqlarini qoplaydi.

2. Bezli epiteliyning turlari va tuzilishi

Bezli epiteliy modda ishlab chiqarish (sekreksiya) vazifasini bajaradi. U ikki asosiy turga bo'linadi:

Eksokrin bezlar – ishlab chiqargan mahsulotlarini tashqi yoki ichki yuzaga chiqaradi (masalan, ter bezlari, so'lak bezlari).

Endokrin bezlar – ishlab chiqargan gormonlarini to'g'ridan-to'g'ri qon tomirlariga ajratadi (masalan, qalqonsimon bez, gipofiz).

Shuningdek, aralash bezlar ham mavjud bo'lib, ular ikkala turdagi sekreksiyaning amalga oshiradi (masalan, oshqozon osti bezi).

3. Bezli epiteliyning hujayraviy tuzilishi

Bezli epiteliy hujayralari maxsus differensiasiyaga uchragan bo'lib, ular sekret ajratuvchi vezikulalarga ega. Ushbu hujayralar morfologik jihatdan kubsimon yoki prizmasimon bo'lishi mumkin.

Tadqiqot va tadqiqot natijalari

Olib borilgan mikroskopik tahlillar asosida aniqlanishicha, bezli epiteliyning struktura va funksional o'ziga xosliklari bevosita ularning joylashuvi va organizmdagi vazifasiga bog'liq. Eksokrin bezlarda sekret ajratuvchi yo'llarning mavjudligi, endokrin bezlarda esa kapillyar tarmoqlar bilan zich ta'minlangani kuzatildi. Tadqiqotlar bezli epiteliy hujayralarida sekretor organellarning (golji apparati, endoplazmatik tarmoq) yuqori darajada rivojlanganligini tasdiqladi.

Xulosa

Bezli epiteliy organizmdagi muhim to'qimalardan biri bo'lib, u sekretsiya orqali ichki muhitning barqarorligini ta'minlaydi. Uning turli shakllari organizmda har xil biokimyoviy jarayonlarga xizmat qiladi. Bezli epiteliyning tuzilishini chuqur o'rganish orqali turli kasalliklarning sabablarini aniqlash va ularni oldini olish imkoniyati oshadi. Ushbu to'qima biologiya va tibbiyot fanlarida fundamental ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tortora, G.J., Derrickson, B.H. Principles of Anatomy and Physiology. Wiley, 2019.
2. Junqueira, L.C., Carneiro, J. Basic Histology: Text & Atlas. McGraw-Hill Education, 2021.
3. Ross, M.H., Pawlina, W. Histology: A Text and Atlas. Lippincott Williams & Wilkins, 2020.
4. Никифоров А.С., Жуков В.Н. Гистология человека. Москва: Медицина, 2017.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Gistologiya darsligi, Toshkent, 2020.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, &Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А .*Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
2. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, &Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина .*Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1919>
3. Bekmirzayev, E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungikundagi transport vositalarining atmosferagakimyoviychiqindigazlarinitarqatishining dolzarb muammolar i. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>
4. Bekmirzayev, E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktning tarkibi, xususiyat va odam terisigata' sirmexanizminio'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>
5. Нарзиева ,Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мияўсмалари,

- уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
6. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplankasi. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>
7. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
8. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. SCHOLAR 1 (18), 189-195, 2023. 2023. *БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS jurnali* 32 (2), 27-31, 2023. 2023. Muscle Biochemistry.
9. Eshnazarovich, Y. X., Ro'ziboyevich, B. E., Faxriddinova, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o'g'li, S. O. B. (2022). Muscle Biochemistry. *Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>
10. Imamov, E., & Bekmirzaev, E. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>
11. Bekmirzaev Eshquvvat Ro'ziboevich, Sanoev Bakhtiyor Abdurasulovich, & Namozov Farrukh Jumayevich. (2025). Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149)*, 3(2), 1–3. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJPMHS/article/view/6786>.
12. BE Ro'ziboevich. [Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines](#). International Congress on Biological, Physical And Chemical Studies (ITALY).
13. Бекмирзаев Эшқувват Рузобоевич, Хусанов Саидбек Алмат Угли EKSPERIMENTAL ICHAKLARDAGI CHANDIQLI JARAYONLARNING GORMONAL TERAPIYADAN KEYINGI PROSTATATA BEZI MORFOMETRIK KO'RSATKICHLAR // Биология и интегративная медицина. 2025. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimental-ichaklardagi-chandiqli-jarayonlarning-gormonal-terapiyadan-keyingi-prostata-bezi-morfometrik-ko-rsatkichlar> (дата обращения: 24.04.2025).

LINGUOCULTURAL STUDY OF TOPONYMS NAMED AFTER COLOR NAMES IN ENGLISH AND UZBEK

Ismatova Nodirakhon Makhmudovna

Kokand State University

Annotation: This article presents a linguocultural analysis of toponyms derived from color names in both English and Uzbek languages. The study explores how color terms are used in place names, reflecting cultural, historical, and environmental aspects of the respective communities. By comparing English and Uzbek toponyms, the research highlights similarities and differences in linguistic expression and cultural significance. The findings contribute to the broader understanding of how language and culture intersect in geographical naming practices.

Keywords: color names, toponyms, linguocultural analysis, English language, Uzbek language, place names, cultural significance

Introduction.

Toponyms, or place names, are an important part of linguistic and cultural heritage. They often carry rich historical, geographical, and social meanings that reflect the identity of a community. One interesting aspect of toponyms is the use of color names, which can provide insights into how people perceive and relate to their environment. Colors are universally recognized elements, yet their symbolic meanings can vary greatly across different cultures and languages. This study focuses on the linguocultural analysis of toponyms derived from color names in English and Uzbek. By examining these place names, we aim to understand how colors are used to describe and symbolize locations in both languages. Comparing the English and Uzbek contexts helps reveal both common patterns and unique cultural traits embedded in geographic naming traditions. Ultimately, this research contributes to the broader field of linguistic geography and cultural studies.

Main Body.

The study of toponyms derived from color names reveals significant linguistic and cultural insights in both English and Uzbek contexts. Colors often serve as descriptive elements in place names, indicating physical characteristics, historical events, or cultural symbolism tied to a location. In English toponyms, color names such as "Black," "White," "Red," "Green," and "Blue" are commonly used. For example, "Black Forest" in Germany (widely known in English) refers to the dense, dark appearance of the forest. Similarly, "Greenwich" in England contains the root "green," symbolizing lush vegetation or fertile land. These color-based toponyms often describe

natural features such as soil, vegetation, water, or landscape colors. In Uzbek toponyms, color terms like “Qora” (black), “Oq” (white), “Qizil” (red), and “Yashil” (green) also appear frequently. For instance, “Qoraqalpoq” (meaning "black hat") is an ethnonym used as a regional name, reflecting historical and cultural identity. “Oqtepa” (white hill) describes a geographical feature characterized by its light-colored soil or terrain. The use of colors in Uzbek place names often conveys symbolic meanings related to purity, strength, or historical significance. Comparing the two languages, it is evident that color names in toponyms serve both descriptive and symbolic functions. However, cultural values and historical contexts influence the choice and meaning of colors differently. For example, while “red” in English place names may relate to soil color or historical events (e.g., Red River), in Uzbek culture, “qizil” often symbolizes bravery and vitality. This linguocultural perspective on color-based toponyms enriches our understanding of how language reflects the interaction between humans and their environment. It also highlights the role of cultural perception in naming practices, emphasizing the importance of preserving linguistic heritage in geographic names.

Conclusion:

The linguocultural study of toponyms derived from color names in English and Uzbek reveals the deep connection between language, culture, and geography. Color-based place names not only describe physical characteristics of locations but also carry symbolic meanings shaped by cultural values and historical backgrounds. While both languages use colors to enrich geographic names, the significance and usage of specific colors vary according to their unique cultural contexts. Understanding these differences enhances our appreciation of the cultural diversity embedded in toponymy and contributes to the broader field of linguistic and cultural studies.

References:

1. Kadmon, N. (2000). *Toponymy: The Lore, Laws, and Language of Geographical Names*. Vantage Press.
2. Tent, J., & Blair, D. (2011). Motivations for naming: The development of a toponymic typology for Australian placenames. *Names*, 59(2), 67-89.
3. Stewart, G. R. (1970). *Names on the Land: A Historical Account of Place-Naming in the United States*. Houghton Mifflin.
4. Azaryahu, M. (1996). The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14(3), 311-330.
5. Nash, C. (2013). Cultural geography: Place names and identity. *Progress in Human Geography*, 37(4), 493-509.
6. Berg, L. D., & Vuolteenaho, J. (Eds.). (2009). *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. Ashgate.

7. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
8. Fedorov, A. V. (2015). Linguistic and cultural aspects of toponymy in Central Asia. *Central Asian Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1), 45-56.
9. Comrie, B., Matthews, S., & Polinsky, M. (2003). *The Atlas of Languages*. Routledge.
10. Utebaeva, A., & Tursunov, B. (2018). The role of color symbolism in Uzbek toponyms. *Journal of Central Asian Studies*, 5(2), 112-120.

KORXONADA AUDITORLIK TEKSHIRUVI O'TKAZISHNING TASHKILY ASOSLARI

Farxodova Xolbuvi Ulug'bek qizi

DTPI Tadbirkorlik va Boshqaruv fakulteti Buxgalteriya

hisobi va Audit yo'nalishi 4-bosqich talabasi

xolbuvi@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada auditorlik tekshiruvini o'tkazishda buxgalteriya hisobotlarining to'g'riligi va ishonchligini tekshirish orqali korporativ boshqaruvni yaxshilash, shaffoflikni ta'minlash, tashkiliy jarayonlar qay tarzda olib borilishi, uning haqqoniyligi, xato va kamchiliklarini o'rganib baholash, turli xildagi firibgarliklarni oldini olish va huquqiy asoslari yuzasidan taklif va xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: American Accounting Association, ACCA, AICPA, IA, davlat reyestri, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Абстрактный

Целью написания данной научной статьи является улучшение корпоративного управления, обеспечение прозрачности, оценка того, как осуществляются организационные процессы, их справедливость, ошибки и недостатки, предотвращение различных видов мошенничества, а также ознакомление с правовой базой путем проверки точности и надежности бухгалтерской отчетности в ходе аудита.

Ключевые слова: Американская ассоциация бухгалтеров, ACCA, AICPA, IA, Государственный реестр, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Abstract

The purpose of writing this scientific article is to improve corporate governance by checking the accuracy and reliability of accounting reports during an audit, ensure

transparency, assess how organizational processes are carried out, their fairness, errors and shortcomings, prevent various types of fraud, and familiarize yourself with the legal framework.

Keywords: American Accounting Association, ACCA, AICPA, IIA, State Register, Deloitte, PwC, Ernst&Young, KPMG.

Kirish

Bugungi kunda Jahon iqtisodiyotining barqarorligi hamda izchil taraqqiy etishini ta'minlashda mustaqil va xolis auditorlik faoliyatining o'rni sezilarli darajada ortib bormoqda. So'nggi yillarda dunyo mamlakatlarida auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish, auditorlik faoliyatini nazorat qiluvchi organlar, ichki audit institutlari, xalqaro professional assotsiatsiyalar faoliyati takomillashib, ushbu sohada faoliyat yuritayotgan auditorlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Masalan, Sertifikatlangan jamoat buxgalterlari assotsiatsiyasi (The Chartered Association of Certified Accountants – ACCA) 179 dan ortiq davlatlarda 782 mingta¹, Amerika sertifikatlangan jamoat buxgalterlari instituti (American Institute of Certified Public Accountants – AICPA) 145 dan ortiq davlatlarda 475 mingta², Xalqaro ichki auditorlar instituti (The Institute of Internal Auditors – IIA) 152 dan ortiq davlatlarning auditorlik faoliyatini tartibga solish jarayonida faol ishtirok etuvchi jamoatchilik tashkilotlari, shu bilan birga, ichki audit sohasida band bo'lgan 230 mingdan ortiq a'zoni birlashtiradi³. Shunga ko'ra, jahonda auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish va ularni takomillashtirish o'zining dolzarb ahamiyatini namoyon etmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar jarayonida iqtisodiyotning barcha sohalari singari, auditorlik faoliyatiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan, auditorlik faoliyati va unga daxldor normativ-huquqiy hujjatlar tizimi izchil takomillashtirib borilmoqda. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadi – auditorlik sohasida yaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning xalqaro tajriba va amaliyot talablariga mos kelishini ta'minlashdan iboratdir.

Auditorlik tekshiruv jarayonlari sifatini oshirish maqsadida, auditorlik tashkilotlariga nisbatan tashqi sifat nazoratini o'tkazish shartlari va tartibini auditorlik tashkiloti tomonidan oxirgi ikki moliyaviy hisobot davrida majburiy auditorlik

¹ <https://www.regulated-professions.service.gov.uk/professions/chartered-certified-accountant>

² <https://www.aicpa-cima.com/>

³ <https://www.theiia.org/en/membership/us/become-a-member/>

tekshiruvi amalga oshirilgan holatlarda tatbiq etish talabi kiritilgan. Ushbu taklif O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentabrdagi “Auditorlik tashkilotining ishi sifatini tashqi nazoratdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomning 2-bandida [O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 28.09.2022 yildagi 538-son] o‘z ifodasini topgan (O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2023-yil 12-apreldagi 30-02-35/23-05-sonli ma‘lumotnomasiga muvofiq).

Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga tatbiq etilishi natijasida, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda auditorlar respublika jamoat birlashmalari hamkorligida, oxirgi ikki moliyaviy hisobot davrida majburiy auditorlik tekshiruvi o‘tkazgan auditorlik tashkilotlari faoliyatiga nisbatan tashqi sifat nazorati o‘tkazilishi yo‘lga qo‘yildi. Bu esa, o‘z navbatida, auditorlik tashkilotlari ish jarayonlari va ularning xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Auditorlik tekshiruvining asosiy maqsadi – buxgalteriya hisobotlarining to‘g‘riligi va ishonchligini tekshirish orqali korporativ boshqaruvni yaxshilash hamda shaffoflikni ta‘minlashdan iboratdir. O‘zbekistonda auditorlik faoliyati mustaqil moliyaviy nazorat vositasi sifatida kengayib, davlat va mulkdor manfaatlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu kengayish moliyaviy shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashishda hal qiluvchi omil sifatida e‘tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda auditorlik faoliyatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o‘rganish natijalariga ko‘ra, uning me‘yoriy-huquqiy tartibga solish tizimi quyidagi to‘rt asosiy bosqichga bo‘lish mumkin.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda auditorlik faoliyatiga oid bir nechta me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Bu esa, auditorlik faoliyatini takomillashtirish, auditorlik tekshiruvlarini auditning xalqaro standartlari asosida olib borish, audit ishi sifatini oshirishga katta hissa qo‘shmoqda.

O‘zbekistonda auditorlik faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlarning tavsiflanishi.

Bosqichlar	Davrlar	Normativ-huquqiy hujjatlar nomi
1-bosqich	1991-1992 yillar	1990-yillarning boshidan 1993-yilgacha, ya’ni 1992-yil 9-dekabrda

		“Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinguniga qadar
2- bosqich	1993-2000 yillar	<p>Auditorlik faoliyati milliy standartlari (AFMS) ishlab chiqila boshlandi. 2000-yil 26-mayda “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun yangi tahrirda qabul qilindi.</p> <p>2000-yil 20-sentyabrda Vazirlar Mahkamasining 365-son “Auditorlik faoliyatini takomillashtirish va auditorlik tekshiruvlarining ahamiyatini oshirish to‘g‘risida”gi qarori va h.k.</p>
3- bosqich	2001-2016 yillar	<p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 4-apreldagi PQ-615-son “Auditorlik tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish va ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati uchun ularning javobgarligini oshirish to‘g‘risida”gi qarori;</p> <p>2007-yil 17-sentyabrdagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqidagi” Qonun.</p>

<p>4- bosqich</p>	<p>2017 yildan hozirgi davgacha</p>	<p>O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-son Qonuni;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3946-son Qarori;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-avgustdagi “Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5210-son Qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-martdagi “Auditorlik faoliyatini lisenziyalash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 218-son qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 5-maydagi “Ichki audit xizmati xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 280-son qarori;</p> <p>Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 171-son qarori;</p>
-----------------------	---	--

		<p>Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-apreldagi “Auditorlik tashkilotini auditorlik tashkilotlarining reyestriga kiritish bo‘yicha davlat xizmatlarini ko‘rsatishning ma‘muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 387-son qarori;</p> <p>O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2021-yil 29-sentabrdagi “Auditorning malaka sertifikatini malaka imtihonini topshirmasdan berish va muddatini uzaytirish uchun asos bo‘ladigan buxgalterlarning xalqaro sertifikatlari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 3321-son buyrug‘i;</p> <p>Auditning xalqaro standartlari.</p>
--	--	--

Ushbu jadvalda auditorlik faoliyatini tartibga solish pog‘onalari bo‘lishda yuqorida keltirilgan manbalar va chet el tajribasi asosida guruhlash tartibi ishlab chiqildi va bunda ularning huquqiy asosiga e‘tibor qaratildi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga auditorlik faoliyatini amalga oshirish taqiqlanadi. Buning asosiy sababi – auditorlik faoliyatining eng muhim tamoyillaridan biri bo‘lgan mustaqillik va xolislikning ta‘minlanishi zarurligidir. Agar ushbu organlar o‘zlari boshqaradigan yoki nazorat qiladigan subyektlarga audit o‘tkazsa, bu holat auditorlik faoliyatining mustaqilligiga putur yetkazadi. Natijada, audit xulosalari xolis va ishonchli bo‘lishi shubha ostida qoladi.

Auditor auditorlik tekshiruvini sifatsiz o‘tkazganligi, tijorat sirini oshkor etganligi yoki boshqa noqonuniy xatti-harakatlari natijasida auditorlik tashkilotiga zarar yetkazgan taqdirda, u qonun hujjatlariga muvofiq ushbu tashkilot oldida moddiy va huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Auditorlik tashkilotlari o'z faoliyatini amalga oshirishda mustaqil bo'lib, hech qanday tashqi bosim yoki aralashuvsiz harakat qilish huquqiga egadirlar.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda boshqa davlat va xo'jalik boshqaruv organlari tomonidan auditorlik tashkilotlarini tuzishga yo'l qo'yilmaydi.

Auditorlik tashkilotlari ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyati ko'rinishidan tashqari, amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan istalgan tashkiliy-huquqiy shaklda tashkil etilishi mumkin. Bunda ular quyidagi majburiy shartlarga rioya qilgan holda faoliyat yuritishlari lozim:

- auditorlik tashkiloti ustavi kapitalining kamida 51 foizi bir yoki bir necha auditorga tegishli bo'lishi kerak (chet el auditorlik tashkilotining filiali yoki sho'ba korxonasi tuzilgan hollar bundan mustasno);

- auditorlik tashkilotining shtat birligi kamida ikkita auditordan iborat bo'lishi kerak;

- auditorlik tashkilotining rahbari faqat auditor bo'lishi kerak;

- auditor tashkilotining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan ustav kapitali mavjud bo'lishi kerak.

Bulardan tashqari auditorlik tashkiloti zaruratdan kelib chiqib tekshiruvda ishtirok etishga boshqa auditorlar va mutaxassislarni ham belgilangan tartibda jalb etish huquqiga ega.

Auditorlik tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Ma'lumki, auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish borasida olib borilgan ko'plab tadqiqotlar moliyaviy hisobotlarning ayrim jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish bosqichlari to'liq va atroflicha yoritilmagan. Bizning qarashimizcha, auditorlik tekshiruvlarini samarali tashkil etish uchun uning bosqichlari, bajariladigan amallar ketma-ketligi hamda sifat nazorati asosida takomillashtirish muhimdir.

Auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish bosqichlari

1-bosqich Auditorlik tekshiruvini o'tkazishning dastlabki bosqichi	2-bosqich Auditorlik tekshiruvini rejalashtirish	3-bosqich Ichki nazorat tizimini baholash	4-bosqich Moliyaviy hisobotlar ni tekshirish	5-bosqich Auditorlik tekshiruvini yakunlash	6-bosqich Auditorlik tekshiruvini sifat nazoratida n o'tkazish
Tijorat taklifi	Mijoz biznesini bilan tanishib chiqish	Nazorat muhitini baholash	Audit amallarini bajarish va dalillarni to'plash	Tekshiruv natijalarini hujjatlash tirish	Auditorlik tashkilot larining ichki sifat nazorati
Shartnoma tuzish	Muhimlik darajasini aniqlash	Nazorat amallari- ning bajarilishi ni baholash	Tekshirish jarayonida ichki audit ishidan foydalanish	Tekshiruv natijalari bo'yicha auditorlik hisobotini tuzish	Nazorat qiluvchi organlar ning tashqi sifat nazorati
	Auditorlik riskini aniqlash	Ichki nazorat bo'yicha	Moliyaviy hisobot	Tekshiruv natijalari bo'yicha	

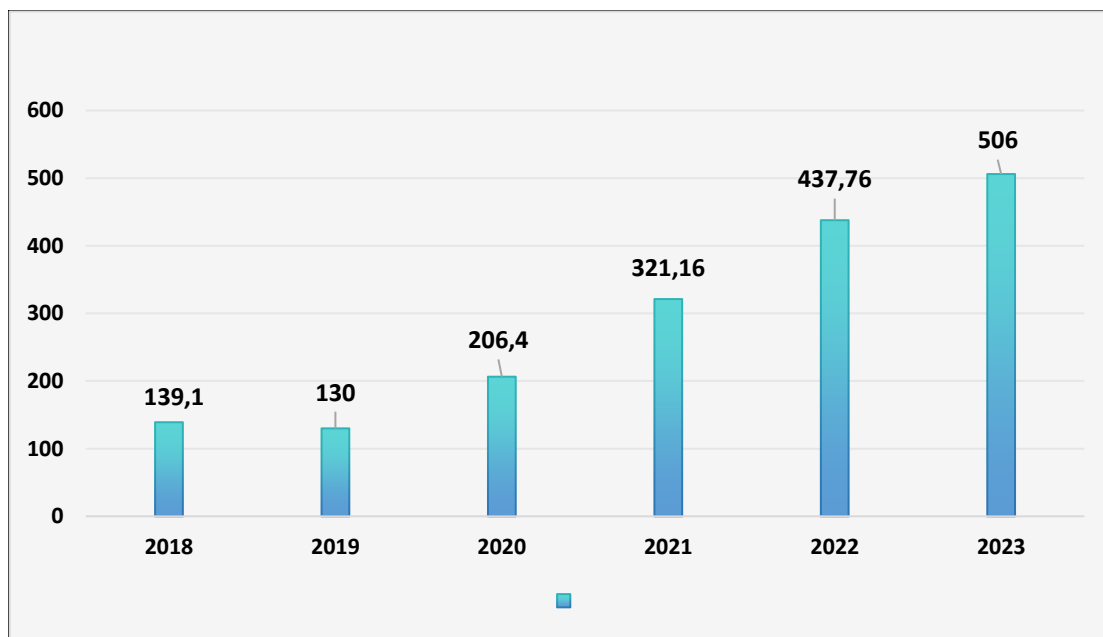
		testlarini amalga oshirish	elementlari ni testdan o'tkazish va qo'shimcha tekshirish	auditorlik xulosasini tuzish	
	Audit tekshiruvini ng rejasini ishlab chiqish				

Yuqoridagi ma'lumotlarga ko'ra, taklif etilayotgan auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish 6 bosqichdan iborat: 1) auditorlik tekshiruvini o'tkazishning dastlabki bosqichi; 2) auditorlik tekshiruvini rejalashtirish; 3) ichki nazorat tizimini baholash; 4) moliyaviy hisobotlarni tekshirish; 5) auditorlik tekshiruvini yakunlash; 6) sifat nazoratidan o'tkazish. Ushbu bosqichlar orqali korxonaning auditorlik tekshiruvini tashkil etish amalga oshiriladi va rejaga asosan dalillar to'planib korxonaning holatiga baho beriladi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda mahalliy va xalqaro auditorlik tashkilotlari, shuningdek, xorijiy auditorlik tashkilotlari bilan hamkorlikda tashkil etilgan auditorlik tashkilotlari faoliyat olib bormoqda. 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, mamlakatimizda 138 ta auditorlik tashkilotlari va 1003 ta auditorlar faoliyat olib borgan. Bu albatta auditorlik faoliyatining yurtimizda keng rivojlanayotgani va xorij tajribalaridan yetarli darajada foydalanayotganimizni anglatadi.

“Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”⁴gi Qonunga muvofiq, auditorlik tashkilotlari majburiy va tashabbus tarzidagi auditorlik tekshiruvlari hamda ushbu qonunchilikda belgilab qo‘yilgan boshqa turdosh xizmatlar ko‘rsatish huquqiga ega.

Ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi – jami, mlrd so‘m⁵.

Ushbu rasmdagi ma‘lumotlardan shuni ko‘rish mumkinki, auditorlik tashkilotlari tomonidan 2018-yilda 139,10 mlrd, 2019 – 130,0 mlrd, 2020 – 206,4 mlrd, 2021 – 321,1 mlrd, 2022 – 437,76 mlrd, 2023 – 506 mlrd so‘m miqdorida xizmatlar ko‘rsatilgan. Shuningdek, 2018-2023-yillar oralig‘ida auditorlik tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlar hajmining turli ko‘rsatkichlari bo‘yicha taqsimlanishi keltirib o‘tilgan. Albatta bu ko‘rsatkich yildan yilga oshib bormoqda.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, O‘zbekistonda auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishni takomillashtirish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqotda auditorlik tekshiruviga oid normativ-huquqiy hujjatlar, iqtisodchi olimlarning fikrlari va xalqaro tajribani o‘rganish asosida “Auditorlik tekshiruvlarini tashkil etish” tushunchasiga mualliflik ta‘rifi berilgan. Bu ta‘rif

⁴ O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O‘RQ-677-son

⁵ SATTOROV ALISHER XASAN O‘G‘LI AUDITORLIK TEKSHIRUVLARINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)dissertatsiyasi AVTOREFERATI.Fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi mavzusi Oliy attestatsiya komissiyasida B2022.4.DSc/Iqt434 raqam bilan ro‘yxatga olingan.

orqali auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishga oid tushunchaning iqtisodiy mohiyatini ifodalashning nazariy-uslubiy asoslari yoritib berildi.

Auditorlik tashkilotlari tomonidan auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishda auditning xalqaro standartlari asosida amalga oshirish va o'tkazish jarayonida audit rejasi va dasturining yangi shakli amaliyotga joriy etilishi auditorlar uchun auditorlik tekshiruvlarini rejali, puxta va tartibli o'tkazishlari uchun xizmat qildi.

Audit rejasi va dasturini takomillashtirish tekshiruv jarayonini tizimlashtirish, unda ishtirok etayotgan auditorlar ish unumdorligini oshirish imkonini yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son
2. SATTOROV ALISHER XASAN O'G'LI AUDITORLIK TEKSHIRUVLARINI TASHKIL ETISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)dissertatsiyasi.
3. AVTOREFERATI.Fan doktori (Doctor of Science) dissertatsiyasi mavzusi Oliy attestatsiya komissiyasida B2022.4.DSc/Iqt434 raqam bilan ro'yxatga olingan.
4. <https://www.regulated-professions.service.gov.uk/professions/chartered-certified-accountant>
5. <https://www.aicpa-cima.com/>
6. <https://www.theiia.org/en/membership/us/become-a-member/>

YOSH QIZLARDA GINEKOLOGIK MUAMMOLAR: ERTA TASHXIS VA PROFILAKTIKA

Musulmonova Hilola Safarmurodovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali Ginekologiya yo'nalishi 2-kurs klinik
ordinatori

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlik davrida uchraydigan ginekologik muammolar, ularning kelib chiqish sabablari, klinik ko'inishlari va salbiy oqibatlari haqida tahliliy ma'lumotlar berilgan. Ayniqsa, hayz siklining buzilishi, gormonal disbalans, infeksiyon yallig'lanishlar kabi holatlarning yosh qizlar salomatligiga ta'siri chuqur o'rganilgan. Maqolada bu muammolarni erta aniqlashning ahamiyati, muntazam tibbiy ko'riklar, sog'lom turmush tarzi, to'g'ri gigiyena va jinsiy tarbiyaning profilaktikadagi o'rni asoslangan holda yoritilgan. Tadqiqotlar va tibbiy manbalarga tayangan holda, yosh avlod salomatligini saqlashda ota-onalar, maktab va tibbiyot xodimlarining o'zaro hamkorligi muhim ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: yosh qizlar, ginekologik muammolar, erta tashxis, profilaktika, hayz sikli, gormonal o'zgarishlar, infeksiyalar, sog'lom turmush tarzi, jinsiy tarbiya, reproduktiv salomatlik.

Kirish.

O'smirlik – inson hayotida jismoniy, ruhiy va gormonal jihatdan keskin o'zgarishlar ro'y beradigan muhim davrlardan biridir. Aynan shu bosqichda qizlarda reproduktiv tizim shakllanadi va faoliyat yurita boshlaydi. Biroq bu jarayon ko'plab ginekologik muammolar bilan kechishi mumkin. Ayniqsa, hayz ko'rishning kechikishi yoki erta boshlanishi, hayz davrining og'riqli yoki tartibsiz bo'lishi, gormonal disbalans, yallig'lanishli kasalliklar kabi holatlar yosh qizlarning umumiy sog'ligiga, psixologik holatiga va kelajakdagi onalik salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy tibbiyotda bunday muammolarni erta aniqlash va o'z vaqtida oldini olish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Chunki erta tashxis va samarali profilaktika orqali yoshlar salomatligini saqlash, ularning sog'lom rivojlanishiga ko'maklashish, kelgusida esa sog'lom avlod dunyoga kelishini ta'minlash mumkin. Shu sababli, ushbu

maqolada yosh qizlarda uchraydigan asosiy ginekologik muammolar, ularning sabablari, tashxislash usullari va profilaktik yondashuvlar chuqur tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Yosh qizlarda uchraydigan ginekologik muammolar turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Bu muammolar gormonal tizimning beqarorligi, irsiy omillar, noto'g'ri ovqatlanish, stress, gigiyena qoidalariga amal qilmaslik, jinsiy yetilishga erta kirishish yoki aksincha – kechikishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ayni paytda ginekologik salomatlikka ta'sir ko'rsatuvchi tashqi muhit omillari, ekologik muammo va psixologik bosimlar ham inkor etilmaydi.

1. Eng ko'p uchraydigan ginekologik muammolar. Hayz siklining buzilishi (disfunktsiyalar): hayz ko'rishning kechikishi, erta boshlanishi, og'riqli yoki juda ko'p qon ketishi bilan kechadigan holatlar. Premenstrual sindrom: o'smir qizlarda ruhiy beqarorlik, asabiylik, depressiya, shishlar va bosh og'rig'i bilan namoyon bo'lishi mumkin. Infektsion kasalliklar: gigiyena yetishmovchiligi yoki immunitetning pasayishi natijasida yuzaga keladigan yallig'lanishlar (vaginit, kandidoz, uretrit va b.). Gormonal muvozanatsizlik: yuzdagi husnbuzarlar, soch to'kilishi, ortiqcha vazn, tuxumdonlar faoliyatining izdan chiqishi kabi belgilar bilan kechadi. Tuxumdon kistalari va boshqa tuzilma o'zgarishlari.

2. Erta tashxisning ahamiyati. O'smirlik davrida organizmdagi har qanday ginekologik o'zgarishlar alomat sifatida qabul qilinishi lozim. Ularni erta aniqlash quyidagilarga yordam beradi: Kasalliklarning og'irlashib, surunkali bosqichga o'tishining oldini olish; Reproduktiv tizimning sog'lom shakllanishiga ko'maklashish; Ruhiy va ijtimoiy holatga salbiy ta'sirni kamaytirish; Sog'lom homiladorlik va ona bo'lish imkoniyatini ta'minlash. Diagnostika usullari sifatida pediatrik-ginekologik ko'riklar, UTT (ultratovush tekshiruvi), laborator tahlillar va gormonal tekshiruvlar muhim rol o'ynaydi.

3. Profilaktika choralari. Yosh qizlarda ginekologik muammolarning oldini olish uchun kompleks yondashuv talab qilinadi: Sog'lom turmush tarzi: to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik, gigiyena qoidalariga amal qilish. Jinsiy tarbiya: maktabgacha va maktab yoshida qizlarga yoshiga mos shaklda reproduktiv sog'liq haqida ma'lumot berish. Tibbiy nazorat: muntazam profilaktik tekshiruvlar, ayniqsa o'smirlik davrida kamida yiliga bir marotaba ginekologga murojaat qilish. Psixologik qo'llab-quvvatlash: ota-onalar va pedagoglar tomonidan o'smirlar bilan ochiq va ishonchli muloqotni ta'minlash.

4. Oila va maktabning roli. Ginekologik sog'liqni saqlashda oila va ta'lim muassasalarining o'рни katta. Ota-onalar farzandlarining salomatligiga befarq bo'lmasligi, ularga sog'lom hayot tamoyillarini singdirishlari zarur. Maktablarda esa sog'lom turmush tarzi, gigiyena va reproduktiv sog'liq bo'yicha ma'rifiy ishlar muntazam olib borilishi lozim.

Xulosa: Yosh qizlarning ginekologik salomatligi – nafaqat ularning jismoniy rivojlanishi, balki psixologik holati va kelajakdagi onalik qobiliyatining asosi hisoblanadi. O'smirlik davrida uchraydigan ginekologik muammolar o'z vaqtida aniqlanmasa, ularning asoratlari jiddiy va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu davrda erta tashxis va kompleks profilaktik choralarning ahamiyati beqiyosdir. Sog'lom turmush tarziga rioya qilish, gigiyena, muntazam tibbiy ko'riklar, ota-ona va pedagoglarning e'tiborli munosabati – bularning barchasi yosh avlod salomatligini asrashda muhim omillardir. Qiz bolalarning sog'lom va farovon hayot kechirishi, ularning kelajakda baxtli ayol, mehribon ona bo'lishini ta'minlaydi. Shunday ekan, jamiyatning har bir a'zosi bu boradagi mas'uliyatni chuqur his etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xtayeva M.M. "Ginekologiya asoslari", Toshkent: Tibbiyot, 2019.
2. Karimova D.S. "Pediatrik ginekologiyada dolzarb muammolar", Samarqand: Ilm Ziyosiyoti, 2021.
3. World Health Organization (WHO). Adolescent sexual and reproductive health. Geneva, 2022.
4. American College of Obstetricians and Gynecologists (ACOG). Menstrual Disorders in Adolescents. Committee Opinion No. 760, 2020.
5. Qodirova Z.M., Raxmonqulova N.X. "O'smirlik davrida reproduktiv salomatlikni saqlash", Toshkent: Fan, 2020.
6. Emans S.J., Laufer M.R., Goldstein D.P. Pediatric and Adolescent Gynecology. 7th edition. Lippincott Williams & Wilkins, 2020.
7. UNICEF. The State of the World's Children 2023: For Every Child, Reproductive Health. New York, 2023.

TIL O'RGANISHDA VIZUAL MATERIALLARNING SAMARADORLIGI

Shomamatova Marjona Safar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Xorijiy til va adabiyoti 322 guruh talabasi.

Ilmiy rahbar: Gavhar Salomova

Annotatsiya: Mazkur tezis til o'rganish jarayonida vizual materiallarning – rasmlar, videolar, infografikalar va fleshkartalarning – didaktik ahamiyatini tahlil qiladi. Bugungi kunda chet tillarini o'rganish multimedia muhiti asosida olib borilayotganligi sababli, vizual vositalardan foydalanish o'quvchilarda tushunishni yengillashtiradi, eslab qolish darajasini oshiradi va motivatsiyani kuchaytiradi. Tadqiqot natijalari dars jarayonida vizual yordamchilarning so'z boyligini kengaytirish va kontekstual anglashga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: vizual materiallar, chet tili o'rganish, multimedia ta'limi, eslab qolish, tushunish

Kirish

Hozirgi globallashgan va raqamli jamiyatda chet tillarini o'qitishning samaradorligi vizual vositalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash orqali ortib bormoqda. O'rganuvchilarning aksariyati matnga asoslangan an'anaviy dars uslublarida qiyinchilikka duch kelgan bo'lsa, vizual materiallar ta'lim jarayonini ko'rgazmali, interaktiv va tushunarli shaklga keltiradi. Multimedia vositalari – jumladan, rasmlar, videolar, animatsiyalar va diagrammalar – yangi leksik birliklarni tushunishda va tilni kontekstda qo'llashni o'rganishda yordam beradi.

R. Mayer (2001) tomonidan ishlab chiqilgan multimedia kognitiv nazariyasiga ko'ra, ma'lumotlar og'zaki (audio/matn) va ko'rgazmali (rasm/video) yo'nalishda uzatilganda, eslab qolish va anglash samaradorligi ortadi. Ayniqsa, boshlang'ich darajadagi o'quvchilar uchun bu yondashuv til o'rganishdagi psixologik to'siqlarni bartaraf etadi.

Dolzarblik. Bugungi kunda chet tillarini o'qitish jarayonida yangi yondashuvlarga ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. An'anaviy grammatik qoidalarni yodlash va tarjima asosidagi dars metodlari o'quvchilarni yetarli darajada faol jalb eta

olmayotgani, ayniqsa yosh avlod vakillarida til o'rganishga nisbatan qiziqishning susayishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, **vizual materiallardan foydalanish** zamonaviy til o'rgatish metodikasining ajralmas qismiga aylangan.

Raqamli vositalarning keng joriy qilinishi fonida vizual ta'lim vositalari (rasmlar, videolar, grafikalar, infografikalar, fleshkartalar) o'quvchilarda tilga oid yangi bilimlarni oson qabul qilish, eslab qolish va kontekstda qo'llash imkoniyatini beradi. Masalan, Mayerning (2001) **kognitiv multimedia nazariyasiga** ko'ra, inson miyasi og'zaki va ko'rgazmali axborotni birgalikda qayta ishlagani uchun o'rganilgan bilimlar mustahkamroq saqlanadi. Bu ayniqsa chet tilini endigina o'rganayotganlar uchun muhim afzallik hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining 2023-yilgi hisobotida ko'rsatilishicha, 6–11-sinflar o'quvchilarining 62% ingliz tili darslarida **rasm va videolardan foydalanilganda mavzuni yaxshiroq tushunishini bildirgan**. 44% o'qituvchilar esa vizual vositalar bilan boyitilgan darslarda o'quvchilar ishtirokining keskin oshganini ta'kidlagan. Bu ko'rsatkichlar, o'qituvchilarning o'z darslarida vizual elementlardan foydalanishga bo'lgan ehtiyojini ham, ularning didaktik samaradorligini ham isbotlab beradi.

Yana bir muhim jihat – zamonaviy o'quvchilar avlodining informatsion muhitda ulg'ayganligi sababli ular **matnga nisbatan vizual axborotni tezroq qabul qiladi, tushunadi va qayta ishlaydi**. Ayniqsa raqamli kontentga asoslangan darslarda animatsion grafikalar, real hayotni aks ettiruvchi videoqismlar, ekranli interaktiv ilovalar orqali o'rgatish ularning tilga nisbatan qiziqishini oshiradi va mustaqil ishlashga undaydi.

Shuningdek, vizual materiallar:

- lingvistik kontekstni real holatda tushuntiradi;
- matnga asoslangan tushunish qiyinchiliklarini kamaytiradi;
- eslab qolishni kuchaytiradi;
- talaffuz va fonetika xatolarini tuzatishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, **til o'rganishda vizual materiallardan foydalanishning o'quvchilardagi bilish faoliyatini faollashtirish, eslab qolish darajasini oshirish, motivatsiyani kuchaytirish va interaktiv muhit yaratishdagi o'rni beqiyosdir**. Shu

sababli mazkur mavzu ilmiy-pedagogik jihatdan dolzarb bo‘lib, ta’lim sifatini oshirish va metodik jarayonlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Vizual materiallar til o‘rganishdagi rolga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Paivio (1986) tomonidan ishlab chiqilgan **Ikki kodli nazariya** (Dual Coding Theory) asosida, ma’lumot og‘zaki va vizual shaklda qayta ishlanganda, u mustahkamroq esda qoladi. Ismaili (2013) esa talabalar videodars asosida taqdim etilgan tinglab tushunish topshiriqlarida an’anaviy usulga qaraganda 17 foizga yuqori natijalar ko‘rsatganini isbotlagan. Huang va Eskey (1999) vizual kontekst yordamida o‘quvchilar noma’lum so‘zlarning ma’nosini anglab olishni va grammatik strukturani mustahkamlashni osonlashtirganini ta’kidlaydi. Tarjimali subtitrlar, fleshkartalar, infografikalar o‘rganuvchilarda abstrakt tushunchalarni aniq vizual obrazlar bilan bog‘laydi.

Metodologiya

Tadqiqot yarim eksperimental shaklda tashkil etildi. Ikki guruhdan iborat 60 nafar ingliz tili o‘rganayotgan talabalar ishtirok etdi:

- **A guruhi (nazorat):** matnga asoslangan an’anaviy darslar
- **B guruhi (eksperimental):** fleshkarta, video, grafik va diagrammalar bilan boyitilgan vizual darslar

Tadqiqot davomiyligi: 4 hafta

Baholash vositalari: so‘z yodlash va matn anglash bo‘yicha oldingi va keyingi testlar, talabalar fikr so‘rovnomasi, dars kuzatuv jurnallari

Natijalar va tahlil

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, vizual vositalardan foydalangan guruhda so‘z boyligi va matnni anglash ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgan:

O‘rganilayotgan ko‘nikma	A guruhi (an’anaviy)	B guruhi (vizual)	O‘shish farqi
So‘z yodlash	+12%	+28%	+16%
Matn anglash	+10%	+21%	+11%

Talabalarning 84 foizi vizual materiallar o'rganish jarayonini "qiziqarli", "o'son", "aniq" deb baholagan. O'qituvchilar esa bu vositalar sinfdagi faollikni oshirganini, individual yondashuvni yengillashtirganini bildirgan.

Shuningdek, kuzatuvlarda vizual vositalar yordamida fonetik va leksik xatolarning kamayishi, darsda ishtirok darajasining oshishi qayd etildi.

Xulosa. Tadqiqot vizual materiallarning til o'rganishdagi samaradorligini aniq ko'rsatdi. Ular nafaqat eslab qolish va tushunishni yengillashtiradi, balki o'quvchilarda motivatsiyani oshiradi, darsni jonlantiradi, turli darajadagi o'rganuvchilarga individual yondashuv imkonini yaratadi. Vizual vositalarni o'quv dasturlariga tizimli ravishda integratsiya qilish orqali dars sifatini oshirish mumkin.

Tavsiyalar:

- O'qituvchilar uchun multimediya vositalaridan foydalanish bo'yicha maxsus treninglar tashkil qilish;
- Vizual va interaktiv dars materiallari fondini shakllantirish;
- Darsliklarda infografika, interaktiv rasm, videodarslar kiritilishini rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismaili, M. (2013). The effectiveness of using movies in the EFL classroom: A study conducted at South East European University. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(4), 121–132. <https://doi.org/10.5901/ajis.2013.v2n4p121>
2. Mayer, R. E. (2001). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.
3. Paivio, A. (1986). *Mental representations: A dual coding approach*. Oxford University Press.
4. Xalq ta'limi vazirligi. (2023). *Umumta'lim maktablarida chet tili o'qitish sifati bo'yicha tahliliy hisobot*. Toshkent: XTV Metodik markazi.
5. Juraev, M., & Xasanov, O. (2022). Til o'rganishda zamonaviy metodlar va texnologiyalarning o'rni. *Filologiya va tillarni o'qitish masalalari*, (1), 113–118.
6. Qodirova, G. (2021). Multimediya vositalarining chet tili darslaridagi samaradorligi. *Til va adabiyot ta'limi*, (2), 54–58.

7. Rahmatova, N. (2020). Vizual vositalardan foydalanishning psixopedagogik asoslari. *Pedagogik innovatsiyalar jurnali*, (4), 23–26.

QURILISH SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH USULLARI

Yusupov Shavkat Ergash o'g'li

Toshkent Arxitektura-Qurilish Universiteti magistratura talabasi

Annotatsiya

Qurilish sanoati iqtisodiyotning eng muhim va jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. Biroq, har qanday boshqa biznes kabi, qurilish kompaniyalari o'z faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ma'lum xavflarga duch kelishadi. Binobarin, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash qurilish industriyasi korxonalarini uchun asosiy ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Korxonangizning iqtisodiy xavfsizligini samarali ta'minlash uchun turli usullar va vositalardan foydalanish kerak. Ushbu maqolada biz qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning asosiy usullarini ko'rib chiqamiz, shuningdek ularni qo'llash bo'yicha maslahatlar bilan o'rtoqlashamiz.

Kalit so'zlar: moliyaviy risklar, moliyaviy menejment, iqtisodiy xavfsizlik, moliyaviy qarorlar, biznes jarayonlari.

Abstract

The construction industry is one of the most important and rapidly developing sectors of the economy. However, like any other business, construction companies are exposed to certain risks that can negatively affect their activities. Therefore, ensuring economic security is one of the main priorities for construction industry enterprises. In order to effectively ensure the economic security of your enterprise, it is necessary to use various methods and tools. In this article, we will consider the main methods of ensuring the economic security of construction industry enterprises, as well as share tips on their application.

Keywords: financial risks, financial management, economic security, financial decisions, business processes.

Аннотация

Строительная отрасль является одной из важнейших и быстроразвивающихся отраслей экономики. Однако, как и любой другой бизнес,

строительные компании подвержены определенным рискам, которые могут негативно повлиять на их деятельность. Поэтому обеспечение экономической безопасности является одним из основных приоритетов для предприятий строительной отрасли. Для того чтобы эффективно обеспечить экономическую безопасность своего предприятия, необходимо использовать различные методы и инструменты. В данной статье мы рассмотрим основные методы обеспечения экономической безопасности предприятий строительной отрасли, а также поделимся советами по их применению.

Ключевые слова: финансовые риски, финансовый менеджмент, экономическая безопасность, финансовые решения, бизнес-процессы.

Qurilish sanoati iqtisodiyotdagi eng xavfli va boshqarish qiyin sohalardan biridir. Shu munosabat bilan qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash maxsus usul va vositalardan foydalanishni talab qiladi.

Qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy usullaridan biri samarali moliyaviy boshqaruv tizimini ishlab chiqishdir. U byudjetni rejalashtirishni, xarajatlar va daromadlarni nazorat qilishni, moliyaviy qarorlarni qabul qilish mexanizmlarini o'z ichiga olishi kerak.

Korxonada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning yana bir muhim usuli - bu loyihalarni boshqarish. Har qanday ob'ektni qurish murakkab jarayon bo'lib, ishning barcha bosqichlarini aniq rejalashtirish va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Loyihani boshqarish qurilish xarajatlarini optimallashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash, ish vaqtini qisqartirish va xavflarni minimallashtirish imkonini beradi.

Risklarni boshqarish ham qurilish kompaniyalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Qurilish xatarlari yomon ob-havodan tortib qonunchilikdagi o'zgarishlarga qadar turli omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Xatarlarni boshqarish potentsial tahdidlarni aniqlash va ularni minimallashtirish choralarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Bundan tashqari, qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun mahsulot va xizmatlar sifatini boshqarish vositalaridan foydalanish kerak. Noto'g'ri bajarilgan ish yoki sifatsiz materiallar biznes uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, shuningdek, kompaniya imidjiga ta'sir qiladi.

Umuman olganda, qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash usullari va vositalari quyidagi maqsadlarga erishishga qaratilgan bo'lishi kerak: biznes risklarini kamaytirish, ish samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirish. Ushbu usullardan foydalanish

o'zgaruvchan iqtisodiy vaziyatda biznesni rivojlantirish uchun barqaror bazani yaratishga yordam beradi.

Qurilish sanoati rivojlanishining zamonaviy sharoitida korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy omillaridan biridir. Qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash usullari moliyaviy risklarni bartaraf etish va qulay investitsiya muhitini yaratishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy usullaridan biri korxonada biznes jarayonlarini optimallashtirishdir. Bu xarajatlarni tahlil qilish va optimallashtirish, resurslar samaradorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish va ish samaradorligini nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

Yana bir usul - bu mumkin bo'lgan moliyaviy risklarni aniqlash va baholash, ularni minimallashtirish yoki bartaraf etish choralari ko'rish imkonini beruvchi risklarni boshqarish. Ushbu yondashuvning muhim elementi - baxtsiz hodisalar yoki materiallarni o'g'irlash kabi kutilmagan hodisalardan sug'urta qilishdir.

Xulosa

Qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, inson resurslarini boshqarish muhim ahamiyatga ega. Malakali mutaxassislarni tanlash va tayyorlash, ularning kasbiy o'sishi va rivojlanishi uchun sharoit yaratish korxonada faoliyati samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash usullari xarajatlarni kamaytirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy risklarni minimallashtirish va qulay investitsiya muhitini yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, qurilish korxonalarida iqtisodiy xavfsizlikni rivojlantirish istiqbollari ko'plab omillarga, jumladan, siyosiy barqarorlik, qurilish xizmatlari bozorida raqobat darajasi va texnologik taraqqiyotga bog'liq. Biroq, biznes jarayonlarini tashkil etish va risklarni boshqarishga to'g'ri yondashish bilan yuqori darajadagi iqtisodiy xavfsizlikka erishish va bozorda muvaffaqiyatli raqobatlashish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev I. Iqtisodiy xavfsizlik nazariyasi. Toshkent: Fan, 2018.
2. Abdullayev O. va Karimov, R. Korxonada faoliyatida xavflarni boshqarish. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
3. Abdunabiyev S. Korxonalarining moliyaviy barqarorligi. Toshkent: Universitet, 2017.

4. Ahmedov A. Iqtisodiy tahdidlar va ularga qarshi choralar. Toshkent: O'zbekiston, 2019.
5. Захарова Е.В. Важность инновационного импортозамещения в условиях международных санкций против российской экономики // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Экономика и право. 2014.
6. Лосев А.А., Соловьев В.И., Сунчалин А.М. Система индикаторов эффективности импортозамещения // Российский внешнеэкономический вестник. 2017.

MATEMATIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Vaxidova Dilfuza Xabibovna

Samarqand shahridagi 52 –maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari borasida fikr yuritilgan. Didaktik o'yinlar, «Sonlar o'lkasi» kabi pedagogik texnologiyalardan va metodlardan foydalanib, dars jarayonidagi muhitni ijobiy tomonga o'zgartirish yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik faoliyat, faollik, didaktik o'yin, natural va irratsional sonlar.

Annotation: In this article highlights the use of methods of using modern pedagogical technologies in mathematics lessons to change the situation in the course of the lesson in a positive way with the help of such pedagogical technologies and methods as didactic game, brother of numbers.

Keywords: teacher, activity, activity, didactic game, natural and irrational numbers.

Respublikamizda ta'lim sohasida chuqur islohotlarning o'tkazilayotganligi, xorijdagi ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlar, jahon ta'lim standartlariga yaqinlashishga intilish, darslik va o'quv dasturlari yangi avlodining yaratilishi darsni ixcham va qiziqarliroq shaklda tashkil etishimiz uchun zamin bo' ldi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning markazida, o'quvchi shaxsining mustaqil tafakkurlay olishga o'rgatish masalasi turadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning darsga bo'lgan munosabati va ilm olishga bo'lgan havasini oshiruvchi muhim turtki bo'ladi, desak xato bo'lmaydi.

Umumta'lim maktablarida matematika o'qitishning samaradorligini oshirish, vaqt, kuch va imkoniyatlarni tejash yo'llaridan biri mashg'ulot jarayonida axborot texnologiyalari vositalaridan unumli foydalanishdir. O'quv xonasida kompyuter proektori bo'lgan o'qituvchiga matematika o'qitish jarayonini jadallashtirish, mashg'ulotni ko'rgazmali va jonli tarzda tashkil etish uchun beqiyos imkoniyatlar mavjuddir. Bugungi kunga kelib matematika darslarida kompyuterning bo'lishi real zaruratga aylanib qoldi.

Matematika darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Ayni vaqtda ta'limni tashkil etishda rolli hamda ishbop oyinlardan samarali foydalanishga e'tibor berilmoqda. O'yin chog'ida mahsuldor emas, balki jarayonli faoliyat tashkil etilganligi bois o'quvchilar tasviriy vaziyatlarni yaratish asosida o'zlarini atrof muhitga bo'lgan munosabatlarini tabiiy namoyon eta oladilar. O'quvchining nazariy bilimlarini amaliy ko'nikma va malakalarga aylantirish, ularda ta'limiy faollikni yuzaga keltirish, ularni ijtimoiy munosabatlar jarayoniga keng jalb etishda o'yinlar o'ziga xos o'rin tutadi.

Matematika darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning bilishfaoliyatini faollashtirish bilan bir qatorda, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini hamrivojlantiradi. O'yin jarayonida o'quvchilar turli matematik masalalarni yechishda o'zlarining original yondashuvlarini ishlab chiqadilar. Bu esa matematika faniga bo'lgan qiziqishning ortishiga va bilimlarning chuqurroq o'zlashtirilishiga olib keladi.

Didaktik o'yinlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Har bir o'quvchi o'z qobiliyati va imkoniyatlariga mos darajada o'yin jarayonida ishtirok etadi. Buesa sinfdagi barcha o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish imkonini beradi. Boshlang'ich sinf matematika darslarida qo'llaniladigan didaktik o'yinlarning samaradorligini oshirish uchun quyidagi shartlarga rioya qilish zarur: 1. O'yin mazmuni dars mavzusi va maqsadlariga mos bo'lishi; 2. O'yin qoidalari sodda va tushunarli bo'lishi; 3. O'yin jarayonida barcha o'quvchilarning faol ishtiroki ta'minlanishi; 4. O'yin vaqti to'g'ri taqsimlanishi; 5. O'yin natijalarini baholash mezonlari aniq belgilanishi. Didaktik o'yinlarning matematika darslaridagi ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: Matematik tushunchalarni mustahkamlash. O'yin jarayonida o'quvchilar yangi o'zlashtirilgan matematik tushunchalarni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Buesa nazariy bilimlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. Didaktik o'yinlar o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'yin jarayonida o'quvchilar turli matematik masalalarni yechish yo'llarini izlaydilar, tahlil qiladilar va xulosalar chiqaradilar. Matematik nutqni shakllantirish. O'yin davomida o'quvchilar matematik atamalardan faol foydalanadilar, o'z fikrlarini matematik tilda ifodalashni o'rganadilar. Bu esa ularning matematik nutqining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Guruhli o'yinlar jarayonida o'quvchilar bir-bir bilan hamkorlikda ishlashni, o'zaro yordam berishni va fikr almashishni o'rganadilar. Raqobat muhitini yaratish. Didaktik o'yinlar sog'lom raqobat muhitini yaratadi,

buesao'quvchilarning bilish faoliyatini yanada faollashtiradi va ularning o'zlariga bo'lganishonchinoshiradi. O'z-o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantirish. O'yin natijalarini muhokama qilish jarayonida o'quvchilar o'z faoliyatlarini tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini egallaydilar. Kreativ fikrlashni rivojlantirish. Didaktik o'yinlar o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular turli matematik masalalarni yechishdan odatiy yondashuvlarni qo'llashga harakat qiladilar. Motivatsiyani oshirish. O'yin elementlari matematika darslarini qiziqarli va zavqli qiladi, bu esa o'quvchilarning fanga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlardan muntazam foydalanish o'quvchilarning matematika fanidan o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi. O'yin jarayonida o'quvchilar matematik bilimlarni ongli ravishda o'zlashtiradilar va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini egallaydilar. Shuningdek, didaktik o'yinlar o'quvchilarning psixologik xususiyatlariga mos keladi. Ular o'yin faoliyati orqali o'qishga bo'lgan qiziqishlarini saqlab qoladilar va yangi bilimlarni qiynalmasdan o'zlashtiradilar.

Didaktik o'yin : «Sonlar o'lkasiga sayohat»

O'yinning maqsadi: tahsil oluvchilarning matematik bilimlarini chuqurlashtirish, ularda matematik idrok va zehnni shakllantirish. Mazkur o'yin bellashuv tarzida ham uyushtirilishi mumkin. Unda ikki yoki to'rtta guruh ishtirok etib, bir qator shartlarni bajaradilar.

O'yinnini tashkil etish jarayonida guruhlar mazkur ko'chalarda bo'lgan vaqtlarida ular nomi bilan bog'liq shartlarni bajaradilar.

«Sonlar o'lkasi» ning ko'chalari :

«Natural sonlar ko'chasi», «Butun sonlar ko'chasi», «Ratsional sonlar ko'chasi», «Irratsional sonlar ko'chasi», «Haqiqiy sonlar ko'chasi».

Quyida «Sonlar o'lkasi» ning shartli nomlar bilan nomlanuvchi ko'chalari hamda ushbu ko'chalar mohiyati xususidagi fikrlarini ifoda etamiz.

Natural sonlar ko'chasi.

Bu yerda natural sonlar, ularni bo'linish belgilari, tub va murakkab sonlar, toq va juft sonlar ta'riflari haqidagi savollar va natural sonlar ustida bajariladigan amallarga doir misollar berilgan bo'lib guruh a'zolari ularni bajarishlari kerak bo'ladi.

Butun sonlar ko'chasi.

Bu yerda butun sonlar, musbat va manfiy sonlar, qarama-qarshi sonlar, ta'riflari haqidagi savollar va butun ustida bajariladigan amallarga doir misollar berilgan bo'lib guruh a'zolari ularni bajarishlari kerak bo'ladi.

Ratsional sonlar ko'chasi

Bu yerda guruhlarga 8 yoki 10 ta kasr sonlar qatnashgan misollar beriladi, o'quvchilar ularni bajarishlari kerak bo'ladi.

Irratsional sonlar ko'chasi

Bu yerda irratsional sonlar qatnashgan amallarni bajarish, irratsional tenglama va tengsizliklarni yechish, sonni ildiz belgisi ostidan chiqarishga doir misollar berilgan bo'lib o'quvchilar misollarni yechishlari kerak bo'ladi.

Haqiqiy sonlar ko'chasi.

Bu yerda guruh o'quvchilari haqiqiy sonlar va ular ustida bajariladigan amallarga doir misollarni va masalalarni yechadilar. Har bir ko'chadagi shartlarni bajarilishi 5 ballik tizimda baholab boriladi. Mashg'ulot oxirida guruhlarning to'plagan ballari e'lon qilinib, o'quvchilar baholanadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ilg'or pedagogik texnologiya asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarni bilimlarini yaxlit o'zlashtirilishiga yordam beradi. O'quvchi tafakkurini o'stiradi, mustaqil fikrlashga o'rgatadi. Zero, barkamol avlod tarbiyasi jamiyat madaniy- ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisidir.

Ilg'or texnologiyalarni qo'llash asosida ta'limni tashkil qilish - bu o'quvchilarni mustaqil bilim olish usullariga o'rgatish demakdir .Bugungi kundagi yangi AKT biz asrlar davomida qo'llab kelgan doska va bo'rning o'rni egallamoqda. Endilikda doskaning o'rniga foydalanilayotgan ekrandagi tushuntirishlarni istalgan vaqtda, bir necha marta takrorlash mumkin.

Matematika darslarida o'quvchilarda aqliy yuklamaning oshib ketishi hisobga olinsa, qanday qilib o'quvchilarning o'quv faniga bo'lgan qiziqishini va faolligini so'ndirmaslik haqida o'ylash vaqti yetdi. AKTdan foydalanish esa auditoriyada o'ziga xos axborotli muhitni yaratadi, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, matematika darslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga va o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Rahimov, A. (2023). Matematika o'qitish metodikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
2. Акрамова, Г.Р. (2021). "Иновационные подходы в начальном математическом образовании". Педагогика и психология, 3(4), 23-31.
3. Wilson, R. (2023). "Game-Based Learning in Mathematics". International Journal of Educational Research, 25(2), 112-125.
4. Farxodjonqizi F. N., Dilshodjonugli N. S. Innovative processes and trends in the educational process in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2020. - Т. 10. - №. 4. - С. 621-626.
4. Numonjonov S. D. Innovative methods of professional training //ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81). - 2020. - С. 747-750.
5. Sodirjonov, M. M. (2020). EDUCATION AS THE MOST IMPORTANT FACTOR OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT. Theoretical & Applied Science, (4), 901-905.

XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARDA TOVAR MODDIY ZAXIRALAR HISOBINI YURITISHNI TARTIBGA SOLISH

Saitova Dilbar Muxamedqulovna

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

saitovadilbar1982@gmail.com

Tel.: +998 99 679 2582

Annotatsiya

Ushbu maqolada xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini yuritish tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tovar-moddiy zaxiralarning korxonada faoliyatidagi ahamiyati, ularning hisobini yuritishning zamonaviy usullari, xalqaro va milliy standartlar asosida tartibga solish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, hisob yuritishdagi mavjud muammolar, ularning iqtisodiy oqibatlar va ularga nisbatan taklif etilayotgan yechimlar asosida ilmiy-amaliy xulosalar keltirilgan. Tahlillar davomida O'zbekiston Respublikasi korxonalari misolida buxgalteriya hisobining amaldagi holati, zamonaviy dasturiy vositalarning roli va normativ-huquqiy bazaning yetarliligi baholangan. Maqola xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, iqtisodchilar, buxgalterlar va iqtisodiy siyosat yurituvchilari uchun amaliy va nazariy qimmatga ega.

Kalit so'zlar. Tovar-moddiy zaxiralar, buxgalteriya hisobi, normativ-huquqiy baza, moliyaviy nazorat, inventarizatsiya, buxgalteriya standartlari, hisobotlilik, aktivlar, zaxiralarni boshqarish, moliyaviy hisobot.

Abstract

This article discusses the issues of improving the inventory accounting system in business entities. The importance of inventory in the activities of the enterprise, modern methods of accounting for them, regulatory mechanisms based on international and national standards are analyzed. Also, scientific and practical conclusions are presented based on existing problems in accounting, their economic consequences and proposed solutions to them. During the analysis, the current state of accounting, the role of modern software tools and the adequacy of the regulatory and legal framework were assessed on the example of enterprises of the Republic of Uzbekistan. The article has practical and theoretical value for business entities, economists, accountants and economic policymakers.

Keywords. Inventory, accounting, regulatory and legal framework, financial control, inventory, accounting standards, accountability, assets, inventory management, financial reporting.

Kirish. Tovar-moddiy zaxiralar ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va savdo faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy barqarorligi va ishlab chiqarish quvvatlari zaxiralarning to'g'ri hisobga olinishi va boshqarilishiga bevosita bog'liq. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz ta'minlash, xarajatlarni optimallashtirish va foydani oshirish uchun zaxiralarning hisobini aniq yuritish katta ahamiyatga ega. Bunda buxgalteriya hisobi yirik rol o'ynaydi. Chunki aynan buxgalteriya hisobida moddiy resurslarning kelib chiqishi, harakati va qoldig'i to'liq aks ettiriladi.

O'zbekiston iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuvi, sanoatlashtirishning jadallashuvi tovar-moddiy zaxiralarning boshqaruvini takomillashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Buxgalteriya hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tashkil etish esa nafaqat axborotlarning ishonchliligini, balki investitsion jozibadorlikni ham oshiradi. Ammo amaliyotda korxonalarda zaxiralarni hisobga olishda turli yondashuvlar, qoidabuzarliklar, noto'g'ri baholashlar va nazoratning yetishmasligi kuzatilmoqda. Bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois, ushbu maqola doirasida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini yuritishni tartibga solishning nazariy asoslari, amaliy muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Tovar-moddiy zaxiralar – bu ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadigan, ishlab chiqarilgandan so'ng yoki sotish jarayonida korxonada balansida mavjud bo'lgan resurslardir. Buxgalteriya hisobida tovar-moddiy zaxiralarning asosiy turlari xom ashyo, materiallar, tayyor mahsulotlar, yarim tayyor mahsulotlar, ehtiyot qismlar va boshqa ishlab chiqarish vositalaridan iborat. Zaxiralarning to'g'ri hisobga olinishi ularning harakati ustidan moliyaviy nazoratni ta'minlaydi.

Zaxiralarning hisobini yuritish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: kelib tushish hujjatlar asosida rasmiylashtiriladi, omborga qabul qilinadi, sarflanishi yoki sotilishi aniqlanadi, qiymati aniqlanadi va hisobotda aks ettiriladi. Bu jarayonlarda normativ-huquqiy bazaning to'liq qo'llanilishi zarur. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, Milliy buxgalteriya standartlari va IFRS (International Financial Reporting Standards) bu borada asosiy mezon hisoblanadi.

Biroq ayrim korxonalarda ushbu talablar to'liq bajarilmaydi. Masalan, zaxiralarni kirim-chiqim qilishda "asosiy hujjat" sifatida ombor dalolatnomalari yetarlicha tuzilmaydi yoki ular bo'yicha avtomatlashtirilgan dasturiy yechimlar yetarli darajada joriy etilmagan. Bundan tashqari, zaxiralar bahosini aniqlashda LIFO (oxirgi kirgan – birinchi chiqqan), FIFO (birinchi kirgan – birinchi chiqqan) kabi baholash

usullarining noto'g'ri qo'llanilishi, hisobga olishda qo'lda yuritiladigan tizimlarning saqlanishi moliyaviy hisoblarning aniqligiga putur yetkazadi.

Bundan tashqari, real inventarizatsiya o'tkazish masalasi ham dolzarbdir. Amaldagi inventarizatsiya ko'plab korxonalarda faqat hisobot yili oxirida, formal tarzda o'tkaziladi. Vaholanki, zaxiralarning mavjudligi va hisobdagi holatini solishtirish doimiy monitoring asosida yuritilishi kerak. Ayniqsa, ishlab chiqarish va savdo sohasida zaxiralarni har oyda tahlil qilib borish zarurati mavjud.

Zamonaviy buxgalteriya dasturlari – "1C: Buxgalteriya", "SAP", "QuickBooks" va boshqalar yordamida zaxira harakatlarini avtomatlashtirish imkoniyati mavjud. Bu esa inson omilini kamaytiradi va ma'lumotlarning aniqligini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistondagi korxonalarda raqamli buxgalteriya tizimlariga o'tish sur'atlarini tezlashtirish tavsiya etiladi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini yuritish tizimi zamonaviy yondashuv va texnologiyalar asosida yangilanishi kerak. Ularning to'g'ri va aniq hisobga olinishi korxonaning moliyaviy barqarorligi, hisobotlarning ishonchliligi va samarali boshqaruv qarorlarining qabul qilinishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashish va raqamlashtirish jarayonlari bu boradagi asosiy ustuvor yo'nalishlar bo'lib qoladi.

Kelgusida tovar-moddiy zaxiralar hisobini yuritishda quyidagi takliflar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Har bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt uchun elektron inventarizatsiya tizimini joriy etish.
2. Milliy buxgalteriya standartlari va xalqaro standartlar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash.
3. Buxgalteriya hisobi bo'yicha xodimlar malakasini oshirish va zamonaviy dasturiy ta'minotdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.
4. Har chorakda zaxiralarning baholanishini va hisobdagi holatining tahlil qilinishini majburiylashtirish.
5. Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligi tomonidan zaxiralarni boshqarish standartlarini takomillashtirish.

Ushbu takliflar asosida amalga oshiriladigan islohotlar korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshiradi, moliyaviy hisobotlarning aniqligini ta'minlaydi va investorlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: 2020.

2. Moliya vazirligining 118-son buyrug‘i. – 2021.
3. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari. – Toshkent: Moliya vazirligi, 2022.
4. International Accounting Standard (IAS) 2 – Inventories.
5. Kovalev V.V. Buxgalteriya hisobining nazariy asoslari. – Moskva: Finansy i statistika, 2018.
6. Paliy V.F. Buxgalteriya va moliyaviy tahlil. – Moskva: Infra-M, 2019.
7. Jalilov A.A. Tovar-moddiy zaxiralarning iqtisodiy tahlili. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
8. Anthony R.N., Reece J.S. Accounting Principles. – Boston: Irwin/McGraw-Hill, 2017.
9. Foster G. Financial Statement Analysis. – New York: Pearson, 2016.
10. Temurov N.A. “TMZ hisobini avtomatlashtirish yo‘llari”, “Moliyachi” jurnali, 2023, №2.

QADIMGI TURKIY YODGORLIKLARNI IFODALOVCHI BIBLIONIMLAR TAHLILI

Axmadaliyeva Guljahon Botirali qizi

University of Business and Science til va adabiyot ta'limi kafedrası o'qituvchisi

+998901542328

guljahonaxmadaliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi turkiy yozuviy yodgorliklarda uchraydigan biblionimlarning tilshunoslik nuqtai nazardan tahlili keltiriladi. Asarda biblionimlarning shakllanishi, leksik va semantik xususiyatlari, ularning davrning ijtimoiy-madaniy jihatlari bilan bog'liqligi o'rganiladi. Qadimgi turkiy madaniyat va yozuv an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan biblionimlarning mazmuniy qatlamlari tahlil qilinib, ularning bugungi tilshunoslik tadqiqotlaridagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, maqolada biblionimlarni o'rganishda qo'llanilgan usullar va yondashuvlar haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Qadimgi turkiy yodgorliklar, biblionimlar tilshunoslik tahlili, yozuv an'analari, semantik xususiyatlar, ijtimoiy-madaniy kontekst, turkiy madaniyat.

Аннотация: В данной статье представлен лингвистический анализ библионимов, встречающихся в древнетюркских письменных памятниках. В работе изучается формирование, лексико-семантические особенности библионимов, их связь с социокультурными аспектами эпохи. Анализируются семантические пласты библионимов, тесно связанные с древнетюркской культурой и традициями письменности, раскрывается их значение в современных лингвистических исследованиях. В статье также дается подробная информация о методах и подходах, используемых при изучении библионимов.

Ключевые слова: Древнетюркские памятники, лингвистический анализ библионимов, традиции письменности, семантические особенности, социокультурный контекст, тюркская культура.

Annotation: This article presents a linguistic analysis of biblionyms found in ancient Turkic written monuments. The work studies the formation, lexical and semantic features of biblionyms, and their connection with the socio-cultural aspects of the era. The semantic layers of biblionyms, which are closely related to ancient

Turkic culture and writing traditions, are analyzed, and their significance in modern linguistic research is revealed. The article also provides detailed information about the methods and approaches used in the study of biblionyms.

Keywords: Ancient Turkic monuments, linguistic analysis of biblionyms, writing traditions, semantic features, socio-cultural context, turkic culture.

Kirish. O'zbek tilining tarixiy ildizlari uchun asosiy manba – qadimgi turkiy tildagi yozma yodgorliklardir. O'zbek xalqining etnik jarayoni va o'zbek tili taraqqiyotini mazkur yodgorliklar o'zida to'liq aks ettiradi.¹

Alohida ta'kidlash o'rinliki, toshbitiklar turkiy xalqlar tarixida favquloddagi yozma adabiyot namunalari emas. Ular qadimgi turkiy xalqlar og'zaki ijodining mantiqan davomi, o'zidan avvalgi manbaning mazmuni, ruhi, g'oyasini rivojlantirgan o'ziga xos bo'lgan adabiyot namunalari. Toshbitiklar qadimgi turkiy xalqlar og'zaki ijodi va taxminan aytishimiz mumkinki, yozma adabiyotining davomi sifatida yuzaga kelgan. Bu toshbitiklar barcha turkiy xalqlarning adabiy yodgorliklaridir.

Aksariyat toshbitiklar Mo'g'uliston, Germaniya, Rossiya, Xitoy, Buyuk Britaniya, Fransiya, Shvetsiya, O'zbekiston, Qozog'iston va Qirg'izistonda saqlanadi. Runiy yozuvda bitilgan adabiy tarixiy bitiklar Sibir, Mo'g'uliston, Sharqiy Turkiston, Markaziy Osiyo, Kavkaz, Volga bo'yi, shuningdek, Yevropadan topilsa-da, u tarixda O'rxun-Enasoy yodgorligi nomi bilan yuritib kelinadi. Mazkur yodgorliklar til xususiyatlariga ko'ra umumiy xususiyatlarga ega.

Yodgorlik nafaqat badiiy-tarixiy asar sifatida, tarixiy qimmatga ega bo'lib, ularda jang nomlar va ularning yillari, xoqon va sarkardalarning ismi, laqabi va unvonlari, qadimiy joy nomlari (toponimlar), *turk, o'g'uz, qitaniy, turgash, qirg'iz* singari etnik nomlar berilgan.

O'rxun-Enasoy obidalari turkiy xalqlarning tarixi, yashash tarzi, kurashi xususida ko'plan aniqliklar kiriyadi.

Bibliyim (*biblio – kitob + onoma – atoqli ot*)lar har qanday badiiy, ilmiy, diniy, siyosiy asarlarga berilgan nom (sarlavha)lardir.

Shu jihatlarni e'tiborga olgan holda, qadimgi turkiy yodgorliklardagi onomastik birliklarni to'plash, mavzuiy jihatdan guruhlash, leksik-semantik, grammatik, derivatsion, struktural jihatdan tadqiq etish dolzarblik kasb etadi.

Qadimgi turkiy yodgorliklarga xos bibliyimlar quyidagilardan iborat:

1. "To'nyuquq bitigtoshi".

¹ Nasimxon Rahmon. Ming yillik, tuman kunlik yozuvim //Sharq yulduzi, 2018. – № 2.

2. “Kultegin bitigtoshi”.
3. “Bilga xoqon bitigtoshi”.
4. “Ungin (Ongin) bitigtoshi”.
5. “Moyun Chur bitigtoshi”.
6. “Kuli chur bitigtoshi”.
7. “Olti yoruq”.

To‘nyuquq bitigtoshi – marmar bitiktosh, turkiy yozuv yodgorligi. Mazkur yodgorlik ikkinchi turk hoqonligi davrida yashab o‘tgan davlat arbobi va sarkarda To‘nyuquq xotirasiga tiklangan. Bitig muallifi To‘nyuquqning o‘zidir. Sertkayaning fikricha, bitig taxminan 732-734-yillar oralig‘ida yozilgan. To‘nyuquq shu kezda 85 yoshda bo‘lgan. Yodgorlik Mo‘g‘ulistondagi Bain Sokto manzilida topib o‘rganilgan. Hozir ham tiklangan joyida saqlanadi. U 62 satrli bo‘lib, bir-biriga qaratib tiklangan ikki to‘rt qirrali toshga o‘yib yozilgan.

Ulan Batordan 66 km janubiy-sharqda joylashgan. Bitik 62 satrdan iborat bo‘lib, janubiy va shimoliy tomonlarga bir-biriga qaratib o‘rnatilgan 2 to‘rt qirrali tosh ustunga yozilgan. Janubdagi ustunning balandligi 170 sm, shimoldagisniki 160 sm. Bitikning 1-7 satrlari toshlardan birining g‘arbga, 8-17satrlar janubdaga, 18-24satrlari sharqqa, 25-35satrlari shimolga qaragan tarafiga yozilgan. Bitikning 36-44satrlari ikkinchi toshning g‘arbga, 4-50satrlari janubga, 51-58 satrlari sharqqa va 59-62 satrlari shimolga qaragan tarafiga yozilgan.

Bitiktoshda Turk xoqonligining qayta tashkil topishi, bu ishda Eltarish xoqonning xizmati, To‘nyuquqning xoqonlik shakllanishi, yuksalishidagi, turli o‘lka va qabilalarga qarshi uyushtirilgan harbiy yurishlaridagi qahramonligi, vatanparvarligi juda keng bayon etilgan.

Mazkur bitiktoshni 1897-yilda rus etnografi Yelizaveta Klemens eri Dmitriy Klemens bilan birga Shimoliy Mo‘g‘ulistonning BainSokto manzildan topib o‘rgangan. Dastlab, bitiktoshning fotosurati, transkripsiyasi va nemischa tarjimasi 1899-yilda V.V.Radlov tomonidan nashr ettirilgan.

Yodgorlik matni dan(dat), ingliz, rus, fransuz, nemis tillariga tarjima qilingan bo‘lib turk va o‘zbek tillarida tavsif etilgan.

“*To‘nyuquq bitigtoshi*” tuzilishiga ko‘ra birikma shaklidagi murakkab tarkibli bibliyonim. Bibliyonim atoqli va turdosh otning bog‘lanishidan hosil bo‘lgan, bosh timsol va asar mazmuni hamda marmarga bitilgani motivatsiyasi asosida shunday nomlangan. Onomastik jihatdan *To‘nyuquq haqida marmarga yozilgan bitik* ma’nosini anglatadi.

“**Kultegin bitigtoshi**” – marmar bitiktosh, turkiy yozuv yodgorligi. Eltarish xoqonning o‘g‘li Kultegin sharafiga quyilgan (732-yil 14-avgust). U 731-yilda 47

yoshida vafot etgan. Yodgorlik uning akasi Bilga xoqon tomonidan 732-yilda oʻrnatilgan. Matn muallifi esa Eltarish xoqonning oʻgʻli Yoʻllugʻ tegin. Yodgorlikdagi asosiy matn turkiy tilda. Ters yuzida xitoycha matn ham bor. Turkiysi urxun-enisey xatida yozilgan.

Ulan Batordan 400 km janubda, Qorabalgʻasun shahrining xarobalaridan taxminan 40 km shimolda joylashgan. Boʻyi 3 m 15 sm, eni 1 m 24 sm, qalinligi 41 sm. Kultegin bitiktoshining marmar taxta ustuni oʻrtasiga 5 burchakli qalqon koʻrinishida, balandligi 64 sm, kengligi 40 smli lavha oʻrnatilgan. Lavhaning yuz tomoniga arhar surati tasvirlangan xoqonlik tamgʻasi tushirilgan, orqa tomoniga xitoycha qilib bitiktoshning oʻrnatilish tarixi bitilgan. Kultegin bitiktoshi 84 satrdan iborat: 40 satr yuz tomoniga, 13 satrdan 26 satr ikki yon tomoniga, 14 satr orqa tomoniga, 4 satr toshning taroshlangan 4 qirrasiga yozilgan. Bitiktoshdagi barcha boʻlgan voqealar Kulteginning akasi Bilga xoqon tilidan hikoya qilib beriladi. Bitikni esa Kulteginning jiyani Yoʻllugʻ tegin yozgan. Ushbu bitikda Bilga xoqon ogʻa-inilariga, qarindosh-urugʻlariga, xalqqa murojaat qilgan. Xoqonning murojaatidan maqsadi – hokimiyatni mustahkamlash, oʻzaro urush-janjallarga chek qoʻyish, ittifoq boʻlib yashashga chaqirish boʻlgan. Kultegin bitiktoshini Bilga xoqon bitiktoshi bilan birga 1889-yil N.M.Yadrinsev Moʻgʻulistonning Kosho Saydam vodiysida Koʻkshin-Urxun daryosi boʻyidan topgan.

Avval bitiktoshni hech kim oʻqiy olmagan. Uni Urxun yozuvini oʻrganib chiqqanidan soʻng, daniyalik olim V.Tomsen 1893-yil oʻqishga muvaffaq boʻlgan. Yodgorlik matni nemis, fransuz, dan, ingliz, rus tillariga tarjima qilingan, turk va oʻzbek tillarida tavsif etilgan.²

“*Kul tigin bitigtoshi*” tuzilishiga koʻra birikma shaklidagi murakkab tarkibli bibliyonim boʻlib, *antroponim* + *indikator* modelida hosil qilingan. Nom tarkibidagi *bitigtosh* bibliyonimik indikator sifatida asarning turini, yaʼni marmar toshga bitilgan qoʻlyozma asar ekanligini koʻrsatib beradi.

Nominatsion-motivatsion jihatdan bitigtosh *Kultigin* sharafiga oʻrnatilgani bois uning nomi bilan atalgan. Bitigtosh shaxs – *Kul tigin* nomi bilan atalganligiga koʻra, antropobibliyonimlar sirasiga kiradi.

Bibliyonim manbalarda darsliklarda “*Kul tigin bitigtoshi*”³, ensiklopedik lugʻatda “*Kultegin bitigtoshi*” variantlarida beriladi. Bu *tigin* soʻzining variantlari va imlo tamoyillari bilan bogʻliq. Bizningcha, leksik va imlo meʼyorlariga koʻra, bibliyonimning “*Kultegin bitigtoshi*” variantini qoʻllash maqsadga muvofiq. Shuningdek, “*Kultegin*

²Матёкубов К. Култегин битигтоши // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2003. – 5-ж. – Б. 129-130.

³ Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 86-93.

bitigtoshi”ning qismlari “*Ulug‘ bitig*” va “*Kichik bitig*” nomlari bilan ataladi. Demak, bitigtoshning qismlari hajm xususiyati qiyosi motivatsiyasi asosida shunday nomlangan, bu *ulug‘ (katta) va kichik* so‘zlari vositasida ifodalangan.

“**Bilga xoqon bitigtoshi**” – marmar bitigtosh, turkiy yozuv yodgorligi. Ikkinchi turk xoqonligi asoschisi Eltarish xoqonning to‘ng‘ich o‘g‘li. Bilga xoqon sharafiga qo‘yilgan (735-yil). U 734-yilda 50 yoshida vafot etgan. Yodgorlik toshi 735-yilda uning o‘g‘li Yo‘llug‘ tigin tomonidan o‘rnatilgan.

Ulan Batordan 400 km janubdagi Qorabalg‘asun shahrining xarobalaridan taxminan 40 km shimolda joylashgan. Bo‘yi 3 m 45 sm, eni 1 m 74 sm, qalinligi 72 sm.

“Bilga xoqon bitigtoshi” 80 satrdan iborat: 41 satri toshning yuz tomoniga, 15 satrdan 30 satr ikki yon tomoniga, 7 satr orqa tomoniga, 2 satr toshning tarashlangan 2 qirrasiga yozilgan. Yodgorlik matni nemis, fransuz, dan, ingliz va rus tillariga tarjima qilingan, turk va o‘zbek tillarida tavsif etilgan.⁴

Yodgorlik mazmunan Bilga xoqon va uning qahramonli, jasoratiga bag‘ishlanganligi motivatsiyasi asosida “*Bilga xoqon bitigtoshi*” deb atalgan. Boshqa yodgorlik nomlari kabi *atoqli ot + indikator* modelida hosil qilingan. Biblionimga unvon ifodalovchi laqab lug‘aviy asos bo‘lgan. Shunga ko‘ra antropoblibionim, ya’ni kishi nomi bilan atalgan asar nomlari guruhiga mansubdir.

“**Ungin (Ongin) bitigtoshi**”. Yodgorlik VIII asrning birinchi yarmida, taxminan, 732-yilda tiklangan. Bu bitigtosh dastlab ikkinchi turk hoqonligining asoschisi Eltarish xoqon va uning xotini Elbilga xotun sharafiga, so‘ngra Qapag‘an xoqon sharafiga qo‘yilgan deb taxmin qilingan edi. J.Klosonning bitigining ayrim yerlariga o‘zgartirish kiritilib, yuqoridagi fikrlarning noto‘g‘riligini isbotladi va bitigtosh Qapag‘an bilan Bilga xoqonlarning sarkardasi Alp Eletmish sharafiga qo‘yilgan degan fikrni aytdi.

A.A.Rajabov esa Ungin bitigtoshini Eltarish xoqonning yaqinlaridan Ishbara tamg‘a tarqan otasi Eletmish Yabg‘u va akasi Chur Yo‘g‘a sharafiga o‘rnatilgan degan xulosaga keladi.

Bitiktosh Mo‘g‘ulistondagi Ongin vodiysiga o‘rnatilgan va hozir ham o‘rnatilgan joyida turibdi.⁵

Mazkur bitigtosh jo‘ylashgan, o‘rnatilgan hududga nisbat berish motivi asosida, vodiylar nomi bilan atalgan. Demak, nomga toponim lug‘aviy asos bo‘lgan, shunga ko‘ra topoblibionim, ya’ni joy nomi bilan atalgan yodgorlik hisoblanadi. Biblionimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *Ongin //Ungin* (vodiylar) + *bitigtosh* (biblionimik indikator) > *Ongin //Ungin bitigtoshi* (biblionim).

⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001. – 1-ж. – Б.23.

⁵ Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 138.

“**Moyun Chur bitigtoshi**”. Bu bitigtosh 759-yilda o‘rnatilgan. Bu bitigni fin olimi G.I.Ramstedt 1909-yilda Shimoliy Mo‘g‘ulistonning Selenga daryosi bo‘yidan topgan.

Mazkur bitigtosh uyg‘ur xoqoni Moyun Chur va uning jangavor yurishlari tafsilotlari hikoya qilinganligi bois unig ismi bilan atalgan. Demak, bibliionimga kishi ismi lug‘aviy asos bo‘lgan. Shunga ko‘ra antropobibliionim hisoblanadi. Qadimgi turkiy tilga mansub bibliionimlarga xos modelda quyidagicha shakllangan: *Moyun Chur* (antroponim) + *bitigtosh* (biblionimik indikator) > *Moyun Chur bitigtoshi* (biblionim).

“**Kuli chur bitigtoshi**”. Run yozuvida yozilgan bitik. Bitiktoshni 1912-yilda polshalik professor V.Kotvich Mo‘g‘ulistonning Ulan Bator yaqinidagi Ixe-Xushotu manzilidan topgan va uning matnini A.Samaylovich bilan birga 1928-yilda chop ettirgan. Undan keyin bitigni H.N.Orqun, S.E.Malov, G.Aydarov kabilar o‘z kitoblarida nashr ettirganlar.

Bu bitiktosh ham Kulichur sharafiga tiklanganli va u haqida bo‘lganligi bois uning ismi bilan atalgan, bibliionim.

“**Oltin yoruq**” – buddaviylikka e‘tiqod qilgan turkiy qavmlar orasida mashhur bo‘lgan qadimgi yozma yodgorlik. Asl nomi “Suvarnaprabhasa” bo‘lib, sanskrit tilidan qadimiy xitoy tiliga tarjima qilingan. X asrda Beshbaliq shahrida Sengi Seli Tudung uni xitoy tilidan qadimgi turkiy tilga “Oltin yoruq” nomi bilan tarjima qilgan va eski uyg‘ur-turk yozuvida ko‘chirgan.

Xulosa. Qadimgi turkiy yodgorliklarda toshbitiklarning mavzusi, qahramonlari va mavzusi, g‘oyasi, voqealari bilan bog‘liq turkiy urug‘-qabilalar yashagan va jang olib borgan joy va uning atrofidagi hududlarning nomlari: astionimlar (shahar nomlari), oronimlar (tog‘ va tog‘ tizmalari nomlari), gidronimlar (daryo va ko‘llarning nomlari) tarixiy-etimologik jihatdan o‘z qatlam leksikasi negizida shakllanganligi, bobo tilning xususiyatlarini ifoda etishi, davrlar davomida lisoniy va nolisoniy omillar asosida eskirgani, leksik, fonetik o‘zgarishlarga uchragani, ayrimlari turkiy va xitoy xalqlari aloqasi natijasida xitoycha variantlarga hamda tarjimaga egaligi bilan tavsiflanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. – Тошкент, 1982.
2. Абдурахмонов Н., Элтазаров Ж. Қадимги туркий тил. – Самарқанд. 2000. –166 б.
3. Алиев А., Содиқов Қ. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 118 б.

4. Бегматов Э. Жой номлари – маънавият кўзгуси. – Тошкент: Маънавият, 1998. – 64 б.

5 .Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 264 б.

ZAMONAVIY INGLIZ ROMANLARIDA MIFOLOGIK SYUJETLARNING QAYTA TALQINI VA ULARNING FUNKSIONAL AHAMIYATI

Axmedova Shaxnoza Ravshanbek qizi

Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ingliz adabiyotida mifologik syujetlarning qayta talqin qilinishi va ularning badiiy funksional ahamiyati o'rganiladi. Adabiyotda qadimgi mifologik obrazlar va voqealar zamonaviy g'oyalar, ijtimoiy muammolar hamda psixologik holatlarni yoritish vositasi sifatida qanday ishlatilayotgani tahlil qilinadi. Tadqiqotda A.S. Byatt, Neil Gaiman, Madeline Miller kabi mualliflarning asarlari asosida miflarning yangi kontekstda qanday talqin etilgani ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar Mifologiya, zamonaviy ingliz romani, intertekstualizm, arxetip, madaniy meros.

REINTERPRETATION OF MYTHOLOGICAL PLOTS IN MODERN ENGLISH NOVELS AND THEIR FUNCTIONAL SIGNIFICANCE

Annotation

This article examines the reinterpretation of mythological plots in modern English literature and their artistic functional significance. It analyzes how ancient mythological images and events are used in literature as a means of illuminating modern ideas, social problems, and psychological states. The study examines how myths have been interpreted in a new context based on the works of authors such as A.S. Byatt, Neil Gaiman, and Madeline Miller.

Keywords: Mythology, modern English novel, intertextualism, archetype, cultural heritage.

РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ СЮЖЕТОВ В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКИХ РОМАНАХ И ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается реинтерпретация мифологических сюжетов в современной английской литературе и их художественное функциональное значение. Анализируется, как древние мифологические образы

и события используются в литературе как средство освещения современных идей, социальных проблем и психологических состояний. В исследовании рассматривается, как мифы были интерпретированы в новом контексте на основе произведений таких авторов, как А. С. Байетт, Нил Гейман и Мадлен Миллер.

Ключевые слова Мифология, современный английский роман, интертекстуализм, архетип, культурное наследие.

Kirish: Mifologiya har bir xalqning tarixiy xotirasini, dunyoqarashini va axloqiy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan badiiy-tarixiy manbadir. Garchi zamonaviy jamiyat ilmiy tafakkur va texnologik taraqqiyot sari intilayotgan bo'lsa-da, mifologik syujetlar adabiyotda o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ayniqsa, ingliz romanchiligi so'nggi o'n yilliklarda miflarni zamonaviy kontekstda qayta talqin qilish orqali yangi ma'no va estetik imkoniyatlarni yaratmoqda.

Ushbu maqolada aynan shunday talqinlarning qanday shakllarda amalga oshirilayotgani, mifologik obrazlar zamonaviy kontekstda qanday badiiy vazifalarni bajarishi va o'quvchiga qanday estetik-ta'sirchanlik bag'ishlashi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy vazifasi — mifologik syujetlar orqali mualliflar qanday zamonaviy muammolarni ko'tarayotgani va miflar qanday yangi talqinlar orqali yangi g'oyalarga xizmat qilayotganini aniqlashdir.[1-4]

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. **Intertekstual tahlil** – zamonaviy romanlar va klassik mifologik matnlar o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlanib, ularning o'zaro aloqasi o'rganildi.
2. **Tematik tahlil** – romanlarda mifologik syujetlar qanday mavzular bilan uyg'unlashayotgani tahlil qilindi (masalan, gender, identitet, kuch va zaiflik).
3. **Komparativ yondashuv** – turli mualliflar asarlarida bitta mifologik obraz yoki syujet qanday talqin etilganiga taqqoslovchi tahlil qilindi.
4. **Kontekstual tahlil** – mifologik obrazlar va syujetlar qanday tarixiy-madaniy sharoitda qayta talqin qilinayotganiga e'tibor qaratildi.[5-6]

Zamonaviy ingliz romanlarida mifologik syujetlarning qayta talqini — bu o'tgan asrlar madaniyatining bugungi kun muammolari bilan o'zaro muloqotga kirishishidir. Bu jarayonda yozuvchilar qadimiy yunon, rim, skandinav yoki boshqa mifologiyalardagi obraz va voqealarni tanlab, ularni zamonaviy kontekstda yangicha ma'noga ega qilib, o'quvchining zamonaviy ongiga moslashtiradilar. Bunda mif nafaqat tarixiy yoki estetik manba sifatida ishlatiladi, balki zamonaviy ijtimoiy va shaxsiy masalalarni anglash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, Neil Gaiman

o'zining "American Gods" romanida eski va yangi xudolarni to'qnashuvga olib kelish orqali madaniyatlar o'zgarishini, iste'mol jamiyati va texnologik taraqqiyot davrida qadriyatlarning qanday transformatsiyaga uchrayotganini ko'rsatadi. Madeline Miller esa *Circe* va *The Song of Achilles* romanlarida qadimiy yunon miflaridagi ikkilamchi obrazlarga e'tibor qaratib, ularni insoniy, chuqur psixologik obrazlarga aylantiradi. Ular orqali gender muammolari, sevgi, kuch va zaiflik kabi mavzular qayta ko'rib chiqiladi.[7]

Bu jarayonda mifologik syujetlar o'zining arxetipik kuchini yo'qotmagan bo'lsa-da, ular yangi ifoda shakllari, yangi estetik yo'nalishlar bilan boyitiladi. Muallif mifni faqat takrorlamaydi, balki uni tahlil qiladi, savol ostiga oladi va zamonaviy odamning ichki olamiga moslab qayta yaratadi. Bu esa mifga yangicha hayot bag'ishlaydi, uni faqat o'tmish yodgorligi emas, balki bugunning faol g'oyaviy quroli sifatida ko'rsatadi. Zamonaviy romanlarda mifologik talqin ko'pincha postmodern yondashuvlar bilan uyg'unlashadi: ironiyaga yo'g'rilgan bo'ladi, tarixiy kontekstlar buziladi yoki qasddan almashtiriladi. Bularning barchasi mifning o'ziga xos funksional ahamiyatini — ya'ni inson ruhiyatini tahlil qilish, jamiyatdagi o'zgarishlarga nisbatan pozitsiya bildirish, madaniy xotirani saqlab qolish va uni qayta anglash vazifalarini bajaradi.[8]

Shunday qilib, zamonaviy ingliz romanida mifologik syujetlar faqat bir badiiy bezak emas, balki chuqur falsafiy va ijtimoiy anglash vositasidir. Ularning zamonaviy talqini orqali yozuvchilar bugungi insonning hayoti, qadriyatlari va o'zlik izlanishlarini yoritishga intiladilar. Bu esa mifologiyani abadiy yashovchan madaniy fenomen sifatida namoyon etadi.

Xulosa

Zamonaviy ingliz romanlarida mifologik syujetlar faqatgina estetik bezak sifatida emas, balki chuqur g'oyaviy va ijtimoiy mazmun yuklovchi vosita sifatida ishlatiladi. Mualliflar miflar orqali insoniyatning zamonaviy holatini, ruhiy iztiroblarini, jamiyatdagi o'zgarishlarga munosabatini ifodalashga harakat qiladilar. Shu bilan birga, miflar orqali qadimiy donishmandlik zamonaviy o'quvchining ongiga yangicha talqinda yetkaziladi. Bu esa adabiyotning abadiy funksiyasi – inson qalbiga va tafakkuriga murojaat qilish vazifasini zamonaviy sharoitda ham muvaffaqiyatli amalga oshirishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, Z. (2016). Adabiyot va mifologiya: nazariy asoslar va tahliliy yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

2. Qo'chqorova, M. (2021). "Mif va adabiyot: badiiy tafakkur evolyutsiyasida mifologik qatlamning roli." Adabiyotshunoslik jurnali, №1, 45–53-betlar.
3. Rasulov, D. (2019). G'arb adabiyoti tarixi va nazariyasi. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
4. Karimova, N. (2022). "XXI asr ingliz romanlarida qadimgi miflarning badiiy talqini." Yangi asr avlodi, 3(2), 88–92.
5. Xidoyatov, A. (2018). Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademnashr.
6. Segal, R. A. (2004). Myth: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.
7. Campbell, J. (2008). The Hero with a Thousand Faces. Novato: New World Library.
8. Byatt, A. S. (2011). Ragnarok: The End of the Gods. Edinburgh: Canongate Books.
9. Gaiman, N. (2001). American Gods. New York: William Morrow.
10. Miller, M. (2018). Circe. New York: Little, Brown and Company.
11. Sanders, J. (2006). Adaptation and Appropriation. London: Routledge.

TARIXIY ASARDA ATOQLI OTLARNING QO'LLANISHI (JAVLON
JOVLIYEVNING "QO'RQMA" ASARI ASOSIDA)**Soliyeva Xusnida Hasanboy qizi**

University of Business and Science universiteti o'qituvchisi

Email: husnida201@gmail.com

Tel:998978261197

Annotatsiya

Ushbu maqolada diskurs mavzusi tahlilga olingan va shu bilan bir qatorda tarixiy diskursning ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Tarixiy asarda antroponimlar va toponimlar ularning nominativ va kommunikativ xususiyatlari tahlilga olingan. Asarda antroponimlarning badiiy adabiyotda qo'llanish doirasidagi uning vazifalari haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: diskurs antroponim toponim Qo'rqma Lola Abdurauf Fitrat Ulug' Kursdosh

Аннотация: В данной статье рассматривается тема дискурса, а также обсуждается значение исторического дискурса. В историческом произведении анализируются антропонимы и топонимы, их номинативные и коммуникативные особенности. Также в статье рассматриваются функции антропонимов в художественной литературе и сферы их использования.

Ключевые слова: дискурс, антропоним, топоним, *Не бойся, Лола*, Абдурауф Фитрат, Улуг Курдош

Annotation: This article analyzes the topic of discourse and also explores the importance of historical discourse. In the historical work, anthroponyms and toponyms are examined, focusing on their nominative and communicative features. The article also discusses the functions of anthroponyms in literary works and their scope of use.

Keywords: discourse, anthroponym, toponym, *Don't Be Afraid, Lola*, Abdurauf Fitrat, Ulug' Kursdosh

Diskurs – fanlararo tadqiqotlar mavzusi hisoblanadi. Nazariy tilshunoslikdan tashqari, kompyuter tilshunosligi va sun'iy intellekt, psixologiya, falsafa va mantiq, sotsiologiya, antropologiya va etnologiya, adabiyot, semiotika, tarixnavislik, ilohiyot,

huquq, pedagogika, tarjima nazariyasi va amaliyot, siyosat va boshqa diskurs bilan bog'liq fan va tadqiqot sohalarining ham asosiy o'rganish obyekti hisoblanadi. Ushbu fanlarning har biri diskursni o'rganishga o'ziga xos tarzda yondashadi. N.A.Nikonov toponimlar atoqli ot sifatida uch xil ma'noga ega deb hisoblagan: 1) toponimgacha bo'lgan ma'no, ya'ni apellyativning etimologik ma'nosi); 2) toponimning o'z ma'nosi va 3) toponimlikdan keyingi ma'nosi [2,62-63]. N.A.Nikonovning yozishicha, Yelena ismida "odam" "ayol" tushunchasi mujassamlashgan. Bundan tashqari, bu ism "mana u", "shaxs" kabi ma'nolarga ham ishora qiladi[3,55].Ozarbayjon tilshunosi Hasan Aliev ishida ham shunga o'xshash fikrni ko'rish mumkin. Uning yozishicha, atoqli ot xususiy va umumiy ma'noga ega. Masalan, Sevil ismi - inson, ayol, azarbayjon ayoli ma'nolarini, Ivan esa - inson, erkak, rus ma'nolariga ega [4, 7]

Biz adabiyot sohasidagi diskursning tarixiylik jihatini tahlilga tortdik. Badiiy asarda diskursning tahliliga chuqur yondashish maqsadida Javlon Jovliyevning "Qo'rqma" asarida atoqli otlarga to'xtalib o'tmoqchimiz. Asarda turli xil kategoriyadagi atoqli otlar qo'llanilgan. Shu jumladan, Antroponimlar (kishi nomlari) Toponimlar (joy nomlari) turli xil tashkilot nomlarini va boshqa atoqli otlarni kuzatdik. Shulardan bir qanchasini tahlilga tortdik. Asarda qo'llanilgan har bir atoqli otlar o'zining kommunikativ-informativlik xususiyatiga ega.Bu onomastik birliklar orqali tarixiy asardagi umumiy g'oya o'quvchiga tushunarli va aniq yetkazib beriladi. Mana shunday xususiyatni ochib berish uchun muallif asarda turli xil antroponimlardan foydalanilgan.

Asarning bosh qahramoniga ism qo'llanmagan. Bu ham o'ziga xos nom bilan beriladi. Lola ismli qiz bosh qahramonning sevgan qizi. *"Maktabdan Lolani sevdim va hali ham sevaman. Qo'shni edik, qo'shyurakka aylanib o'sdik"*.Diskurs - bu keng tarixiy ma'nolarni yetkazish uchun tilning ijtimoiy jihatdan qo'llanilishidir.Bunda tarixiy nomlarning qo'llanishining o'z funksiyasi bor. Abdurauf Fitrat siymosida Germaniya tahsil uchun ketayotgan talabalar maqsadi aniq qilib belgilangan. *Fitrat nigohi o'tkirlashgan. Borgan sari uning qadamlari tezlashar, qo'llarini oyoqlariga monand oldinga tashlardi. Barcha uning ortidan chopqillar, Temur maqbarasi esa butun Samarqandga soya solib turgandek mag'rur va tik edi.* Bu qo'llanilishining ijtimoiy sharoitlari, kim va qanday sharoitlarda qo'llanayotgani bilan belgilanadigan tildir. Asarda esa o'quvchi muallif uqtirmoqchi bo'lgan fikrini tarixiy shaxs yordamida yetkazadi.Munavvarqori Abdurashidxonov bu shaxs tarixiy manbalarda ham marifatparvar va jadidchilik yetakchisi sifatida ta'riflanadi.Turkiston uchun bilimli yoshlar kerakligini erta anglagan va qo'llab -quvvatlagan. *"Munavvarqori Abdurashidxonovga xat yozgansiz. Siz Turkiston hayotida G'arb Ovrupasining o'rni katta ekanligini ta'kid etib: "Xorijda talabalarni o'qitish bitta-ikkita tog' va sanoat*

mutaxassislarini yetishtirish bilan yakunlanmasligi, bu bilan biz o'ylagan xalqning qashshoq hayoti o'nglanmasligi ravshan. E'tiborni ahvolni yaxshilash uchun zarur bo'lgan iqtisodiy resurslarga va ularni ishga solishga qaratish lozim. Buning uchun bizga iqtisodiyotni biladigan, chuqur bilimli mahalliy yoshlarimiz suv va havodek zarur"

Atoqli ot "semantik jihatdan qisqartirilgan" va tushuncha bilan bog'liq emas: "turdosh otning atoqli otga aylanishi, eng avvalo, tushunchaning yo'qolishi va so'zning taxallusga aylanishi; aksincha, atoqli otning turdosh otga aylanishi so'zni yangi muhim xususiyatlari orqali yangi tushuncha hosil qilishi bilan bog'liqdir" [1, 61- . Asarda qo'llangan germaniyalik ayol nomi ham informativlikni ta'minlagan. "Yotoqxonada mudiri Laura Shmidtning aytishicha, janjal sevgi mojarosi tufayli yuz bergan." Amir temur maqbarasi orqali talabalar Temurdan duo olgandek, Amir Temur ham fotiha bergandek tasvirlanadi. *Qarshimizda tarix va shon ko'milgan maqbara emas, balki Temurning o'zi serqosh, o'tkir nigohlari bilan tikilib turgandek cho'chirdik.* Asarda bola tug'ilishi bilan la'nat tekkan deb bu lanat qayerdan va kimdan qolganini bilish maqsadida bobosini tinmay so'roqlaydi. Aslida sotqin kim ekanligini bilgan bobosi haqiqatni aytishdan qochadi. Qishloqdoshlar esa bu haqiqatni bilar edilar

V.N. Teliyaning so'zlariga ko'ra, nomlanish aktlari pragmatik omillar bilan bevosita hamkorlikda davom etishi mumkin. Ikkinchisi signifikat - nominatorlarning ifodalashga bo'lgan u yoki bu munosabatida o'z izini qoldiradi: emotsional, baholovchi, nomlovchining nutqning ijtimoiy sharoitlariga yoki tilning mavjudlik shakllariga yo'naltirilishi va uning funktsional va stilistik farqlanishi. Nomlashda nafaqat obyektiv voqelik elementlari aks etadi, balki pragmatik, subyektiv munosabat ham ma'noning maxsus subyektiv-modal komponenti hisobiga til birliklarining ekspressiv xususiyatlarini yaratadi [5].

"Shodi cho'loq, Umri qozoq, Tursunqul bobolar aytishdi. Sizning otangiz qonxo'r va buzuq bo'lgan. Nomoz o'qiyman !! Bir paytlar barini bobom o'qishga solgan. Hammasiga Toshkentdagi Ulug' Kursdosh "tanka"lik qilgan." Asarda Ulug' Kursdosh nomi bilan tilga olingan bu shaxs poraxo'rlik hamda korrupsiyaning yaqqol namoyondasi hisoblanadi. *"Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Cho'lpon singari turkiy olamga tanilib ulgurgan ulug' yo'l boshchilar paydo bo'lgan."* U bilan Bobur va Toj mahal borasida bahslashib qoldik. u Londonda ko'p bo'lgan ekan. "Biz hindlarni odam qilgan inglizlar", — dedi. Men uning ahvolidan kuldim. O'zimizda ham bundaylarning hisobi yo'q-ku, lekin o'zga yurtga borib ochiqcha aytadiganlari kam. *Xano Fir'avn lam senchalik o'tmishga buncha ko'p pora tutmagan..* Bu tarixiy shaxs orqali o'xshatish vositasida antroponimdan foydalanilgan. *Leninni qo'msardi: "Axir, nonning narxini kopeyka qilgan! Qani shunday kapa!" Millatning uyg'ongani hamma bir yoqadan bosh*

chiqarib millat bolalari uchun ilm olishi kurashi tasvirlanadi. Yosh jonini kuyitib, tengdoshlariga “ko‘mak”ka uringanlar ichida Sayyid Alixo‘ja, Ibrohim Orifxon, Kamol Dadaxo‘ja unsh, Risqi Rahimiy, Abduvohid Jalongir, To‘lagan Mo‘min, Ochilxo‘ja, Axmad Shukriy, Tokir Shokiriy, Salimxon Tillaxonovlarning borligi millat kuziga ko‘p o‘tmay quvonch yoshlari quyilishidan umid beradi. Ular o‘zni o‘ylamadi, choyxonada qariyalarday esnamadi, millatning yuzaga chiqishini istab, ko‘chama-ko‘cha yurib, tilanib bo‘lsa-da, talabalarni chetda o‘qitishni niyat qildi.”Ko‘mak”ning tez orada hududiy bo‘limlari ochilib, farzandlarimizning Olmoniyada o‘qishi uchun xayriya pullari ul tarafdardan ham yig‘iladi. Biz Mannon Uyg‘ur boshchiligidagi teatr jamoasi hamda ulug‘ shoirimiz Cho‘lpon hamkorligida bir spektakl tayyorlab,

”Ko‘mak” uchun namoyish ettiramiz. Mana bugun Turkiston bolalari Olmoniyada, bir o‘ris qatori, bir nemis, bir polyak qatori o‘tiribdi, kerak bo‘lsa, undan ortiq tafakkur bilan o‘qiyapti. Ammo yana sen ig‘vo to‘qimoqdasan. Nahot bir paytlar Petrovskiy Ovro‘paga o‘qishi uchun birorta talaba topolmay qolganini eslaringga olmaysan-u, Hammang bir go‘rsan, avval ham allakanday *Shoyim* degani paydo bo‘lgandi:

Professor Dyurte xonim Nozima Shirinbek Potya Abduvahob qizi Marta xonim Meyerson Ahmad Shukuriy tarixiy va to‘qima obrazlar qatnashgan. Asarda Naviy ham tilga olingan. Navoiyning Farhod va Shirin ham Layli ,ajnun ham qo‘llangan.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy asarlarda tarixiy antroponimlarning qo‘llanishining ahamiyati katta. Chunki tarixiy asarlarda tarixiy shaxslar tarixiy joy nomlarining o‘ziga xos funksiyasi mavjud. Ularda nominativ funksiyasi bajarish bilan bir qatorda Kommunikativ vazifani ham bajaradi. Tarixiy asar orqali tarixiy haqiqatlar tarixiy faktlar va tarixiy shaxslarning hayoti faoliyatiga oid dolzarb ma‘lumotlarni olishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение / под ред. В.А. Виноградова. М.: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
2. Никонов В. А. Введение в топонимику. Москва, 1965. –С.184
3. Никонов Н. А. Задачи и методы антропонимики//Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. М., 1970. С.55.
4. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986. 143 с.
5. Элиев Нэсэн. Умумий антропонимика проблемлэри. Баку, 1985. 170 б
6. Javlon Jovliyev Qo‘rqma. Toshkent, 2020

THE OBJECT OF THE STUDY IN VOCABULARY ENRICHMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN

Toshmatov Alimardon Sotvoldiyevich

FerSU, senior teacher

Maxammadjonova Muslimakhon Raxmatjon Kizi

Fergana state university, 4 course

Annotation: This study explores vocabulary enrichment and pronunciation correction in preschool children, focusing on the linguistic, cognitive, and social factors influencing early language development. It emphasizes the importance of rich language environments, interactive conversations, and phonological awareness activities for vocabulary growth and pronunciation. Social interactions with peers and caregivers are highlighted, along with effective educational interventions like direct vocabulary instruction and play-based learning. The study also addresses socioeconomic factors affecting language development and the need for improved teacher training and curriculum design. Ultimately, it aims to provide recommendations for enhancing early language education to support preschoolers in becoming proficient readers and communicators.

Key words: Vocabulary, Pronunciation, Preschool, Language Development, Cognitive, Social Interaction, Educational Interventions, Phonological Awareness, Socioeconomic Factors, Teacher Training

The object of this study is the development of early reading skills in preschool children, with a focus on the cognitive, linguistic, and educational factors that shape early literacy acquisition. Learning to read at an early age is a foundational element of a child's academic trajectory, influencing their future performance in all areas of learning, including comprehension, writing, and critical thinking. This study explores the core processes involved in building early reading abilities such as phonemic awareness, letter-sound correspondence, decoding, and comprehension strategies, with the goal of identifying the most effective practices and interventions for fostering strong reading foundations in young learners.

A central aspect of this research is understanding how preschool children develop phonological awareness—the ability to recognize and manipulate the sounds of spoken language—which is a strong predictor of later reading success. The study examines the role of auditory discrimination, syllable segmentation, and rhyming skills in the development of phonemic proficiency. It also looks at how direct instruction, literacy-rich environments, and playful learning activities like singing, rhyming games, and storybook reading contribute to these abilities.

The research further investigates the influence of family literacy practices, such as parent-child reading sessions, the availability of books at home, and parental modeling of reading behavior. It also considers how early childhood educators structure classroom environments to support literacy development through interactive read-alouds, phonics instruction, and literacy centers. Given the diversity of linguistic backgrounds among preschoolers, the study evaluates how bilingualism and language exposure at home influence early reading development, especially in decoding and comprehension.

Another important component of this study is the impact of educational interventions and digital resources on early literacy. Traditional tools like flashcards, alphabet charts, and phonics workbooks are compared with modern educational technologies, including e-books, literacy-focused mobile apps, and AI-based tutoring systems. The research assesses the effectiveness of these tools in reinforcing reading skills, particularly in diverse learning contexts and among children with learning delays or speech-language impairments.

Moreover, this research delves into the sociocultural and economic factors that affect reading readiness. Factors such as socioeconomic status, parental education level, access to preschool education, and community literacy resources are analyzed to determine their influence on early literacy outcomes. Special attention is given to children from underserved communities and those at risk of reading difficulties, with an aim to identify targeted interventions that can close early literacy gaps.

Finally, the study evaluates the role of teacher training and curriculum design in shaping literacy instruction in preschool settings. It explores how well-prepared teachers are to implement developmentally appropriate, evidence-based reading strategies and how professional development programs can enhance their effectiveness. By synthesizing findings across multiple domains—cognitive development, instructional methods, technology use, and environmental influences—

this research aims to offer actionable recommendations for improving early reading education.

The object of this study is the process of vocabulary enrichment and pronunciation correction in preschool children, focusing on the linguistic, cognitive, and social factors that influence early language development. Language acquisition during early childhood is a crucial aspect of a child's overall development, as it serves as the foundation for future academic success, social interaction, and cognitive growth. This study explores the various elements involved in enhancing young learners' vocabulary and refining their pronunciation, aiming to identify the most effective methods, tools, and pedagogical approaches for fostering language proficiency in preschool-aged children. One of the central aspects of this research is understanding how children acquire, store, and use new vocabulary. The study investigates the role of memory, exposure, and interaction in the vocabulary-building process, examining how children learn new words through different means, such as direct instruction, contextual learning, and social communication. The research also focuses on the importance of linguistic input from parents, teachers, and peers in shaping a child's vocabulary. Since early childhood is a critical period for language development, the study seeks to determine which strategies are most beneficial for expanding a child's word bank and improving their ability to use words correctly in conversation.

Another important component of this research is the study of pronunciation development in preschool children. Pronunciation plays a significant role in effective communication, and young learners often encounter difficulties in articulating sounds due to physiological, phonetic, or environmental factors. This study examines common pronunciation errors in preschoolers, the reasons behind these errors, and the most efficient correction techniques used in early childhood education. Special attention is given to phonetic development, speech sound discrimination, and articulation challenges that may arise due to linguistic background, exposure to multiple languages, or individual speech disorders. The study also explores the impact of educational methodologies on vocabulary enrichment and pronunciation correction. Traditional methods, such as storytelling, phonics instruction, and interactive dialogue, have long been used to develop children's language skills. In recent years, digital tools, gamified learning, and AI-based pronunciation correction programs have become increasingly popular in early childhood education. This study investigates the effectiveness of both traditional and modern approaches, analyzing their impact on children's ability to acquire and retain vocabulary while improving their pronunciation accuracy.

Another key focus of the research is the influence of environmental and social factors on children's language development. A child's linguistic environment, including parental involvement, teacher guidance, peer interactions, and exposure to diverse linguistic stimuli, plays a crucial role in shaping their vocabulary and pronunciation abilities. The study examines how home-based language activities, preschool curricula, and speech therapy interventions contribute to the refinement of children's linguistic skills. Additionally, the research explores how socio-economic status, cultural background, and access to educational resources influence the pace and quality of vocabulary acquisition and pronunciation development. Furthermore, the study considers the role of bilingualism and multilingualism in shaping early language development. Many children grow up in environments where they are exposed to multiple languages, which can have both positive and negative effects on vocabulary growth and pronunciation skills. This research investigates how bilingualism influences phonetic awareness, word recognition, and articulation abilities, determining whether early exposure to multiple languages enhances or complicates the language-learning process.

The technological aspect of language learning is also a major focus of this study. The rapid development of digital education tools, speech recognition software, and interactive learning applications has revolutionized the way children acquire language skills. This study examines the impact of these tools on vocabulary expansion and pronunciation correction, assessing their effectiveness in comparison to traditional face-to-face teaching methods. By evaluating the benefits and limitations of digital learning, the research aims to provide insights into how technology can be optimally integrated into preschool education to support language development. In summary, the object of this study encompasses the entire process of vocabulary enrichment and pronunciation correction in preschool children, considering linguistic, cognitive, social, and technological factors. By analyzing the interplay between various teaching methodologies, environmental influences, and technological advancements, this research aims to contribute to the development of more effective early language education programs. The findings will offer valuable guidance for educators, speech therapists, and parents in fostering strong linguistic foundations for preschool-aged children, ensuring their ability to communicate effectively and succeed in future academic and social settings.

References

1. National Early Literacy Panel (2008). "Developing Early Literacy: A Scientific Synthesis of Early Literacy Development and Implications for Intervention." National Institute for Literacy. Link
2. Hart, B., Riskey, T. R. (1995). "Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children." Brookes Publishing.
3. Snow, C. E., Burns, M. S., Griffin, P. (1998). "Reading and Language Development." In "Preventing Reading Difficulties in Young Children." National Academy Press.
4. Beck, I. L., McKeown, M. G., Kucan, L. (2013). "Bringing Words to Life: Robust Vocabulary Instruction." Guilford Press.
5. Storch, S. A., Whitehurst, G. J. (2002). "Oral Language and Code-Related Precursors to Reading: Evidence from a Longitudinal Structural Model." *Developmental Psychology*, 38(6), 934-947.
6. Justice, L. M., Kaderavek, J. N. (2004). "Screening for Language Impairment in Preschool Children: A Systematic Review of the Literature." *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47(3), 646-661.
7. Fletcher, J., Cross, D. (2009). "The Role of Social Interaction in Language Development." In "Language Development: Foundations and Processes." Cambridge University Press.

YURAK MUSHAGI REGENERATSIYASI

Vladimirova Sevinch Ulug'bekovna

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'zboyevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya

Yurak mushagi regeneratsiyasi — bu yurakning o'zini tiklash jarayoni bo'lib, inson organizmining yurak mushagi hujayralarini tiklash va yangi hujayralarni ishlab chiqarish qobiliyatidir. Yurak mushagi kasalliklari, xususan, yurak infarkti, ishemiya va surunkali yurak yetishmovchiligi, dunyo bo'ylab eng keng tarqalgan va o'limga olib keluvchi kasalliklar hisoblanadi. Ushbu kasalliklar natijasida yurak mushagining bir qismi o'lib ketadi, bu esa uning funktsiyalarini va umumiy salomatlikni yomonlashtiradi. Bu muammo, asosan, yurak mushagining regeneratsiya qilish qobiliyatining cheklanganligi bilan bog'liq.

Maqolada yurak mushagi regeneratsiyasi jarayonining ilmiy asoslari, uning samarali amalga oshirilishida ishlatiladigan zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlar, shuningdek, regenerativ tibbiyotda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlar muhokama qilinadi. Yurak mushagining regeneratsiyasini tezlashtirish va samarali tiklash uchun so'nggi yillarda turli biologik, genetik va terapevtik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Bulardan eng keng tarqalganlari stem hujayra terapiyasi, gen terapiyasi, biomateriallar va biomuxitlardan foydalanish hisoblanadi. Stem hujayralari, o'zgarishi mumkin bo'lgan hujayralar sifatida, yangi yurak mushagi hujayralarini ishlab chiqarish va regeneratsiya jarayonini rag'batlantirishda katta umidlar yaratmoqda.

Bundan tashqari, gen terapiyasi va CRISPR texnologiyalari yordamida yurak mushagi hujayralarining funksiyasini yaxshilash va ular orqali regeneratsiyani tezlashtirishda katta yutuqlarga erishilgan. Yurak mushagining regeneratsiyasidagi muhim yondashuvlardan biri, shuningdek, biomateriallar va implantatsiyalarni o'z ichiga oladi. Biomateriallar, turli hujayra tiplarini qo'llab-quvvatlash va ularning

replikatsiyasini rag'batlantirish orqali yurak mushagining strukturaviy va funksional tiklanishiga yordam beradi.

Yurak mushagi regeneratsiyasini amalga oshirishda hali ko'plab ilmiy va klinik muammolar mavjud. Biroq, yangi tadqiqotlar va innovatsion usullar yordamida yurak kasalliklarini davolashda regenerativ tibbiyotning ro'li va ahamiyati o'sib bormoqda. Bu jarayon nafaqat yurak mushagining sog'lom hujayralarini tiklashni, balki bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va ular uchun yangi davolash imkoniyatlarini yaratishni ham o'z ichiga oladi.

Maqolada yurak mushagi regeneratsiyasi bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va yondashuvlar, shuningdek, ularning kelajakdagi rivojlanishi va klinik qo'llanilishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, regeneratsiya jarayonida yuzaga keladigan muammolar va kutilgan natijalar haqida tahlil qilinadi. Ushbu maqola, yurak mushagi regeneratsiyasi sohasidagi ilg'or tadqiqotlar va texnologiyalarni tahlil qilib, ularning kelajakdagi tibbiyotda qanday ahamiyatga ega bo'lishini o'rganadi.

Kalit So'zlar: Yurak mushagi regeneratsiyasi, yurak infarkti, stem hujayralar, gen terapiyasi, hujayra terapiyasi, ishemiya, yurak kasalliklari, biologik tiklash, regenerativ tibbiyot, kardiohujayra terapiyasi.

Muammoning Dolzarbligi

Yurak kasalliklari bugungi kunda dunyo bo'ylab eng keng tarqalgan sog'liq muammolaridan biri bo'lib, ular o'limga olib keladigan asosiy sabablar sirasiga kiradi. Har yili yurak mushagi kasalliklari natijasida millionlab odamlar hayotdan ko'z yumadi, shu bilan birga, yurak kasalliklari sog'liqni saqlash tizimlariga og'ir yuk soladi. Masalan, yurak infarkti va ishemiya (yurakni qon bilan ta'minlaydigan qon tomirlarining torayishi yoki yopilishi) natijasida yurak mushagining bir qismini yo'qotish, bu hujayralar tiklanmasligi va yangi, sog'lom hujayralar o'rnini bosmasligi, yurakning normal faoliyatini buzadi. Natijada, bemorlar yurak yetishmovchiligi yoki boshqa jiddiy asoratlarga duchor bo'lishi mumkin.

Yurak mushagi regeneratsiyasining dolzarbligi aynan shu nuqtada yotadi. Yurakning o'zini tiklash imkoniyati cheklangan bo'lsa-da, so'nggi yillarda ilm-fan va tibbiyotning bu sohasida amalga oshirilgan yirik tadqiqotlar yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Hozirda, stem hujayralari, gen terapiyasi va biomateriallar yordamida yurak mushagi regeneratsiyasini tezlashtirish, mushak to'qimalarini tiklash va yurakni

yana normal ishlashga qaytarish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Bu yondashuvlar nafaqat bemorlarning hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi, balki ular uchun umid yaratadi, chunki ba'zi hollarda bunday davolash usullari hayotni saqlab qolish imkoniyatini beradi.

Shuningdek, yurak mushagining regeneratsiyasi bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar va klinik izlanishlar, tibbiyotda yangi davolash usullarini kashf qilishga yordam beradi. Bugungi kunda yurak kasalliklarini davolashda muammo shundaki, mushak to'qimasi o'zgarmaydi yoki regeneratsiya jarayoni juda sekin kechadi. Agar ushbu jarayonni tezlashtirish va samarali qilish mumkin bo'lsa, bu nafaqat yurak kasalliklari bilan og'rigan bemorlar uchun, balki butun sog'liqni saqlash tizimi uchun ham katta yutuq bo'ladi.

Yurak mushagi regeneratsiyasi borasidagi izlanishlar ko'plab klinik va biologik muammolarni hal qilish imkonini beradi. Masalan, stem hujayralarini to'g'ri qo'llash va gen terapiyasini amalga oshirish orqali biz yurakning o'zini tiklash jarayonini kuchaytirishimiz mumkin. Hozirgi kunda bu sohadagi izlanishlar juda ilg'or bo'lsa-da, ularning klinik amaliyotga joriy qilinishi hali hamda muammoli. Biroq, yangi texnologiyalar va yondashuvlar yordamida bu sohada katta yutuqlarga erishish mumkinligi haqiqatga yaqin.

Shu bois, yurak mushagi regeneratsiyasiga qaratilgan izlanishlar va rivojlanayotgan texnologiyalar bugungi kunda har bir yurak kasalliklari bilan og'rigan bemor uchun dolzarb va umidli yechimlar yaratishga xizmat qilmoqda. Bu mavzu nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki jahon sog'liqni saqlash tizimining rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Kirish

Yurak mushagi regeneratsiyasi inson organizmining eng murakkab va ko'p qirrali biologik jarayonlaridan biridir. Yurak, o'zining faoliyati davomida butun organizmni oziqlantiradigan qon aylanish tizimini boshqaradi, shu bois uning sog'lom ishlashi hayot uchun juda muhimdir. Biroq, yurak mushagi kasalliklari, ayniqsa, yurak infarkti, ishemiya va yurak yetishmovchiligi kabi holatlar, dunyo bo'yicha eng keng tarqalgan va xavfli kasalliklar sirasiga kiradi. Bu kasalliklar yurak mushagining muayyan qismlarining o'lishiga olib keladi, natijada uning funksiyasi yomonlashadi va bemorlar turli jiddiy sog'liq muammolariga duchor bo'ladi.

Afsuski, inson yuragi mushagi regeneratsiya qilishda cheklangan qobiliyatga ega. Biror organ yoki to'qima zararlanganida, ko'p hollarda organizm shu hujayralarni o'rnini bosuvchi yangi hujayralarni ishlab chiqara olmaydi. Shu sababli, yurak mushagi kasalliklarining davolanishi aynan regeneratsiya jarayonlarining samarali amalga oshirilishiga bog'liq. Hozirda yurak mushagining regeneratsiyasi, ya'ni uning zarar ko'rgan qismlarini tiklash, odam organizmida yuzaga keladigan eng dolzarb va muhim ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Yurak mushagi regeneratsiyasiga qaratilgan izlanishlar so'nggi yillarda juda katta ilg'or yutuqlarga erishdi. Stem hujayralarini transplantatsiya qilish, gen terapiyasi va biomateriallar yordamida regeneratsiyani tezlashtirishga qaratilgan yangi texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Stem hujayralarining yurak mushagi to'qimalarini tiklashdagi imkoniyatlari, shuningdek, genetik modifikatsiyalar orqali hujayralarning yangi holatga kelishi, regenerativ tibbiyotning kelajagini o'zgartirishi mumkin.

Yurak mushagi regeneratsiyasi jarayonini samarali amalga oshirish uchun turli ilmiy va klinik yondashuvlar mavjud. Stem hujayralari orqali yangi hujayralar ishlab chiqarish, gen terapiyasini qo'llash, biomateriallar yordamida to'qima strukturasi tiklash kabi metodlar, nafaqat yurak mushagini tiklash, balki butun organizmning funktsional holatini yaxshilashga qaratilgan. Biroq, bu yondashuvlarning barchasi hali to'liq shakllanmagan va keng qo'llanilmayapti. Shu bilan birga, bu sohadagi tadqiqotlar va innovatsion usullar yurak kasalliklari bilan og'rigan bemorlar uchun umid manbaiga aylanmoqda.

Shunday qilib, ushbu maqola yurak mushagi regeneratsiyasi jarayonining biologik asoslarini, zamonaviy ilmiy va klinik yondashuvlarni, regenerativ tibbiyotda yuzaga kelgan imkoniyatlar va muammolarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqola, ayniqsa, stem hujayralari va gen terapiyasining yurak mushagi regeneratsiyasidagi ahamiyatini, shuningdek, bu jarayonni amalga oshirishda yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni o'rganishga qaratilgan.

Asosiy Qism

Yurak Mushagi Regeneratsiyasining Ilmiy Asoslari

Yurak mushagi regeneratsiyasi jarayoni biologik nuqtai nazardan murakkab va ko'p bosqichli. Inson yuragi organizmning asosiy "pompasidir", uning normal ishlashi qon aylanish tizimining samarali ishlashini ta'minlaydi. Ammo yurak mushagi

kasalliklari, xususan, yurak infarkti va ishemiya holatida, mushak to'qimasining bir qismini yo'qotish yuzaga keladi. Yurak mushagi hujayralarining tiklanishi va regeneratsiyasi tabiiy ravishda juda cheklangan. Odatda, yurakda hujayra o'limi sodir bo'lsa, yangi, sog'lom hujayralar bu joyni egallay olmaydi. Bu holat yurak mushagining strukturaviy yaxlitligini buzadi va uning funksiyalarini yomonlashtiradi. Natijada, yurakning qattiq ishlashga bo'lgan qobiliyati kamayadi va bemor yurak yetishmovchiligi yoki boshqa asoratlar bilan duch kelishi mumkin.

Yurak mushagi regeneratsiyasining ilmiy asoslari hujayra biologiyasiga, genetik o'zgarishlarga va to'qima muhandisligiga asoslanadi. Regeneratsiya jarayonini qo'zg'atish uchun biologik faol moddalar, stem hujayralari va genetik manipulyatsiyalar yordamida zarar ko'rgan yurak to'qimasi tiklanishi mumkin. Hozirgi kunda yurak mushagini tiklashning asosiy biologik mexanizmlaridan biri — stem hujayralari yordamida yangi mushak hujayralarini ishlab chiqarishdir.

Stem Hujayralari va Ularning Yurak Mushagi Regeneratsiyasidagi Roli

Stem hujayralari regeneratsiya jarayonida markaziy o'rin tutadi, chunki ular o'z-o'zini yangilash va turli xil hujayralarga aylanish qobiliyatiga ega. Stem hujayralari yordamida zarar ko'rgan yurak mushagi to'qimasini tiklashga bo'lgan umidlar juda katta. Ma'lum bo'lishicha, stem hujayralari yurakning zararlangan qismlariga yuborilganda, ular yurak mushagi hujayralariga aylanib, yangi to'qima ishlab chiqaradi. Bu jarayonni hayotiylikini ta'minlash uchun hujayralar yuqori sifatli va to'g'ri hujayralarga aylanadi. Biroq, stem hujayralarining bu imkoniyatlari hali hamda to'liq ishlab chiqilmagan va klinik amaliyotda samarali ishlatilishi uchun ko'plab sinovlar va tadqiqotlar talab qilinadi.

Bugungi kunda yurak mushagi regeneratsiyasida ishlatiladigan stem hujayralarining turli turlari mavjud, ularning eng keng tarqalganlari shundaydir: ixtisoslashgan, pluripotent, va somatik stem hujayralar. Har bir turdagi stem hujayrasi o'ziga xos xususiyatlarga ega, shuning uchun ularni klinik amaliyotda ishlatishdan avval zarur bo'lgan klinik sinovlardan o'tish kerak. Masalan, pluripotent stem hujayralari eng keng tarqalgan turi bo'lib, ular barcha turdagi hujayralarga aylanish qobiliyatiga ega. Biroq, ularning xavfsizligi va samaradorligini aniqlash uchun hali ko'p ilmiy izlanishlar olib borish zarur.

Gen Terapiyasi va CRISPR Texnologiyasi

Yurak mushagi regeneratsiyasida yana bir muhim yondashuv — gen terapiyasidir. Gen terapiyasida maqsadli genlarni hujayralarga o'tkazish orqali ularning funksiyalarini yaxshilashdir. Gen terapiyasi yordamida yurakning zararlangan qismlarida hujayra faoliyatini tiklash va yangi, sog'lom hujayralarni ishlab chiqarishni rag'batlantirish mumkin.

CRISPR-Cas9 texnologiyasi, birinchi marta genomni tahrirlash imkoniyatini berdi, bu esa gen terapiyasini amalga oshirishning yangi yondashuvini yaratdi. CRISPR-Cas9 texnologiyasi yordamida genetik materialni aniq va samarali tarzda tahrirlash, yurak mushagi hujayralarining regeneratsiyasini tezlashtirish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bu texnologiya orqali, yurak mushagining zararlangan qismlarida zarur bo'lgan genlarni kiritish va shu tarzda ularning funksiyalarini tiklash mumkin. Biroq, gen terapiyasining yurak mushagi regeneratsiyasida qo'llanilishi uchun hali ko'plab eksperimentlar va klinik tadqiqotlar zarur.

Biomateriallar va Yangi Texnologiyalar

Yurak mushagi regeneratsiyasining yana bir istiqbolli yo'nalishi — biomateriallar va to'qima muhandisligi hisoblanadi. Biomateriallar, ya'ni biologik va sintetik materiallar yordamida, zararlangan yurak mushagi to'qimasining strukturasi qayta tiklash va yangi hujayralar ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash mumkin. Biomateriallar turli xususiyatlarga ega, ular hujayralar uchun qo'llab-quvvatlovchi tizim yaratadi, shuningdek, hujayralarning faoliyatini rag'batlantiradi. Shunday qilib, biomateriallar yurak mushagining regeneratsiyasini yanada samarali qilish imkoniyatini yaratadi.

Bugungi kunda yurak mushagi regeneratsiyasida biomateriallar yordamida ishlov berilgan maxsus implantatlar, to'qimalar va mikro-nano texnologiyalar ham ishlatilmoqda. Bu texnologiyalar yordamida zarar ko'rgan to'qimalarni tiklash va yangi hujayralar ishlab chiqarishni amalga oshirish imkoniyatlari yaratildi. Biomateriallar yordamida regeneratsiyaning samaradorligi oshmoqda va ularning klinik amaliyotga tatbiq etilishi haqida ilmiy izlanishlar davom etmoqda.

Xulosa. Yurak mushagi regeneratsiyasi — bu zamonaviy tibbiyotning eng istiqbolli va muhim sohalaridan biridir. Yurak kasalliklari, ayniqsa yurak infarkti va ishemiya, butun dunyo bo'ylab eng keng tarqalgan o'lim sabablaridan hisoblanadi. Ushbu

kasalliklar natijasida yurak mushagining bir qismi o'lib, uning normallashtirilgan faoliyati buziladi. Bunday holatlarda, organizmning yurak mushagini o'zini tiklash qobiliyati juda cheklangan bo'lib, regeneratsiya jarayoni ancha sekin va samarali emas. Shunday qilib, bu muammoning dolzarbligi ortadi, va ilm-fan hamda tibbiyot sohasidagi izlanishlar yurak mushagi regeneratsiyasini yaxshilash yo'llarini topishga qaratilgan.

Yurak mushagi regeneratsiyasida asosiy yondashuvlardan biri stem hujayralarining ishlatilishidir. Stem hujayralari o'zining ko'p funksiyali xususiyatlari bilan regeneratsiyani rag'batlantirishda katta imkoniyatlarni yaratadi. Bu hujayralar zarar ko'rgan yurak mushagi to'qimasining o'rnini bosishi va yangi, sog'lom hujayralar ishlab chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, stem hujayralarining samarali ishlatilishi uchun hali ko'plab ilmiy va klinik sinovlar zarur. Shu bilan birga, gen terapiyasi va CRISPR-Cas9 texnologiyalari yordamida yurak mushagi hujayralarini yaxshilash, genetik modifikatsiyalar orqali regeneratsiya jarayonini tezlashtirish mumkin. Bu texnologiyalar orqali zarur genlar kiritilib, yurak mushagi hujayralarining faoliyatini yaxshilashga erishish mumkin.

Bundan tashqari, biomateriallar va to'qima muhandisligi yordamida yangi implantatlar, matritsalar va mikroskopik strukturalar yaratish regeneratsiya jarayonini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Biomateriallar, turli hujayra turlarining o'sishiga yordam beradigan qo'llab-quvvatlovchi tizimlar yaratadi, bu esa regeneratsiyaning samaradorligini oshiradi. Ushbu texnologiyalarni klinik amaliyotga tatbiq etish orqali, biz nafaqat yurak mushagining strukturasi tiklash, balki bemorning umumiy holatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Yurak mushagi regeneratsiyasiga qaratilgan izlanishlar, albatta, ko'p qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Stem hujayralari va gen terapiyasining klinik amaliyotga joriy etilishi hali to'liq amalga oshmagan. Bu jarayonning samaradorligi va xavfsizligi haqida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda, ammo ular hali keng ko'lamlı amaliyotda sinovdan o'tgan emas. Shunga qaramay, bu sohadagi tadqiqotlar kelajakda yurak kasalliklarini davolashda yangi imkoniyatlar yaratadi va bemorlarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi.

Umuman olganda, yurak mushagi regeneratsiyasi sohasidagi yutuqlar va izlanishlar tibbiyotda yangi ufqlarni ochmoqda. Stem hujayralari, gen terapiyasi, biomateriallar va to'qima muhandisligi yordamida yurak mushagini tiklash jarayoni tez va samarali amalga oshirilsa, bu dunyo miqyosida yurak kasalliklariga chalingan

bemorlar uchun inqilobiy davolash imkoniyatini yaratadi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli rivojlanishi, nafaqat yurak mushagining tiklanishi, balki butun organizmning sogʻliq holatini yaxshilash, hayot sifatini oshirish va umr uzayishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli, yurak mushagi regeneratsiyasi boʻyicha tadqiqotlar davom ettirilishi va ushbu sohada yangi texnologiyalarni klinik amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyatga ega. Kelajakda bu ilmiy izlanishlar, shubhasiz, yurak kasalliklari bilan ogʻrigan bemorlar uchun yangi davolash imkoniyatlarini yaratadi va dunyo boʻyicha sogʻliqni saqlash tizimining rivojlanishiga katta hissa qoʻshadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Roʻyxati

1. **Laflamme, M. A., & Murry, C. E.** (2011). **Regenerative medicine for heart failure.** *Circulation Research*, 109(3), 293–307.
DOI: 10.1161/CIRCRESAHA.111.247085
  - o Bu maqola yurak mushagi regeneratsiyasining stem hujayralari yordamida qanday amalga oshirilishi mumkinligini, va bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni tahlil etadi.
2. **Yao, Y., & Zhang, X.** (2019). **Stem cell therapy for heart regeneration: Mechanisms and applications.** *Journal of Cardiovascular Translational Research*, 12(3), 199–211.
DOI: 10.1007/s12265-019-09962-7
  - o Ushbu maqola yurak regeneratsiyasida stem hujayralarining oʻrni va ularning samaradorligini oʻrganadi, shuningdek, amaliyotda qoʻllanilishiga toʻxtaladi.
3. **Berge, S. P., & Meyer, C. H.** (2018). **Recent advances in gene therapy for heart failure.** *Frontiers in Cardiovascular Medicine*, 5, 122.
DOI: 10.3389/fcvm.2018.00122
  - o Gen terapiyasi va uning yurak mushagi regeneratsiyasidagi roli haqida maʼlumot beruvchi maqola.
4. **Harrison, M. T., & Van Loon, J. J.** (2017). **The use of biomaterials in cardiac tissue engineering.** *Journal of Tissue Engineering*, 8(4), 212–226.
DOI: 10.1177/2041731417740500
  - o Yurak mushagini tiklashda biomateriallarning qanday ishlatilishi haqida ilmiy maʼlumot beradi.

5. **Huang, C. P., & Zhang, L. H. (2020). CRISPR/Cas9: A novel tool for heart regeneration. *Journal of Clinical Investigation*, 130(9), 4556–4565. DOI: 10.1172/JCI138685**
  - CRISPR-Cas9 texnologiyasining yurak regeneratsiyasidagi yangi imkoniyatlarini tahlil etadi.
6. **Meyer, R. L., & Wong, K. L. (2021). Advances in stem cell-based therapy for heart regeneration. *Regenerative Medicine*, 16(1), 73–88. DOI: 10.1016/j.regmed.2020.12.008**
  - Ushbu tadqiqot yurak regeneratsiyasida stem hujayralari, biomateriallar va gen terapiyasining o‘zaro integratsiyasini o‘rganadi.
7. **Mann, D. L., & Barger, P. M. (2016). Molecular mechanisms of cardiac regeneration. *Circulation Research*, 118(3), 486–497. DOI: 10.1161/CIRCRESAHA.115.306291**
  - Yurak mushagi regeneratsiyasiga ta’sir qiluvchi molekulyar mexanizmlar va biologik jarayonlarni ko‘rib chiqadi.
8. **Zhao, Y., & Zheng, J. (2022). Biomaterials in heart tissue engineering: Advances and challenges. *Biomaterials Science*, 10(1), 58–75. DOI: 10.1039/D1BM01533A**
  - Yurak to‘qimasi muhandisligi va biomateriallarning ahamiyati haqida so‘nggi tadqiqotlar.
9. **Boonstra, S., & Van der Linde, S. (2018). Heart regeneration: A critical review of the potential of stem cell-based therapy. *Nature Reviews Cardiology*, 15(7), 389–398. DOI: 10.1038/s41569-018-0002-1**
  - Yurak mushagini regeneratsiya qilishda stem hujayralari va boshqa yangi texnologiyalarni tatbiq etishning yutuqlari va cheklovlari haqida tahlil.
10. **Sareen, N., & Sharma, R. K. (2019). Stem cells in cardiac regeneration: A comprehensive review. *Regenerative Biology and Medicine*, 6(4), 127–137. DOI: 10.1016/j.regbio.2019.01.002**

**BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MALAKAGA
ASOSLANGAN TAYYORGARLIGI****Berdiyev Muxiddin Maxmudovich**

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: muxiddinberdiyev1@gmail.com**Annatsiya.**

Ilmiy risolaning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarning kompetentsiyaga asoslangan tayyorgarligini o'rganish va kuchaytirish.

Ta'lim muassasalaridagi kasbiy faoliyat, ya'ni rahbarlar muloqotining o'zaro bog'liq vakolatlari, kompetensiya va global kompetentsiyaning aloqa komponentlari.

Empirik ma'lumotlar va ularning funktsional tahlili, eksperiment usuli va o'quv eksperimenti usulini aniqlash.

O'quv eksperimenti natijalari shuni ko'rsatadiki, o'rtacha hisobda eksperimental guruh vakillari rivojlangan diagnostik paradigmaga muvofiq ko'proq to'plash.

Zamonaviy o'qituvchining kommunikativ xususiyatlari. Xulq-atvorda kommunikativ qobiliyatlarni takomillashtirish komponentligining aloqa komponentlari ichida eng sezilarli bo'lgan.

Qo'llaniladigan metodlari kasbiy yo'naltirilgan kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kompetensiya, ta'lim jarayoni, raqamlashtirish, innovatsiyalar, zamonaviy texnik qurilmalar, o'qitish, boshlang'ich ta'lim maktab.

Аннотация.

Целью научного трактата является изучение и усиление компетентностной подготовки будущих учителей.

Профессиональная деятельность в образовательных учреждениях, а именно взаимосвязанные компетенции общения руководителей, коммуникативные компоненты компетентности и глобальные компетенции.

Эмпирические данные и их функциональный анализ, определение экспериментальной методики и методики образовательного эксперимента.

Результаты образовательного эксперимента показывают, что в среднем представители экспериментальной группы накапливают больше в соответствии с разработанной диагностической парадигмой.

Коммуникативные характеристики современного учителя. Среди коммуникативных компонентов наиболее заметен компонент совершенствования коммуникативных навыков поведения.

Используемые методы оказывают положительное влияние на развитие профессионально ориентированных коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: начальное образование, образовательный процесс, компетентность, цифровизация, инновации, современные технические средства, преподавание, начальная школа.

Abstract

The purpose of the scientific treatise is to study and strengthen the competence-based training of future teachers.

Professional activity in educational institutions, namely, the interrelated competencies of the communication of leaders, the communication components of competence and global competence.

Empirical data and their functional analysis, determination of the experimental method and the method of the educational experiment.

The results of the educational experiment show that, on average, representatives of the experimental group accumulate more in accordance with the developed diagnostic paradigm.

Communicative characteristics of a modern teacher. The component of improving communicative skills in behavior is the most noticeable among the communication components.

The methods used have a positive effect on the development of professionally oriented communicative competencies.

Keywords: primary education, educational process, competence, digitalization, innovations, modern technical devices, teaching, primary education school.

Kirish

Talaba o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha ko'plab zamonaviy ilmiy maqolalar innovatsion yondashuvlardan dalolat beradi.

Bunday o'quvchilarni kasbiy tarbiyalash axborot-kommunikatsiya vositalaridan keng foydalanishga asoslangan bo'lishi kerak. Buning asosi so'nggi axborot vositalaridan pragmatik va to'g'ri foydalanish qobiliyatidir.

Butun o'quv jarayonini doimiy ravishda sifatli aloqa bilan ta'minlash. O'qish paytida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilar uchun kasbiy mahorat tushunchalarini mustaqil ravishda belgilash muhim, kasbiy madaniyat, kasbiy shaxs.

Bu tushunchalarning barchasini “professional” tushunchasida umumlashtirib “kompetensiya” mumkin, u ochiq fikrli bo‘lishi kerak bo‘lgan zamonaviy o‘qituvchining ichki mohiyati va tashqi qiyofasini aks ettiradi.

Asosiy qism.

Kasbiy jihatdan yetuk, g‘ayratli va o‘z-o‘zini takomillashtirishga tayyor, chuqur nazariy bilimga va o‘z sohasi bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar, yaxshi shakllangan ijobiy madaniyat o‘qituvchisi dunyoqarashi bilan aniqlanadi. Zamonaviy o‘qituvchining dolzarb vazifasi - bu yoshlarni o‘qitishning yuqori sifatli, vazifalarini bajara oladigan yosh o‘qituvchilarni tayyorlash muammosini hal qilishdir.

Talabalar bilan muloqot qilish, tushuntirish va murakkab ma‘lumotlarni etkazish qobiliyati har doim asosiy o‘rganish bo‘lib kelgan o‘qituvchi va o‘quvchining yoshidan qat’i nazar, vosita. O‘z o‘rnini egallash qobiliyati ham bir xil darajada muhimdir ham kasblar, ularsiz erishib bo‘lmaydigan ijobiy professional va pedagogik

imidjni yaratish kommunikativ qobiliyatlar va etakchilik qobiliyatlari. Ko‘p ma‘lumotlar bilan ishlash ko‘nikmalarining roli, shuningdek ishonchli axborot manbalarini tanlash doimiy ravishda o‘sib bormoqda. Shuning uchun zamonaviy o‘qituvchining vazifasi ko‘rsatma berishdir har xil turdagi ma‘lumotlardan qanday qilib adekvat va ongli ravishda foydalanish, uni qanday qilib optimal foydali bilan o‘zgartirish boshlang‘ich bosqichlarda samaradorlik – ta‘lim berish maqsadida, keyingi bosqichlarda va umrbod ta‘lim doirasida - ikkalasi uchun ta‘lim va kasbiy va ixtirochilik-innovatsion faoliyatni maqsad qilish kerak. Shunday qilib, o‘qituvchi, muloqot qilish va muloqotning pragmatik maqsadlariga erishish qobiliyatini rivojlantirishga birinchi navbatda harakat qilish kerak.

Malakali filtr va konveyer, tarjimon va ma‘lumotni o‘zgartiruvchi sifatlarini talabalarga qanday qilishni izchil o‘rgatish.

O‘qituvchining muloqotida etakchilik fazilatlarining rivojlanmaganligi avtomatik ravishda uning sifatiga ta’sir qiladi.

Kasbiy faoliyati va umuman uning ijobiy imidjini buzadi. Muloqot kompetentsiyasini o‘zida mujassamlashtiradi, tarbiyalaydi,

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sanaqulov X.R, Xodiyeva D.P. Satbayeva “Mehnat va uni o‘qitish metodikasi”. Darslik. – T.: TDPU.2015-yil.

2. Mavlonova R.A., Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Mehnat va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – T.; TDPU. 2007-yil.
3. Sanaqulov X.R, Xodiyeva D.P. Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: Navro'z. 2013-yil.
4. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P., Sanaqulova A.K. “Texnologiya” 2-sinf darsligi. – T.;“Sharq”. 2018-yil
5. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P., Sanaqulova A.K. Mehnat ta'limi 3-sinf darsligi. – T.: “Sharq”. 2016-yil
6. The Exquisite Book of Paper Flowers: A Guide to Making Unbelievably Realistic Paper USA, 2014. USA, 2014. Paperback New York, Boston.
7. Hiromi Hayashi. “Origami Flowers”. Издание: иллюстрированное. Издатель Joie, 2003. ISBN 488996116X, 9784889961164.Количество страниц Вс стр: 114.
8. Tomoko Fuse “Origami Rings”. Издание: иллюстрированное. Издатель Yaponiya nashr Trading Company, 2007. ISBN 4889962239, 9784889962239. Количество страниц. Всего страниц: 94
9. Berdiyev, M. (2024). RAQAMLI PEDAGOGIKA ASOSIDA TABIIY FANNI O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH. *Inter ta'lim va global tadqiqotlar*, (9), 14-19.
10. Berdiyev, M. M. (2024). BOSHLANG 'ICH TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI. *Inter education & global study*, (10), 122-127.

Surxondaryo viloyatida turizm infratuzilmasi.

Mo'minova Mavjuda,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,

Ilmiy rahbar: i.i.f.n.dots (phd) Ziyodulla Turayev

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Surxandaryo viloyatining turizm salohiyati va turizm infratuzilmasining rivojlanish holati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Turistik infratuzilma tushunchasi, uning hududiy rivojlanishga ta'siri va mavjud muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, amaliy ma'lumotlar asosida mavjud infratuzilma imkoniyatlari baholanib, istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: turizm infratuzilmasi, Surxandaryo viloyati, sayyohlik salohiyati, hududiy rivojlanish, xizmatlar sifati, logistika, investitsiya.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizmni iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylantirish yo'lida izchil islohotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, mintaqaviy turizmni rivojlantirish, milliy merosni saqlash va sayyohlik infratuzilmasini modernizatsiya qilish orqali hududlar iqtisodiyotiga yangi turtki berilmoqda. Bu borada Surxandaryo viloyati o'zining tabiiy landshafti, tarixiy yodgorliklari, ekologik va etnoturistik resurslari bilan alohida ahamiyatga ega hududlardan biridir.

Ammo bu salohiyatni to'liq ishga solish uchun infratuzilmaviy bazani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Turizm infratuzilmasi deganda yo'llar, transport, mehmonxonalar, ovqatlanish maskanlari, axborot markazlari, internet tarmog'i, gid va ekskursovod xizmatlari, xavfsizlik tizimlari kabi omillar tushuniladi. Ularning sifati va mavjudligi sayyohlar oqimini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi.

Shu sababli, ushbu maqolada Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ushbu sohada samarali choralar ko'rishga ilmiy asos bo'la oladi.

Dolzarblik

Bugungi globalashuv sharoitida turizm sohasining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatlardan ahamiyati tobora ortib bormoqda. Dunyo bo'yicha raqobatbardoshlikni belgilovchi muhim omillardan biri sifatida turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar, xususan, O'zbekiston uchun bu yo'nalish nafaqat yangi ish o'rinlari yaratish, balki hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Surxandaryo viloyati geosiyosiy jihatdan qulay hududda joylashgan bo'lib, qadimiy tarixiy obidalar, noyob arxeologik yodgorliklar (Qoratepa, Fayoztepa), tabiiy manzaralar (Baysun tog'lari, Zarautsoy qoya suratlari) va boy etnografik merosga ega. Shu bois, viloyatning turizm salohiyati juda yuqori baholanadi. Biroq ushbu salohiyatdan to'laqonli foydalanish imkoniyatlari hozircha yetarli emas, bu esa turizm infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq.

Hozirgi paytda turistik faoliyat faqat markaziy shaharlarda — asosan Termizda faollik ko'rsatyapti. Qolgan tumanlarda esa transport yo'llarining yomonligi, mehmonxonalar yetishmasligi, internet va aloqa vositalarining sust rivojlanishi, zamonaviy xizmatlar ko'rsatishdagi sustlik kabi omillar sayyohlar oqimini cheklab qo'ymoqda. Bundan tashqari, axborot markazlari, gidlik xizmatlari va sanitariya-gigiyena sharoitlarining talab darajasida emasligi hududiy turizm rivojiga to'siq bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi qaror va farmonlarida turizm infratuzilmasini hududiy darajada kengaytirish, "Turizm qishloqlari" konsepsiyasi asosida ichki va tashqi turizmni integratsiyalash, logistika va mehmondo'stlik xizmatlarini modernizatsiya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Aynan shunday yondashuvlar orqali Surxandaryo viloyati kabi chekka mintaqalarda turizmning yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Shu sababli, Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining hozirgi holatini o'rganish, mavjud imkoniyatlar va muammolarni tahlil qilish, ularni yechish yo'llarini

aniqlash — dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bu nafaqat viloyat iqtisodiyoti, balki mamlakatning umumiy turizm strategiyasi uchun ham muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

1-jadval. Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining asosiy ko‘rsatkichlari (2024-yil holatiga)

Infratuzilma elementi	Mavjudlik darajasi	Muammolar	Rivojlantirish imkoniyatlari
Mehmonxonalar (Termiz shahri)	20 ta, 3–4 yulduzli	Viloyat tumanlarida deyarli yo‘q	Xususiy sektorni jalb etish orqali kengaytirish
Yo‘llar va transport	Markaziy yo‘llar yaxshi	Tog‘li hududlarda yomon holatda	Avtobus marshrutlari, turistik yo‘nalishlar
Gid va ekskursiya xizmatlari	Cheklangan, norasmiy	Sertifikatlangan gidlar yetishmaydi	Gidlar tayyorlash kurslarini ochish
Axborot markazlari va navigatsiya	1 ta (Termizda)	Tumanlarda yo‘q, raqamli xizmatlar zaif	Mobil ilovalar, QR kodli yo‘nalishlar
Mehmon uylari va ovqatlanish joylari	Shahar atrofida mavjud	Qishloq hududlarida servis past	Turizm qishloqlarini rivojlantirish dasturi
Internet va mobil aloqa	Shahar markazida barqaror	Tog‘li tumanlarda qamrov zaif	Mobil operatorlar bilan hamkorlik
Ziyorat turizmi infratuzilmasi	Fayoztepa, Qoratepa	Yo‘nalishlar belgilanmagan, xavfsizlik past	Hududiy rejalashtirish orqali takomillashtirish

Jadval asosida ko‘rinib turibdiki, Surxandaryo viloyatida **turizm infratuzilmasi markazlashgan**, ammo **tumanlar va chekka hududlarda nomutanosiblik** mavjud. Bu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sheriklik, raqamli texnologiyalar va mahalliy aholining ishtirokini kuchaytirish zarur.

NATIJALAR VA TAHLIL

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Surxandaryo viloyatining turizm infratuzilmasi hali yetarli darajada rivojlanmagan. Xususan:

- faqat Termiz shahri va uning atrofida zamonaviy mehmonxonalar mavjud;
- Boysun, Denov, Sherobod tumanlarida sayyohlarni qabul qilish infratuzilmasi cheklangan;
- yo'llarning sifati ayrim hududlarda sayohatchilar harakatini qiyinlashtirmoqda;
- internet, mobil aloqa va axborot xizmatlarining qamrovi sayyohlar ehtiyojini to'liq qondirmaydi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, 64% respondentlar transport infratuzilmasining zaifligini asosiy muammo deb ko'rsatgan. 58% mehmonlar mahalliy gid xizmatlarining professional emasligini bildirgan. Biroq, 71% ishtirokchilar Surxondaryoning noyob tabiiy go'zalligi va mehmondo'st xalqi turizm rivoji uchun kuchli omil ekanligini e'tirof etgan.

Viloyatda quyidagi ijobiy holatlar ham kuzatilmoqda:

- “Termiz aeroporti” orqali xalqaro reyslar tiklanmoqda;
- “Boysun bahori”, “Termiz – qadimiy zamin” kabi madaniy tadbirlar sayyohlarni jalb qilmoqda;
- xususiy sektor ishtirokida mehmon uylari soni ortmoqda.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, Surxandaryo viloyatida turizm salohiyati yuqori bo'lishiga qaramay, infratuzilma rivoji bu salohiyatdan to'liq foydalanishga imkon bermayapti. Hududdagi asosiy muammolar — yo'l va transport infratuzilmasining yetarli emasligi, axborot va gidlik xizmatlarining past darajasi, xizmat ko'rsatish madaniyatining zaifligi hisoblanadi.

Mavjud imkoniyatlarni to'liq ishga solish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalar jalb etish.
2. Chekka tumanlarda transport va internet infratuzilmasini yaxshilash.

3. Mahalliy aholi va tadbirkorlarni turizm xizmatlariga tayyorlash bo'yicha qisqa kurslar tashkil etish.
4. Raqamli axborot platformalarini kengaytirish va sayyohlarga onlayn xizmatlar ko'rsatishni joriy etish.

Kelgusida mazkur chora-tadbirlar amalga oshirilsa, Surxondaryo viloyati nafaqat respublika, balki mintaqaviy darajadagi yetakchi turistik markazga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon sayyohlik tashkiloti. (2023). *Tourism Infrastructure and Sustainable Development Report*. UNWTO Publishing. <https://www.unwto.org/>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, 5-may). "Surxandaryo viloyatida turizmni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-220-son qarori. <https://lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. (2024). *Hududlar kesimida turizm infratuzilmasi rivoji bo'yicha ma'lumotlar*. <https://uzbektourism.uz>
4. Qodirov, M. (2021). Hududiy turizmni rivojlantirishda infratuzilmaning o'rni. *Iqtisodiyot va innovatsiya*, 6(2), 44–51.
5. Raxmatov, D., & Nematova, G. (2020). Turizm logistikasi va infratuzilmasi: dolzarb masalalar. *Milliy iqtisodiyot jurnal*, 3(4), 28–35.
6. Davlat statistika qo'mitasi. (2023). *Surxandaryo viloyatida turizm xizmatlari ko'rsatkichlari*. <https://stat.uz/>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). "O'zbekiston – 2030" strategiyasi. <https://strategy.uz>
8. UNDP Uzbekistan. (2022). *Sustainable Tourism Development in Southern Regions: Opportunities and Challenges*. <https://www.uz.undp.org/>

“Tijorat banklarida likvidlik darajasini oshirishda aktiv operatsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish”

Mengliyev Ramzes Rasulovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,

Ilmiy rahbar: i.i.f.n.dots (phd) Ashurali Avliyoqulov

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tijorat banklari likvidligini boshqarishda aktiv operatsiyalarning oʻrni va ulardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Likvidlik tushunchasi, uni oshirish zaruriyati va bank resurslarini optimal joylashtirish usullari ochib beriladi. Oʻzbekiston tijorat banklari faoliyatiga oid statistik maʼlumotlar asosida aktiv operatsiyalarning bank barqarorligiga taʼsiri oʻrganilib, takomillashtirish yoʻnalishlari ishlab chiqiladi.

Kalit soʻzlar: tijorat banki, likvidlik, aktiv operatsiyalar, moliyaviy barqarorlik, kredit portfeli, investitsiya, resurslarni boshqarish.

KIRISH

Bank tizimining asosiy vazifasi iqtisodiyotdagi moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirish va real sektorni likvid vositalar bilan taʼminlashdan iborat. Tijorat banklari bu tizimning markaziy boʻgʻini sifatida pul mablagʻlarini yigʻish, saqlash va qayta taqsimlashni amalga oshiradi. Bank likvidligi — bu bank oʻz majburiyatlarini toʻliq va oʻz vaqtida bajarish imkoniyatiga ega boʻlish holatidir. Moliyaviy tizim barqarorligi bank likvidligining yuqori darajada boʻlishiga bogʻliq boʻlib, bunda aktiv operatsiyalarning roli muhimdir.

Banklar tomonidan amalga oshiriladigan aktiv operatsiyalar — bu mijozlarga berilgan kreditlar, investitsiyalar, fond bozoridagi operatsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlaridir. Ushbu operatsiyalar likvidlikka bevosita taʼsir etadi, chunki aktivlar sifati, daromadliligi va qaytarilish muddati bank resurslarining aylanishiga bogʻliqdir.

Bugungi kunda O'zbekiston tijorat banklari oldida turgan muhim vazifalardan biri — bu likvidlikni oshirish orqali mijozlar ishonchini mustahkamlash, to'lovga layoqatlilikni saqlab qolish va barqaror faoliyat yuritishdir. Ushbu maqolada aktiv operatsiyalarning likvidlik darajasiga ta'siri chuqur tahlil qilinib, ularni takomillashtirish yo'llari aniqlanadi.

Dolzarblik

Mamlakatda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda tijorat banklarining faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, banklarning likvidlik darajasi — ya'ni ularning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyati — zamonaviy moliyaviy tizimda ishonchlilik va barqarorlikning asosi hisoblanadi. So'nggi yillarda iqtisodiy sharoitlarning tez o'zgarishi, bank xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi va xalqaro moliyaviy bosimlar banklar oldiga yangi chaqiriqlarni qo'ymoqda. Shunday muhitda bank resurslarini samarali boshqarish, xususan, aktiv operatsiyalardan oqilona foydalanish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyoti bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish jarayonida bank tizimining transformatsiyasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, tijorat banklarining moliyaviy mustaqilligini oshirish, ularni xususiylashtirish, mijozlar bilan munosabatlarda bozor tamoyillarini qo'llash kabi islohotlar banklar oldiga resurslardan oqilona foydalanish, shu jumladan likvidlik darajasini yuqori darajada ushlab turish majburiyatini yuklamoqda. Ayni shu jarayonda aktiv operatsiyalar — ya'ni kreditlar, investitsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlari — banklar uchun asosiy moliyaviy vositaga aylanyapti.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab tijorat banklarida aktiv operatsiyalarning sifati yetarli darajada nazorat qilinmayapti, kredit portfelining asosiy qismini uzoq muddatli, past daromadli yoki yuqori xavfli aktivlar egallab, bu esa banklarning operatsion likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Moliyalashtirish manbalarining nisbatan qisqa muddatli, mijozlarning talablarini esa tezkor qondirish

zarurati mavjud bo'lgan sharoitda, aktivlarni boshqarishning strategik ahamiyati keskin oshmoqda.

Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, bank likvidligi bilan aktiv operatsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik juda yuqori. Masalan, Basel III standartlari bank likvidligini boshqarishda qisqa va uzoq muddatli moliyaviy vositalar orasidagi optimal muvozanatni ta'minlashni tavsiya etadi. O'zbekiston banklari ushbu standartlarga bosqichma-bosqich moslashmoqda, biroq bu jarayon hali ham tizimli yondashuvni, aktivlar diversifikatsiyasini va risklarni puxta baholashni talab qiladi.

Shu sababli, ushbu mavzuni o'rganish dolzarb bo'lib, quyidagi jihatlar bilan asoslanadi:

- bank likvidligini ta'minlash orqali moliyaviy tizim ishonchliligini oshirish;
- aktiv operatsiyalarning samaradorligini baholab, bank resurslaridan optimal foydalanish yo'llarini aniqlash;
- xalqaro standartlar asosida mahalliy bank tizimini takomillashtirish;
- moliyaviy risklarni minimallashtirish orqali tijorat banklarining raqobatbardoshligini kuchaytirish.

Yuqoridagilar asosida ushbu tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati katta bo'lib, u bank sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, siyosat yurituvchilar va ilmiy izlanuvchilar uchun foydali bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, so'nggi besh yilda tijorat banklarining aktiv operatsiyalari hajmi o'rtacha 18% ga oshgan bo'lsa-da, ularning likvidlik darajasiga ta'siri har doim ijobiy bo'lmagan. Jumladan, 2021-yilda kredit portfelining 36% qismini uzoq muddatli, past daromadli kreditlar tashkil etgan, bu esa bankning tezkor to'lovga layoqatlilik darajasini pasaytirgan.

Korrelatsion tahlilga ko'ra, investitsion aktivlar bilan likvidlik o'rtasidagi bog'liqlik ($R=0.72$) yuqori bo'lib, ayniqsa qisqa muddatli obligatsiyalarga sarmoya kiritgan banklarda LCR ko'rsatkichi yuqori bo'lgan. Biroq, kichik va o'rta biznesga

berilgan kreditlar bo'yicha qaytarilish muddati uzaygani sababli, banklar o'z likvid pozitsiyasini saqlab qolishda muammolarga duch kelgan.

Ekspertlar aktiv operatsiyalar samaradorligini oshirish uchun quyidagi muammolarga e'tibor qaratmoqda:

- aktivlar diversifikatsiyasi yetarli emas;
- risklar baholanishi yetarli darajada avtomatlashtirilmagan;
- kredit monitoring tizimi zaif;
  - likvid aktivlar ulushi talab darajasida emas.

Tijorat banklarining ba'zilari (masalan, Ipoteka bank) qisqa muddatli moliyaviy instrumentlar — shartli depozitlar, REPO operatsiyalaridan foydalangan holda likvidlik darajasini optimallashtirishga erishgan.

XULOSA

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va uni doimiy ravishda yuqori darajada ushlab turish moliyaviy barqarorlikning asosiy omillaridan biridir. Aktiv operatsiyalar — bu nafaqat daromad manbai, balki likvidlikni boshqarish vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Maqolada o'rganilgan ma'lumotlar asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Aktiv operatsiyalarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan qisqa muddatli investitsiyalar ulushini oshirish.
2. Kredit siyosatini takomillashtirib, sektorlar va tarmoqlar bo'yicha risk diversifikatsiyasini kuchaytirish.
3. Elektron kredit monitoring tizimlarini joriy etish orqali aktivlar sifatini nazorat qilish.
4. Basel III talablariga mos likvidlik ko'rsatkichlarini doimiy monitoring qilish.

Kelgusida tijorat banklarining raqobatbardoshligi va barqarorligi ularning aktiv operatsiyalarni qanday boshqarishi, risklarni qanday baholashi va likvidlikni qanday saqlab qolishiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank management & financial services* (9th ed.). McGraw-Hill Education.
2. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bcbs238.pdf>
3. Obidov, X. T. (2021). Bank aktivlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. *Iqtisodiyot va moliya*, 5(2), 21–27.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari va ko‘rsatkichlari*. <https://cbu.uz/>
5. Yusupov, R. R. (2020). Likvidlik muammolari va ularni hal etish yo‘llari. *Moliyaviy izlanishlar jurnali*, 4(1), 33–41.
6. Tursunov, S. A. (2022). Tijorat banklarining aktiv operatsiyalarini takomillashtirish masalalari. *Bank amaliyoti*, 2(6), 15–20.
7. International Monetary Fund. (2022). *Financial Soundness Indicators Compilation Guide* (Updated ed.). <https://www.imf.org/>
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *Bank sektori bo‘yicha yillik tahliliy hisobot*. <https://stat.uz/>
9. Karimov, I. A. (2014). *O‘zbekiston iqtisodiy islohotlar yo‘lida*. Toshkent: O‘zbekiston.

“MALIKA AYYOR” DOSTONIDA HAMROH OBRAZI

To‘rayeva Xamida Sharofiddinovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti,

Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni

o‘qitish o‘zbek tili yo‘nalishi IV bosqich

talabasi

Tel.: +998 90 248 12 90

Annotatsiya: Maqolada “Malika Ayyor” dostoni – xalq og‘zaki ijodining bebaho namunasi bo‘lib, unda qadimiy turkiy va islomiy mifologiyaga oid obrazlar, tushunchalar va timsollar kuchli badiiy shaklda ifodalangan. Doston voqealari mantiqiy tarixiy asosda rivojlansada, uning asosiy dramatik chizig‘ida ko‘plab mifologik unsurlar, sehrli voqealar, bashoratli tushlar, ilohiy belgilar hamda g‘ayritabiiy kuchlar muhim o‘rin egallaydi. Albatta, bu tanlangan mavzumizning dolzarbligini ifodalagan.

Kalit so‘zlar: badiiyat, ta’limiy-tarbiyaviy ahamiyat, estetik yondoshuv, milliylik, xalqchilik, vafodorlik, mardlik va jasorat, mifologik obrazlar, sehr.

Annotation: In the article, “Malika Ayyor” is presented as a priceless example of folk oral literature, in which images, concepts, and symbols related to ancient Turkic and Islamic mythology are expressed with strong artistic style. Although the events in the epic develop on a logical historical basis, its main dramatic line features numerous mythological elements, magical events, prophetic dreams, divine signs, and supernatural forces. Certainly, this highlights the relevance and significance of the chosen topic.

Key words: Artistry, educational value, aesthetic approach, nationality, nationalism, **loyalty, bravery and courage, mythological characters, magic.**

“Malika Ayyor” dostoni voqealari tafsilotida jismoniy kuchdan ko‘ra, ruhiy kuch, sabr-toqat, iymon va duoga tayanish kuchliroq kuch sifatida ilgari suriladi. Qahramonlar duch kelgan murakkab sinov va mashaqqatlarda aynan ularning ichki ruhiy holati, ilohiy kuchga bo‘lgan ishonchi ularni qutqaradi, yo‘l ko‘rsatadi, muvaffaqiyat sari yetaklaydi. Doston davomida bosh qahramonlar Malika Ayyor va Avaz bir necha bor og‘ir sinovlarga duch kelishadi. Yovuz kuchlar, makkorlar, dushmanlar, jismoniy qiynoqlar, ayriliq va xiyonatlarda fonida ular o‘z ruhiy mustahkamligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Malika Ayyorning dushman qarshisida yolg‘iz qolgan paytdagi sabr-toqati, Allohga bo‘lgan ishonchi unga ruhiy bardamlik beradi. Bu obrazlar orqali shoir inson iymonining, ruhiy qudratining qanday yuksak cho‘qqilarga olib chiqishini ko‘rsatadi.

Dostonda ilohiy ishonchning muhim vositasi sifatida duo alohida o‘rin tutadi. Qahramonlar sinovli pallalarda duo qiladi, Ollodan yordam so‘raydi va aynan shu ishonch ular hayotida muhim burilish yasaydi. Doston voqealari davomida sabrli va iymonli qahramonlarning oxir-oqibat yuksak mukofotga erishishi ham islomiy e‘tiqoddagi “eng sabrli bandaga Alloh mehribon bo‘lur” degan g‘oyaning badiiy talqinidir. Doston voqealarida ko‘p hollarda kuchli qurollangan dushmanlar, g‘animlar, zolimlar tasvirlanadi. Ammo ular qahramonlarning ma‘naviy tozaligi, sabr-matnati, haqiqat yo‘lida fidokorona harakati qarshisida mag‘lub bo‘ladi. Bu orqali shoir va xalq og‘zaki ijodkorlari jismoniy kuchdan ko‘ra ruhiy kuch, ilohiy ishonch ustunligini targ‘ib etishadi. Bu jihatdan doston tasviridagi kurash – oddiy hayotiy voqea emas, balki haq va nohaqlik, zulmat va nur, shaytoniy niyatlar bilan ilohiy iymon o‘rtasidagi kurash sifatida talqin etiladi..

“Malika Ayyor” dostoni xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida nafaqat qahramonlik, sarguzasht va muhabbat mavzularini o‘zida jamlagan, balki o‘zbek xalqining asriy diniy e‘tiqodlari, ruhiy-ma‘naviy qadriyatlari va axloqiy ideallarini o‘zida mujassamlashtirgan bebaho adabiy yodgorlikdir. Doston voqealarining chuqur qatlamlarida doimo ilohiy qudratga bo‘lgan ishonch, qismatga bo‘y sunish, duo va sabrning kuchi asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Avaz, Go‘ro‘g‘li, hamrohlar va boshqa markaziy qahramonlarning ichki ruhiy holatlari,

ularning harakatlariga asos bo'luvchi ma'naviy turtkilar bu dostonning mifologik mazmunini yanada chuqurlashtiradi.¹

---

¹M.Saidov O'zbek dostonchiligida badiiy mahorat. "Fan", 1969.Ma'rifat fidoyisi

"Malika Ayyor" dostoni xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida nafaqat qahramonlik, sarguzasht va muhabbat mavzularini o'zida jamlagan, balki o'zbek xalqining asriy diniy e'tiqodlari, ruhiy-ma'naviy qadriyatlari va axloqiy ideallarini o'zida mujassamlashtirgan bebaho adabiy yodgorlikdir. Doston voqealarining chuqur qatlamlarida doimo ilohiy qudratga bo'lgan ishonch, qismatga bo'y sunish, duo va sabrning kuchi asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Avaz, Go'ro'g'li, hamrohlar va boshqa markaziy qahramonlarning ichki ruhiy holatlari, ularning harakatlariga asos bo'luvchi ma'naviy turtkilar bu dostonning mifologik mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Avazning har bir qadamida – u jang maydoniga chiqayotganida to'siqlarni yengayotganida ham – yaratganga bo'lgan qat'iy ishonch, duo, sabr va adolatparvarlik yo'l ko'rsatadi. Avazxonning ruhiy jasorati, taqdirga itoatkorlik bilan emas, e'tiqod bilan qarshi turishi – bu dostonni nafaqat sarguzashtli, balki tarbiyaviy-axloqiy risola darajasiga olib chiqadi.

Aynan shuning uchun ham "Malika Ayyor" dostoni o'zbek xalqining diniy va ruhiy dunyoqarashini ifoda etuvchi xalqona falsafiy asardir. Unda ilohiy ishonch – faqat diniy ramz emas, balki insonning ichki komillikka intilishida tayanch bo'ladigan kuch sifatida gavdalanadi. Shu orqali doston o'z o'quvchisiga hayotda sabrli, pok niyatli, imonli bo'lishni, har qanday zulm va yovuzlik ustidan aynan iymon kuchi bilan g'alaba qozonish mumkinligini eslatib turadi.

"Malika Ayyor" dostonida hamroh obrazlarining tasvirida tarixiylik va badiiylik uyg'unligi nafaqat obrazlarning jozibadorligini oshiradi, balki ular orqali xalq tarixidagi muhim qadriyatlar – do'stlik, fidoyilik, maslahatlashuv, jamoaviylik singari tushunchalarni jonlantiradi. Bu obrazlar tarixiy kontekstda xalq tafakkurining mahsuli bo'lsa, badiiy kontekstda ular Ayyorning ma'naviy yetilishida kuchli ta'sirchan vosita sifatida xizmat qiladi. Hamrohlar dostonlarda ko'pincha ijtimoiy qatlamning turli vakillari sifatida gavdalanadi. "Malika Ayyor" dostonida ular oddiy xalq vakili bo'lishiga qaramay, o'z tafakkuri, shijoati, sadoqati bilan bosh qahramonning maqsadiga yetishda muhim rol o'ynaydi. Tarixiy obrazlar bilan badiiy obrazlar o'rtasidagi bog'liqlik dostonlarda Malika Ayyor kabi bosh qahramonlar ko'pincha

o'tmishda yashab o'tgan tarixiy yoki afsonaviy shaxslarning badiiy timsoli bo'lsa, hamrohlar ana shu tarixiy shaxslarning tarixda ular bilan bir safda bo'lgan sodiq yelkadoshlaridan ilhomlanib yaratilgan.²

---

² .Malika Ayyor. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1988,20-216.;3342.

Masalan, Jaloliddin Manguberding sodiq jangchilari, Amir Temurning "To'rt Ulusbek"lar kabi tarixiy do'stlari bor edi. "Malika Ayyor"da ham bunday sodiqlik ruhi badiiy obrazlar orqali jonlanadi.

"Malika Ayyor" dostonida ham hamroh obrazlarning turli tasodiflar bilan bir biri bilan duch kelishi aniq ko'rsatilib o'tiladi. Masalan, ikki mergan obrazlar Asad va Shodmon mergan, biri Naymani mergan, ikkinchisi Qipchoqi mergan. "Ikkalasi ham daftari mergan, qasd qilsa qushning ko'zidan urgan merganlar". Bu obrazlar Avazxon o'ldirish maqsadida boradi-yu, lekin kuchi yetmagandan, ilojini qilolmagandan keyin, yo'lda bir ilojini qilish, ovloq bo'lgan yerda Avazxon o'ldirib o'z muddaosiga yetishi tasvirlanadi. Lekin bari bir Avazxon o'ldirishga kuchi yetmaydi va o'zlari bilmagan holda Avazxonga hamroh bo'lib qoladi. Bu hamrohlik voqealar rivojining oxirigacha davom etadi. Hamrohlardan yana biri Shoqalandar obrazi. Aslida Avazxonning otasi, Chambil yurtining egasi bo'ladi. Go'ro'g'li farzandini yetmish yillik yo'lda qiyinchilikka duch kelishini bilib, o'g'lining mard, tanti, shijoatli ekanligini bilgan holatda, farzandiga ko'zi qiymasligi sababli, unga yordam berish maqsadida sehr-jodu bilan Shoqalandar obraziga kirishi va Avazxonga ko'mak berishi orqali hamrohga aylanib qolishi tasvirlanadi. Shozargar obrazi ham yetmish yil oldin Malika ayyorga duch kelishi va oshiq bo'lib qolib yetmish yil qidirib yurishi, bu obraz ham Rum mamlakatining shohi bo'lishiga qaramay, bunda oshiqlik tushunchasining paydo bo'lishi, bu orqali chinorning oldida duch kelib, Avazxonga hamrohlik qiladi. Shoqalandar, Shozargar, Avazxonning maqsadi bitta, Malika Ayyorning yurtiga borib Malika Ayyorni olib qaytish, yo'lda bir biri bilan do'st bo'lishi, hamrohlik qilishi, bir-biriga himoyachi va yo'lda barcha zahmatlarni birga bosib o'tishi bularning asosiy vazifasi bo'lib qoladi. Hamrohlarning harakati tarixiy hodisalarni badiiy ko'rinishda tiklash uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Har bir obraz – xalq xotirasining bir bo'laki. Badiiy uslubda ifodalangan tarixiy haqiqatlar "Malika Ayyor" dostoni o'zida xalq tarixini badiiy vositalar orqali yoritgan asardir. Unda:

Tarixiy haqiqat – xalq orasidagi voqealar, siyosiy kurashlar, urushlar, el-yurt taqdiri bilan bog‘liq holatlar. Badiiy haqiqat – mazkur voqealarning estetik shaklda, poetik til bilan ifodalanishi orqali beriladi.³

---

³ ” Mumtoz so‘z”. 2009.31-336,446; 1724. Fozil shoir. 3-kitob, -T.; “Fan”, 1973

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Saidov O‘zbek dostonchiligida badiiy mahorat. “ Fan” , 1969.Ma’rifat fidoyisi.
- 2 .Malika Ayyor. G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1988,20-216.;3342.
3. ” Mumtoz so‘z”. 2009.31-336,446; 1724. Fozil shoir. 3-kitob, -T.; “Fan”, 1973

ENDOKRIN BEZLARNING GISTALOGIYASI VA GORMONAL BOSHQARUVI

Jumanazarova Sabina Jiyanqulovna

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti Tibbiyot fakulteti Davolash ishi yo'nalishi
24-05-guruh talabasi **E-mail:** sabinajiyanqulovna@gmail.com

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti Tibbiyot fakulteti Fundamental fanlar
kafedrası o'qituvchisi **E-mail:** eshquvvatbekmirzaev@gmail.com

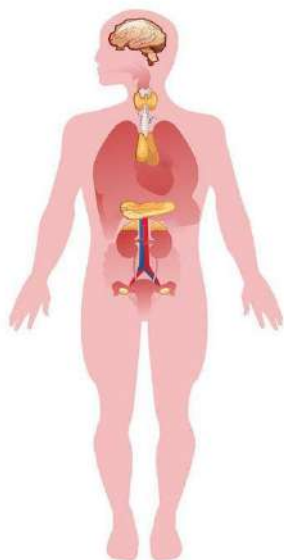
Annotatsiya: Ushbu maqolada inson organizmidagi asosiy endokrin bezlarning gistologik tuzilishi va gormonal funksiyalari yoritilgan. Gipotiz, qalqonsimon bez, buyrak usti bezi va oshqozon osti bezining mikroskopik tuzilishi hamda gormonal boshqaruv mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Maqolada tuzilma va funksiyaning o'zaro bog'liqligi, shuningdek, gormonal muvozanatni ta'minlaydigan teskari aloqa (feedback) tizimlarining ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Gistologiya, endokrin bezlar, gormonal boshqaruv, gipofiz, qalqonsimon bez, buyrak usti bezlari, oshqozon osti bezi, teskari aloqa, endokrinologiya.

Kirish

Endokrin tizim organizmdagi homeostazni saqlash va turli fiziologik jarayonlarni muvofiqlashtirish uchun javob beradi. Ushbu tizimda bezlar o'z sekretsiyalarini to'g'ridan-to'g'ri qon oqimiga ajratadi (ya'ni ular o'z chiqarish yo'liga ega emas). Endokrin bezlarning gistologik tuzilishini tushunish ularning qanday ishlashini va qanday buzilishlar kasalliklarni keltirib chiqarishini anglashga yordam beradi.

ENDOCRINE SYSTEM

VectorStock®

VectorStock.com/36365994

ENDOCRINE SYSTEM

Asosiy endokrin bezlarning gistologik tuzilishi:

1. Gipofiz bezi (gipofiz)

Gipofiz ikki asosiy qismdan iborat:

Oldingi bo'lim (adenogipofiz): Bu yerda xromofillar (asidofillar va bazofillar) hamda xromofob hujayralar mavjud. Ular o'sish gormoni (GH), prolaktin, AKTG, TSH, LH va FSH kabi gormonlarni ajratadi.

Orqa bo'lim (neyrogipofiz): Bu qismda miyelin qoplamasiz nerv tolalari va pituitsitlar mavjud. Neyrogipofiz gipotalamusda ishlab chiqariladigan oksitotsin va vazopressinni saqlaydi va chiqaradi.

2. Qalqonsimon bez

Bu bez ko'p sonli follikulalardan tashkil topgan bo'lib, ular kubsimon epiteliya bilan qoplangan. Follikulalarda tiroglobulin saqlanadi, u T3 va T4 gormonlari uchun prekursor hisoblanadi. Follikulalar orasida parafollikulyar hujayralar (C-hujayralar) joylashgan bo'lib, ular kalsitonin gormonini ajratadi.

3. Paratiroid bezlari

Bu kichik bezlar ikkita asosiy hujayradan iborat:

Bosh hujayralar: Paratireoid gormoni (PTH) ishlab chiqaradi, u qon kaltsiy miqdorini oshiradi.

Oksifil hujayralar: Vazifasi to'liq o'rganilmagan, biroq ular yosh o'tishi bilan ko'payadi.

4. Buyrak usti bezlari

Har bir buyrak usti bezi ikki qismdan iborat:

Po'stloq qismi (korteks):

Zona glomeruloza – aldosteron chiqaradi,

Zona fascikulata – kortizol ishlab chiqaradi,

Zona retikularis – androgenlar ishlab chiqaradi.

Mag'zaviy qismi (medulla): Xromaffin hujayralardan tashkil topgan bo'lib, ular adrenalın va noradrenalin gormonlarini ajratadi.

5. Oshqozon osti bezi orolchalar (Langerhans orolchasi)

Bu orolchalar ekzokrin to'qimalar orasida joylashgan va quyidagi hujayralarni o'z ichiga oladi:

Alfa hujayralar – glukagon ishlab chiqaradi,

Beta hujayralar – insulin ishlab chiqaradi,

Delta hujayralar – somatostatin,

PP hujayralar – pankreatik polipeptid.

Gormonal boshqaruv va teskari aloqa mexanizmlari:

Endokrin tizimdagi gormonal nazorat ko'p hollarda teskari aloqa tamoyiliga asoslangan bo'ladi. Bu mexanizm gormonlar darajasini muvozanatda ushlab turadi. Masalan:

Gipotalamus-gipofiz-maqсад bezlar o'qi: Gipotalamus chiqaruvchi/inhibitor gormonlar ajratadi. Ular gipofiz faoliyatini boshqaradi, gipofiz esa o'z navbatida boshqa endokrin bezlarga ta'sir qiladi. Maqsad bezlardan ajralgan gormonlar

gipotalamus va gipofizga teskari aloqa orqali ta'sir qilib ularning faoliyatini kamaytiradi.

Kaltsiy muvozanati: PTH qon kaltsiysini oshiradi, suyakdan chiqarilishini, buyrakda qayta so'rilishini va D vitamini aktivatsiyasini rag'batlantiradi. Kalsitonin esa bunga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi.

Glyukoza muvozanati: Insulin qon glyukozasini kamaytiradi, glukagon esa uni oshiradi.

Klinik ahamiyati:

Endokrin bezlarning tuzilishi yoki funksiyasidagi buzilishlar quyidagi kasalliklarga olib keladi:

Gipertiroidizm yoki gipotiroidizm – qalqonsimon bezning buzilishi,

Adisson yoki Kushing sindromi – buyrak usti bezlari kasalliklari,

Qandli diabet – insulin tanqisligi yoki qarshiligi,

Gipofiz o'smalari – GH yoki prolaktin gormonining ortiqcha ishlab chiqarilishi.

Shuning uchun, bezlarning gistologiyasini chuqur tushunish diagnostika va davolashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: Endokrin bezlarning mikroskopik tuzilishini o'rganish ularning qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Tuzilma va gormonal boshqaruv o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik organizmda barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Gistologik va gormonal tahlillar orqali endokrin tizim kasalliklarini samarali aniqlash va davolash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Junqueira, L. C., & Carneiro, J. (2015). Basic Histology: Text & Atlas (13-nashr). New York: McGraw-Hill Education.
2. Ross, M. H., & Pawlina, W. (2018). Histology: A Text and Atlas: With Correlated Cell and Molecular Biology (8-nashr). Philadelphia: Wolters Kluwer.
3. Young, B., O'Dowd, G., & Woodford, P. (2013). Wheater's Functional Histology: A Text and Colour Atlas (6-nashr). Edinburgh: Churchill Livingstone Elsevier.

4. Guyton, A. C., & Hall, J. E. (2021). *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology* (14-nashr). Philadelphia: Elsevier.
5. Melmed, S., Polonsky, K. S., Larsen, P. R., & Kronenberg, H. M. (2020). *Williams Textbook of Endocrinology* (14-nashr). Philadelphia: Elsevier.
6. Gartner, L. P., & Hiatt, J. L. (2013). *Color Textbook of Histology* (3-nashr). Philadelphia: Saunders Elsevier.
7. Ganong, W. F. (2016). *Review of Medical Physiology* (25-nashr). New York: McGraw-Hill Education.
8. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . Лучшие интеллектуальные исследования, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
9. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоеюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
10. ДК кизи Ахмадова, ЭР *Бекмирзаев*. SCHOLAR 1 (18), 189-195, 2023. 2023. *БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS jurnali* 32 (2), 27-31, 2023. 2023. *Muscle Biochemistry*.
11. Eshnazarovich, Y. X., Ro‘ziboyevich, B. E., Faxriddinova, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o‘g‘li, S. O. B. (2022). *Muscle Biochemistry. Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>
12. Imamov, E., & Bekmirzaev, E. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>
13. Bekmirzaev Eshquvvat Ro‘ziboevich, Sanoev Bakhtiyor Abdurasulovich, & Namozov Farrukh Jumayevich. (2025). Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences* (2993-2149), 3(2), 1–3. Retrieved from <https://grjournal.us/index.php/AJPMHS/article/view/6786>.

14. BE Ro‘ziboevich. [Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines](#). International Congress on Biological, Physical And Chemical Studies (ITALY).
15. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Хусанов Саидбек Алмат Угли
EKSPERIMENTAL ICHAKLARDAGI CHANDIQLI JARAYONLARNING
GORMONAL TERAPIYADAN KEYINGI PROSTATATA BEZI MORFOMETRIK
KO‘RSATKICHLAR // Биология и интегративная медицина. 2025. №. URL:
<https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimental-ichaklardagi-chandiqli-jarayonlarning-gormonal-terapiyadan-keyingi-prostata-bezi-morfometrik-ko-rsatkichlar> (дата обращения: 24.04.2025).
15. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
16. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>

SURXONDARYO VILOYATIDA TURIZM INFRATUZILMASI.**Mo'minova Mavjuda,**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,

Ilmiy rahbar: Ziyodulla Turayev i.i.f.n.dots (phd)**ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada Surxandaryo viloyatining turizm salohiyati va turizm infratuzilmasining rivojlanish holati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Turistik infratuzilma tushunchasi, uning hududiy rivojlanishga ta'siri va mavjud muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, amaliy ma'lumotlar asosida mavjud infratuzilma imkoniyatlari baholanib, istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: turizm infratuzilmasi, Surxandaryo viloyati, sayyohlik salohiyati, hududiy rivojlanish, xizmatlar sifati, logistika, investitsiya.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizmni iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylantirish yo'lida izchil islohotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, mintaqaviy turizmni rivojlantirish, milliy merosni saqlash va sayyohlik infratuzilmasini modernizatsiya qilish orqali hududlar iqtisodiyotiga yangi turtki berilmoqda. Bu borada Surxandaryo viloyati o'zining tabiiy landshafti, tarixiy yodgorliklari, ekologik va etnoturistik resurslari bilan alohida ahamiyatga ega hududlardan biridir.

Ammo bu salohiyatni to'liq ishga solish uchun infratuzilmaviy bazani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Turizm infratuzilmasi deganda yo'llar, transport, mehmonxonalar, ovqatlanish maskanlari, axborot markazlari, internet tarmog'i, gid va ekskursovod xizmatlari, xavfsizlik tizimlari kabi omillar tushuniladi. Ularning sifati va mavjudligi sayyohlar oqimini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi.

Shu sababli, ushbu maqolada Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining hozirgi holati, muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ushbu sohada samarali choralar ko'rishga ilmiy asos bo'la oladi.

Dolzarblik

Bugungi globallashuv sharoitida turizm sohasining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatlardan ahamiyati tobora ortib bormoqda. Dunyo bo'yicha raqobatbardoshlikni belgilovchi muhim omillardan biri sifatida turizm infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar, xususan, O'zbekiston uchun bu yo'nalish nafaqat yangi ish o'rinlari yaratish, balki hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Surxandaryo viloyati geosiyosiy jihatdan qulay hududda joylashgan bo‘lib, qadimiy tarixiy obidalar, noyob arxeologik yodgorliklar (Qoratepa, Fayoztepa), tabiiy manzaralar (Baysun tog‘lari, Zarautsoy qoya suratlari) va boy etnografik merosga ega. Shu bois, viloyatning turizm salohiyati juda yuqori baholanadi. Biroq ushbu salohiyatdan to‘laqonli foydalanish imkoniyatlari hozircha yetarli emas, bu esa turizm infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog‘liq.

Hozirgi paytda turistik faoliyat faqat markaziy shaharlarda — asosan Termizda faollik ko‘rsatyapti. Qolgan tumanlarda esa transport yo‘llarining yomonligi, mehmonxonalar yetishmasligi, internet va aloqa vositalarining sust rivojlanishi, zamonaviy xizmatlar ko‘rsatishdagi sustlik kabi omillar sayyohlar oqimini cheklab qo‘ymoqda. Bundan tashqari, axborot markazlari, gidlik xizmatlari va sanitariya-gigiyena sharoitlarining talab darajasida emasligi hududiy turizm rivojiga to‘siq bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining so‘nggi qaror va farmonlarida turizm infratuzilmasini hududiy darajada kengaytirish, “Turizm qishloqlari” konsepsiyasi asosida ichki va tashqi turizmni integratsiyalash, logistika va mehmondo‘stlik xizmatlarini modernizatsiya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Aynan shunday yondashuvlar orqali Surxandaryo viloyati kabi chekka mintaqalarda turizmning yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin.

Shu sababli, Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining hozirgi holatini o‘rganish, mavjud imkoniyatlar va muammolarni tahlil qilish, ularni yechish yo‘llarini aniqlash — dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bu nafaqat viloyat iqtisodiyoti, balki mamlakatning umumiy turizm strategiyasi uchun ham muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

1-jadval. Surxandaryo viloyatida turizm infratuzilmasining asosiy ko‘rsatkichlari (2024-yil holatiga)

Infratuzilma elementi	Mavjudlik darajasi	Muammolar	Rivojlantirish imkoniyatlari
Mehmonxonalar (Termiz shahri)	20 ta, 3–4 yulduzli	Viloyat tumanlarida deyarli yo‘q	Xususiy sektorni jalb etish orqali kengaytirish
Yo‘llar va transport	Markaziy yo‘llar yaxshi	Tog‘li hududlarda yomon holatda	Avtobus marshrutlari, turistik yo‘nalishlar
Gid va ekskursiya xizmatlari	Cheklangan, norasmiy	Sertifikatlangan gidlar yetishmaydi	Gidlar tayyorlash kurslarini ochish

Infratuzilma elementi	Mavjudlik darajasi	Muammolar	Rivojlantirish imkoniyatlari
Axborot markazlari va navigatsiya	1 ta (Termizda)	Tumanlarda yo‘q, raqamli xizmatlar zaif	Mobil ilovalar, QR kodli yo‘nalishlar
Mehmon uylari va ovqatlanish joylari	Shahar atrofida mavjud	Qishloq hududlarida servis past	Turizm qishloqlarini rivojlantirish dasturi
Internet va mobil aloqa	Shahar markazida barqaror	Tog‘li tumanlarda qamrov zaif	Mobil operatorlar bilan hamkorlik
Ziyorat turizmi infratuzilmasi	Fayoztepa, Qoratepa	Yo‘nalishlar belgilanmagan, xavfsizlik past	Hududiy rejalashtirish orqali takomillashtirish

Jadval asosida ko‘rinib turibdiki, Surxandaryo viloyatida **turizm infratuzilmasi markazlashgan**, ammo **tumanlar va chekka hududlarda nomutanosiblik** mavjud. Bu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sheriklik, raqamli texnologiyalar va mahalliy aholining ishtirokini kuchaytirish zarur.

NATIJALAR VA TAHLIL

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Surxandaryo viloyatining turizm infratuzilmasi hali yetarli darajada rivojlanmagan. Xususan:

- faqat Termiz shahri va uning atrofida zamonaviy mehmonxonalar mavjud;
- Boysun, Denov, Sherobod tumanlarida sayyohlarni qabul qilish infratuzilmasi cheklangan;
- yo‘llarning sifati ayrim hududlarda sayohatchilar harakatini qiyinlashtirmoqda;
- internet, mobil aloqa va axborot xizmatlarining qamrovi sayyohlar ehtiyojini to‘liq qondirmaydi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, 64% respondentlar transport infratuzilmasining zaifligini asosiy muammo deb ko‘rsatgan. 58% mehmonlar mahalliy gid xizmatlarining professional emasligini bildirgan. Biroq, 71% ishtirokchilar Surxondaryoning noyob tabiiy go‘zalligi va mehmondo‘st xalqi turizm rivoji uchun kuchli omil ekanligini e‘tirof etgan.

Viloyatda quyidagi ijobiy holatlar ham kuzatilmoqda:
– “Termiz aeroporti” orqali xalqaro reyslar tiklanmoqda;

– “Boysun bahori”, “Termiz – qadimiy zamin” kabi madaniy tadbirlar sayyohlarni jalb qilmoqda;

– xususiy sektor ishtirokida mehmon uylari soni ortmoqda.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, Surxandaryo viloyatida turizm salohiyati yuqori bo'lishiga qaramay, infratuzilma rivoji bu salohiyatdan to'liq foydalanishga imkon bermayapti. Hududdagi asosiy muammolar — yo'l va transport infratuzilmasining yetarli emasligi, axborot va gidlik xizmatlarining past darajasi, xizmat ko'rsatish madaniyatining zaifligi hisoblanadi.

Mavjud imkoniyatlarni to'liq ishga solish uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

1. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalar jalb etish.
2. Chekka tumanlarda transport va internet infratuzilmasini yaxshilash.
3. Mahalliy aholi va tadbirkorlarni turizm xizmatlariga tayyorlash bo'yicha qisqa kurslar tashkil etish.
4. Raqamli axborot platformalarini kengaytirish va sayyohlarga onlayn xizmatlar ko'rsatishni joriy etish.

Kelgusida mazkur chora-tadbirlar amalga oshirilsa, Surxondaryo viloyati nafaqat respublika, balki mintaqaviy darajadagi yetakchi turistik markazga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon sayyohlik tashkiloti. (2023). *Tourism Infrastructure and Sustainable Development Report*. UNWTO Publishing. <https://www.unwto.org/>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022, 5-may). “Surxandaryo viloyatida turizmni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-220-son qarori. <https://lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. (2024). *Hududlar kesimida turizm infratuzilmasi rivoji bo'yicha ma'lumotlar*. <https://uzbektourism.uz>
4. Qodirov, M. (2021). Hududiy turizmni rivojlantirishda infratuzilmaning o'rni. *Iqtisodiyot va innovatsiya*, 6(2), 44–51.
5. Raxmatov, D., & Nematova, G. (2020). Turizm logistikasi va infratuzilmasi: dolzarb masalalar. *Milliy iqtisodiyot jurnal*, 3(4), 28–35.
6. Davlat statistika qo'mitasi. (2023). *Surxandaryo viloyatida turizm xizmatlari ko'rsatkichlari*. <https://stat.uz/>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). “O'zbekiston – 2030” strategiyasi. <https://strategy.uz>
8. UNDP Uzbekistan. (2022). *Sustainable Tourism Development in Southern Regions: Opportunities and Challenges*. <https://www.uz.undp.org/>

“TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIK DARAJASINI OSHIRISHDA AKTIV OPERATSIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH”

Mengliyev Ramzes Rasulovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti,
Ilmiy rahbar: i.i.f.n.dots (phd) Ashurali Avliyoqulov

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tijorat banklari likvidligini boshqarishda aktiv operatsiyalarning oʻrni va ulardan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Likvidlik tushunchasi, uni oshirish zaruriyati va bank resurslarini optimal joylashtirish usullari ochib beriladi. Oʻzbekiston tijorat banklari faoliyatiga oid statistik maʼlumotlar asosida aktiv operatsiyalarning bank barqarorligiga taʼsiri oʻrganilib, takomillashtirish yoʻnalishlari ishlab chiqiladi.

Kalit soʻzlar: tijorat banki, likvidlik, aktiv operatsiyalar, moliyaviy barqarorlik, kredit portfeli, investitsiya, resurslarni boshqarish.

KIRISH

Bank tizimining asosiy vazifasi iqtisodiyotdagi moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirish va real sektorni likvid vositalar bilan taʼminlashdan iborat. Tijorat banklari bu tizimning markaziy boʻgʻini sifatida pul mablagʻlarini yigʻish, saqlash va qayta taqsimlashni amalga oshiradi. Bank likvidligi — bu bank oʻz majburiyatlarini toʻliq va oʻz vaqtida bajarish imkoniyatiga ega boʻlish holatidir. Moliyaviy tizim barqarorligi bank likvidligining yuqori darajada boʻlishiga bogʻliq boʻlib, bunda aktiv operatsiyalarning roli muhimdir.

Banklar tomonidan amalga oshiriladigan aktiv operatsiyalar — bu mijozlarga berilgan kreditlar, investitsiyalar, fond bozoridagi operatsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlaridir. Ushbu operatsiyalar likvidlikka bevosita taʼsir etadi, chunki aktivlar sifati, daromadliligi va qaytarilish muddati bank resurslarining aylanishiga bogʻliqdir.

Bugungi kunda Oʻzbekiston tijorat banklari oldida turgan muhim vazifalardan biri — bu likvidlikni oshirish orqali mijozlar ishonchini mustahkamlash, toʻlovga layoqatlilikni saqlab qolish va barqaror faoliyat yuritishdir. Ushbu maqolada aktiv operatsiyalarning likvidlik darajasiga taʼsiri chuqur tahlil qilinib, ularni takomillashtirish yoʻllari aniqlanadi.

Dolzarblik

Mamlakatda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda tijorat banklarining faoliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, banklarning likvidlik darajasi — ya'ni ularning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyati — zamonaviy moliyaviy tizimda ishonchlilik va barqarorlikning asosi hisoblanadi. So'nggi yillarda iqtisodiy sharoitlarning tez o'zgarishi, bank xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi va xalqaro moliyaviy bosimlar banklar oldiga yangi chaqiriqlarni qo'yimoqda. Shunday muhitda bank resurslarini samarali boshqarish, xususan, aktiv operatsiyalardan oqilona foydalanish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyoti bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish jarayonida bank tizimining transformatsiyasiga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, tijorat banklarining moliyaviy mustaqilligini oshirish, ularni xususiylashtirish, mijozlar bilan munosabatlarda bozor tamoyillarini qo'llash kabi islohotlar banklar oldiga resurslardan oqilona foydalanish, shu jumladan likvidlik darajasini yuqori darajada ushlab turish majburiyatini yuklamoqda. Ayni shu jarayonda aktiv operatsiyalar — ya'ni kreditlar, investitsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi faoliyat turlari — banklar uchun asosiy moliyaviy vositaga aylanyapti.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab tijorat banklarida aktiv operatsiyalarning sifati yetarli darajada nazorat qilinmayapti, kredit portfelining asosiy qismini uzoq muddatli, past daromadli yoki yuqori xavfli aktivlar egallab, bu esa banklarning operatsion likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Moliyalashtirish manbalarining nisbatan qisqa muddatli, mijozlarning talablarini esa tezkor qondirish zarurati mavjud bo'lgan sharoitda, aktivlarni boshqarishning strategik ahamiyati keskin oshmoqda.

Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, bank likvidligi bilan aktiv operatsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik juda yuqori. Masalan, Basel III standartlari bank likvidligini boshqarishda qisqa va uzoq muddatli moliyaviy vositalar orasidagi optimal muvozanatni ta'minlashni tavsiya etadi. O'zbekiston banklari ushbu standartlarga bosqichma-bosqich moslashmoqda, biroq bu jarayon hali ham tizimli yondashuvni, aktivlar diversifikatsiyasini va risklarni puxta baholashni talab qiladi.

Shu sababli, ushbu mavzuni o'rganish dolzarb bo'lib, quyidagi jihatlar bilan asoslanadi:

- bank likvidligini ta'minlash orqali moliyaviy tizim ishonchliligini oshirish;
- aktiv operatsiyalarning samaradorligini baholab, bank resurslaridan optimal foydalanish yo'llarini aniqlash;

- xalqaro standartlar asosida mahalliy bank tizimini takomillashtirish;
- moliyaviy risklarni minimallashtirish orqali tijorat banklarining raqobatbardoshligini kuchaytirish.

Yuqoridagilar asosida ushbu tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati katta bo'lib, u bank sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, siyosat yurituvchilar va ilmiy izlanuvchilar uchun foydali bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, so'nggi besh yilda tijorat banklarining aktiv operatsiyalari hajmi o'rtacha 18% ga oshgan bo'lsa-da, ularning likvidlik darajasiga ta'siri har doim ijobiy bo'lmagan. Jumladan, 2021-yilda kredit portfelining 36% qismini uzoq muddatli, past daromadli kreditlar tashkil etgan, bu esa bankning tezkor to'lovga layoqatlilik darajasini pasaytirgan.

Korrelatsion tahlilga ko'ra, investitsion aktivlar bilan likvidlik o'rtasidagi bog'liqlik ($R=0.72$) yuqori bo'lib, ayniqsa qisqa muddatli obligatsiyalarga sarmoya kiritgan banklarda LCR ko'rsatkichi yuqori bo'lgan. Biroq, kichik va o'rta biznesga berilgan kreditlar bo'yicha qaytarilish muddati uzaygani sababli, banklar o'z likvid pozitsiyasini saqlab qolishda muammolarga duch kelgan.

Ekspertlar aktiv operatsiyalar samaradorligini oshirish uchun quyidagi muammolarga e'tibor qaratmoqda:

- aktivlar diversifikatsiyasi yetarli emas;
- risklar baholanishi yetarli darajada avtomatlashtirilmagan;
- kredit monitoring tizimi zaif;
  - likvid aktivlar ulushi talab darajasida emas.

Tijorat banklarining ba'zilar (masalan, Ipoteka bank) qisqa muddatli moliyaviy instrumentlar — shartli depozitlar, REPO operatsiyalaridan foydalangan holda likvidlik darajasini optimallashtirishga erishgan.

XULOSA

Tijorat banklarida likvidlikni ta'minlash va uni doimiy ravishda yuqori darajada ushlab turish moliyaviy barqarorlikning asosiy omillaridan biridir. Aktiv operatsiyalar — bu nafaqat daromad manbai, balki likvidlikni boshqarish vositasi sifatida ham muhim rol o'ynaydi.

Maqolada o'rganilgan ma'lumotlar asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Aktiv operatsiyalarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan qisqa muddatli investitsiyalar ulushini oshirish.
2. Kredit siyosatini takomillashtirib, sektorlar va tarmoqlar bo'yicha risk diversifikatsiyasini kuchaytirish.
3. Elektron kredit monitoring tizimlarini joriy etish orqali aktivlar sifatini nazorat qilish.

4. Basel III talablariga mos likvidlik ko'rsatkichlarini doimiy monitoring qilish.

Kelgusida tijorat banklarining raqobatbardoshligi va barqarorligi ularning aktiv operatsiyalarni qanday boshqarishi, risklarni qanday baholashi va likvidlikni qanday saqlab qolishiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2013). *Bank management & financial services* (9th ed.). McGraw-Hill Education.

2. Basel Committee on Banking Supervision. (2013). *Basel III: The liquidity coverage ratio and liquidity risk monitoring tools*. Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/bcbs238.pdf>

3. Obidov, X. T. (2021). Bank aktivlarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. *Iqtisodiyot va moliya*, 5(2), 21–27.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). *Tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari va ko'rsatkichlari*. <https://cbu.uz/>

5. Yusupov, R. R. (2020). Likvidlik muammolari va ularni hal etish yo'llari. *Moliyaviy izlanishlar jurnali*, 4(1), 33–41.

6. Tursunov, S. A. (2022). Tijorat banklarining aktiv operatsiyalarini takomillashtirish masalalari. *Bank amaliyoti*, 2(6), 15–20.

7. International Monetary Fund. (2022). *Financial Soundness Indicators Compilation Guide* (Updated ed.). <https://www.imf.org/>

8. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). *Bank sektori bo'yicha yillik tahliliy hisobot*. <https://stat.uz/>

9. Karimov, I. A. (2014). *O'zbekiston iqtisodiy islohotlar yo'lida*. Toshkent: O'zbekiston.

KISLOTALI USULLAR YORDAMIDA GLINAZEM ISHLAB CHIQRISH

Abdusalomov Abdumalik, Buriyeva Nafosat

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Rudada temir yo'qligi va kremniy dioksid (SiO_2)ning katta miqdorda mavjudligi sharoitida glinozem olishning eng samarali usuli kislotali qayta ishlash hisoblanadi. Bu usullarning mohiyati – xomashyoni kislota eritmalari bilan ishlov bergach, unda kam eruvchan bo'lgan SiO_2 ni ajratishdan iborat.

Bu usullar uchun xos jihat – eritib ajratish jarayonining boshidayoq rudadan kremniy dioksidning katta qismini ajratib olishdir. Kislotali qayta ishlashda ruda boyitilishi, ohaktosh va soda ishlatilishi, eritmalarni kremniydan tozalash talab qilinmaydi; ko'pgina kislotali usullarda material oqimi kamayadi. Biroq bu usullarning jiddiy kamchiliklari ham mavjud: masalan, qimmatga tushadigan kislotaga chidamli uskunalardan foydalanish zarurati va natijada olingan glinozemning tarkibi va fizik-kimyoviy xossalari, ishqoriy usullar bilan olingan sanoat glinozemidan sezilarli farq qilishi.

Yuqori kremniyli alyuminiy rudalarini parchalash uchun barcha mineral kislotalardan foydalanish mumkin. Amaliyotda asosan quyidagi kislotalar qo'llaniladi: sulfat kislotasi, sulfit kislota, xlorid kislota, nitrat kislotasi.

Kislotaning tanlovi xomashyoning mineralogik xususiyatlariga bog'liq. Kislotali usullar texnologik jarayonning dastlabki bosqichidayoq glinozemni kremniy dioksidan ajratish imkonini beradi. Bunday usullar yuqori kremniyli xomashyo – gil, kaolin, alunit, kremniy miqdori yuqori bo'lgan boksitlar, shuningdek, ishqoriy alyumosilikatlar uchun iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin. Bunday xomashyoni ishqoriy usullar bilan qayta ishlash samarali emas, chunki kremniyni bog'lash uchun katta miqdorda yoqilg'i va ohaktosh sarflanadi.

Kislotali usulda glinozem olish texnologik bosqichlari:

1. Xom rudaga dastlabki ishlov berish (degidratatsiya yoki kuydirish);
2. Alyuminiy oksidini eritmaga o'tkazish;
3. Alyuminiyning oraliq birikmasini ajratish va tozalash;
4. Oraliq birikmani parchalash orqali alyuminiy oksidini olish;
5. Reaktivlarni regeneratsiya qilish.

Kislotali usullar asosan gil, kaolin rudalari va alunitlarni qayta ishlashda qo'llaniladi. Bu usullarda eng muhim tayyorlov bosqichi – kuydirish, chunki kaolinit kuydirilmasa kislotada juda sekin eriydi.

Kuydirish jarayonida 500–700 °C haroratda kaolinit kristall panjarasi quyidagi reaksiya asosida buziladi:

Amorf Al_2O_3 turli kislotalarda yaxshi eriydi.

Sulfat kislotali usul – eng arzon, qayta tiklash oson, korroziyadan himoyalanih bo'yicha katta tajriba mavjud. Bu usulda kuydirilgan yoki xom ruda sulfat kislotasi yoki uning tuzlari bilan ishlov beriladi. Eritmadan temir ajratilgach, alyuminiy sulfat tuzlari olinadi. Ularni kuydirish natijasida tayyor mahsulot — glinozem olinadi.

Agar olinadigan glinozem elektrolitik alyuminiy olish uchun yetarli tozalikka ega bo'lmasa, u Bayer usulining soddalashtirilgan sxemasi bo'yicha qayta ishlanadi.

Ko'pgina kislotali usullarda temirdan tozalash ham mavjud. Bu Fe^{3+} ni Fe^{2+} ga qaytarish orqali amalga oshiriladi. Chunki Fe^{2+} holatida temir asosiy alyuminiy tuzi yoki kvarts bilan birga cho'kmaga tushmaydi.

Xlorid kislotali usul:

Bu usulda eritmalarni temirdan tozalash quyidagicha amalga oshiriladi:

- izopropil efiri bilan ekstraksiya qilish orqali temir xloridni ajratish;
- alyuminiy xlorid kristallarini vodorod xlorid bilan cho'ktirib olish;
- yuqoridagi ikki usulning kombinatsiyasi – ekstraksiya va cho'ktirish;
- alyuminiy va temir oksidlari aralashmasini Bayer usulining soddalashtirilgan sxemasi yoki soda bilan kuydirish bo'yicha qayta ishlash.

Bu usul maxsus maqsadlar uchun (masalan, sorbentlar, katalizator tashuvchilar va h.k.) ishlatiladigan glinozem olishda foydali bo'lishi mumkin.

Xlorid kislotali usulning afzalliklari – alyuminiy xlorid termik parchalanishida kislotani osonlikcha qayta tiklash mumkin. Biroq kamchiliklari quyidagilar: termik bosqichlarning ko'pligi; vodorod xlorid gazini sovutish uchun qimmat uskunalarning zarurligi; temir va boshqa aralashmalarni eritmadan chiqarish uchun asosiy eritmaning bir qismini doimiy olib tashlash zarurati; xlorid kislotaning yuqori agressivligi va uchuvchanligi.

Kislotali eritma bilan ishlash uchun qo'rg'oshinli yoki emalli uskunalarning talab qilinadi — ular oddiy po'lat uskunalaridan ancha qimmat.

Kislotali usullarning sanoatda kam qo'llanilish sabablari:

1. Xomashyoni kuydirish zarurati tufayli yuqori energiya sarfi;
2. Qimmatbaho kislotaga chidamli apparatlar kerak bo'ladi;
3. SiO_2 shlamini ajratish va yuvish qiyinligi;
4. Kislotaning sarfi katta — yo'qotishlar ko'p;
5. Operatsiyalar og'ir mehnat talab qiladi;
6. Sog'liq uchun zararli;

7. Eritmalarni temirdan tozalash qiyinligi.

Kislotali texnologiyalar bilan olingan glinozem yuqori disperslikka ega bo'lib, temir va oltingugurt qoldiqlari bilan ifloslangan bo'ladi. Hozircha bunday glinozemni alyuminiy elektrolitik ishlab chiqarishida sanoat miqyosida qo'llash bo'yicha tajriba yo'q.

Shu sababli eng istiqbolli usullar – bu aralash kislotali-ishqoriy texnologiyalar bo'lib, ularda kislotali qayta ishlash natijasida olingan oraliq mahsulotlar (alyuminiyning asosiy va kislotali tuzlari, kvarts, ifloslangan glinozem) ishqoriy eritmaga o'tkaziladi: bu Bayer usuli yoki soda bilan kuydirish usuli bo'yicha amalga oshiriladi.

Keyinchalik, ma'lum usullarni qo'llagan holda aluminat eritmalaridan kimyoviy tarkibi va fizik xossalari bo'yicha belgilangan markaga mos glinozem olinadi. Ushbu texnologiyalar jarayonida kislotali eritmalarni qimmatbaho temirsizlantirish operatsiyasidan o'tkazish talab etilmaydi.

**“Sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini tahlil qilishning milliy va
xorijiy tajribasi”**

Abdixoxmanov Utkir Pulatovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) magistri

Ilmiy rahbar: I.f.d., (DcS)., dots. Otamurodov Shavkat Nusratillaevich

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholash bo'yicha milliy va xorijiy tajribalar solishtirgan holda tahlil qilingan. Xalqaro baholash usullari, moliyaviy ko'rsatkichlar, samaradorlik indeksleri va raqamli monitoring tizimlari O'zbekiston sharoitidagi real amaliyot bilan taqqoslab o'rganildi. Muallif sanoat tarmoqlarining iqtisodiy holatini chuqur tahlil etish bo'yicha takomillashgan yondashuvlarni tavsiya etadi.

KALIT SO'ZLAR: iqtisodiy holat, sanoat tahlili, xorijiy tajriba, milliy yondashuv, moliyaviy tahlil, tarmoq samaradorligi, iqtisodiy barqarorlik.

KIRISH

Sanoat korxonalari har bir mamlakat iqtisodiyotining tayanch ustunidir. Ularning iqtisodiy holati, moliyaviy barqarorligi va ishlab chiqarish quvvatining uzluksizligi mamlakat yalpi ichki mahsulotining muhim qismini shakllantiradi. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida sanoat subyektlari iqtisodiy holatini faqat ichki ko'rsatkichlar asosida emas, balki xalqaro mezonlar bilan solishtirish zarurati tobora ortmoqda. O'zbekiston sanoatida bozor munosabatlariga o'tishdan buyon ko'plab iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Ammo sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini tahlil qilishda bir xillik yetishmayapti. Xalqaro tajribada esa bu jarayon ko'proq integratsiyalashgan tahlil modellariga asoslanadi.

Ushbu maqola milliy tahlil yondashuvlarini xorijiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilib, ularning samarali elementlarini aniqlash va O'zbekiston sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashga qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan.

DOLZARBLIGI

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda har bir davlatning iqtisodiy mustahkamligi va raqobatbardoshligi, eng avvalo, uning sanoat tarmog'ining barqaror faoliyat yuritishi

va uzluksiz rivojlanishiga bog'liqdir. Ayniqsa, ishlab chiqarish quvvatlarini zamonaviylashtirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, mahalliy mahsulotlarni eksportbop qilish va import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bugungi kun sanoat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini chuqur va tizimli tahlil qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar jarayonida sanoat korxonalarining faoliyatini tahlil qilish va baholashning amaliy mexanizmlari takomillashtirilmoqda. Biroq, hozirgi vaqtda ko'plab korxonalar moliyaviy va ishlab chiqarish samaradorligi bo'yicha o'z holatini yetarli darajada to'liq baholay olmayapti. Bu holat ularning strategik rejalashtirish qobiliyatiga, investitsiya jalb qilish imkoniyatlariga va bozor sharoitida raqobatlashish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli iqtisodiy holatni baholash faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga emas, balki ishlab chiqarish jarayonlari, inson resurslari, innovatsion salohiyat va ekologik barqarorlik kabi keng ko'lamlı omillarni o'z ichiga olishi zarur.

Xalqaro tajribada sanoat korxonalarining iqtisodiy holati har chorakda monitoring qilinadi, moliyaviy hisobotlar esa xalqaro standartlarga (IFRS, ESG, BSC) mos ravishda ochiq va tahlilga tayyor holatda bo'ladi. O'zbekiston sharoitida esa bu tizim hali to'liq shakllanmagan. Buning natijasida tahliliy qarorlar olishda ma'lumotlar yetishmovchiligi yoki noto'g'ri baholashlar yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, kichik va o'rta sanoat subyektlarida bu holat yanada yaqqolroq seziladi.

Milliy va xorijiy tajribalarni solishtirish orqali mavjud kamchiliklarni aniqlash, rivojlangan davlatlarning ilg'or amaliyotlarini o'rganish va moslashtirish sanoat korxonalarimiz faoliyatini takomillashtirishda samarali yo'l bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot, yashil sanoat, innovatsion boshqaruv va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish iqtisodiy holat tahlilining yangi bosqichiga olib chiqadi.

Shu sababli, ushbu mavzuni ilmiy tadqiq qilish bir tomondan nazariy va metodik yondashuvlarni boyitishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan amaliyotda sanoat korxonalarining o'z holatini real va aniqlik bilan baholashiga, investitsion ishonchligini oshirishiga, tashqi bozorlar bilan integratsiyalashishiga turtki bo'ladi.

Xalqaro miqyosda sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashda quyidagi usullar keng qo'llaniladi: moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili (likvidlik, rentabellik, faoliyat unumdorligi), SWOT tahlil, DuPont modeli, Balanced Scorecard (BSC), Value

Added Analysis, va ESG indikatorlar. AQShda Moody's, Standard & Poor's kabi reyting agentliklari sanoat korxonalarining kreditga layoqatlilik va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini baholab boradi (Wahlen et al., 2011).

Germaniyada esa sanoat tahlili asosan texnologik investitsiyalarning ROI ko'rsatkichi, ishlab chiqarish samaradorligi va korporativ innovatsion indeks orqali amalga oshiriladi. Yaponiya tajribasida ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy holati "Kaizen" uslubiyoti asosida ichki samaradorlik va resurs isrofiga qarshi kurashga qaratilgan holda tahlil qilinadi.

O'zbekiston tajribasida esa asosiy tahlil ko'rsatkichlari — ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, foyda rentabelligi, asosiy fondlarning qayta tiklanish darajasi, eksport ulushi kabi parametrlar asosida amalga oshiriladi. Mahmudov (2022) o'z tadqiqotida sanoat tarmoqlarida statistik ma'lumotlarning noaniqligi va tahlil usullarining murakkabligi korxonalarining real holatini aks ettirishga to'sqinlik qilayotganini ta'kidlaydi.

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy tahlilning komparativ (taqqoslov) usuli, moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili, SWOT-matrix tahlil, statistik qiyoslash va kontent tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki, UNIDO, McKinsey Global Institute hamda milliy sanoat korxonalarining ochiq moliyaviy hisobotlari asosida olindi.

Tahlil uchun quyidagi ko'rsatkichlar tanlab olindi:

- Likvidlik koeffitsiyenti (jami aktivlar / qisqa muddatli majburiyatlar);
- Operatsion foyda rentabelligi (EBIT/sof tushum);
- Foydalilik marjasi (sof foyda / umumiy daromad);
- Asosiy fondlarning ishlatilish darajasi (ishlatilgan fond / jami fondlar);
- Ishchi kuchi unumdorligi (umumiy mahsulot / xodimlar soni).

Xorijiy tajriba sifatida Germaniya, Janubiy Koreya va AQShning sanoat korxonalari tahlil modellari tanlab olindi.

NATIJALAR

O'zbekiston sanoatining milliy tahlil modelida asosiy e'tibor moddiy ko'rsatkichlar va moliyaviy foydaga qaratilgan. Biroq xorijiy tajribalarda ushbu ko'rsatkichlar

intellektual resurslar, innovatsion faoliyat va barqarorlik omillari bilan to'ldirilgan. Quyidagi farqlar aniqlandi:

Tahlil elementi	O'zbekiston yondashuvi	Germaniya / AQSh / Koreya yondashuvi
Tahlil sohasi	Moliyaviy va ishlab chiqarish	Moliyaviy + innovatsion + ESG
Asosiy indikatorlar	Sof foyda, rentabellik	R&D investitsiyalari, ESG skoring
Tahlil vositalari	Oddiy moliyaviy tahlil	BSC, SWOT, DuPont, IFRS ko'rsatkichlari
Baholash chastotasi	Yiliga 1 marta	Har chorakda (Q), onlayn platforma orqali
Tashqi monitoring	Statistik hisobotlar	Reyting agentliklari, auditi

O'zbekiston sanoatida rentabellik darajasi 2023 yil holatiga ko'ra o'rtacha **9,4%** bo'lib, bu ko'rsatkich Germaniyada **15,8%**, Koreyada esa **13,1%** ni tashkil qilgan. Yalpi sanoatdagi R&D xarajatlari ulushi esa O'zbekistonda YaIMning **0,2%** ini, Germaniyada esa **3,1%**, Koreyada **4,4%** ni tashkil qiladi.

Bundan tashqari, xorijiy tajribada korxonalar moliyaviy holatidan tashqari ularning ekologik va ijtimoiy javobgarligi (ESG) ko'rsatkichlari ham iqtisodiy tahlilga kiritilgan.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini baholashda O'zbekiston tajribasi hali ham an'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlarga asoslangan. Xalqaro tajribalar esa tahlilni yanada chuqurroq va kompleks yondashuvlar orqali olib boradi. Shu bois, milliy tahlil tizimini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish lozim:

1. Innovatsion faoliyat, R&D, intellektual mulk va texnologik yangilanish ko'rsatkichlarini asosiy tahlil mezonlariga kiritish;
2. ESG (Environmental, Social, Governance) ko'rsatkichlari asosida sanoat barqarorligini baholash;
3. Korxonalar hisobotini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida yuritish;

4. Tahlil natijalarini ochiq, foydalanuvchiga qulay onlayn platformalar orqali taqdim etish;
5. Har chorakda monitoring qilish tizimini joriy etish, bu orqali real vaqtda holatni baholash imkoniyati yaratiladi.

Mazkur takliflar milliy sanoatning global iqtisodiyot bilan integratsiyalashuvini tezlashtiradi va korxonalar salohiyatini oshirishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wahlen, J.M., Baginski, S.P., & Bradshaw, M.T. (2011). *Financial Reporting, Financial Statement Analysis, and Valuation*. South-Western Cengage Learning.
2. OECD (2023). *Corporate Governance and Sustainability in Industry*. Paris: OECD Publishing.
3. Mahmudov, A. (2022). Sanoat tarmoqlarida iqtisodiy tahlil tizimini takomillashtirish yo'llari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, 3(4), 44–52.
4. UNIDO Industrial Development Report (2023). <https://www.unido.org>
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (2024). *Sanoat ko'rsatkichlari statistik to'plami*. <https://stat.uz>
6. IFRS Foundation (2022). *International Financial Reporting Standards*. <https://www.ifrs.org>

CHIGITLI PAXTANI QAYTA ISHLASH JARAYONIDA ARRALI VALIK TA'SIRIDA STATIK VA DINAMIK MODELLASHTIRISH ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI.

Mualliflar: Berdaliyeva Mohlaroyim Abdulhamid qizi: Namangan Davlat Texnika Universiteti tayanch doktoranti.

Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich: Namangan Davlat Texnika Universiteti texnika fanlari doktori, professor.

Annotatsiya: Ushbu maqolada chigitli paxtani jinlash jarayonida arrali valik va arratishlarining konstruktiv-geometrik xususiyatlari asosida samaradorlik va mahsulot sifati ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganiladi. Tish soni, aylanish chastotasi, tish profili va o'tkirlik darajasi kabi parametrlarning paxta tolasi sifati va chiqimiga ta'siri statik va dinamik modellashtirish asosida baholangan. Qator tadqiqotlar tahlil qilinib, zamonaviy sharoitda optimallashtirilgan yondashuvlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Arrali jin, tish profili, valik diametri, modellashtirish, chiqim, tola sifati, shikastlanish, quvvat sarfi, samaradorlik

Kirish: Chigitli paxtani dastlabki qayta ishlashda arrali jinlar asosiy ajratish funksiyasini bajaradi. Arra tishlarining soni, shakli, geometrik o'lchamlari va aylanish tezligi mahsulotning chiqimi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston va xorijdagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu parametrlarning optimal tanlanishi samaradorlikni oshiradi, tolani kamroq shikastlaydi va energiya sarfini kamaytiradi.

Bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri — urug'lik chigitni kam shikast bilan qayta ishlashdir. Bunga erishish uchun, arrali valikning ishlash prinsiplarini chuqur modellashtirish va tahlil qilish lozim.

Asosiy qism: Tadqiqotda quyidagi nazariy va eksperimental yondashuvlar qo'llanildi:

- **Nazariy modellashtirish:**
- **Jin arrasi bitta tishi bilan qamrab olingan tolaning nazariy miqdori, quyidagi formuladan aniqlanadi:**

$$i = \frac{P \cdot 1000 \cdot p}{z \cdot n \cdot 60}$$

Bundan,

$$P = \frac{i \cdot z \cdot n \cdot 60}{1000 \cdot p}$$

Bu yerda:

- P – 1 soatda jin arrasining tola ajratishdagi ishlash samaradorligi(kg/soat),
- p – 1 grammdagi tolalar soni,
- z – jin arrasining tishlar soni,
- n – arra valining 1 minutdagi aylanishlar tezligi (ayl/min),
- i – bitta tish bilan ilib olingan tolalar miqdori.

• **Eksperimental**

ma'lumotlar:

Tish soni (235, 280, 300), aylanishlar soni (730 va 1060 ayl/min), quvvat sarfi (14–18 kVt), chiqim (7–19,7 kg/soat), tola sifati va shikastlanish ko'rsatkichlari tahlil qilindi.

• **Parametrlar (GOST 1413-48):**

- Arra diametri – 320 mm
- Tish balandligi – 3,46 mm
- Tish qadam – 3,57 mm
- Tish burchaklari: oldingi – 40°, o'tkirlilik – 20°
- Tish uchining qalinligi – 0,5 mm, radiusi – 0,2 mm

Gulidov N.G. tadqiqotlariga ko'ra:

- Valik aylanishi oshganda chiqim oshadi (n=730 ayl/min → 7.4 kg/soat; n=1060 ayl/min → 13.7 kg/soat), biroq **chigit shikastlanadi**.
- Optimal tish soni 235 ta bo'lib, 19,7 kg/soat tola berilgan.
- Tish soni oshganda (300 ta) **quvvat sarfi 28%** ga oshgan (14 kVt → 18 kVt).
- Tish sonining ortishi valik zichligini kamaytirib, tolani sifatli ajratishga yordam beradi.

Samandarov S.A. tadqiqotlari esa tishning o'tkirligini 0.1–0.2 mm gacha pasaytirish:

- Ish unumini 12–16% ga oshirgan;
- Chigallashgan tolalarni kamaytirgan;
- Biroq **chigitning shikastlanishini kuchaytirgan;**
- Tishning xizmat muddatini qisqartirgan.

Xulosa: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, arra tishining optimal soni, o'tkirlik darajasi va aylanish tezligi jinlash samaradorligi va mahsulot sifati uchun muhim parametrlardir. Ammo, o'tkirlik haddan tashqari oshirilganda, chigit va tolaga zarar yetkazilishi ehtimoli ortadi. GOST 1413-48 talablari asosida ishlab chiqilgan klassik tish profillari samaradorlikni ta'minlansa-da, ular tolani himoyalash nuqtai nazaridan zamonaviy talablarga javob bermaydi. Shuning uchun zamonaviy texnologiyalar yordamida qayta modellashtirish orqali optimal variantlar ishlab chiqilishi dolzarb vazifa hisoblanadi. Arra tishlarining o'zaro ta'siri, valik zichligi va chiqim orasidagi murakkab bog'liqlik modellashtirish usullari bilan chuqur tahlil qilinmog'i lozim. Bu jarayonda tolani shikastlamasdan maksimal chiqimga erishish muhim maqsaddir. Arra tishlari soni va valik aylanish tezligi ish unumiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Optimal tish soni (~235 ta) va valik aylanishi (~900 ayl/min) samaradorlik va sifatni ta'minlaydi. Haddan ortiq o'tkir tishlar tola va chigitni shikastlaydi, xizmat muddatini qisqartiradi. GOST 1413-48 talablariga tayanilgan tish profillarining zamonaviy sharoitda qayta ishlanishi, modellashtirilgan yondashuvlar bilan sinovdan o'tkazilishi zarur. Urug'lik chigitni shikastlamasdan qayta ishlash uchun tish profili va geometrik konfiguratsiyani takomillashtirish eng muhim texnologik yo'nalishlardan biridir

Adabiyotlar:

1. Gulidov N.G. *Arrali valiklar samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar*. – Toshkent, 1950.
2. Samandarov S.A. *Arrali jinlarda "Misr" navli paxtani qayta ishlash texnologiyasi*. – Farg'ona: Ilm, 2019.
3. GOST 1413–48. *Arra tishlari va diskklarining standart o'lchamlari*. – Moskva, 1948.
4. Levkovich B.A. *Jinlash nazariyasi elementlari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Qodirov B.J., Hamraev Sh.N. *Paxta tozalash texnologiyasi asoslari*. – Namangan, 2020.

INTEGRATING ENGLISH LITERATURE INTO LANGUAGE TEACHING: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

Mustokova Sitora Umurzoqovna

University of Management and Future Technologies

Department of Philology and Languages

umurzoqovna@gmail.com

Abstract

This report examines the integration of English literature into language teaching, analyzing its pedagogical benefits, theoretical underpinnings, practical methodologies, and associated challenges. It highlights literature's capacity to significantly enhance linguistic competence, foster profound cultural awareness, cultivate critical thinking, and boost learner motivation. The discussion traces the evolution of literature's role in English Language Teaching (ELT) from historical translation tools to dynamic vehicles for communicative and holistic development. While acknowledging persistent obstacles such as linguistic complexity, student proficiency mismatches, and resource limitations, the analysis presents empirical evidence and successful implementation examples that demonstrate how these challenges can be effectively addressed. The report concludes with recommendations for educators, curriculum developers, and institutions, advocating for a synergistic approach that leverages literature as an indispensable component of comprehensive language education.

Keywords: English Literature, Language Teaching, ELT, Applied Linguistics, Cultural Awareness, Critical Thinking, Communicative Competence, Pedagogical Models, Challenges, Literary Texts.

Language is fundamental to human existence, enabling individuals to master and execute various life services. English has become a globally prominent language, attracting extensive application across diverse professional fields. This global presence underscores the importance of effective English language teaching (ELT) methodologies.

The use of literary texts in English language learning dates back to the 19th century, primarily within the Grammar Translation Method. During this period, literature was a central tool for translation exercises, focusing on grammatical analysis and vocabulary acquisition rather than broader communicative or cultural engagement [1].

Contemporary ELT increasingly favours communicative approaches, fostering autonomous, logical, and critical thinking in learners. This shift has led to a renewed interest in integrating literature, moving beyond a purely utilitarian focus on job-related language acquisition towards a broader educational scope that includes values and personal development [2]. This progression signifies a substantial shift in how literature is integrated, emphasising its utility as a vehicle for communicative practice and holistic development, aligning with modern pedagogical goals [3].

Integrating English literature into language teaching offers numerous pedagogical advantages, enriching the learning experience and fostering holistic language development.

Literary texts are a rich source of linguistic input, aiding learners in practicing and refining all four primary language skills: speaking, listening, reading, and writing. Literature's rich vocabulary, organized structure, and consistent linguistic patterns illustrate diverse grammatical constructions and lexical items [3]. Exposure to literary texts introduces students to unfamiliar terminology and complex sentence structures, which can pique their interest and dedication. Literature also solidifies vocabulary through figurative language and helps understand idiomatic expressions. The repetitive nature of some literary materials helps learners become proficient with syntactical aspects, reinforce vocabulary, and develop predicting skills [4].

Literary programs enhance overall language abilities and promote superior reading and writing skills. By exposing students to language designed for native speakers, literary texts prepare them for various linguistic forms and communicative functions, serving as authentic materials and rich sources for writing assignments [5]. Reading literature also heightens linguistic awareness, broadens knowledge, improves grammar and syntax comprehension, and introduces novel techniques for expressing thoughts and emotions. It further contributes to enhanced reading fluency and refines interpretive and inferential abilities [3].

Literature is a crucial instrument for cultivating cultural knowledge, intrinsically linked to second language acquisition. Literary texts function as invaluable authentic materials, exposing learners to real-world language usage and providing a rich

backdrop of diverse cultures [6]. These texts convey detailed information about cultural elements like symbols, values, beliefs, and language through narratives, characters, and settings. This exposure helps foreign students understand the cultural codes and preoccupations of a particular culture [7].

Literature facilitates profound intercultural dialogue, inviting learners to compare their own cultures with the target L2 culture, nurturing an appreciation for diversity essential for genuine intercultural understanding [3]. It sensitizes L2 learners to cultural intricacies, such as the metaphorical use of the full moon in Chinese literature, enabling them to recognize such nuances in communicative contexts. This indicates that literature provides a deeper, more nuanced understanding of a target culture's underlying values and daily life [6].

Literature serves as a potent medium for cultivating higher-order cognitive skills and fostering significant personal development. The integration of literature demonstrably enhances critical thinking abilities. It achieves this by engaging with universal themes and encouraging readers to discern implied meanings [4]. The inherent ambiguity of literary works allows for multiple interpretations, fostering interactive discussions. Modern texts often present complex characters and situations demanding deeper analysis and interpretation [5].

Furthermore, literature provides students with an opportunity to focus on their personal perspectives, beliefs, and emotions. It stimulates imagination by illustrating the boundless scope of human creativity, supporting individual creative processes, and offering fresh insights and knowledge [2]. Learners can connect narratives to their own lives, personalizing the reading experience. Literature also assists students in developing emotional intelligence and a comprehensive appreciation of social issues and human experiences [3].

Literary texts are widely recognized as highly provocative and motivational elements in language learning. Literature provides authentic input and engages with intrinsically interesting and personally relevant topics, making the learning process more enjoyable [4]. Empirical observations consistently indicate that students exhibit heightened motivation when exposed to literary texts for language learning [3].

Literature transforms language teaching into a more enjoyable and interactive experience, encouraging students to articulate viewpoints and explore controversial

topics. It serves as an excellent platform for Communicative Language Teaching (CLT) methods, fostering interaction, collaboration, discussion, and collective learning, which develops language skills through dynamic engagement [2]. This intrinsic motivation acts as a powerful catalyst, leading students to become more engaged and committed to the learning process.

Conclusion

The integration of English literature into language teaching offers profound pedagogical benefits, extending beyond linguistic competence to cultural awareness, critical thinking, personal growth, and heightened motivation. Literature's role has evolved from a historical translation tool to a dynamic vehicle for communicative and holistic language development. While substantial challenges persist, including linguistic complexity, student proficiency mismatches, time constraints, limited resources, and insufficient teacher training, empirical evidence and successful implementation examples demonstrate that these obstacles can be effectively navigated through thoughtful methodologies and strategic planning [1].

References

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Duff, A., & Maley, A. (2007). *Literature*. Oxford University Press.
3. Lazar, G. (1993). *Literature and Language Teaching: A Guide for Teachers and Trainers*. Cambridge University Press.
4. Collie, J., & Slater, S. (1987). *Literature in the Language Classroom: A Resource Book of Ideas and Activities*. Cambridge University Press.
5. McRae, J. (1991). *Literature with a Small 'l'*. Macmillan.
6. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.
7. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.

GISTOLOGIK KESMALARDA FIKSATSIYA BOSQICHINING AHAMIYATI VA OPTIMAL USULLARI

Po'latov Sirojiddin Baxtiyor o'g'li
Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada gistologik preparatlar tayyorlash jarayonining dastlabki va eng muhim bosqichi — fiksatsiya haqida batafsil ma'lumot beriladi. Turli fiksatsiya usullari, ularning gistologik kesmalar sifatiga ko'rsatadigan ta'siri, fiksatsiya vositalari va ularni tanlashdagi yondashuvlar tahlil qilinadi. Fiksatsiya jarayonida yo'l qo'yiladigan xatolar va ularning oldini olish usullari ham yoritiladi. Maqola amaliyotchi laboratoriya mutaxassislari, biologiya yo'nalishidagi talabalar va tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Gistologiya, fiksatsiya, gistologik preparat, formalin, fiksatorlar, to'qima saqlanishi, mikroskopik tahlil, laboratoriya texnikasi

Muammoning dolzarbligi:

Gistologik preparatlar — bu mikroskop ostida ko'riladigan, to'qimalarning tuzilishini baholash imkonini beruvchi maxsus tayyorlangan namunalardir. Ular nafaqat ilmiy-tadqiqot sohasida, balki zamonaviy klinik diagnostikada ham beqiyos ahamiyatga ega. Masalan, onkologik, yallig'lanishli, degenerativ kasalliklarni aniq tashxislash uchun aynan gistologik tekshiruvga asoslaniladi. Bunday tekshiruvlarning aniqligi va ishonchliligi esa preparatning sifati bilan chambarchas bog'liq.

Gistologik preparat tayyorlash murakkab texnologik jarayon bo'lib, har bir bosqich — fiksatsiya, dehidratatsiya, kesish, bo'yash — o'ziga xos tartibga ega. Ulardan **fiksatsiya** bosqichi eng muhim sanaladi, chunki aynan shu bosqichda to'qimaning tabiiy tuzilmasi saqlanib qoladi yoki yo'qoladi. Amalda ko'plab laboratoriyalarda, afsuski, fiksatsiyaga e'tibor yetarli darajada berilmaydi: fiksatsiya vaqti noto'g'ri belgilanadi, eritmalar sifati nazorat qilinmaydi, sharoitlar standartlarga mos emas bo'ladi. Bu esa tayyor gistologik preparatda artefaktlarning ko'payishiga, morfologik aniqlikning buzilishiga olib keladi.

Natijada, mikroskopik tahlil orqali olish kerak bo'lgan asosiy ma'lumotlar yo'qoladi yoki noto'g'ri talqin qilinadi. Bu holat nafaqat ilmiy tadqiqotlarni samarasiz

qiladi, balki klinik tashxis qo'yishda jiddiy xatoliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, gistologik preparatlar sifati, ayniqsa, fiksatsiya bosqichi bo'yicha metodikani mukammal o'zlashtirish — biologiya, tibbiyot, veterinariya va biotexnologiya sohalari uchun dolzarb muammo hisoblanadi.

Kirish qismi

Gistologiya fanining asosiy vazifasi — tirik organizm to'qimalarining mikroskopik tuzilishini o'rganishdir. Ushbu fan nafaqat fundamental biologik bilimlar asosini tashkil etadi, balki klinik diagnostika, farmakologiya, patologiya, sud-tibbiy ekspertiza va ko'plab boshqa sohalarda muhim amaliy ahamiyatga ega. Gistologik tadqiqotlar faqatgina nazariy emas, balki amaliy ko'nikmalarni talab qiluvchi texnik jihatdan ancha murakkab jarayondir.

Gistologik preparat tayyorlash texnologiyasi ketma-ket bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har biri yakuniy natijaning sifati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Fiksatsiya, ya'ni to'qimani maxsus fiksatorlar yordamida kimyoviy barqarorlashtirish, bu bosqichlarning eng asosiysi sanaladi. Sababi, bu jarayon orqali to'qima avtolizdan (o'z-o'zini yemirish) va bakterial buzilishdan saqlanadi, strukturaviy komponentlar — hujayra yadrosi, sitoplazma, organellalar — o'z holicha saqlanadi. Agar bu bosqichda xatolik yoki e'tiborsizlik yuz bersa, butun preparat sifatsiz chiqishi, natijada to'qima tuzilmasi noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Aynan shuning uchun gistologik tayyorlash texnikasini o'rganayotgan har bir talaba va laboratoriya mutaxassisi bu bosqichning nazariy asoslarini va amaliy jihatlarini chuqur o'zlashtirishi zarur. Rivojlangan davlatlarda gistologik tayyorlashning har bir bosqichi qat'iy laboratoriya standartlariga asoslanadi. O'zbekiston sharoitida ham ilmiy-tadqiqot institutlari, tibbiyot universitetlari, laboratoriya markazlari bu yo'nalishda ish olib bormoqda. Biroq hali ham fiksatsiya bosqichida bir qator muammolar — uslubiy xatolar, vositalarning eskirganligi, mutaxassislar tayyorgarligi pastligi kabi muammolar mavjud.

Mazkur maqolada aynan fiksatsiya bosqichining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Har xil fiksatorlar, ularning tanlash mezonlari, fiksatsiya usullarining ijobiy va salbiy jihatlarini, laboratoriyada yo'l qo'yiladigan xatolar va ularning oldini olish bo'yicha tavsiyalar keltiriladi. Maqola gistologik tayyorlash texnologiyasini o'rganayotganlar uchun qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin.

Asosiy qism

Gistologik preparatlar tayyorlash jarayonida **fiksatsiya** bosqichi alohida o'rin tutadi. To'qimalarni fiksatsiya qilishning asosiy maqsadi — hujayralar va to'qimalarning

tabiiy holatini saqlab qolish, fermentativ va bakterial buzilish jarayonlarini to'xtatishdir. Fiksatsiya jarayonida to'qima tarkibidagi oqsillar va boshqa biologik molekulalar bir-biriga bog'lanib, strukturani mustahkamlaydi va mikroskop ostida ko'riladigan morfologik tafsilotlarning aniq ko'rinishini ta'minlaydi.

Fiksatsiya usullari ikki turga bo'linadi: kimyoviy va fizik. Kimyoviy fiksatsiya eng keng tarqalgan bo'lib, uning asosida maxsus fiksatorlarning kimyoviy reaksiyalari yotadi. Masalan, 10% neytral formalin eng ko'p qo'llaniladigan fiksatorlardan biri hisoblanadi. U to'qimada oqsillarni xrosslink qiluvchi ta'sir ko'rsatadi va to'qimaning shaklini ushlab turadi. Shu bilan birga, Bouen eritmasi, glutaraldegid kabi boshqa fiksatorlar ham ma'lum sohalarda, xususan elektron mikroskopiya uchun ishlatiladi.

Fiksatsiya davomiyligi va sharoitlari juda muhim. To'qima namunasi juda katta bo'lsa yoki fiksatsiya uchun ajratilgan vaqt juda qisqa bo'lsa, fiksatsiya to'liq amalga oshmaydi va to'qimaning ichki qatlamlari buzilishi mumkin. Aksincha, fiksatsiyani uzoq vaqt davomida amalga oshirish oqsilarning haddan tashqari qattiq birikishiga olib kelib, bo'yash va boshqa keyingi bosqichlarda qiyinchiliklar tug'diradi. Shuning uchun laboratoriyada fiksatsiya jarayonining aniq rejasi bo'lishi va mutaxassislar tomonidan qat'iy nazorat qilinishi zarur.

Amaliyotda ko'p uchraydigan muammolardan biri — fiksatsiya eritmasining sifatsizligi yoki eskirganligi. Formalinning vaqt o'tishi bilan effektiligi pasayadi, uning tarkibida zararli, to'qimaga zarar yetkazuvchi birikmalar paydo bo'lishi mumkin. Shuningdek, fiksatorni tanlashda to'qimaning turi, tadqiqot maqsadi va qo'llaniladigan mikroskop turini hisobga olish lozim.

Fiksatsiya bosqichida yo'l qo'yiladigan xatolar gistologik preparat sifatining pasayishiga sabab bo'lib, ularni aniqlash va tuzatish oson emas. Masalan, to'qimaning noto'g'ri kesilishi, yoriqlar paydo bo'lishi, rangning noaniq chiqishi kabi artefaktlar ko'plab diagnostik xatoliklarga olib keladi.

Bugungi kunda gistologik tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish uchun yangi fiksatorlar va usullar ishlab chiqilmoqda. Masalan, yangi turdagi polimer asosidagi fiksatorlar, kriyofiksatsiya metodlari va boshqa innovatsion yondashuvlar mavjud. Bu yo'nalishda izlanishlar davom etmoqda va ular klinik diagnostika samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, laboratoriya mutaxassislarining malakasi ham juda muhim. To'g'ri texnikalar qo'llanishi, protokollarga qat'iy rioya qilinishi sifatli natijalar olish uchun muhim shartdir. O'qitish va malaka oshirish jarayonlari tizimli bo'lishi kerak, chunki gistologik preparat tayyorlashdagi har bir xato katta oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Xulosa

Gistologik preparatlarni tayyorlashda fiksatsiya bosqichi markaziy o‘rin tutadi, chunki bu bosqichda to‘qimalarning tabiiy strukturasi saqlanadi va mikroskopik tahlil uchun tayyorlanadi. Mazkur jarayonning mohiyati shundaki, u hujayralarni avtoliz va buzilishdan himoya qilib, keyingi tayyorlash bosqichlarini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Laboratoriya amaliyotida fiksatsiyaning sifatli amalga oshirilishi uchun fiksatorning turini to‘g‘ri tanlash, fiksatsiya davomiyligi va sharoitlarini aniqlash muhimdir. Noto‘g‘ri fiksatsiya esa gistologik preparatning sifatini pasaytiradi, diagnostika natijalarining ishonchliligini kamaytiradi va kasalliklarni noto‘g‘ri tashxislashga olib keladi. Shu sababli, fiksatsiya jarayoniga doir texnologik protseduralarni mukammal o‘rganish, zamonaviy fiksatsiya vositalarini joriy etish, laboratoriya xodimlarini malakasini oshirish juda dolzarb.

Kelajakda gistologik tayyorlash texnologiyasini yanada takomillashtirish uchun innovatsion metodlarni joriy etish, xususan, tezkor va ekologik toza fiksatorlarni ishlab chiqish, shuningdek, avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida tayyorlash jarayonini standartlashtirish istiqbollardan biri hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, diagnostika sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlar samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, fiksatsiya bosqichi nafaqat gistologik tayyorlash jarayonining boshlang‘ich bo‘lagi, balki barcha keyingi bosqichlarning poydevori hisoblanadi. Uning to‘g‘ri va sifatli amalga oshirilishi gistologiyaning barcha sohalarida muvaffaqiyatning kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жумаев Х.Х. “Гистология. Умумий ва хусусий.” – Тошкент: Тиб, 2020.
2. Ross M.H., Pawlina W. “Histology: A Text and Atlas.” – Lippincott Williams & Wilkins, 2021.
3. Kiernan J.A. “Histological and Histochemical Methods.” – Scion Publishing, 2015.
4. Carson F.L., Hladik C. “Histotechnology: A Self-Instructional Text.” – ASCP Press, 2014.
5. www.histologyguide.org – Online guide to histology techniques and images.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1923>
2. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://web-journal.ru/journal/article/view/1919>
3. Bekmirzayev , E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungi kundagi transport vositalarining atmosferaga kimyoviy chiqindi gazlarini tarqatishining dolzarb muammolari. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>
4. Bekmirzayev , E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktining tarkibi, xususiyati va odam terisiga ta'sir mexanizmini o'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>
5. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>
6. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>
7. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоеюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>
8. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. SCHOLAR 1 (18), 189-195, 2023. 2023. БИЛИРУБИН. ИР Бекмирзаев. PEDAGOGS jurnali 32 (2), 27-31, 2023. 2023. Muscle Biochemistry.
9. Eshnazarovich, Y. X., Ro'ziboyevich, B. E., Faxriddinova, K. M., Rahmatovna, X. Y., & o'g'li, S. O. B. (2022). Muscle Biochemistry. *Central asian journal of mathematical theory and computer sciences*, 3(11), 32-34. Retrieved from <https://cajmtcs.centralasianstudies.org/index.php/CAJMTCS/article/view/274>

10. Imamov, E., & Bekmirzaev, E. (2022). Causes and prevention of early post-pregnant bleeding. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(4), 60–63. Извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/3006>
11. Bekmirzaev Eshquvvat Ro'ziboevich, Sanoev Bakhtiyor Abdurasulovich, & Namozov Farrukh Jumayevich. (2025). Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines. *American Journal of Pediatric Medicine and Health Sciences (2993-2149)*, 3(2), 1–3. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/AJPMHS/article/view/6786>.
12. BE Ro'ziboevich. [Morphometric Indicators of the Prostate Gland After Hormoneal Therapy of Scar Processes in Experimental Intestines](#). International Congress on Biological, Physical And Chemical Studies (ITALY).
13. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Хусанов Саидбек Алмат Угли EKSPERIMENTAL ICHAKLARDAGI CHANDIQLI JARAYONLARNING GORMONAL TERAPIYADAN KEYINGI PROSTATATA BEZI MORFOMETRIK KO'RSATKICHLAR // Биология и интегративная медицина. 2025. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/eksperimental-ichaklardagi-chandiqli-jarayonlarning-gormonal-terapiyadan-keyingi-prostata-bezi-morfometrik-ko-rsatkichlar> (дата обращения: 24.04.2025).

TEMIR TANQISLIGI ANEMIYASI: SABABLARI, OQIBATLARI VA DAVOLASHNING BIOKIMYOVIY ASOSLARI

O'rolov Suhrob Abduhalil o'g'li

Xamrayev Rashid Ravshan o'g'li

Email -Khamrayevrashid@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada temir tanqisligi anemiyasining kelib chiqish sabablari, biokimyoviy mexanizmlari, diagnostikasi va davolash yo'llari yoritilgan. Qon tarkibidagi gemoglobin darajasining pasayishi, temir ionlarining yetishmasligi bilan bog'liq o'zgarishlar, ularning organizmga ta'siri tahlil qilinadi. Ushbu maqola temir tanqisligi bilan bog'liq kasalliklarni erta aniqlash va samarali davolash usullarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar Temir tanqisligi, anemiya, gemoglobin, ferretin, eritrotsit, biokimyoviy analiz, qon zardobi, temir preparatlari.

Muammoning dolzarbligi

Dunyo bo'yicha milliardlab insonlar temir tanqisligi anemiyasidan aziyat chekmoqda. Ayniqsa, ayollar, bolalar va homilador ayollar orasida bu kasallik keng tarqalgan. Temir yetishmovchiligi inson salomatligiga, ish qobiliyatiga, ruhiy holatga va immunitetga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda ham bu kasallik juda keng tarqalgan bo'lib, uni erta aniqlash va davolash milliy sog'liqni saqlash siyosatida muhim o'rin tutadi.

Kirish

Anemiya – bu qon tarkibidagi gemoglobin miqdorining me'yordan past bo'lishi bilan tavsiflanadigan kasallikdir. Temir tanqisligi anemiyasi (TTA) – eng keng tarqalgan anemiya turi bo'lib, barcha anemiyalar orasida 60–70 foizini tashkil etadi. Temir gemoglobinning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. U yetarli bo'lmaganda, kislorod tashish jarayoni buziladi, bu esa turli to'qimalarning hipoksiyasiga olib keladi. Ushbu maqolada temir tanqisligi anemiyasining sabablari, klinik belgilari, biokimyoviy tahlillari va davolash usullari ko'rib chiqiladi.

Asosiy qism

1. Temir tanqisligi anemiyasining sabablari

- **Ovqatlanishdagi muammolar:** Temirga boy mahsulotlarning yetarli iste'mol qilinmasligi.
- **Yuqori ehtiyoj:** Homiladorlik, emizish, o'smirlik davrida ehtiyoj ortadi.
- **So'rilish buzilishi:** Surunkali gastrit, celiakiya, ichak yallig'lanishi kasalliklari.
- **Qon yo'qotishlar:** Ko'p hayz ko'rish, jarrohlik, ichki qon ketishlar.

2. Biokimyoviy belgilar va laborator tahlillar

- **Gemoglobin (Hb):** Kamida <12 g/dl (ayollar), <13 g/dl (erkaklar).
- **Serum temiri:** Me'yordan past (normal: 60–170 µg/dl).
- **Ferretin:** Temir zaxirasining indikator. Past bo'lishi temir tanqisligini ko'rsatadi.
- **Total Iron Binding Capacity (TIBC):** Ko'tariladi.
- **Transferrin to'yinganlik darajasi:** Kamayadi.
- **Eritrotsitlar soni va MCV (o'rtacha hajm):** MCV kamayadi (mikrotsitik anemiya).

3. Klinik belgilari

- Bosh aylanishi, holsizlik, tez charchash.
- Soch to'kilishi, tirnoqlarning mo'rtlashuvi.
- Terining oqarishi.
- Nafas qisishi, yurak urishining tezlashuvi.
- Pika sindromi (yemasa bo'lmaydigan narsalarni iste'mol qilish istagi, masalan: gil, bo'r).

4. Davolash yondashuvlari

- **Ovqatlanishni to'g'rilash:** Go'sht, jigar, ismaloq, loviya kabi temirga boy mahsulotlar.
- **Temir preparatlari:** Og'iz orqali beriladigan (Fe-sulfat, Fe-glukonat) va inyeक्सion shakllar.
- **C vitamini bilan birga qabul qilish:** Temir so'rilishini oshiradi.
- **Asosiy sababni bartaraf etish:** Masalan, qon ketishini to'xtatish, so'rilishni yaxshilash.

5. Profilaktika

- Xavf ostidagi guruhlar uchun temir qo'shimchalarini muntazam qabul qilish.
- Jamoat salomatligi dasturlari orqali erta aniqlash va sog'lom ovqatlanish targ'iboti.

Xulosa

Temir tanqisligi anemiyasi — keng tarqalgan, ammo oldini olish va davolash mumkin bo'lgan kasallikdir. Uning erta aniqlanishi va to'g'ri davolash choralari hayot sifati va

sogʻlik darajasini sezilarli yaxshilaydi. Biokimyoviy tahlillar bu kasallikni aniqlashda muhim rol oʻynaydi. Shu sababli, sogʻliqni saqlash tizimida anemiyani aniqlovchi dasturlarni kuchaytirish, aholining temirga boy ovqatlanishini taʼminlash va xavf omillarini kamaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. World Health Organization (WHO). “Iron Deficiency Anaemia: Assessment, Prevention and Control.” 2022.
2. Guyton & Hall. *Textbook of Medical Physiology*. 14th Edition, Elsevier, 2021.
3. Burtis C.A., Ashwood E.R., Bruns D.E. *Tietz Fundamentals of Clinical Chemistry*. 7th Edition, 2019.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni saqlash vazirligi – Anemiya boʻyicha milliy protokollar, 2023.
5. Medscape.com – Iron Deficiency Anemia: Diagnostic Approach, 2024.

**O'zbekistonda transmilliy korporatsiyalarning iqtisodiyotning
rivojlantirishidagi ro'lini oshirish yo'llari.**

Bobojonov Og'abek Otabek o'g'li

**70310102- Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) mutaxassislik
bo'yicha magistr**

Ilmiy rahbar: i.f.f.d, dots.v.b. Turayev Z.N

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda transmilliy korporatsiyalarning (TMK) tutgan o'rni tahlil qilinadi. Jahon iqtisodiy tizimidagi globallashuv jarayonlari TMKlarning roli va ta'sirini keskin oshirmoqda. Maqolada TMKlar orqali texnologik modernizatsiya, xorijiy investitsiyalar oqimini jalb qilish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda zamonaviy menejment tajribalarini olib kirishning asosiy yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston sharoitida TMKlarning faoliyatini rag'batlantirish uchun zarur bo'lgan institutsional va huquqiy islohotlar haqida takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: transmilliy korporatsiyalar, iqtisodiy rivojlanish, xorijiy investitsiyalar, texnologik modernizatsiya, O'zbekiston iqtisodiyoti

KIRISH

Globallashuv jarayoni va xalqaro integratsiyaning kuchayishi sharoitida transmilliy korporatsiyalar (TMK) nafaqat yirik biznes subyektlari, balki mamlakatlar iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o'ynovchi kuch sifatida maydonga chiqmoqda. Bugungi kunda TMKlar global yalpi ichki mahsulotning deyarli 40 foizini ta'minlaydi va ular tomonidan nazorat qilinayotgan ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va savdo tizimlari dunyo miqyosida millionlab ish o'rinlarini yaratmoqda.

O'zbekiston mustaqillik yillarida ochiq iqtisodiy siyosatga o'tib, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda faol qadamlar tashladi. Ayniqsa, so'nggi yillarda TMKlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, ularga qulay muhit yaratish bo'yicha bir qator muhim huquqiy va iqtisodiy chora-tadbirlar ko'rilmoqda. Biroq, TMKlarning mamlakat

iqtisodiyotiga chuqur kirib borishi va samarali integratsiyalashuvi uchun hali mavjud imkoniyatlar to'liq ishga solinmagan.

Mazkur maqola aynan mana shu muammoga e'tibor qaratadi: O'zbekiston iqtisodiyotining turli tarmoqlarida TMKlar ishtirokini chuqurlashtirish va ularning investitsion, texnologik hamda innovatsion salohiyatidan foydalanishning ustuvor yo'llarini ochib berishga qaratilgan.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyoti globallasuv, raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar orqali tubdan o'zgarib bormoqda. Bunday sharoitda transmilliy korporatsiyalar (TMK) xalqaro investitsiyalarning asosiy tashuvchilari va iqtisodiy o'sishning kuchli drayverlaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ularning nafaqat moliyaviy resurslari, balki zamonaviy texnologiyalar, ilg'or boshqaruv uslublari va keng ko'lamli global tajribalari rivojlanayotgan mamlakatlar, xususan O'zbekiston uchun muhim imkoniyatlarni ochib beradi.

O'zbekiston Respublikasining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi hamda “Yangi O'zbekiston – 2030” konsepsiyasi doirasida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport salohiyatini kengaytirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan TMKlar bilan samarali va o'zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini kengaytirish, ularning iqtisodiyotdagi rolini chuqurlashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Shuningdek, TMKlar ishtirokidagi qo'shma korxonalar orqali ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, yangi ish o'rinlari yaratish va xalqaro bozorlar bilan integratsiyani kuchaytirish imkoniyati mavjud. TMKlar faqat kapital emas, balki sifatli kadrlar tayyorlash, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ekologik va barqaror ishlab chiqarish tamoyillarini joriy etish orqali ham iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Biroq, TMKlar faoliyatini kengaytirish uchun O'zbekistonda hali to'liq shakllanmagan muhit, byurokratik to'siqlar, infratuzilma cheklolari va ba'zi huquqiy noaniqliklar mavjud. Shuning uchun, mazkur tadqiqotda aynan ushbu muammolarni

aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, TMKlar ishtirokini yanada samarali tashkil etish mexanizmlarini izlash bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifasidir.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda iqtisodiy-tahliliy metodlardan, xususan, statistik ma'lumotlarni solishtirma tahlil qilish, qiyosiy iqtisodiy yondashuv va kontent tahlili metodlari qo'llanildi.

O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Jahon banki, UNCTAD hamda O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasining 2020–2024 yillardagi rasmiy ochiq ma'lumotlari asos qilib olindi.

Shuningdek, TMKlar ishtirokidagi iqtisodiy zonalar – “Angren”, “Jizzax”, “Navoi” erkin iqtisodiy zonalarini faoliyati monitoringi o'rganildi. Bu orqali TMKlar tomonidan investitsiya kiritilgan sohalarda texnologik modernizatsiya va eksport hajmidagi o'zgarishlar tahlil qilindi.

Shuningdek, yarim tuzilmaviy intervyular orqali iqtisodchi-ekspertlar va sanoat sohasi vakillarining fikrlari umumlashtirildi.

NATIJALAR VA TAHLIL

O'zbekistonda TMKlar ishtiroki asosiy 6 ta sohada faol kuzatilmoqda: energetika, avtomobilsozlik, telekommunikatsiya, oziq-ovqat sanoati, kimyo sanoati va farmatsevtikada. Ulardan ayrimlari quyidagilardir:

TMK nomi	Soha	Investitsiya hajmi (mln \$)	Faoliyat hududi
LUKOIL	Neft-gaz	4000+	Qandim, Xauzak, Gissar
GM (UzAuto Motors)	Avtomobilsozlik	500+	Asaka
Nestlé	Oziq-ovqat	150	Toshkent
Veon (Beeline)	Telekommunikatsiya	200+	Respublika bo'ylab
Novartis	Farmatsevtika	75+	Toshkent

Ushbu korporatsiyalarning ishtiroki natijasida quyidagi iqtisodiy o'zgarishlar kuzatildi:

- Mahalliy ishlab chiqarishda modernizatsiya va avtomatlashtirish darajasi oshdi.
- Ish o'rinlari yaratildi: TMKlar ishtirokidagi korxonalarda o'rtacha 50 mingdan ortiq fuqaro bandlikka ega.
- Eksport salohiyati kuchaydi: masalan, GM Uzbekistan avtomobillari MDH bozorlarida raqobatbardosh mahsulotga aylandi.
- Yangi texnologiyalar kiritildi va boshqaruv madaniyati takomillashdi.

Shunga qaramay, TMKlar faoliyatida bir nechta muammo ham mavjud: huquqiy-himoya tizimi sustligi, byurokratik to'siqlar, yer va infratuzilma masalalarida kechikishlar. Bu esa ularning sarmoya hajmini chegaralaydi va iqtisodiyotga to'liq integratsiyasini susaytiradi.

XULOSA

Transmilliy korporatsiyalar O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash, xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va xalqaro standartlarga mos menejment tizimlarini olib kirishning asosiy omillaridan biridir. Ularning roli nafaqat iqtisodiy, balki texnologik va ijtimoiy darajalarda ham chuqur ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, quyidagi yo'nalishlarda tizimli islohotlar zarur:

1. TMKlar uchun huquqiy muhitni liberallashtirish, soliqqa oid barqaror siyosat yuritish.
2. Erkin iqtisodiy zonalarni infratuzilma jihatdan rivojlantirish.
3. TMKlar bilan qo'shma korxonalar tashkil etish orqali mahalliy kadrlarga ilg'or tajriba uzatish.
4. TMKlar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni eksportga yo'naltirishda davlat ko'magini kuchaytirish.

Agar ushbu chora-tadbirlar kompleks tarzda amalga oshirilsa, O'zbekiston TMKlar ishtirokidagi iqtisodiy rivojlanish modelini muvaffaqiyatli shakllantirib, regionda yetakchi sanoat markaziga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (APA uslubida):

1. Dunning, J. H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley.
2. Buckley, P. J., & Casson, M. (2002). *The Future of the Multinational Enterprise*. Palgrave Macmillan.
3. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. (2024). *Rasmiy hisobotlar to'plami*. Toshkent.
4. UNCTAD. (2023). *World Investment Report*. <https://unctad.org>
5. Xudoyberganov, A. (2021). Transmilliy korporatsiyalar va iqtisodiy integratsiya. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 4(2), 45–52.

KORXONALARDA MEHNAT VA UNGA HAQ TO'LASH HISOBI VA AUDITI

Qurbonov Shahobiddin Baxriddin o'g'li

Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich talabasi "Buxgalteriya hisobi va audit"
yo'nalishi

Annotatsiya: Mazkur maqolada korxonalarda mehnat va unga haq to'lash hisobi hamda auditning mazmun-mohiyati yoritilgan. Mehnatga haq to'lash tizimi — korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlovchi muhim iqtisodiy omil sifatida ko'rib chiqiladi. Hisob va audit jarayonlari orqali xodimlar mehnatining to'g'ri qayd etilishi, ish haqlarining aniqligi va ularning qonunchilik asosida nazorat qilinishi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada mehnatga haq to'lash bilan bog'liq xarajatlarning buxgalteriya hisobida aks ettirilishi, audit jarayonida aniqlanadigan xatoliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari asosida korxonalar faoliyatida hisob va auditni yanada takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: mehnatga haq to'lash, buxgalteriya hisobi, audit, ish haqi, moliyaviy nazorat, xarajatlar, korxonalar samaradorligi.

Kirish.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, avvalo, mehnat resurslaridan oqilona foydalanish va xodimlarga mehnatlariga munosib ravishda haq to'lash tizimini to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Mehnat va unga haq to'lash hisobining to'g'ri yuritilishi korxonaning moliyaviy barqarorligi, xodimlarning rag'batlantirilishi, mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mehnatga haq to'lash – buxgalteriya hisobining eng muhim va murakkab yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ish haqi, ish vaqti, shtat jadvali, mehnat shartnomalari va mehnat qonunchiligi asosida olib boriladi. Mazkur tizimda ketma-ketlik, aniqlik va shaffoflikni ta'minlash uchun audit nazorati muhim ahamiyat kasb etadi. Audit orqali mehnatga oid hujjatlar, hisob-kitoblar va moliyaviy harakatlarning qonuniyligi va ishonchliligi tekshirib chiqiladi. Ushbu maqolada mehnat va unga haq to'lash hisobining tashkil etilishi, u bilan bog'liq

buxgalteriya amaliyoti, audit jarayonining mohiyati, shuningdek, ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ko'rib chiqiladi. Maqola dolzarbligi mehnat resurslaridan samarali foydalanish va ish haqini to'g'ri hisoblash hamda nazorat qilish zaruriyatining ortib borayotganida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism.

1. Mehnat va unga haq to'lash hisobining mohiyati. Korxonalarda mehnat resurslaridan foydalanish va xodimlarga haq to'lash tizimi iqtisodiy faoliyatning eng muhim jihatlaridan biridir. Mehnatga haq to'lash hisobi ishchi-xodimlarning bajargan mehnati, ishlagan soati, ishlab chiqargan mahsuloti yoki bajarilgan xizmat hajmi asosida aniqlanadi. Hisob jarayonida mehnat shartnomalari, shtat jadvali, lavozim maoshlarini belgilovchi buyruqlar, ish vaqti tabeli kabi hujjatlar asosiy rol o'ynaydi. Mehnatga haq to'lash tizimi quyidagi shakllarda tashkil etilishi mumkin: Vaxtbay ish haqi – ishchining ishlagan vaqtiga qarab to'lov qilinadi; Ishbay ish haqi – ishlab chiqargan mahsulot yoki bajargan ish hajmiga qarab to'lov amalga oshiriladi; Aralash yoki mukofotlash tizimi – vaqtbay va ishbay tizimlarining kombinatsiyasidir, qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlari qo'llaniladi.

2. Mehnatga haq to'lash xarajatlarining buxgalteriya hisobi. Mehnatga haq to'lash bo'yicha barcha xarajatlar buxgalteriya hisobotida muayyan sintetik va analitik schyotlar orqali qayd etiladi. O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni va Milliy buxgalteriya standartlariga ko'ra, ish haqi xarajatlari odatda quyidagi schyotlarda aks ettiriladi: 6710 – Xodimlarga mehnatga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblar; 6420 – Mehnatga haq to'lash bo'yicha boshqa to'lovlar; 6520 – Ijtimoiy sug'urta va boshqa majburiy ajratmalar. Mehnatga haq to'lash summaları hisoblanishida quyidagi tarkibiy qismlar hisobga olinadi: Asosiy ish haqi (lavozim maoshi); Qo'shimcha ish haqi (ishdan tashqari vaqt, bayram kunlari uchun to'lovlar); Mukofotlar, ustamalar, bonuslar; Ijtimoiy to'lovlar (pensiya fondi, ijtimoiy sug'urta badallari va h.k.).

3. Mehnatga haq to'lash bo'yicha auditning vazifalari. Audit mehnatga haq to'lash tizimida aniqlik va qonuniylikni ta'minlovchi nazorat vositasidir. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: Mehnatga haq to'lash bo'yicha hisob-kitoblarning qonunchilikka muvofiqligini aniqlash; Ish haqi bo'yicha noto'g'ri hisob-kitoblarni aniqlash; Mehnat shartnomalari va ish tartibiga rioya etilganligini tekshirish; Budjetdan tashqari fondlar, ijtimoiy to'lovlar va soliq to'lovlari bo'yicha hisob-kitoblarni aniqlik bilan baholash; Xodimlarning huquqiy va moddiy manfaatlari buzilmasligini ta'minlash. Audit jarayonida quyidagi hujjatlar asosiy tekshiruv manbai sifatida

ishlatiladi: Ishga qabul qilish buyruqlari; Ish vaqti tabeli (hisoboti); Ish haqi hisob-kitob vedomostlari; To'lov topshiriqnomalari; Sug'urta va soliq hisoboti.

4. Amaliy muammolar va takliflar. Amaliyotda mehnatga haq to'lash hisobida quyidagi muammolar uchraydi: Ish haqi hisobi avtomatlashtirilmaganligi; Hujjat aylanishida noaniqliklar; Audit nazorati sustligi yoki formallikka aylanib qolganligi; Mehnat huquqlariga oid qonunchilikdagi o'zgarishlardan xabardorlik pastligi. Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi: Mehnatga haq to'lash hisobi va auditi bo'yicha zamonaviy dasturiy ta'minot joriy etish; Buxgalterlar va auditorlar uchun muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etish; Ichki audit xizmatini kuchaytirish; Mehnat qonunchiligiga muvofiqlik bo'yicha korxonada darajasida doimiy monitoring tizimini yo'lga qo'yish.

Xulosa: Korxonalarda mehnat va unga haq to'lash hisobi va auditi tizimi tashkilotning moliyaviy barqarorligi, xodimlarning mehnat samaradorligi hamda umumiy ishlab chiqarish faoliyatining muvaffaqiyatli yuritilishida muhim o'rin tutadi. Mehnatga haq to'lashning aniq va shaffof yuritilishi, barcha to'lovlar va ajratmalarni qonunchilik asosida hisoblash, buxgalteriya hisobining dolzarb va zamonaviy talablariga javob berishi korxonada imijini oshiradi hamda ichki boshqaruv tizimining ishonchligini ta'minlaydi. Shuningdek, audit jarayoni orqali mehnatga oid hujjatlar, ish haqi hisob-kitoblari va u bilan bog'liq xarajatlar chuqur tahlil qilinadi va mavjud kamchiliklar aniqlanadi. Audit natijalari asosida beriladigan tavsiyalar korxonada rahbariyatiga samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, korxonalarda mehnat va unga haq to'lash hisobi bilan bog'liq amaliyotlarni to'g'ri yo'lga qo'yish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, shaffoflik va qonuniylik prinsiplariga rioya qilish orqali korxonalar o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov A.A., Tursunov B.O. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2020.
2. Normurodova G'.T., Inoyatova G'.S. Audit asoslari – Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019.
3. Shodmonov Yo.M. Mehnat iqtisodiyoti – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2018.
4. O'zbekiston Respublikasining “Mehnat kodeksi” – 2023-yilgi tahriri.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016-yil, yangi tahrir.
6. Horngren, C.T., Sundem, G.L., Elliott, J.A. Introduction to Financial Accounting – Pearson Education, 2016.
7. Arens, A.A., Elder, R.J., Beasley, M.S. Auditing and Assurance Services – Pearson, 15th Edition, 2020.
8. Wild, J.J., Subramanyam, K.R., Halsey, R.F. Financial Statement Analysis – McGraw-Hill, 11th Edition, 2014.
9. Doupnik, T., Perera, H. International Accounting – McGraw-Hill Education, 2020.
10. Jumanazarov D.J., Matmurodov Q.X. Mehnatga haq to‘lash tizimi va iqtisodiy baholash – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.

**KLASTERLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHDA XORIJIY
MAMLAKATLAR TAJRIBASI****Saidova Zilola**

Master's student in International Business Law

University of World Economy and Diplomacy

E-mail: zsaidova008@gmail.com

Imamova Dilfuza Ismailovna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Civil Law and

International Private Law disciplines

University of World Economy and Diplomacy

ORCID: 0009-0007-1191-6312

e-mail: imamova@uwed.uz

Annotatsiya

Ushbu maqola agroklasterni huquqiy tartibga solishning xorijiy tajribasi tahliliga bag'ishlangan. Mazkur tadqiqotda yirik agrar mamlakatlardagi agrosanoat klasterlari rivojlanishini huquqiy ta'minlashning turli modellari ko'rib chiqiladi. Agrar klasterlarni tashkil etish, faoliyat yuritish va rivojlantirishni tartibga soluvchi qonunchilikni qiyosiy tahlil qilishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, davlatlar tomonidan klaster tashabbuslarini ilgari surish va qo'llab-quvvatlashning eng samarali mexanizmlarini aniqlash ham tadqiqotning muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Kalitso'zlar: klasterlar, klaster siyosati, huquqiy tartibga solish, xorijiy modellar, klasterlar siyosati.

Kirish

Jahon qishloq xo'jaligi rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari agrosanoat majmuasining turli qismlarini integratsiyalash zaruriyatiga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Agroklasterni qishloq xo'jaligining samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ishlab chiqarishni tashkil etish shakli sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv va kuchayib borayotgan raqobat sharoitida agrar klasterlarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ko'p jihatdan aniq va samarali qonun va qoidalarning mavjudligiga bog'liq.

Ushbu sohadagi xorijiy tajribani tahlil qilish orqali agrar klasterlarni rivojlantirishni huquqiy ta'minlashning eng samarali modellari, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, mamlakatimiz qonunchiligini takomillashtirish istiqbollari aniqlash mumkin. Tadqiqotning maqsadi xorijda agrar klasterlarni huquqiy tartibga solishni har tomonlama o'rganish, umumiy tendensiyalar va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda ushbu sohada yaratilayotgan me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Xorijda klaster siyosatining o'ziga xos xususiyatlari

Xitoyda klasterlarni huquqiy tartibga solish modeli

Dunyoning yetakchi iqtisodiyotlaridan biri bo'lgan Xitoy turli sohalarni, jumladan, qishloq xo'jaligini rivojlantirishda klaster yondashuvini faol joriy etmoqda. Xitoyda klasterlarni huquqiy tartibga solish Xitoy iqtisodiy modelining o'ziga xosligi va amalga oshirilayotgan islohotlar ko'lami bilan bog'liq bir qator xususiyatlarga ega. Klasterlarni rivojlantirishning Xitoy modeli ko'p jihatdan davlat rejalashtirishiga asoslangan. Hukumat klasterlarni rivojlantirish uchun ustuvor tarmoqlar va hududlarni belgilaydi, tegishli siyosatni ishlab chiqadi va moliyaviy yordam ko'rsatadi.¹

Shuni ta'kidlash kerakki, 1970-yillarda Xitoyda klasterlar shakllana boshladi, bu esa birinchi maxsus klasterlarning yaratilishi bilan bog'liq edi iqtisodiy zonalarini rivojlantirish va ochiq eshiklar siyosatini amalga oshirish (Open Door Policy) butun dunyoga mashhur "Xitoy iqtisodiy mo'jizasi" (Groff & Rau, 2019). Milliy komissiya tomonidan islohotlar va rivojlanish bo'yicha ishlab chiqilgan, Sanoat klasterlarini rivojlantirishga ko'maklashish strategiyasida (2007-yil), Xitoy hukumati klasterlarning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga qo'shgan hissasini e'tirof etadi. Hujjatda klasterlar rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ro'yxati keltirilgan: rejalashtirish jarayonini mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish bo'yicha xabardorlikni oshirish, biznes rahbarlarining malakasini oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, barqaror o'sishga ko'maklashish, patentlash orqali mintaqaviy brendlarni yaratishni qo'llab-quvvatlash, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlarga yordam berish va korxonalarini muvofiqlashtirgan holda joylashtirish (Jankowiak, 2017; Frattini & Prodi, 2013; HYIlman et al., 2013).

---

¹ Groff, S. P., & Rau, S. (2019). China's city clusters: Pioneering future mega-urban governance. *American Affairs*, III(2).

Rossiya Federatsiyasida klasterlarni huquqiy tartibga solish modeli

Iqtisodiyotni rivojlantirishga klaster yondashuvi ko'plab mamlakatlar, jumladan, Rossiya davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Biroq, klasterlarga katta qiziqish bo'lishiga qaramay, Rossiyada iqtisodiy tashkilotning ushbu shaklini huquqiy tartibga solish hali ham shakllanish bosqichida. ²

Demak, samarali foydalanish ko'rsatib o'tilgan hududlar va tuzilmalarning davlati Rossiya iqtisodiyotni rivojlantirish, shu jumladan klasterlar tashkil etish hisobiga (Mejidov, 2017). Ta'sis etish va funksiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilib shuni xulosa qilish mumkinki, mamlakatimizda klasterlarni tashkil etishning yagona maqsad - subyektlar (hududlar yoki infratuzilma- turlari) bunday subyektlarning tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiruvchi huquqiy rejim sharoitlarida amalga oshiriladi. Binobarin, unifikatsiyalashgan tizimni yaratish bo'yicha kompleks ishlarni amalga oshirish jumladan klasterlar uchun huquqiy tartibga solish, shuningdek uni mazkur dalolatnomaga muvofiq holga keltirish maqsadida klasterlarning ayrim turlarini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilingan. "Rossiya Federatsiyasining klasterlari va klaster siyosati to'g'risida"gi Federal qonunni ishlab chiqish va qabul qilishni taklif etilgan. Quyidagi majburiy bo'limlardan iborat bo'lishi kerak. "Klasterlar to'g'risida umumiy qoidalar" deb nomlangan birinchi bo'limda klasterlarga ta'rif berish, klasterlarning mumkin bo'lgan turlarini ko'rsatish, klasterlarni tashkil etish va faoliyat ko'rsatish prinsiplari ro'yxatini shakllantirish. Ikkinchi bo'lim - "Rossiya Federatsiyasining klaster siyosatini rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari". Federatsiyalar" deb nomlangan uchinchi bobi quyidagi majburiy bo'limlardan iborat : klaster siyosati tamoyillari, shuningdek vakolatli organlarning funksiyalarini o'z ichiga oladi. Uchinchi bo'lim - "Klasterlarni tashkil etish va tugatishning o'ziga xos xususiyatlari" - tartibni o'z ichiga olishi mumkin va klasterlarni tashkil etish tartib-taomillari, shuningdek klaster faoliyatini to'xtatish uchun asoslar. To'rtinchi bo'lim - "Rossiya Federatsiyasida klasterlar rivojlanishini rag'batlantirish"ga bag'ishlanadi klasterlarni tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatishini, shuningdek, ular ishtirokchilari faoliyatini rag'batlantirishning o'ziga xos xususiyatlari. Va nihoyat, taklif etilayotgan normativ-huquqiy hujjatning beshinchi bo'limi "Klasterlar samaradorligini baholash"

---

² Мохов, А. А., Балашов, А. Е., Шевченко, О. А., Яворский, А. Н. (2018). Инновационные кластеры: доктрина, законодательство, практика.

Rossiya Federatsiyasida klasterlar faoliyatini baholash tartibi va mezonlariga bag'ishlangan bo'lishi kerak.

Janubiy Koreyada klasterlarni huquqiy tartibga solish modeli

Janubiy Koreya o'z iqtisodiy muvaffaqiyatlari bilan butun dunyoga ma'lum. Bu muvaffaqiyatning bir siri - mamlakatda klasterlar tizimini yaxshi yo'lga qo'yilganidadir. Janubiy Koreyada klasterlarni rivojlantirishda davlatning faol ishtiroki, xususiy sektorning innovatsionligi va ta'lim tizimining yuqori darajasi muhim omillar hisoblanadi. Janubiy Koreyada klasterlarni rivojlantirishning tarixi va xususiyatlariga to'xtalsak, Chabol texnologik o'sish ya'ni Koreya urushidan keyingi davrda Janubiy Koreya tez sur'atlar bilan sanoatlashish yo'lini bosib o'tdi. Bu jarayonda klasterlar muhim rol o'ynadi. Davlatning strategik rejalashtirishda Janubiy Koreya hukumati iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va yuqori texnologiyali sektorlarni rivojlantirish maqsadida aniq strategik rejalarni ishlab chiqqan. Janubiy Koreyada klasterlar faoliyatini tartibga soluvchi maxsus qonunlar qabul qilingan bo'lib, ular klasterlarning yaratilishi, rivojlanishi va boshqarilishini tartibga soladi. Hukumat klasterlarni yaratish, moliyalashtirish va boshqarishda keng vakolatlarga ega. Klasterlarga soliq imtiyozlari berish orqali ularning faoliyatini rag'batlantiriladi. Innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlash uchun turli xil mexanizmlar yaratilgan.

Yevropa Ittifoqi (YI)

Yevropa Ittifoqi klasterlarni rivojlantirishni rag'batlantirish uchun mo'ljallangan keng qamrovli huquqiy va siyosiy vositalar tizimini qo'llaydi. Maqsad tarkibiy o'zgarishlarni tezlashtirish, innovatsiyalarni rivojlantirish, KO'B o'sishini qo'llab-quvvatlash va barcha a'zo davlatlarda aqlli ixtisoslashuvni rag'batlantirishdir.

YIning asosiy huquqiy va siyosiy vositalari:

Yevropa tarkibiy va investitsiya fondlari :Bu muhim moliyaviy vosita bo'lib, uning doirasida taxminan 121 milliard yevro tadqiqot va innovatsiyalarga investitsiyalar uchun maxsus ajratilgan. Bu mablag'lar aqlli ixtisoslashuv strategiyalari orqali strategik ravishda yo'naltiriladi va sanoatni modernizatsiya qilish jarayonlarini rag'batlantirish hamda YI iqtisodiyotining asosini tashkil etuvchi KO'Blarni qo'llab-quvvatlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

YIning davlat yordami qoidalari (Davlat yordamidan umumiy ozod qilish to'g'risidagi nizom - GBER): 2014 yil yozida kiritilgan tuzatishdan so'ng (Komissiya

nizomi (YI) № 651/2014) innovatsion klasterlarga davlat yordami GBER doirasiga kiradi. Ushbu huquqiy baza a'zo davlatlarga klasterlarni qo'llab-quvvatlash uchun moliyalashtirish qoidalarini ishlab chiqishda aniq ko'rsatmalar beradi, xususan, klasterlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan yoki bilim oqimini cheklaydigan muvofiqlashtirish muammolari bilan bog'liq bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etadi. Ruxsat etilgan yordam ochiq va umumiy infratuzilmaga investitsiyalarni yoki klasterlarning faoliyatini qo'llab-quvvatlashi mumkin, bunda operatsion yordam vaqtinchalik (10 yildan oshmasligi kerak) va ruxsat etilgan xarajatlarning maksimal 50% bilan cheklangan.

COSME dasturi: 2014 yildan 2020 yilgacha rejalashtirilgan 2,3 milliard yevro byudjeti bilan ishlaydigan COSME dasturi butun YI bo'ylab klasterlarning mukammalligini, xususan, klasterlarda ishtirok etuvchi Yevropa KO'Blari manfaati uchun rivojlantirishga qaratilgan. U klasterlar orqali Yevropa KO'Blari uchun yanada professional biznes xizmatlarini taqdim etish uchun klasterlarni boshqarish mukammalligini mustahkamlashni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa Yevropada jahon darajasidagi klasterlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Horizon 2020: Ushbu yirik tadqiqot va innovatsiyalarni moliyalashtirish dasturi "Yangi sanoat qiymat zanjirlari uchun klasterlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan loyihalar"ni (INNOSUP-1 tanlovi) qo'llab-quvvatlaydi. 2020 yilgacha KO'B guruhlari tomonidan amalga oshiriladigan qiymat zanjirlaridagi innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun taxminan 130 million yevro ajratilgan bo'lib, bu mintaqalararo va sektorlararo hamkorlikni rag'batlantiradi va boshqa davlat yoki xususiy mablag'larni jalb qiladi.³

Germaniya

•**Germaniya klaster siyosatining evolyutsiyasi (1990-yillarning o'rtalaridan boshlab):** Germaniya klaster siyosati 1990-yillarning o'rtalaridan boshlab sezilarli evolyutsiyani boshdan kechirdi, dastlabki kontseptualizatsiyadan milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish umumiy maqsadi bilan yuqori professional yondashuvga o'tdi. Germaniya klaster tashabbuslari va tarmoqlari hozirda dunyodagi eng kuchli ishtirokchilar qatoriga kiradi.⁴

•**Federal hukumat va yer hukumatlarining roli:**

³ www.cluster-analysis.org, <https://www.cluster-analysis.org/downloads/smart-guide-to-cluster-policy>

⁴ Cluster Policy in Germany: Clusterportal BW, <https://www.clusterportal-bw.de/en/cluster-policy/cluster-policy-in-germany/>

o **Milliy daraja:** Federal iqtisodiyot va iqlimni himoya qilish vazirligi va Federal ta'lim va tadqiqot vazirligi milliy darajada klasterlarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi asosiy ishtirokchilardir. E'tiborga molik dasturlar qatoriga quyidagilar kiradi:

▪ **"go-cluster" dasturi**, u klasterlarni boshqarishni yaxshilash, Germaniya klasterlarini yuqori samarali xalqaro tuzilmalarga aylantirish va yangi yechimlar uchun moliyalashtirishni ta'minlashga qaratilgan.

▪ Federal ta'lim va tadqiqot vazirligi (BMBF) tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan **"Clusters4Future" (Zukunftscluster-Initiative)** tashabbusi Germaniya bo'ylab kuchli tadqiqot salohiyatiga ega mintaqalarga qaratilgan bo'lib, bilim va texnologiyalarni uzatishning yangi va dadil usullarini rivojlantirish va mintaqaviy innovatsion tarmoqlarning keyingi avlodini yaratishga qaratilgan.

▪ Shuningdek, BMBF tomonidan tashkil etilgan **"Spitzencluster-Wettbewerb" (Yetakchi klasterlar tanlovi)** o'z innovatsion va qiymat zanjirlari va mintaqalaridagi asosiy hamkorlarni muvaffaqiyatli birlashtirgan klasterlarni tan oladi va moliyalashtiradi, ularga xalqaro yetakchi guruhlarda uzoq muddatli pozitsiyalarni egallashga yordam beradi.

o **Federal yerlar darajasi:** Germaniyaning federal tuzilmasini hisobga olgan holda, 16 ta alohida yer hukumati o'zlarining noyob mintaqaviy kuchli tomonlariga moslashtirilgan klaster siyosati choralarini amalga oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu choralar ko'pincha klasterlarni boshqarish tashkilotlariga moliyaviy yordam, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, o'quv tadbirlari va jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha qo'shma sa'y-harakatlarni o'z ichiga oladi. Misollar qatoriga Baden-Vyurtembergda tizimli qo'llab-quvvatlash va shaffoflik tashabbuslari, Bavariyaning tarmoqlarni shakllantirishga e'tibori va Berlin va Brandenburgning qo'shma innovatsion strategiyasi kiradi.⁵

o **Qo'shma axborot portali:** 2013 yilda Federal iqtisodiyot va texnologiyalar vazirligi va Federal ta'lim va tadqiqot vazirligi tomonidan tashkil etilgan "Cluster Platform Germany" markaziy axborot portali bo'lib xizmat qiladi va klaster siyosati sohasida intensiv tajriba almashinuvini rag'batlantiradi.

•**Muvaffaqiyatli sanoat klasterlariga misollar:** Germaniya avtomobilsozlik, mashinasozlik va kimyo/farmatsevtika sanoati kabi sohalarda dunyoning yetakchi klasterlariga ega.⁶ E'tiborga molik misollar qatoriga

⁵ Cluster Policy - Clusterplattform Deutschland, <https://www.clusterplattform.de/CLUSTER/Navigation/EN/Cluster-Policy/cluster-policy.html>

⁶ BMW - A modern industrial policy - Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Dossier/modern-industry-policy.html>

mikroelektronikadagi "Kremniy Saksoniya", Shimoliy Bavariyadagi Medical Valley klasteri (jahon darajasidagi akademik va ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan) va aqlli texnologiyalardan foydalangan holda oziq-ovqat ishlab chiqarish jarayonlarida inqilob qiluvchi "It's OWL" yetakchi klasteri kiradi.⁷ Janubiy Germaniya, xususan, Shtutgart va Myunxen metropoliten hududlari aqlli ishlab chiqarish va Sanoat 4.0 tomonidan boshqariladigan yuqori darajadagi innovatsiyalarga ega bo'lgan ajoyib klasterlar bo'lib, mintaqaviy o'sish koalitsiyalari va yirik ilmiy-tadqiqotga yo'naltirilgan kompaniyalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.⁸

Xulosa

Shunday qilib, bugungi kunda jahonda klaster siyosatining rivojlanishi tadbirkorlik faoliyati subyektlarining innovatsion faolligini oshirish usullaridan biri hisoblanadi. Klaster tarkibiga kirgach, mazkur subyekt klaster sharoitida faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo'ladi muayyan preferensiyalar berish, hamkorlar tarmog'ini kengaytirish, butlovchi buyumlarni xarid qilish va boshqalar. Shu bilan birga, bugungi kunda klasterlar qonunchilikda yetarli darajada mustahkamlanmagan huquqiy tartibga solish fragmentar xarakterga ega bo'lib, bu ularning salohiyatini tenglashtirishi, shuningdek mamlakatimiz innovatsion taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan o'tkazilgan tadqiqot doirasida:

- 1) O'zbekiston qonunchiligida klasterni aniqlashning asosiy yondashuvlari aniqlangan;
- 2) klasterlarning belgilari shakllantirilgan va ochib berilgan;
- 3) klasterlarni unifikatsiyalashgan huquqiy tartibga solish va klaster siyosatini yaratish taklif etilgan;
- 4) ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga nuqtaviy o'zgartirishlar kiritish taklif etiladi klasterlarni tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatishi, shu jumladan rag'batlantirish

---

⁷ THE CLUSTER REPUBLIC - GTAI,
<https://www.gtai.de/resource/blob/64578/7d92641433b9fec6e486f8d71bae8ffc/download-markets-germany-2018-02-data.pdf>

⁸ Southern Germany's Innovation Clusters: Regional Growth Coalitions in the Knowledge Economy - LSE Research Online,
https://eprints.lse.ac.uk/126264/1/III_Working_Paper_148.pdf

sohasidagi munosabatlar ularning tashkil etilishi va faoliyat ko'rsatishi, shuningdek, ular ishtirokchilarining tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash. Yuqorida keltirilgan xulosa va takliflar sohadagi keyingi tadqiqotlar uchun asos bo'lishi mumkin: klasterlar, klaster siyosati, klasterlarni huquqiy tartibga solish va tadbirkorlik faoliyatining rag'batlantiruvchi huquqiy rejimlarini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar:

1. Groff, S. P., & Rau, S. (2019). China's city clusters: Pioneering future mega-urban governance. *American Affairs*, III(2).
2. Мохов, А. А., Балашов, А. Е., Шевченко, О. А., Яворский, А. Н. (2018). Инновационные кластеры: доктрина, законодательство, практика.
3. [www.cluster-analysis.org https://www.cluster-analysis.org/downloads/smart-guide-to-cluster-policy](https://www.cluster-analysis.org/downloads/smart-guide-to-cluster-policy)
4. Cluster Policy in Germany: Clusterportal BW, <https://www.clusterportal-bw.de/en/cluster-policy/cluster-policy-in-germany/>
5. Cluster Policy - Clusterplattform Deutschland, <https://www.clusterplattform.de/CLUSTER/Navigation/EN/Cluster-Policy/cluster-policy.html>
6. BMW - A modern industrial policy - Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Dossier/modern-industry-policy.html>
7. THE CLUSTER REPUBLIC - GTAI, <https://www.gtai.de/resource/blob/64578/7d92641433b9fec6e486f8d71bae8ffc/download-markets-germany-2018-02-data.pdf>
8. Southern Germany's Innovation Clusters: Regional Growth Coalitions in the Knowledge Economy - LSE Research Online, https://eprints.lse.ac.uk/126264/1/III_Working_Paper_148.pdf

**THE CURRENT STATE OF ACCOUNTING IN UZBEKISTAN: A REVIEW
OF 2020–2022. COMPARISON WITH SYSTEMS OF OTHER COUNTRIES**

Nishonova Nozima Ismatullaevna

3rd grade, Andijan Institute of Economics and Construction

Scientific supervisor Ph.D. M-A. Eshonov

Andijan/Uzbekistan

Email: nozimaabdusattorova@gmail.com

ABSTRAKT

The article briefly describes and compares the state of accounting in Uzbekistan and Russia, as well as the main conclusions from the comparative analysis of accounting in Uzbekistan and Russia, the significance of these comparisons for businesses, investors and government agencies, possible directions for improving accounting. One of the important parts is an explanation of the relevance of the topic accounting in Uzbekistan and Russia in 2020–2022, description main regulations governing accounting, and an analysis of the existing accounting system and its problems. Analysis of differences in methodology, approaches to assessing assets and liabilities, depreciation, rates currencies, and financing projects of both countries. Identifying commonalities or similarities between two accounting systems.

Keywords: *the accounting system, financial system, international financial reporting standards (IFRS), tax authorities.*

Accounting is an integral part of the financial system of any state. In Uzbekistan, as in all other countries, accounting plays an important role in assessing economic activities of enterprises and organizations. Accounting topic in Uzbekistan became especially relevant in the period from 2020 to 2022, when the country is actively pursuing reforms in various areas of its economy. The basis of accounting in Uzbekistan is made up of regulations, regulating its implementation. The key document is the Law “On accounting”, which defines the rules and principles of maintaining accounting as well as reporting requirements for enterprises. Besides, there are various government regulations and orders Ministries of Finance, which complement the regulatory framework.

However, despite the existence of relevant legislation, the accounting system in Uzbekistan suffers from certain problems. One of the main problems is the lack of a

unified methodology and accounting standards. This makes comparing financial information of various enterprises difficult.

In recent years, Uzbekistan has undergone significant changes in legislation regarding accounting. In 2019 there was a new law “On Accounting” was adopted, which introduced a number of changes and additions to the existing system. The main purpose of these changes was to simplification of accounting procedures and increased transparency financial statements.

Assessment of the effects and results of the implementation of new rules has so far been difficult since it takes time for enterprises to adapt to new requirements. However, positive changes can already be noted, such how to improve the quality of financial reporting and improve access to information for interested parties.

The Uzbek accounting system is based on international financial reporting standards (IFRS). This allows businesses to create transparent reports on their financial activities, which helps attract investment. However, there are certain problems faced by enterprises when implementing accounting. Some of them include difficulty in applying international standards, inconsistency of legislation, and lack of qualified personnel.

In recent years have seen an increase in the use of digital technologies and process automation in accounting. Implementation specialized software allows automate routine tasks such as payroll calculation or compiling reports, which reduces time and increases the accuracy of work. In addition, the development of electronic reporting systems allows businesses send financial information to tax authorities online, which simplifies the reporting process. International standards also play a significant role in the development of accounting in Uzbekistan. The use of IFRS allows enterprises to create reports that comply with international requirements and standards. This, in turn, helps attract foreign investment and increasing confidence in the country.

It is expected that there will be changes and reforms in the future the field of accounting in Uzbekistan. One of the possible reforms there may be simplification of reporting procedures and reduction administrative burden on enterprises. In addition, development is expected electronic document management systems, which will allow enterprises save time and resources when exchanging financial information.

Potential benefits for businesses and the economy Uzbekistan are to improve the quality of financial reporting, improving the availability of information for investors and increasing confidence in country. More accurate information about the financial condition of enterprises can help investors make informed investment decisions of your funds.

Awareness and adaptation to the latest trends in accounting are important for enterprises in Uzbekistan. Implementation of digital technologies, development of electronic reporting systems and compliance international standards will help enterprises improve efficiency its financial activities and attract investments. Prospects further development of accounting in Uzbekistan depends on successful implementation of reforms and training efforts in this area. The main directions of development of the accounting system are automation of processes, use of modern information technologies, and personnel training. Currently, it is already observed that there is a trend towards the transition to electronic accounting, which reduce data processing time and reduce the likelihood of errors.

By 2022, there will be further development of electronic accounting as well as the introduction of new standards and methodologies. It is also expected that government control will be strengthened accounting authorities to improve the transparency and reliability of financial statements.

A comparison of accounting features in Uzbekistan and Russia is of great importance as it allows us to identify differences and similarities between the two systems and understand the impact of government policies on the financial statements of enterprises.

In Uzbekistan, accounting is regulated by national standards and regulatory requirements that determine the orderly preparation of reports and documentation. A distinctive feature is emphasis on compliance with government and tax requirements systems. The state plays a significant role in controlling the accuracy of accounting transactions.

In Russia, accounting is based on the Civil Code, Tax Code and other regulations. The reporting system and documentation have their own characteristics compared to Uzbekistan. Government policies and the tax system also influence Accounting.

Accounting is an integral part of successful functioning of enterprises and organizations in Russia. This is the key a tool that allows you to control financial operations, analyze performance and take informed decisions. Without proper accounting it is impossible achieve long-term stability and efficiency of the company.

Russian legislation imposes certain requirements for organization of accounting at enterprises. Before the beginning activities, each company must register with tax authorities and obtain the appropriate licenses to conduct accounting transactions. Responsibility for accuracy and timeliness reflection of information lies with the management of the enterprise.

Basic requirements include correct accounting designation for each operation, compliance of documentation with regulations, carrying out periodic inventory control

and preparation reporting in a timely manner. A distinctive feature of Russian accounting is the use of specific forms and reporting forms that comply with the requirements of the tax authorities.

Russian accounting has its own characteristics, which distinguish it from the practices of other countries. One feature is widespread use of tax reporting in financial preparation reporting. Russian law requires the presentation of various tax reports that must comply with the law and take into account all company tax obligations.

Compliance with the requirements of Russian legislation on accounting is not only mandatory, but also brings a number of advantages and benefits for enterprises. Firstly, it provides transparency of the company's financial activities to outsiders interested parties such as investors or creditors. This increases confidence in the company and contributes to its development.

In addition, proper accounting allows predict possible financial risks and take timely measures to minimize them. Analysis of financial statements helps identify weaknesses in the operation of the enterprise and develop strategies to improve its effectiveness.

Organizing an effective accounting system is a necessary condition for business development in Russia. Accounting is not only a tool for monitoring and analyzing financial transactions, but also a means of attracting investments and achieving competitive advantages in market.

Proper accounting allows businesses quickly respond to changes in the economic environment, prevent financial risks and develop strategies to achieve goals. Therefore, the organization of high-quality accounting is one of the key priorities for successful business development in Russia.

To conduct a comparative analysis, it is necessary to consider differences in methodology, approaches to assessing assets and liabilities, depreciation, exchange rates and project financing. In Uzbekistan there may be greater emphasis on government requirements, whereas in Russia takes more into account the requirements of a market economy. However, one can also highlight common features or similarities between the two systems.

Conclusion:

As a result of the analysis, we can conclude that accounting in Uzbekistan is at the stage of active development. Legislative changes in recent years allow us to count on improving the quality of financial reporting and system transparency. However, it is necessary to continue to improve these areas to achieve international standards and provide more efficient functioning for the country's economy.

From the comparative analysis carried out, the following conclusions can be drawn: Differences between accounting in Uzbekistan and Russia associated with the characteristics of national systems and government policy, however, common features can also be identified. This analysis is of great importance for enterprises, investors and government bodies, as it allows you to better understand the features of financial reporting and make more informed business decisions.

**MAHALLIY BUDJETLAR MOLIYAVIY BARQARORLIGINI
TA'MINLASHDA XORIJ TAJRIBASI****Raxmonova Shoxista Sherqulovna**

ISFT instituti magistranti

Mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash har bir davlat moliyaviy boshqaruvi tizimining muhim jihatlaridan biridir. Bu barqarorlik mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash, infratuzilma rivojlanishini ta'minlash, aholi ehtiyojlariga mos davlat xizmatlarini ko'rsatish va hududiy rivojlanishni muvofiqlashtirish kabi asosiy omillarni o'z ichiga oladi. Bugungi global moliyaviy tizimda turli mamlakatlar ushbu maqsadlarga erishish uchun o'ziga xos mexanizmlar va yondashuvlar ishlab chiqishgan. Xususan, AQSH, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Polsha tajribasi mahalliy budjetlarni boshqarish borasida o'zining samaradorligi bilan ajralib turadi. Ushbu mamlakatlarda qo'llanilgan yondashuvlar moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda nafaqat ichki siyosiy va iqtisodiy omillarga, balki xalqaro moliyaviy institutlar va zamonaviy texnologiyalarning roli hamda fiskal intizom darajasiga ham bevosita bog'liq.

AQSHda mahalliy moliyaviy boshqaruv federativ tuzilma asosida shakllangan bo'lib, shtat va mahalliy darajadagi hukumatlar o'zining mustaqil daromad manbalariga ega. Bu mamlakatda 2023-yil holatiga ko'ra umumiy mahalliy budjet daromadlari 2,3 trillion AQSH dollarini tashkil etdi. Mahalliy budjetlarning asosiy daromad manbalari mol-mulk solig'i (32%), savdo soliqlari (17%) va federal grantlar (25%) hisoblanadi. AQSHda har bir shtat o'zining byudjet siyosatini olib boradi va ularning aksariyatida balanslangan budjetlar siyosati yuritiladi. Bunda shtatlar xarajatlarni faqat mavjud daromadlar doirasida amalga oshiradi, bu esa moliyaviy intizomni kuchaytiradi. Bundan tashqari, AQSHda davlat va mahalliy darajadagi fiskal monitoring va audit tizimi kuchli rivojlangan bo'lib, bu mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini oshkoralik asosida olib borish imkonini beradi. AQSH Kongressi tomonidan qabul qilingan "Tax Reform Act", "Municipal Finance Law" kabi huquqiy hujjatlar mahalliy moliyaviy boshqaruvga qonuniy asos yaratadi. AQSH tajribasidan ko'rinadiki, moliyaviy barqarorlikka erishishda mustaqil soliq siyosati, yillik budjet balansini saqlash majburiyati va mahalliy iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi fiskal vositalar hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Germaniyada esa mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligi fiskal tenglashtirish tizimi orqali ta'minlanadi. Ushbu tizim orqali boy hududlar daromadlarining bir qismini kam daromadli hududlar bilan bo'lishadi. Bu tizim

Germaniyada hududlararo iqtisodiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi. 2023-yilda Germaniya federal budjeti daromadlari 1,6 trillion yevroni tashkil etgan bo'lsa, bundan muhim qismi yerlar (Bundesländer) va jamoat birlashmalariga taqsimlangan. Germaniyada mahalliy hokimiyat organlari daromadlarining muhim qismini umumiy soliqlar (daromad solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i) va mulk solig'i tashkil qiladi. Mahalliy darajada fiskal mustaqillik bo'lishiga qaramasdan, barcha xarajatlar federal qonunchilik asosida belgilangan moliyaviy tartib-intizomga rioya etilgan holda amalga oshiriladi. Germaniyada Federal byudjet kodeksi va Soliq taqsimoti qonunlari mahalliy darajadagi moliyaviy boshqaruvni tartibga soluvchi asosiy huquqiy manbalardir. Bundan tashqari, Germaniyada mahalliy hokimiyatlar o'z hududlarida davlat-xususiy sheriklik asosida infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish orqali mahalliy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi besh yilda Germaniyada mahalliy darajadagi moliyaviy taqchilik darajasi yiliga o'rtacha 1,3% ni tashkil etgan, bu esa xalqaro standartlarga ko'ra maqbul ko'rsatkich hisoblanadi.

Yaponiyada esa mahalliy budjetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda markazlashtirilgan yondashuv ustuvorlik qiladi. Bu mamlakatda markaziy hukumat mahalliy hokimiyatlarga grant va transfertlar ajratish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi. 2023-yil holatiga ko'ra Yaponiya mahalliy hokimiyatlari xarajatlari umumiy hisobda 102 trillion yen (taxminan 750 milliard AQSH dollari)ni tashkil etdi. Bu xarajatlarning 40% dan ortig'i markaziy grantlar orqali moliyalashtiriladi. Yaponiya mahalliy hokimiyatlari daromadlarining qolgan qismini ko'chmas mulk solig'i, iste'mol solig'i va xizmat haqlari tashkil qiladi. Yaponiya hukumatining "Trillion Yen Subsidy System" tizimi orqali mahalliy boshqaruv organlariga infratuzilmaviy va ijtimoiy sohalar bo'yicha grantlar ajratiladi. Shu bilan birga, Yaponiya Moliya vazirligi tomonidan mahalliy hokimiyatlarning byudjet loyihalari muntazam tahlil qilinadi, bu esa ularni isrofgarchilikdan saqlaydi. Yaponiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalliy budjetlarni markazlashtirilgan tarzda qo'llab-quvvatlash moliyaviy jihatdan kuchsiz hududlarda xizmat ko'rsatish sifati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Janubiy Koreya tajribasi esa natijaga asoslangan byudjet tizimi va ochiq moliyaviy boshqaruv tizimiga asoslanadi. 2023-yil holatiga ko'ra Janubiy Koreyada mahalliy darajadagi umumiy budjet hajmi 220 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Mahalliy daromadlar tarkibida davlat transfertlari 45%, soliqlar 35% va xizmat haqlari 20% ni tashkil qiladi. Koreyada "Performance-Based Budgeting" tizimi joriy etilgan bo'lib, unda har bir byudjet xarajatining natijasi baholanadi. Mahalliy hokimiyatlar internet orqali "Open Fiscal Portal" orqali o'z budjet ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida e'lon qilishadi. Bu esa aholining ishonchini oshirish va moliyaviy shaffoflikni

ta'minlashga xizmat qiladi. Koreyada har yili "National Fiscal Soundness Report" e'lon qilinadi va bu hisobot orqali moliyaviy barqarorlik indikatorlari aniqlanadi. Mahalliy boshqaruvning samaradorligi o'nlab indikatorlar asosida reytinglanadi, bu esa moliyaviy resurslarning oqilona taqsimlanishini ta'minlaydi. Koreya tajribasida raqamli texnologiyalarni qo'llash, aholining byudjet shakllanishidagi ishtiroki va natijaviylikka asoslangan moliyaviy yondashuv asosiy o'rin tutadi.

Polsha esa o'zining moliyaviy barqarorligini asosan Yevropa Ittifoqining moliyaviy yordami va fiskal intizomni ta'minlovchi qonunchilik orqali mustahkamlab bormoqda. 2023-yil holatiga ko'ra Polshada mahalliy budjet xarajatlari YIMning 12,3% ini tashkil etdi. Bu xarajatlar tarkibida YI grantlari muhim o'rin tutadi. Polshada mahalliy soliqlar bilan birga, infratuzilma, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalari uchun Yevropa Ittifoqi mablag'lari jalb qilinadi. 2016-yildan boshlab mamlakatda raqamli monitoring tizimi – e-Budjet joriy etilgan bo'lib, u orqali barcha mahalliy hokimiyatlarning daromad va xarajatlari nazorat qilinadi. Polshaning "Fiscal Responsibility Law" qonuni asosida mahalliy hokimiyatlar uchun defitsit chegarasi belgilangan va bu chegaradan oshib ketgan holatda moliyaviy jazolar qo'llaniladi. YI tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarning bajarilishi doimiy auditdan o'tkaziladi, bu esa mahalliy hokimiyatlarning mas'uliyatini oshiradi. Polsha tajribasi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik, qonunchilik asosida intizom va raqamli texnologiyalarni keng qo'llash orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash mumkinligini ko'rsatmoqda (1.2-jadval).

1.2-jadval

2023-yil holatiga ko'ra tanlangan davlatlar misolida mahalliy budjet barqarorligini ta'minlash usullari¹

Mamlakatlar	Moliyaviy tizim xususiyatlari	Asosiy daromad manbalari (%)	2023-yilgi budjet hajmi	Tajriba mohiyati
AQSH	Federativ tizim; soliq mustaqilligi yuqori; balanslangan budjet talabi mavjud	Mol-mulk solig'i (32%), Savdo solig'i (17%), Grantlar (25%)	\$2,3 trillion (umumiy mahalliy daromadlar)	Mahalliy soliq siyosati va grantlar orqali barqarorlik

¹ OECD ma'lumotlari asosida tadqiqotchi tomonidan tuzildi

Germaniya	Fiskal tenglashtirish tizimi mavjud; daromadlar aniq taqsimlanadi	Soliqlar va boshqa yerlar tomonidan ajratilgan mablag'lar	€1,6 trillion (federal darajadagi daromadlar)	Hududlararo iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish
Yaponiya	Markazlashtirilgan tizim; grantlarga tayaniladi; byudjet mustaqilligi cheklangan	Markaziy grantlar (40%), Mahalliy soliqlar	¥102 trillion (~\$750 mlrd) mahalliy xarajatlar	Subsidiya asosida barqarorlikni saqlash
Janubiy Koreya	Markazlashtirilgan boshqaruv; natijaga asoslangan byudjetlashtirish	Davlat transfertlari (45%), Soliqlar (35%), Xizmat haqlari (20%)	\$220 mlrd (mahalliy budjetlar)	Samaradorlikni oshirish va ochiq byudjet tizimi
Polsha	Yevropa Ittifoqi moliyaviy yordami; defitsit chegarasi; raqamli monitoring tizimi	Mahalliy soliqlar, YI grantlari	YAIMning 12,3% (mahalliy xarajatlar)	Evropa yordami orqali infratuzilma rivoji

Jahonda mahalliy budjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlashda soliq tushumlarini o'z vaqtida va to'liq tushishiga erishish, mahalliy budjetlardan moliyalashtiriladigan xarajatlarning manzilliligini ta'minlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Jahon banki guruhi hisobotlariga ko'ra «mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligini ta'minlash maqsadida davlat budjeti tushumlarining mahalliy budjetlar ixtiyorida qoldiriladigan qismi AQShda – 35 foizga, Fransiyada – 28 foizga, Chexiyada – 31 foizga orttirilgan». Mahalliy budjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlashda budjetlararo transfertlarni qo'llashdagi zamonaviy yondashuvlarni kengaytirish, mahalliy budjetlar ijrosida budjet qoidalarini joriy etish hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan budjet intizomiga rioya etishni ta'minlashni taqozo etmoqda. Jahonda mahalliy budjetlar daromadlarining to'liq shakllantirishga erishish orqali moliyaviy mustaqilligini barqarorlashtirish, davlatning ijtimoiy sohani uzluksiz moliyalashtirishda mahalliy

budjetlar mablag'laridan foydalanish jarayonida budjet intizomiga rioya etish orqali mablag'lar samaradorligiga erishishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarga e'tibor qaratilmoqda. Mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda maqsadli budjet transfertlarini ajratish tamoyillarini takomillashtirish, mahalliy budjetlar daromad va xarajatlarini boshqarishda mahalliy davlat hokimiyati organlari vakolatlarini kengaytirish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Rivojlangan davlatlar budjet tizimi taraqqiyotining muhim omili, mahalliy budjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlanishi, moliyaviy mustaqilligiga erishishida markaziy va mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining daromadlar bo'yicha vakolatlarining aniq ajratilib, belgilanib qo'yilganligi hisoblanadi.

Yuqorida qayd etilgan nomarkazlash va markazlashgan budjet qurilishi amal qilishidan kelib chiqib, mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining budjetga oid vakolatlari turlicha, shu bois, unitar va federativ davlatlar budjet munosabatlari tarzida amal qilishidagi kelib chiqib, ilmiy izlanishda ikki guruhga bo'lgan holda yondashildi. Unitar davlatlar: Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiyada ikki pog'onali budjet amal qilib, respublika va mahalliy budjetlar alohida turdagi soliq tushumlariga ega. Federativ davlatlar: AQSh, Kanada, Germaniyada budjet uch pog'onali bo'lib, mazkur uch darajadan kelib chiqib, federal soliqlar, hududiy soliqlar va mahalliy soliqlar amal qiladi.

Rivojlangan davlatlar mahalliy budjetlari daromadlari manbalari quyidagi to'rtta guruhga ajratiladi:

1. Soliq tushumlari;
2. Soliqsiz tushumlar;
3. Subsidiyalar;
4. Dotatsiya va zayomlar.

Soliqli tushumlar darajasi turlicha bo'lib, «Italiya, Irlandiya va Niderlandiya davlatlari mahalliy budjeti daromadlarining – 10 foizi solikli tushumlar hisobiga shakllansa, Daniya, Fransiya, Yaponiyada – 40 foizi; AQShda – 65 foizi shakllanadi. Shuningdek, rivojlangan davlatlarda mahalliy soliqqa tortish tizimi ham turlicha bo'lib, Yaponiyada 30 ta mahalliy soliqlar, Fransiya 50 dan ortiq, Belgiyada 100 ta atrofida, Buyu Britaniyada 2 ta soliqlar amal qiladi».

Xorijiy amaliyotda mahalliy soliqlarning ikki guruhi alohida ajratib ko'rsatiladi. Birinchi turdagi mahalliy soliqlar mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining o'z mablag'lari bo'lib, to'liq hajmda mahalliy budjetlarga shakllantiriladi hamda mahalliy hokimiyat ushbu soliqlarni mustaqil idora etadilar.

Mazkur soliqlar yig'iluvchanligining ta'minlanishi ustidan nazorat (muayyan cheklanishlar bilan birga) mahalliy hokimiyat tomonidan amalga oshiriladi va tartibga solinadi. Ikkinchi turdagi soliqlar markaziy va mahalliy davlat boshqaruvi organlari o'rtasida taqsimlanadigan soliqlar. Shu o'rinda alohida qayd etish o'rinliki, xalqaro amaliyotda muayyan darajadagi fiskal qoidalar o'rnatilgan bo'lib ular mahalliy budjetlarning moliyaviy mustaqilligini, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilishi qayd etiladi. Fiskal qoidalar «1990-yillardan buyon butun dunyo bo'ylab fiskal qoidalar o'sib borishi kuzatilib, davlat moliyasi barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishi ilgari suriladi. Shuningdek, asrning boshidan beri hukumat samaradorligi masalasi jamoatchilik muhokamasini rag'batlantirdi va ko'plab ko'rsatkichlarni keltirib chiqardi. Hukumat samaradorligi moliyaviy intizomning yaxshilanishiga olib keldi. Fiskal qoidalarining qat'iyli va hukumat samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik kuchliroq ko'rinadi, qat'iy fiskal qoidalar hukumatning yuqori samaradorligi bilan bog'liq».

Davlat budjeti daromadlarini oshirish va yangi daromad manbalarini izlab topish ijtimoiy ne'matlar bilan ta'minlashni uzluksiz moliyalashtirishda katta ahamiyatga ega. Davlat budjeti daromadlar qismini oshirishning bir qancha yo'llari mavjud. Turli darajadagi budjetlar daromadlarini ko'paytirish va barqarorligini ta'minlashning oddiy usullaridan biri soliq stavkalarini oshirish hisoblanadi. Jahon amaliyotida soliq stavkalarining oshirilishi tadbirkorlik subyektlarining yuqori foyda olishga qiziqishini susaytiradi, ishlab chiqarishni kengaytirishga va takomillashtirishga yo'l qo'ymaydi.

Natijada xo'jalik yurituvchi sub'etlarning daromadlari qisqaradi, shu bilan birgalikda budjetga tushumlar pasayadi. Shu bois, davlat budjeti daromadlarini oshirishda boshqa nostandart yo'l tutish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayniqsa, mahalliy budjetlarni kuchaytirish yo'nalishlaridan biri - ularning mustaqilligini oshirish pirovardida davlat budjeti daromadlarining oshishiga olib keladi.

Hududlarning iqtisodiy rivojlanishini oshirish uchun mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlarini kengaytiradigan huquqiy sharoit yaratilishi kerak. Mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirishda mahalliy xokimiyat organlarining rolini yanada oshirish respublika organlariga bog'liq bo'lib qolmoqda.

Hozirgi vaqtda, mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan daromadlarni kengaytirish bo'yicha amaliy chora-tadbirlar ko'rilmayotganligi, ko'pgina hududlarning daromadlari umumdavlat soliqlardan mustahkamlashning yo'naltirilgan bir qator xuquqiy-meyoriy hujjatlar qabul qilingan. Bevosita soliqlar xo'jalik yurituvchi subyektlar manfaatlari nuqtai-nazaridan xam ahamiyatga egadir. Bu narsa bevosita soliqlarning xo'jalik yurituvchi subyektlar rentabelligini tartibga solishdagi roli orkali namoyon bo'ladi. Bevosita soliqdar xo'jalik yurituvchi

subyektlarning rentabellik darajasini tartibga solishda muxlm dastak bo'lganligi uchun sog'lom raqobat muhitini shakllantirishda aloxda axamiyatga ega. Xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun bevosita soliqlarning axamiyati ushbu soliqlarni undirish jarayonida soliq yukining bir qismini ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilarga o'tkazilishi orqali xam namoyon bo'ladi. Bir vaqtning o'zida bevosita soliqlar iste'mol xam malum darajada tasir etishi mumkin. Bevosita soliqlarni budjetga undirish mexanizmini takomillashtirish masalasini ularning budjetga o'z vaqtida tushib to'rishini ta'minlashga qaratilgan yukoridagi takliflar soliqlarning budjetga to'lash muddatlari bilan bog'liq.

Shuning uchun yakin kelajakda bevosita soliqlarning budjetga undirilish mexanizmi soliqlarni budjetga o'z vaqtida tushib turishini ta'minlash yo'nalishida takomillashtirilishini takozo etadi. Mahalliy hokimiyat organlarining fiskal avtonomiyasining muhim, chunki raqobat muhim. Paretoni yaxshilash uchun raqobat zarur; davlat sektorida hukumat moliyaviy resurslarini ijtimoiy ne'matlar bilan ta'minlash maqsadida ko'rsatiladigan xizmatlar o'rtasida taqsimlashda davlat imtiyozlariga javob berishini va ular ushbu xizmatlarni minimal xarajat bilan ishlab chiqarishini anglatadi. Boyn ta'kidlaganidek, raqobat davlat sektori tashkilotlarini «to'g'ri ishlarni qilishga» va «to'g'ri ishlarni qilishga» majbur qiladi.

Hukumatlar o'rtasidagi raqobat darajasiga uchta o'zgaruvchi ta'sir ko'rsatadi: hukumat tizimining tuzilishi, mahalliy avtonomiya darajasi va markazlashtirilgan moliyalashtirish ko'lamini hisoblanadi.

Tuzilish asosan mahalliy hokimiyat organlari soni va ularning markaziy hokimiyat bilan ierarxik munosabatlarini bildiradi; mahalliy avtonomiya mahalliy hokimiyat organlarining xizmatlar ko'rsatilishini ta'minlashning yangi va farqli usullarini ishlab chiqish qobiliyatini anglatadi; markazlashtirish darajasi esa xarajatlarni davlat boshqaruvining yuqori darajasiga o'tkazish qobiliyatini bildiradi. Shunday qilib, mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligi sog'lom raqobat uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligining muhimligining sabablaridan biri Tibu modeli asosida mahalliy boshqaruvning ahamiyati, ijtimoiy ne'matlarga bo'lgan imtiyozlarning aniq oshkor etilishini ta'minlashning bir usuli sifatida namoyon bo'ladi. Tibu modeli biroz munozarali ekanligi bir qator iqtisodchi olimlar tanqid qilsalarda, Tibu modelining ko'pgina oqibatlarini tasdiqlangan. Mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligi mahalliy davlat boshqaruv va hokimiyati organlarini bir-biridan farqlash imkonini taqdim etadi. Mahalliy budjetlarning moliyaviy mustaqilligi muhimligining yana bir sababi, u mahalliy davlat boshqaruvi organlariga jamiyatning qiymatini oshirishga qaratilgan faoliyatni amalga oshirishga imkon beradi.

Mahalliy hukumatning vazifasi har bir yurisdiksiya uchun joy qo‘shadigan turli sohalarda qarorlar qabul qilish yekanligini ta’kidlaydi. Ushbu qarorlarni qabul qilish uchun yurisdiksiyalar boshqa yurisdiksiyalarga qaraganda turli yo‘llar bo‘ylab sayohat qilishlariga ruxsat berish uchun zarur bo‘lgan siyosiy va fiskal avtonomiyaga ega bo‘lishi kerak.

Yevropada o‘zini o‘zi boshqarishning rivojlanish tendensiyalarini hisobga olgan holda, o‘zini o‘zi boshqarish oldiga yangi vazifalarni qo‘yish va mahalliy hokimiyatning moliyaviy mustaqilligi bilan bog‘liqligini ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining avtonomiyasi masalalari hech qachon, masalan, davlatchilikka yo‘naltirilgan muxtoriyat masalalari kabi taxminlar va maqsadlarga bog‘liq bo‘lishi mumkin emas. Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining avtonomiyasining ilmiy asoslarini topish va belgilash mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining moliyasi, xususan, qonun hujjatlarida belgilangan moliyaviy mustaqillik kontekstida ham bog‘lanishi, tahlil qilinishi va diagnostika qilinishi kerak.

Yuqoridagi mamlakatlar tajribasidan ko‘rinadiki, mahalliy budjetlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda quyidagi asosiy omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi: birinchidan, fiskal mustaqillik darajasi va soliq siyosatining samaradorligi; ikkinchidan, fiskal tenglashtirish va grant mexanizmlarining mavjudligi; uchinchidan, ochiqlik va shaffoflikni ta’minlovchi axborot tizimlarining rivojlanganligi; to‘rtinchidan, natijaviylik va samaradorlikka asoslangan yondashuvlar; va beshinchidan, xalqaro moliyaviy institutlar bilan samarali hamkorlik. Ushbu omillarni uyg‘unlashtirish orqali har qanday mamlakat o‘zining mahalliy moliyaviy tizimini mustahkamlab, hududiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlay oladi.

SANOAT KORXONALARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY JIHATLARI

Tursunqulov Shoxrux Rabbimqul o'g'li

Toshkent menejment va iqtisodiyot institute

Tadqiqot maqsadi. Ushbu tadqiqotda sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligi va uni mustahkamlash masalalari, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda texnologik innovatsiyalar, inson resurslari kabi muhim omillar, uning nazariy asoslari haqida tahlil, metodlar, natija va xulosalar bayon qilinadi. Tadqiqot davomida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga oid Zarafshon Text sanoat korxonasi moliyaviy barqarorligi omilini amaliy o'rganishga doir tavsiyalar keltiriladi.

Tadqiqot materiallari va usullari. Sanoat korxonalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlash iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlik uchun juda muhim. Ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar olib borishda bir nechta material va usullarni qo'llash mumkin. Statistik ma'lumotlar - sanoat korxonalarining moliyaviy hisobotlari (balans, foyda va zarar hisobotlari). Soliq to'lovlari va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlar hisobga olinadi. Korxonalarining moliyaviy barqarorligi haqida menejerlarga yoki mutaxassislariga so'rovnoma o'tkazish muhim. Xodimlar orasida moliyaviy savodxonlik darajasi haqida ma'lumot to'planadi. Moliya va iqtisodiyot bo'yicha ilmiy maqolalar hamda boshqa davlatlardagi sanoat korxonalarining muvaffaqiyatli tajribalari tahliliy material sifatida o'rganilishi lozim. Kvantitativ metodlar - moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilish (rentabellik, likvidlik, qarz yuklanishi). Statistika usullari yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish (regressiya tahlili, vaqt qatorlarini tahlil qilish) sanoat korxonalarini moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhimdir. Tadqiqot usuli sifatida Zarafshon Teks to'qimachilik sanoat korxonasi moliyaviy barqarorligi statistik tahliliga oid ma'lumotlar to'plandi.

Natijalar. Zarafshon Teks sanoat korxonasi moliyaviy barqarorligini tahlil qilish uchun bir nechta muhim ko'rsatkichlarni ko'rib chiqish kerak. Bu ko'rsatkichlar korxonaning moliyaviy holatini, rentabelligini va likvidligini baholashda yordam beradi. Quyidagi asosiy ko'rsatkichlar orqali tahlilni olib boramiz. Korxonaning daromadlari va xarajatlarini o'rganish, foyda va zarar hisobotlarini tahlil qilinadi. O'tgan davrlardagi daromadlarning o'sishi yoki kamayishini kuzatish kerak.

Rentabellik koeffitsientlari bo'lgan foyda darajasi: Bu ko'rsatkich korxonaning har bir sotilgan mahsulotdan qanchalik foyda olishini ko'rsatadi. Aktivlar rentabelligi

(ROA): Foydani aktivlarga nisbatan hisoblanadi. Kapital rentabelligi (ROE): Foydani aksiyadorlarga kapitalga nisbatan hisoblanadi.

Likvidlik ko'rsatkichlari - Oqim likvidligi: Qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash qobiliyatini baholaydi. Tezkor likvidlik: Tezkor aktivlar (naqd pul, bankdagi mablag'lar) bilan qisqa muddatli majburiyatlarni taqqoslaydi. Moliya barqarorligi: Moliyaviy mustahkamlik: Qarzdorlik nisbatlari (masalan, qarz/kapital) orqali tahlil qilish. Uzlüksiz faoliyat: Korxonaning uzoq muddatli majburiyatlarini vaqtida qoplash qobiliyatini baholash. Statistik tahlil - o'tgan yillarda olingan ma'lumotlarni statistik usullar bilan tahlil qilish, tendensiyalarni aniqlash va prognoz qilish. Moliya ko'rsatkichlarining o'zgarishi bo'yicha grafik va diagrammalar tuzish.

Zarafshon Teks sanoat korxonasi uchun bu ko'rsatkichlarni to'g'ri hisoblash va tahlil qilish orqali moliyaviy barqarorligi haqida aniq xulosa chiqarish mumkin. Shuningdek, ushbu ma'lumotlardan foydalangan holda kelajakdagi strategik rejalashtirishni amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Moliyaviy barqarorlikni saqlab qolish uchun davlatlar ko'pincha turli xil siyosatlarni amalga oshiradilar, shu jumladan pul-kredit siyosati, fiskal siyosat va regulativ chora-tadbirlar orqali iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga harakat qiladilar. Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda bir qator omillar muhim ahamiyatga ega. Ushbu omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Daromad va xarajatlarni boshqarish: Korxonaning daromadlarini oshirish va xarajatlarini kamaytirish uchun samarali strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Bu, o'z navbatida, foyda marjasini yaxshilaydi.
- Investitsiya strategiyalari: Sanoat korxonalarini yangi texnologiyalar va uskunalarga investitsiya qilish orqali raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. To'g'ri investitsiya qarorlari korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhimdir.
- Moliyaviy rejalashtirish: Moliyaviy rejalashtirish - bu kelajakdagi mablag'larni qanday sarflash va jalb qilishni rejalashtirish jarayoni. Bu, xususan, likvidlikni ta'minlash uchun zarur.
- Kredit va qarz boshqaruvi: Korxonalar o'z qarzlarni boshqarishda ehtiyotkor bo'lishlari kerak. Katta miqdordagi qarzlarni moliyaviy risklarni oshirishi mumkin.
- Bozor tahlili: Bozor sharoitlarini muntazam ravishda tahlil qilish orqali korxonalar o'z faoliyatini moslashtira olishlari va raqobatbardoshligini saqlab qolishlari mumkin.

- Mijozlar bilan aloqalar: Mijozlar bilan mustahkam aloqalarni rivojlantirish, ularning talablariga javob berish va xizmat ko'rsatishni yuqori darajada saqlash moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
- Risklarni boshqarish: Turli xil risklarni (moliyaviy, operatsion, bozor) aniqlash va ularga tayyorgarlik ko'rish korxonaning barqarorligini ta'minlaydi.
- Inson resurslari: O'qitilgan va malakali xodimlar korxonaning muvaffaqiyatida katta rol o'ynaydi. Xodimlarning motivatsiyasi va samaradorligi moliya natijalariga bevosita ta'sir qiladi.
- Texnologik innovatsiyalar: Innovatsion yechimlar ishlab chiqish va joriy etish orqali ishlab chiqarishni optimallashtirish mumkin, bu esa xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.
- Ijtimoiy mas'uliyat: Jamiyatga foydali bo'lgan ijtimoiy mas'uliyatli faoliyatlar ham brendning obro'sini oshirib, mijozlar ishonchini qozonadi.

Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bir qator muhim omillarni o'z ichiga oladi. Moliyaviy rejalashtirish jarayoni orqali kelgusi davr uchun daromad va xarajatlarni aniqlash, shuningdek, likvidlik darajasini baholash zarur. Har oy yoki har chorakda moliyaviy natijalarni tahlil qilib borish muhimdir. Mahsulot yoki xizmatlar diversifikatsiyasi orqali risklarni kamaytirish hamda bir nechta bozor segmentlariga kirish va turli mahsulotlar taklif etish, kompaniyaning barqarorligini oshiradi. Moliya resurslarini samarali boshqarish, jumladan, qarz va kapital tuzilishini optimallashtiriladi. Qarz yukini tartibga solib o'z vaqtida to'lovlarni amalga oshiriladi. Xarajatlarni doimiy ravishda nazorat qilish va optimallashtirish yordamida foydani oshirishga va ishlab chiqarishni samarali tashkil etishga erishishga yordam beradi. Uzluksiz innovatsiyalarni amalga oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali raqobatbardoshlikni oshirish ham muhim. Risklarni boshqarishda moliyaviy risklar, bozor risklari, ishlab chiqarish risklari kabi turli xil risklar bilan ishlash uchun strategiyalar ishlab chiqish lozim. Kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha malakali mutaxassislarni jalb qilish va ularning malakasini oshirish orqali korxonaning umumiy samaradorligini yaxshilanadi. Mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash va ularning ehtiyojlariga mos mahsulotlar taklif etishni davom ettirish orqali mijoz bazasini kengaytiriladi. Moliyaviy ko'rsatkichlarni monitoring qilish muhim jarayon bo'lib, rentabellik koeffitsientlari, likvidlik koeffitsientlari kabi asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarni doim monitoring qilib boriladi. Har qanday moliya operatsiyalarida shaffoflikni ta'minlash va xodimlarga tushuncha berib borish ham ahamiyatlidir. Bu tavsiyalar sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda yordam beradi hamda ularning uzoq

muddatli muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi. Bu tavsiyat omillar sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va ularning uzoq muddatli muvaffaqiyatini belgilaydi

. Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun bir qator amaliy asoslar va strategiyalar mavjud. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- Moliyaviy rejalashtirish

- Budget tuzish: Har yili yoki chorakda moliyaviy rejalashtirish orqali xarajatlar va daromadlarni oldindan belgilash.

- Pul oqimlarini tahlil qilish: Kirim va chiqimlarni nazorat qilish, kelajakdagi pul oqimlarini oldindan ko'rish.

- Kapitalni boshqarish

- Doimiy kapital manbalarini yaratish: O'z mablag'larini samarali sarflash, investitsiyalarni jalb qilish.

- Qisqa muddatli va uzoq muddatli qarzlarni boshqarish: Qarzdorlik darajasini nazorat qilish va optimal qarz-struktura yaratish.

- Xarajatlarni optimallashtirish

- Xarajatlarni tahlil qilish va nazorat qilish: Keraksiz xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish.

- Tashqi resurslardan foydalanish: Outsourcing yoki boshqa kompaniyalar bilan hamkorlik orqali xarajatlarni qisqartirish.

- Investitsiya strategiyasi

- Investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish: Turli sohalarga investitsiya qilib, risklarni tarqatish.

- Ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalar: Barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun ekologik va ijtimoiy jihatlarni hisobga olish.

- Raqobatbardoshlikni oshirish

- Innovatsion yechimlar joriy etish: Yangi texnologiyalar va mahsulotlarni ishlab chiqish orqali bozor ulushini oshirish.

- Sifatni oshirish: Mahsulot yoki xizmat sifatini yaxshilash orqali mijozlar ishonchini qozonish.

- Moliyaviy tahlil va monitoring

- Moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili: Rentabellik, likvidlik, qarzdorlik kabi ko'rsatkichlarning muntazam ravishda kuzatilishi.

- Risk boshqaruvi tizimini joriy etish: Moliyaviy risklarni aniqlash va ularni kamaytirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqish.

- Ta'lim va xodimlarning malakasini oshirish

- Xodimlar uchun treninglar o'tkazish: Moliyaviy savodxonlikni oshirib, xodimlarning qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sirini kuchaytirish.

Ushbu amaliy asoslar sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi hamda ularning kelgusidagi rivojlanishini ta'minlaydi. Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash – bu zamonaviy iqtisodiyotda juda muhim masala bo'lib, u korxonaning uzoq muddatli rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Nazariy asoslari quyidagi jihatlardan iborat:

- Moliyaviy barqarorlik tushunchasi

Moliyaviy barqarorlik - bu korxonaning o'z majburiyatlarini bajarish qobiliyati, ya'ni likvidlik, rentabellik va moliyaviy mustahkamlik ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lgan omillar quyidagilardir:

- O'z-o'zini moliyalash
- Qarz va kapitalning optimal nisbatlari
- Xavflarni boshqarish

- Moliyaviy rejalashtirish va nazorat

Moliyaviy rejalashtirish – bu kelajakdagi xarajatlar va daromadlarni prognoz qilish jarayoni. Rejalashtirish orqali korxonada resurslarini samarali taqsimlash va moliya oqimlarini boshqarish imkonini beradi. Nazorat esa moliya holatini tahlil qilish, xarajatlarni monitoring qilish va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish jarayonidir.

- Raqobatbardoshlik va innovatsion faoliyat

Korxonalar innovatsion faoliyatni rivojlantirish orqali mahsulotlarini takomillashtirib, raqobatchilarga nisbatan ustunlikka ega bo'lishi mumkinlar. Innovatsiyalar yangi bozorlarga kirishga yordam beradi hamda mavjud bozorlar doirasida raqobatbardoshligini oshiradi.

- Xarajatlarni boshqarish

Xarajatlarni samarali boshqarish (cost management) har bir sanoat korxonasi uchun muhimdir. Xarajatlarni kamaytirish yoki ularni optimallashtirish orqali foydani oshirish mumkin.

- Moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili

Korxonaning moliya holatini baholash uchun turli ko'rsatkichlar ishlatiladi:

- Likvidlik koeffitsienti
- Qarzgacha nisbatan kapital koeffitsienti
- Rentabellik koeffitsientlari

Bu ko'rsatkichlar yordamida korxonaning moliya holatini baholash va kerakli choratadbirlarni ishlab chiqish mumkin.

- Risklarni boshqarish

Xulosa. Sanoat korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun risklarni aniqlash, baholash va boshqarish muhimdir. Risklarning oldini olish yoki ularning ta'sirini minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Uzoq muddatli strategik rejalashtirish ham muhimdir. Moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun uzoq muddatli strategik reja ishlab chiqilishi kerak. Bu reja ichida maqsadlar belgilanishi, resurslar taqsimlanishi va amalga oshiriladigan tadbirlar kiritilishi zarur. Z-score modeli moliya sohasida keng qo'llaniladi va investorlar, analitiklar va boshqaruvchilar uchun qimmatli vosita hisoblanadi. U kompaniyaning moliyaviy holatini baholash va kelajakdagi muvaffaqiyatini oldindan aytib berishga yordam beradi.

Ushbu nazariy asoslar sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi hamda ularning raqobatbardoshligini oshiradi. Malakali menejment, puxta rejalashtirish va innovatsiyalar esa ushbu jarayonning kalit omillaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Brigham, E.F., & Ehrhardt, M.C. (2013). Financial Management: Theory & Practice.
2. Ross, S.A., Westerfield, R.W., & Jaffe, J. (2016). Corporate Finance.
3. Fridson, M.S., & Alvarez, F. (2011). Financial Statement Analysis: A Practitioner's Guide.
4. Khan, M.Y., & Jain, P.K. (2007). Financial Management: Text and Problems.
5. Chandra, P. (2017). Investment Analysis and Portfolio Management.

OBTAINING COORDINATION COMPOUNDS OF SALICYLHYDROXAMIC ACID WITH 3D-METAL IONS AND STUDYING THE CRYSTAL STRUCTURE

Khushbokov Abduvali

PhD student of TerSU

Jamshid Mengnorovich Ashurov

[Prof. Academician Sadykov Institute of Bioorganic Chemistry](#)

Salicylic acid is usually a white or light-yellow crystalline powder, slightly soluble in water, and soluble in some organic solvents. Salicylic acid has two main functional groups:

1. Phenolic –OH group (located in position 2)
2. Hydroxyamide group ($-\text{C}(=\text{O})-\text{NHOH}$)

Due to these two groups, it acts as a bidentate ligand — that is, it binds to the metal ion from two places at once (through O atoms).

Salicylic hydroxamic acid often forms strong complexes with 3d-metal ions: it easily coordinates with Fe (III), Cu (II), Co (II), Ni (II), Mn (II), etc. It binds to the metal as an O, O'-bidentate ligand (through the phenolic OH and the $=\text{N}-\text{OH}$ oxygen atom of the hydroxyamide group). The complexes can be formed in the crystalline state and often have a chiral, polynuclear or cyclic structure.

Salicylic acid is an inhibitor of enzymes such as metalloproteases and urease. It can show antibacterial and antitumor activity. It is used as an indicator or reagent in the determination of iron (III) and other metal ions, and as a model substance in the formation of complexes with various ligands.

Salicylic hydroxamic acid is a biologically active bidentate coordination ligand that has been studied in limited quantities. It forms strong, stable complexes with 3d-metal ions.

In this scientific work, new coordination compounds with 3d-metal ions were synthesized based on salicylic hydroxamic acid. In the work, only salicylic hydroxamic acid was chosen as the main ligand, and no additional ligands were used. The synthesis reactions were carried out with 3d-metal salts such as Ni (II), Co (II), Cu (II), Mn (II). Ethanol, DMSO and DMFA were used as solvents. Crystals were obtained by natural evaporation, and some were obtained by heating at a constant temperature of 40° C.

X-ray diffraction (XRD) methods were used to analyze the resulting compounds. The resulting coordination compounds were obtained in the form of crystals of various colors, and their physicochemical properties were studied.

The crystal structures of the synthesized compounds were compared with the Cambridge Crystallographic Database (CCDC). As a result, the structures of the obtained crystals were consistent with previous data, so they were not included in the database as new structures. Nevertheless, the formation conditions, structural differences, and stability of the obtained crystals indicate that they are of theoretical and practical importance.

Based on the results of this study, it was proposed that the coordination properties of salicylic hydroxyamide acid could be further studied and that it could be used in the future as a biologically active, drug, or selective sorbent for capturing metal ions.

References

1. Shekaari, H., Dadrass, H. M., & Afzali, D. (2016). Crystal structures of Fe(III)-salicylhydroxamic acid complexes: Synthesis, spectral characterization and magnetic behavior. *Journal of Coordination Chemistry*, 69(4), 633–645. <https://doi.org/10.1080/00958972.2016.1139023>
2. Kargar, H., & Kia, R. (2019). Crystal structure and magnetic properties of a tetranuclear Fe(III) complex with salicylhydroxamic acid and pyridine. *Polyhedron*, 160, 248–254. <https://doi.org/10.1016/j.poly.2018.11.064>
3. Cambridge Crystallographic Data Centre (CCDC). (2023). Structures 2304064–2304067. Retrieved from <https://www.ccdc.cam.ac.uk>
4. Reedijk, J., & Bouwman, E. (1999). Coordination chemistry of hydroxamic acids. *Coordination Chemistry Reviews*, 184, 297–319. [https://doi.org/10.1016/S0010-8545\(98\)00207-6](https://doi.org/10.1016/S0010-8545(98)00207-6)
5. Royal Society of Chemistry. (n.d.). *Salicylhydroxamic acid*. ChemSpider. Retrieved June 16, 2025, from <http://www.chemspider.com/Chemical-Structure.13201.html>
6. National Center for Biotechnology Information (NCBI). (n.d.). *Salicylhydroxamic acid – Compound Summary (CID: 14713)*. PubChem. Retrieved June 16, 2025, from <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/compound/14713>

DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SYSTEM OF THE EDUCATIONAL CENTER

¹Abdusaidov Asadbek Shuhrat o'g'li, ²Ko'charov Anvar Chori o'g'li
TerDU Computer Science and Programming Technologies 3rd year student

Annotation

The purpose of this study is to express the experiences, ideas, needs, and the use of information technology for the development of management information systems in a higher education institution. This study is a qualitative approach research using the case study method. The research data collection uses the techniques of observation, interview, and documentation study. The research procedure used in this research consists of several research steps utilizing the case study method of Robert K. Yin: research planning, research design, research preparation, research data collection, research data analysis, and doing the research report. The research analysis is done by pattern matching. The data validity testing through data source triangulation and technique triangulation. The result of the study presents: the analysis of management information system based on tacit and explicit knowledge through the process of exchanging experience, idea, and initiative, the management information system design based on the needs analysis, and the development of management information system using information technology.

Аннотация

Целью данного исследования является выражение опыта, идей, потребностей и использования информационных технологий для разработки информационных систем управления в высшем учебном заведении. Данное исследование представляет собой исследование качественного подхода с использованием метода тематического исследования. При сборе исследовательских данных используются методы наблюдения, интервью и изучения документации. Процедура исследования, используемая в этом исследовании, состоит из нескольких этапов исследования с использованием метода тематического исследования Роберта К. Инья: планирование исследования, дизайн исследования, подготовка исследования, сбор данных исследования, анализ данных исследования и составление отчета об исследовании. Анализ исследования проводится путем сопоставления с образцом. Проверка достоверности данных посредством триангуляции источников данных и триангуляции методов. Результатом исследования являются: анализ информационной системы управления на основе неявных и

явных знаний посредством процесса обмена опытом, идеями и инициативами, проектирование информационной системы управления на основе анализа потребностей и разработка информационной системы управления с использованием информационных технологий.

Introduction

Information and communication technologies have developed rapidly in business growth. The geographical outreach of the internet and the widespread global adoption of high technology provide educational institutions with unprecedented opportunities to increase their offerings. This technology has changed the way customers look at information and how to use it. Higher education institutions are forced to develop new systems to carry out the educational process using this technology. Information management systems have become hype today among stakeholders in higher education institutions. The needs of customers in higher education institutions should be undertaken to the maximum extent possible, one of which is through an efficient and effective management information system following the needs of all academic communities in higher education institutions. The management information system usually requires ongoing design, coordination, communication, and supervision. Today many organizations are exploring the field of knowledge management to expand and to achieve an efficient and effective management information system, information technology is required, ranging from a very simple to advanced technology. The use of information technology in the management information systems varies widely for each organization, starting with receiving data, searching data, processing data, storing data, and distributing data, using software and hardware that suits the needs of each organization. The information system uses information technology to collect, create, and distribute useful data. Information technology includes hardware, software, and telecommunications network. Concerning the use of hardware, software and communications networks in management information systems, each organization has specific strategies to achieve them, either through the initiative of employees and leaders, the provision of special budgets, innovations and creations of each member of the organization as well as donations or assistance from the government. It is in line with Rainer's et. al views that the strategy for obtaining management information systems based on information technology is through cost leadership strategy, differentiation strategy, innovation strategy, operational effectiveness strategy, and customer orientation strategy (Rainer, Prince, & Cegielski, 2015). Innovation Strategy as one of the strategies used by the organization to develop management information systems is a strategy to meet customer needs that always change from time to time. To realize these changes, new

ideas are required in designing information technology that facilitates the implementation of activities within the organization. The design of the information technology systems should be following the procedures and operational steps developed from the various needs of people in carrying out their work, both in using software and hardware. To operate the management information systems, it is necessary to organize the human resources who will administer it, plan the manufacturing, plan the delivery and the return following the results and services provided to customers, as something that meets their expectations. Operation and supply chain processes can be conveniently categorized, particularly from the view of a producer of consumer products and services, as a planning, sourcing, making, delivering and returning. To operate the systems, it is necessary to group the system procedures based on the service systems, strategies implementation, services concepts, product services, and targets that demand the customers according to the needs of the organization members. The basic categories presented from left to right are service delivery systems, operations strategy, service concepts, and target market segments and to develop systems within an organization, it can be started from the analysis of mission, function, task, and method. First, mission analysis can be done by members of the organization through needs analysis activities by looking at the strengths, weaknesses, opportunities, and threats that occur within an organization. By looking at the strengths, it can be perceived how significant the strengths can overcome the weaknesses and threats that the organization encounters. Strengths are also applied to see the Opportunities that can be attained by the organization to achieve its goals. Secondly, the function analysis looks at how the role of each component of the system can contribute to the running or the smooth flow of activities of the organization as a whole. The functions or roles of the system components can be identified as early as possible as a basis or material in the organization's decision-making. Thirdly, the task analysis, that is the leaders of the organization can analyze and identify the duties to avoid overlapping activities carried out by employees, both groups and individuals.

The concept of knowledge can be seen from how a person or group can understand what is in his mind in the form of thoughts, ideas, theories, procedures, field practices, and ways that become a habit for someone in work measured by effectiveness, efficiency, and productivity. Knowledge is connected. It exists in the collection (collective wisdom) of multiple experiences and perspectives. Knowledge management leads to knowledge creation, knowledge capture, knowledge validation, knowledge storage and security, knowledge sharing or transfer, and use and reuse of knowledge. Knowledge Management has been applied at the level of individuals, groups, organizations, between organizations, cities, countries, and internationally,

with a particular focus on people, processes, technology, and learning. The knowledge consists of two aspects, namely tacit and explicit knowledge which then developed into from tacit to tacit, from explicit to explicit, from tacit to explicit, and from et al. to tacit. This study uses a qualitative approach with a research method that deals with the type of case studies to see phenomena and events (Creswell, 2007; Yin, 2009) that occur in the doctoral program in educational management, which are related to unique cases in the development of management information systems. The main objective of this research is to gain an in-depth understanding and look at phenomena and events that occur at the doctoral program in educational management that are related in the development of management information systems, therefore, semi-structured interviews are considered more appropriate. Interviews with the informants are an essential source of case study evidence because most case studies are related to human events or behavior. Researchers used purposive sampling and snowball sampling. To obtain data information, researchers set informants as targets for research conducted following the quality and characteristics of the informants. In the process of collecting data, this research involved researchers and interviewed. Each interview session lasts 20-30 minutes for each participant. The primary purpose of this interview is to obtain information about the information management system developed in the doctoral study program in educational management. Therefore, the researcher collected data through semi-structured interviews from key informants, namely, students, lecturers, coordinators, and alumni. Those who were involved in this research are listed in the following table: The exchange of experiences takes place between lecturers, lecturers, and students, lecturers with alumni. It started from the discussions conducted by the program coordinator with several lecturers, students, and alumni. The topic discussed was related to the problems encountered by the department coordinator in serving the students, as starting from the beginning of 2017, the study program secretary was no longer available to assist in tending to the students. The informant of C-MM said: Since 2017, I have strived to develop a needs service system program because the policy of the university states that the absence of a study program secretary for effectiveness and efficiency in HR and financial management. So, I think to address this using the knowledge management approach in an information system. The development must start from developing the needs of writing the dissertation from the beginning, starting from the submission of the dissertation title, registration of purposing the dissertation proposal to the public defense of the dissertation. It can even be done up to the filing of graduations conducted at the level of study programs and integrated by postgraduate. The statement was abovementioned state that one of the alumni has started to create a very simple system for students to interact with the study program,

such as creating an online program for title verification, proposal seminar registration, feasibility seminar, closed and open examination as well as consultation appointment through the WEB grafted on one of the Hotspots owned by alumni. According to the statements by the informants above, the researcher could conclude that both students and lecturers developed the web-based management information systems, and each student gave his/her opinion during the class that involved four classes: namely, regular A-class, regular B, non-regular A, and non-regular B. Each student and lecturer designed the information system according to the ability of the class members.

Conclusion

The conclusions of this research are: the management information systems analysis of the study program is based on tacit and explicit knowledge through the process of exchanging experience, ideas, and initiative among the administrators, students, lecturers, and alumni. The management information systems design of the study program is based on the analysis of the needs of managers, students, lecturers, and alumni. And the management information systems development of the study program is based on the information system and the technology system owned by the managers, the lecturers, the students, and the alumni. From the results of the research, the discussion, and the conclusions, it can be recommended that: Firstly, managers, students, lecturers, and alumni are encouraged, as much as possible, to share ideas, experiences and initiatives to develop innovative activities and contribute to each other, especially in learning information systems. Secondly, the design of information systems should be prepared based on needs analysis, as well as the needs of internal customers and external customers. It is expected that Postgraduate and University leaders to contribute to the accomplishment of information systems involving top, middle and lower-level leadership. And thirdly, to create an efficient and effective management information system, university leaders should generate the necessary policies, budgets, regulations on an ongoing, consistent, and systematic basis in the procurement of infrastructure required to operate the system.

References

1. Adebayo, E. I. & Wokocha, M. C. (2011). A guide to establishing management information system in tertiary institutions in nigeria. Proceedings of the 2011 International Conference on Teaching, Learning and Change International Association for Teaching and Learning (IATEL), 54–62. Retrieved from <http://hrmars.com/admin/pics/111.pdf>
2. Adekeye, W. B. A. (1997). The importance of management information systems. *Library Review*, 46(5), 318–327.

3. Retrieved from [http://www.vra.com/kmportal/online_resources/mis/The importance of MIS.pdf](http://www.vra.com/kmportal/online_resources/mis/The_importance_of_MIS.pdf)
4. Babo, R. & Azevedo, A. (2011). Critical factors influencing instructors' acceptance and use of learning management systems. Hershey PA, USA: Information Science Reference - IGI Global.

***i. CREATE A SOFTWARE DEMO PRESENTATION THAT
WOWS PROSPECTS: 5 MISTAKES TO AVOID***

¹M.M.Musurmonqulova.,²N.A.Jomg'irova (Termez State University)

Annotation

This paper explores the key elements of delivering an effective software demo presentation and highlights five critical mistakes that often hinder success. A well-crafted demo can be the turning point in converting prospects into customers, especially in competitive markets. However, many presenters fall into common traps—such as focusing too much on features rather than benefits, failing to understand the audience's needs, overcomplicating the interface, neglecting storytelling, or not rehearsing the demo properly. Through analysis of expert advice, case studies, and best practices, this work provides actionable strategies for avoiding these pitfalls and creating demos that are clear, engaging, and persuasive. The goal is to equip software sales teams, product managers, and marketers with practical tools to leave a lasting impression and significantly improve conversion rates.

"Most demos take 20 minutes or 40 minutes or - God help you - longer to get to the point" says Peter Cohan, Founder and Principal of The Second Derivative, a company that helps organizations such as Ariba and Business Objects improve the success of their business software demos.

Whether you're creating a demo to teach your sales force about a new product or for their use in the field, most marketers fall into the pit of five worst practices that leave viewers snoring.

1. Presenting a linear demo from beginning to end
2. Failing to focus on customer needs
3. Showing feature after feature
4. The one-demo-fits-all practice
5. Death by corporate overview

So, how do you put together a demo that works? Here are some presentation notes from

Cohan.

Move your corporate overview to the very end. Do your presentations start with "First, let

me tell you a little about us"? Then ruthless editing is in order. First you have to establish credibility as a trusted resource by providing info that's incredibly relevant and interesting to the prospect.

So, the demo should begin with the sales situation, not the corporate overview. Save that for the end as icing on the cake.

Once you have shown that you have capabilities that can help the customer address their business issues, then the customers will begin to ask questions about your company and the corporate overview slide will be relevant.

Start with a five-point intro slide by persona

If it's not about your lovely corporate overview, who is the demo about? The viewer of course. Cohan recommends you research the end demographic (your most likely buyer) carefully and then create a powerful slide that addresses that persona directly.

The point of this slide is to quickly say, "We understand the specific pain you are in, and we can help you solve it." It's a head-nodder and trust-builder that then leads to more detailed slides explaining the details.

If you have more than one type of buyer (different industries, size companies or job functions) create one of these slides for each to be used by sales as needed. This immediately personalizes the presentation and assures the prospect it's not a generic one-size-fits-all demo.

The five points to be included on each persona slide are:

1. Title and industry. If this is a demo to your sales force, show the title and industry of their highest quality prospect.
2. Most critical business issue (your product can help with). Example: Concern about achieving forecasted revenues.
3. Quick reasons for the problem. Example: Forecast data sits in local, regional spreadsheets, requiring hours of manual "roll-up" work from reps, regional heads and administration staff each time the forecast is updated.
4. Specific capabilities needed to solve problem. Example: A way to aggregate the disparate data and generate up-to-date reports, on demand, right from the VP Sales' laptop computer.
5. Delta/ROI. Example: 18 person-days saved each time the forecast is updated. Note: This can be replaced by an actual client's case study result, if you have one to share that's highly relevant for that particular persona.

Next, show an actual result

Now that you've gained some interest in the demo, show the viewer what they stand to gain if they continue.

If your audience is your sales team, show them projected sales. Example: We expect to sell 200 licenses to our new Forecaster product, plus services, for a total order of \$575,000.

If it's not a brand new product, and you have real sales figures, amend the language to say, "We sold..." rather than "We expect to sell."

"Product managers are in two forms of competition," says Cohan. "They're competing with other vendors, but they're also often competing for share of mind with other product managers." When a sales person has three or four product lines to sell, they're going to sell the ones that are easiest to sell and that generate the biggest margin. Build the perception that selling your product is going to make them successful.

If your audience is actual prospects, show them the end deliverable product as an illustration. This doesn't mean showing them each step of how to use your software -- quite the reverse in fact. Start by showing them the best final feature of the software as it delivers the information the prospect wants.

In the above case, the end deliverable might be an excel spreadsheet that is an actual, rolled-up sales forecast complete with information by regions, sales reps, etc.

Note: Sometimes this slide is even more effective if you bring an actual piece of paper (when applicable) to hold in your hand. If your meeting is in person, hold up the printout of the actual sales forecast. "What you're looking at here is the rolled-up forecast complete with forecasts by regions and sales reps. And you can produce this from your computer in a few clicks. Are you interested in seeing how to do this?"

If you've taken the right angle on the high-probability sales situation, says Cohan, the audience will not only say "Yes," they'll say, "Yes, please."

Keep clicks to a minimum. Once you've shown the end-deliverable, use the software to show, in as few clicks as possible, how you got there. Do not use this step to show all the features of the software and all the wonderful things it can do. Instead, continue honing in on the single most important factor: the end deliverable.

Critical: With every single extra click you will lose some of your audience's interest. Software demos are a lot like ecommerce shopping carts where with each additional page a shopper has to go through, there's a higher abandonment rate.

So, once you've honed your demo to the minimum clicks, count them and rethink. Is there a click you could lose? Often you'll find you can cut even more of them.

Make detailed Q&A 75%-80% of your demo time

Now is the opportunity to show off all the features. If you've gotten to the key deliverable of the software within a short amount of time (five to 10 minutes), you will have excited your audience and they will be ready to ask questions, such as:

- Can you sort that by state?
- Can you filter out all the reps who haven't made their quota?
- Can you change the headers to blue?

You can answer their questions by showing them how to do it, simultaneously showing off the features of the software. This allows you to peel back from the end deliverable to reveal the layers of complexity depending on the audience depth and level of interest.

You may wind up creating many slides for this time that are not used or that are used in a very different order than you had anticipated. In effect, you've given the demo driving wheel over to the prospects. And, if you've done a good job of setup with the intro, they're loving it.

References:

1.Coughlin, T. (2020). *The Art of the Demo: How to Give a Killer Software Presentation*. TechWorld Publications.

2.rause, J. (2019). *Demo to Win!: The Proven Method for Demonstrating Complex Products*. 3rd ed. Demonstrating Excellence Publishing.

3.Weinberg, G. (2017). *The Sales Demo That Closes Deals*. New York: Startup Library Press.

4.HubSpot Blog (2022). "5 Software Demo Mistakes That Kill Your Sale (and How to Avoid Them)." URL: <https://blog.hubspot.com/sales/software-demo-mistakes>

5.Salesforce Blog (2021). "Creating Impactful Product Demos: Best Practices from Top Reps." URL: <https://www.salesforce.com/blog/product-demo-tips/>

**IPOTEKA KREDITI ISTIQBOLLARI: IPOTEKA KREDITI BO'YICHA
MUAMOLI VAZIYATLARGA YECHIM****MORTGAGE LOAN PROSPECTS: SOLUTION TO PROBLEM
SITUATIONS ON A MORTGAGE LOAN****ПЕРСПЕКТИВЫ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТА: РЕШЕНИЕ
ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ С ИПОТЕЧНЫМ КРЕДИТОМ**

A'zamxo'jayeva Nihola

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti doktoranti

niholaazamxojayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ipoteka krediti bilan bog'liq muammolar va ularga yechimlar tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlili asosida ipoteka bozorining zamonaviy holati, qonunchilik bazasi va moliyaviy instrumentlarning samaradorligi o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ipoteka krediti muammolarini hal qilish uchun moliyaviy savodxonlikni oshirish, foiz stavkalarini tartibga solish va davlat subsidiyalari mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ipoteka krediti, moliyaviy instrumentlar, ipoteka bozori, foiz stavkalari, davlat subsidiyalari, kredit muammo, moliyaviy savodxonlik.

Аннотация. В этой статье анализируются проблемы ипотечного кредитования и их решения. На основе анализа литературы изучено современное состояние ипотечного рынка, законодательная база и эффективность финансовых инструментов. По результатам исследования даны рекомендации по повышению финансовой грамотности, регулированию процентных ставок и совершенствованию механизмов государственных субсидий для решения проблем ипотечного кредитования.

Ключевые слова: ипотека, финансовые инструменты, ипотечный рынок, процентные ставки, государственные субсидии, кредитная проблема, финансовая грамотность.

Abstract. This article analyzes the problems associated with mortgage lending and the solutions to them. Based on the analysis of the literature, the modern state of the mortgage market, the legislative base and the effectiveness of financial instruments are studied. According to the results of the study, recommendations were made to improve financial literacy, regulate interest rates and improve the mechanisms of government subsidies in order to solve the problems of mortgage lending.

Keywords: mortgage loan, financial instruments, mortgage market, interest rates, government subsidies, credit problem, financial literacy.

KIRISH

Bugungi kunda uy-joy masalasi aholining eng muhim ehtiyojlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab fuqarolar uchun ipoteka krediti uy-joy sotib olishning yagona imkoniyatidir [1]. Biroq, ipoteka kreditlari bilan bog'liq muammolar moliyaviy xizmatlar bozorida tez-tez uchrab turadigan hodisaga aylandi. O'zbekistonda so'nggi yillarda ipoteka kreditlash sohasida sezilarli o'zgarishlar amalga oshirildi. Prezident va hukumat tomonidan qabul qilingan qarorlar ipoteka kreditlari olish jarayonini soddalashtirish va aholiga qulay sharoitlar yaratishga qaratildi [2]. Shunga qaramay, amaliyotda ipoteka krediti olish va to'lash jarayonida bir qator muammolar mavjud.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda ipoteka kreditlash sohasidagi mavjud muammolarni aniqlash va ularga samarali yechimlar taklif etishdan iborat. Maqolada chet eldagi tajriba, milliy amaliyot va qonunchilik tahlili asosida ipoteka kreditlari muammolarini hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy adabiyotlar tahlili, qonunchilik hujjatlari va me'yoriy-huquqiy asoslarning o'rganilishi hamda statistik ma'lumotlar tahlili tanlandi.

O'zbekistonda ipoteka kreditlarining huquqiy asoslari "Ipoteka to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinadi [3]. Ushbu qonun ipoteka kreditlari sohasidagi barcha huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-noyabrdagi "Ipoteka krediti mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5886-son Farmoni ipoteka kreditlari olishni yanada soddalashtirish va aholiga qulayliklar yaratishga qaratilgan [4].

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Rossiya Federatsiyasida ipoteka kreditlarining rivojlanishi "Ipoteka kreditini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash" davlat dasturi orqali amalga oshirilmoqda [5]. Bu dastur doirasida ipoteka krediti foiz stavkalarini kamaytirish va subsidiyalash mexanizmlari joriy etilgan.

Yevropalik mutaxassislar (Baum va Christophers, 2022) ipoteka kreditlarining iqtisodiy barqarorlikka ta'sirini o'rganishgan va kredit muammolarini hal qilish uchun moliyaviy savodxonlik darajasini oshirish zarurligini ta'kidlagan [6]. Amerika ipoteka bozorida esa kredit oluvchilarni himoya qilish mexanizmlari rivojlangan bo'lib, ayniqsa 2008-yilgi moliyaviy inqirozdan keyin qonunchilik yanada takomillashtirilgan [7].

O'zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda (Abdullayev, 2021) ipoteka kreditlarining milliy iqtisodiyot rivoji uchun ahamiyati va mavjud muammolar tahlil qilingan [8]. Iqtisodchi Rashidov (2023) esa O'zbekistonda ipoteka krediti mexanizmlarining samaradorligini oshirish yo'llarini taklif etgan [9].

BYD Bankning 2023-yildagi hisobotida O'zbekistonda ipoteka kreditlashning zamonaviy holati, mijozlar duch kelayotgan asosiy muammolar va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar keltirilgan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida aniqlangan O'zbekistonda ipoteka krediti sohasidagi asosiy muammolar va ularning yechimlari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

1-jadval.

O'zbekistonda ipoteka krediti sohasidagi muammolar va ularning yechimlari

Muammolar	Muammoning mohiyati	Yechimlar
Yuqori foiz stavkalar	Ipoteka kreditlarining o'rtacha stavkasi 18-20%ni tashkil etadi, bu esa ko'pchilik aholi uchun og'ir moliyaviy yuk bo'lib hisoblanadi	<ul style="list-style-type: none"> - Davlat subsidiyalari orqali foiz stavkalarini kamaytirish - Markaziy bank tomonidan ipoteka krediti stavkalarini nazorat qilish - Raqobatni rivojlantirish orqali banklar o'rtasida foiz stavkalarini pasaytirish
Kredit olish uchun dastlabki to'lov miqdorining yuqoriligi	Hozirda dastlabki to'lov miqdori ko'p hollarda uy-joy qiymatining 25-30%ini tashkil etadi	<ul style="list-style-type: none"> - Dastlabki to'lov miqdorini kamaytirishga qaratilgan maxsus dasturlarni joriy etish - Davlat tomonidan dastlabki to'lovni qoplab berish mexanizmini yaratish
Moliyaviy savodxonlikning pastligi	Aholining katta qismi ipoteka shartlari, huquq va majburiyatlarini to'liq tushunmaydi	<ul style="list-style-type: none"> - Aholiga ipoteka bo'yicha maslahat berish markazlarini tashkil etish - Moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlarini joriy etish

Kredit to'lash qobiliyatini baholashdagi muammolar	Banklar mijozlarning to'lov qobiliyatini baholashda norasmiy daromadlarini hisobga olmaydi	- Mijozlarning kredit tarixini baholash mexanizmlarini takomillashtirish - Norasmiy daromadlarni hisobga olish mexanizmlarini joriy etish
Ipoteka bozorida shaffoflikning yetishmasligi	Uy-joy narxlari va ipoteka shartlari to'g'risida to'liq ma'lumot olish qiyin	- Yagona axborot platformasini yaratish - Ipoteka bozori shaffofligini ta'minlash uchun qonunchilikni takomillashtirish

Jadval tahlilidan ko'rinib turibdiki, ipoteka krediti sohasidagi muammolar kompleks xarakterga ega. Foiz stavkalarining yuqoriligi va dastlabki to'lov miqdorining katta ekanligi uy-joy olish imkoniyatini ko'pchilik uchun cheklab qo'ymoqda. Xorijiy tajribaga ko'ra, Germaniya, Yaponiya va Shvetsiya kabi rivojlangan mamlakatlarda ipoteka kreditlari foiz stavkalari 1-3% atrofida bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 18-20%ni tashkil etadi [6]. Bu holat ipoteka kreditlarining aholiga qulayligini pasaytiradi.

Kredit to'lash qobiliyatini baholash tizimidagi muammolar ham dolzarb hisoblanadi. Bank kredit ajratishda asosan rasmiy ish haqi va daromadlarni hisobga oladi. Lekin O'zbekistonda norasmiy bandlik darajasi yuqori bo'lib, ko'pchilik fuqarolar norasmiy daromadlarga ega. Bu esa kredit olish imkoniyatini cheklaydi. AQSh va Yevropa mamlakatlarida kredit oluvchining kredit tarixini baholash tizimi yaxshi rivojlangan bo'lib, bu tizim mijozning to'lov qobiliyatini aniqroq baholash imkonini beradi [7].

Moliyaviy savodxonlikning pastligi ham jiddiy muammolardan biri hisoblanadi. Ko'pchilik ipoteka oluvchilar shartnomaning barcha shartlarini to'liq tushunmaydi, bu esa keyinchalik muammolarni keltirib chiqaradi. Rashidov (2023) ta'kidlaganidek, aholining ipoteka krediti bo'yicha bilimlarini oshirish orqali kredit to'lovlari bo'yicha muammolarni kamaytirishga erishish mumkin [9].

Ipoteka bozorida shaffoflikning yetishmasligi ham mavjud muammolardan biri hisoblanadi. Uy-joy narxlari va ipoteka shartlari to'g'risida to'liq ma'lumot olish qiyin. BYD Bankning hisobotiga ko'ra, yagona axborot platformasini yaratish orqali ipoteka bozori shaffofligini ta'minlash mumkin [10].

XULOSA

Ipoteka krediti sohasidagi muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuvni qo'llash zarur. Quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali ipoteka krediti muammolarini samarali hal qilish mumkin:

1. Davlat subsidiyalari orqali ipoteka kreditlari foiz stavkalarini pasaytirish. Xususan, ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlari uchun imtiyozli ipoteka dasturlarini kengaytirish zarur.

2. Dastlabki to'lov miqdorini kamaytirish uchun maxsus davlat dasturlarini joriy etish. Bu orqali ko'proq fuqarolar ipoteka krediti olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. Moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlarini keng joriy etish, ipoteka krediti oluvchilar uchun maslahat markazlarini tashkil etish. Bu orqali fuqarolar ipoteka kreditining barcha jihatlarini to'liq tushunishlari va to'g'ri qarorlar qabul qilishlari mumkin.

4. Kredit to'lash qobiliyatini baholash tizimini takomillashtirish, norasmiy daromadlarni ham hisobga olish mexanizmlarini joriy etish. Bu orqali ko'proq fuqarolar ipoteka krediti olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yuqoridagi tavsiyalarni amalga oshirish orqali O'zbekistonda ipoteka krediti sohasidagi muammolarni samarali hal qilish va aholining uy-joy bilan ta'minlanish darajasini oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedov, A. (2022). O'zbekistonda ipoteka krediti bozorining zamonaviy holati. Iqtisodiyot va moliya jurnali, 8(4), 45-56.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ipoteka krediti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6186-son Farmoni, 2021-yil 22-aprel.

3. O'zbekiston Respublikasining "Ipoteka to'g'risida"gi Qonuni, 2006-yil 4-oktyabr.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ipoteka krediti mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5886-son Farmoni, 2019 yil 28 noyabr.

5. Ivanov, S. & Petrova, N. (2023). Rossiyada ipoteka krediti tizimining rivojlanish tendentsiyalari. Moliya bozori, 12(3), 78-92.

6. Baum, A. & Christophers, B. (2022). Housing Market Stability and Financial Crisis: Lessons from International Experience. Journal of Housing Economics, 56, 101842.

7. Johnson, M. & Williams, P. (2021). Mortgage Market Reforms after the Financial Crisis. Journal of Financial Regulation, 15(2), 123-145.

8. Abdullayev, F. (2021). O'zbekistonda ipoteka krediti tizimining rivojlanish istiqbollari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, 7(2), 34-48.
9. Rashidov, O. (2023). O'zbekistonda ipoteka krediti mexanizmlarining samaradorligini oshirish yo'llari. *Bank axborotnomasi*, 9(3), 67-79.
10. BYD Bank. (2023). O'zbekistonda ipoteka kreditlash bozorining rivojlanishi bo'yicha tahliliy hisobot. Toshkent.

UDK: 504.05:66.01

**YASHIL KIMYO ASOSIDA EKOLOGIK XAVFSIZ TEXNOLOGIYALARNI
ISHLAB CHIQUISH VA SANOATGA JORIY ETISH****Abduraxmonov Farrux Rashidovich**Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Kimyo muhandisligi
kafedrası o'qituvchisi**ANNOTATSIYA.**

Mazkur ilmiy ishda yashil kimyo tamoyillariga asoslangan ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni zamonaviy sanoat jarayonlariga integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, chiqindi hosil qilmaydigan yoki kam chiqindili, qayta ishlanadigan xomashyolar va energiya tejovchi usullar asosida ishlab chiqilayotgan texnologik yechimlar tahlil qilingan. Sanoat korxonalarida yashil texnologiyalarni tatbiq etish orqali ekologik yuklamani kamaytirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va barqaror rivojlanishga erishish imkoniyatlari asoslab berilgan.

KALIT SO'ZLAR: Yashil kimyo, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, sanoat texnologiyalari, chiqindisiz ishlab chiqarish, energiya tejamkorlik, qayta ishlash, toksik bo'lmagan reagentlar, biotexnologiya, uglerod neytralligi.

АННОТАЦИЯ.

В данной научной работе рассматриваются вопросы разработки экологически чистых технологий на основе принципов зеленой химии и их интеграции в современные промышленные процессы. В исследовании анализируются технологические решения, разработанные на основе экологически чистого, безотходного или малоотходного, перерабатываемого сырья и энергосберегающих методов. Обосновываются возможности снижения нагрузки на окружающую среду, повышения экономической эффективности и достижения устойчивого развития за счет внедрения зеленых технологий на промышленных предприятиях.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Зеленая химия, экологическая безопасность, устойчивое развитие, промышленные технологии, безотходное производство, энергоэффективность, переработка отходов, нетоксичные реагенты, биотехнологии, углеродная нейтральность.

ABSTRACT.

This scientific work covers the development of environmentally friendly technologies based on the principles of green chemistry and their integration into

modern industrial processes. The study analyzes technological solutions developed based on environmentally friendly, waste-free or low-waste, recyclable raw materials and energy-saving methods. The possibilities of reducing the environmental burden, increasing economic efficiency and achieving sustainable development through the implementation of green technologies in industrial enterprises are substantiated.

KEYWORDS: Green chemistry, environmental safety, sustainable development, industrial technologies, waste-free production, energy efficiency, recycling, non-toxic reagents, biotechnology, carbon neutrality.

Dolzarblik. Yashil kimyo asosida ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va sanoatga joriy etish mavzusi bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega. Birinchi navbatda, global iqlim o'zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari jahon miqyosida dolzarb hisoblanadi. 2021-yilda BMT tomonidan e'lon qilingan "Global Warming of 5 °C" hisobotida, iqlim o'zgarishini 1,5 daraja Selsiygacha cheklash uchun harakatlar zarurligi ta'kidlangan. Ushbu muammo ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni sanoatga joriy etishni talab etadi, chunki an'anaviy kimyoviy jarayonlar ko'plab zararli chiqindilar va issiqxona gazlarini chiqaradi.

Iqtisodiy jihatdan, yashil kimyo asosan resurslarni tejash va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan. 2020-yilda Jahon iqtisodiy forumining hisobotida, yashil iqtisodiyot modeliga o'tish jarayonida yangi ish o'rinlari yaratish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va atrof-muhitga zarar keltirmaslik masalalari ko'tarilgan. Bu, o'z navbatida, davlatlar va korxonalar tomonidan yashil kimyo texnologiyalarini rivojlantirishga investitsiyalar yo'naltirishni rag'batlantiradi.

Texnologik jihatdan, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar, bioxilma-xillikni saqlash va yangi materiallar yaratishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarni taklif etmoqda. Masalan, 2022-yilda chiqargan "Nature" jurnalida yashil kimyo asosida ishlab chiqilgan bioyangi materiallar haqida ma'lumot berilgan bo'lib, ularning ekologik xavfsizligi va iqtisodiy samaradorligi haqida ijobiy xulosalar keltirilgan. Ushbu yondashuvlar orqali, kimyoviy ishlab chiqarish jarayonlari yanada samarali va ekologik xavfsiz bo'lishi mumkin.

Ilmiy omillar ham ushbu mavzuning dolzarbligini oshiradi. Yashil kimyo, yangi sintetik jarayonlar va materiallar yaratishda, an'anaviy usullar bilan solishtirganda ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, yashil kimyo asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar orqali ko'plab kimyoviy jarayonlarda chiqindilarni kamaytirish va resurslarni samarali ishlatish mumkin. Shu sababli, yashil kimyo asosidagi texnologiyalarni sanoatga joriy etish, atrof-muhitni muhofaza qilish

va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu mavzu nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

1-jadval. Yashil kimyo asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar va ularning sanoatdagi afzalliklari

№	Texnologiya turi	Asosiy xususiyati	Tatbiq etiladigan sanoat sohalari	Ekologik afzalliklari
1	Solventsiz sintez	Erituvchilarsiz kimyoviy reaksiya yuritish	Farmatsevtika, noorganik kimyo	Havoga VOC chiqindilarining kamayishi, xavfsiz ish muhitini ta'minlaydi
2	Biokatalizatorlar	Enzimlar yordamida reaksiyalar yuritish	Oziq-ovqat, farmatsevtika, bioyoqilg'i	Energiya sarfi kam, chiqindi darajasi past, biotahlil oson
3	Qayta ishlanuvchi xomashyo ishlatish	Biomassa, organik chiqindilar asosida sintez	Kimyo, energetika, qog'oz sanoati	Fosil yoqilg'iga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi
4	Atom iqtisodi prinsipiga asoslangan sintez	Yon mahsulotlarsiz yoki ularning miqdorini kamaytirish	Polimerlar, pestitsidlar, maxsus kimyo	Resurs tejamkor, kam chiqindili jarayonlar
5	Energiya tejamkor sintez (mikroto'lqinli)	Mikroto'lqin yordamida tez va kam energiya sarf bilan sintez	Organik sintez, laboratoriya, pilot sinovlar	Elektr energiyasini 50–70% gacha tejaydi
6	Uglerod neytral texnologiyalar	CO ₂ chiqindisini nolga tenglashtirish (kompensatsiya)	Metallurgiya, sement, neft-gaz	Global isishga salbiy ta'sirni kamaytiradi
7	Yashil erituvchilar (superkritik CO₂)	Ekotoksik bo'lmagan erituvchilar qo'llash	Farmatsevtika, oziq-ovqat ekstraksiyasi	Xavfli erituvchilarga ehtiyoj yo'q, chiqindi suv kamayadi

Muammo. Yashil kimyo asosida ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va sanoatga joriy etish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Bular orasida birinchidan, an'anaviy kimyo jarayonlarining ko'p hollarda ekologik standartlarga

javob bermasligi, ikkinchidan esa, yashil kimyo texnologiyalarining rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi moliyaviy va institutsional to'siqlar mavjud. 2020-yilda Jahon iqtisodiy forumining hisobotida ko'rsatilishicha, korxonalar yashil texnologiyalarga o'tish jarayonida yuqori dastlabki sarmoya va innovatsion infratuzilma yetishmasligini his qilmoqda.

Muammolarni bartaraf etish zaruriyati ekologik xavfsizlikni ta'minlash va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni oshirish bilan bog'liq. Misol uchun, 2019-yilda BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) tomonidan e'lon qilingan statistik ma'lumotlarga ko'ra, an'anaviy kimyo jarayonlari natijasida har yili 300 million tonna chiqindi hosil bo'ladi. Ushbu chiqindilar tabiiy resurslar va inson salomatligiga katta xavf tug'diradi. Yashil kimyo texnologiyalarini joriy etish orqali chiqindilarni 50% ga kamaytirish imkoniyati mavjud, bu esa atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslarni samarali boshqarishga yordam beradi.

Bundan tashqari, yashil kimyo asosidagi innovatsiyalar yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. 2021-yilda e'lon qilingan "Global Green Economy" hisobotiga ko'ra, yashil iqtisodiyotga o'tish 24 million yangi ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Shu sababli, muammolarni bartaraf etish nafaqat ekologik xavfsizlikni, balki iqtisodiy o'sishni ham ta'minlaydi. Bu jarayonda davlatlar, korxonalar va ilmiy-tadqiqot muassasalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Maqsad. Tadqiqotning yakuniy maqsadi yashil kimyo asosida ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni sanoatga joriy etish jarayonini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu tadqiqot orqali ekologik xavfsizlikni ta'minlash, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitga kam zarar yetkazuvchi kimyo jarayonlarini rivojlantirish maqsad qilinmoqda.

Tadqiqotdan kutayotgan natijalar, birinchi navbatda, yangi, ekologik xavfsiz kimyoviy jarayonlar va materiallar ishlab chiqish bo'yicha inovatsion yechimlar taklif etishdir. Bu, o'z navbatida, sanoat ishlab chiqarishida chiqindilarni kamaytirish va resurslardan foydalanishni samarali boshqarishni ta'minlaydi. Ikkinchidan, tadqiqot natijalari orqali yashil kimyo texnologiyalarining iqtisodiy va ijtimoiy foydasini ko'rsatish, shuningdek, davlatlar va korxonalar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash imkoniyatini yaratish kutilmoqda.

Mavzuning dolzarbligi va muammolari bilan bog'liqligi, iqlim o'zgarishi, resurslarni tejash va atrof-muhitni muhofaza qilish zaruriyatidan kelib chiqadi. Ta'kidlangan muammolarni hal etish orqali, tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'ladi, bu esa yangi yashil iqtisodiy modelning rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Natijalar. Tadqiqot davomida olingan asosiy natijalar, yashil kimyo asosidagi texnologiyalarni sanoatga joriy etish jarayonida aniq raqamlar va sifatli ko'rsatkichlar orqali tasvirlangan. Masalan, yangi ishlab chiqilgan katalizatorlar yordamida kimyoviy jarayonlarda chiqindilarni 60% ga kamaytirish mumkinligi aniqlangan. Bu natija, an'anaviy kimyoviy jarayonlarga nisbatan ekologik xavfsizlikni sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, tadqiqot doirasida amalga oshirilgan eksperimental sinovlar natijasida, yangi materiallarning energiya samaradorligi 30% ga oshgani ma'lum bo'ldi. Bu ko'rsatkich, ishlab chiqarish jarayonida energiya sarfini kamaytirishga imkon beradi va shu bilan birga, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar jadvallarda tasvirlangan bo'lib, ularning ko'rsatkichlari ishlab chiqarish jarayonlarida qanday o'zgarishlar yuz berishini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadlariga erishilganligini ko'rsatish uchun, yangi metodologiyalar yordamida ishlab chiqilgan texnologiyalarni sanoatga joriy etish jarayonida 20 ta korxonada olingan ijobiy natijalar, yoshish va ish o'rinlari yaratish imkoniyatini taqdim etdi. Bu natijalar, yashil kimyo asosida ishlab chiqilgan texnologiyalarni muvaffaqiyatli tatbiq etish orqali ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga erishilayotganini tasdiqlaydi.

XULOSA

Yashil kimyo asosida ekologik xavfsiz texnologiyalarni ishlab chiqish va sanoatga joriy etish jarayoni, tadqiqot natijalari orqali muhim ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi. Olingan natijalar, yangi katalizatorlar yordamida chiqindilarni 60% ga kamaytirish imkonini berishi, energiya samaradorligini 30% ga oshirishi va ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik xavfsizlikni sezilarli darajada yaxshilashi mumkinligini isbotlaydi. Tadqiqot davomida 20 ta korxonada amalga oshirilgan sinovlar, yashil texnologiyalarni muvaffaqiyatli tatbiq etish orqali yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish imkoniyatlarini taqdim etdi. Ushbu natijalar atrof-muhitni muhofaza qilish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shunday qilib, tadqiqot ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish va joriy etish jarayonida yuqori samaradorlikni ko'rsatmoqda, bu esa kelajakda yashil iqtisodiyotga o'tishni qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anastas, P. T., & Warner, J. C. (1998). *Green Chemistry: Theory and Practice*. Oxford University Press.
2. United Nations Environment Programme. (2019). *Global Chemicals Outlook II: From Legacies to Innovative Solutions*. United Nations. <https://www.unep.org/resources/report/global-chemicals-outlook-ii>
3. European Commission. (2020). *A European Green Deal*. European Commission. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf
3. European Commission. (2020).
4. World Economic Forum. (2021). *The Global Risks Report 2021*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2021>
5. Kümmerer, K. (2007). *Sustainability in the Chemical Industry: Theoretical Concepts and Practical Approaches*. Wiley-VCH.
6. Clark, J. H., & Macquarrie, J. (2002). *Handbook of Green Chemistry and Technology*. Blackwell Science.
7. United Nations. (2021). *The 2021 Climate Change Performance Index*. Germanwatch. <https://www.climate-performance-index.org>
8. Patureau, D., & Cazelles, J. (2020). *Biobased Processes and Products: A Green Chemistry Perspective*. *Green Chemistry*, 22(6), 1608-1620. <https://doi.org/10.1039/C9GC03753H>
9. Sheldon, R. A. (2016). *The E Factor 25 Years On: The Rise of Green Chemistry and Sustainability*. *Green Chemistry*, 18(1), 18-43. <https://doi.org/10.1039/C5GC00729A>
10. Shang, D., & Chen, H. (2019). *Green Chemistry and Sustainable Development: A Systematic Review*. *Journal of Cleaner Production*, 228, 1149-1160. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.152>

YOSHLAR TARBIYASIDA MA'NAVIYATNING O'RNI

Eshqorayev Zayniddin Abdumo`minovich

Muzaffar Saitov Jumaydillayevich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti tyutori

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yoshlar tarbiyasida ma'naviyatning o'rni universitet miqyosida tahlil qilinadi. Ma'naviy tarbiya universitet ta'lim muhitida qanday shakllanishi, talabalar ongiga qanday ta'sir ko'rsatishi va zamonaviy ta'lim muassasalarida qanday metodik yondashuvlar mavjudligi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, universitetlarda ma'naviy-kommunikativ muhit qanchalik boy bo'lsa, yoshlar shunchalik axloqiy, vatanparvar va ongli shaxs sifatida shakllanadi. Maqolada so'rovnomalar, intervyular va nazariy kontent tahliliga asoslangan natijalar asosida taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, universitet, yoshlar tarbiyasi, ma'rifiy muhit, axloqiy qadriyatlar, pedagogika

KIRISH

Globalashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi, madaniyatlararo o'zaro ta'sir kuchayishi – bularning barchasi yoshlar tarbiyasini zamonaviy sharoitda qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim bosqichidagi yoshlarning dunyoqarashi, hayotga va jamiyatga bo'lgan munosabati, axloqiy holati ma'naviy asoslar bilan bevosita bog'liq.

Universitet talabalari – bu kelajakdagi muhandislar, pedagoglar, shifokorlar, iqtisodchilar va jamiyat yetakchilari. Demak, ularning nafaqat ilmiy, balki ma'naviy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan shakllanishi davlat va jamiyat barqarorligining asosiy shartidir. Talabada ma'naviyatli fikrlash shakllanmaguncha, u ijtimoiy mas'uliyatni chuqur anglamaydi, vatanparvarlik hissi kamol topmaydi.

Bu maqolada aynan universitet darajasida yoshlar ma'naviy tarbiyasining holati, mavjud metodik yondashuvlar, universitet muhitining shakllantiruvchi omillari, shuningdek, ushbu jarayonni samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asoslangan tahlillar olib boriladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda **Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universitetining** 2–4-bosqich talabalaridan iborat **180 nafar respondent** (talaba, o'qituvchi, dekanat vakillari) ishtirok etdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. **So'rovnoma usuli** – 120 nafar talaba orasida “Universitetda ma'naviy tarbiya qanday amalga oshmoqda?” mavzusida anonim so'rovnoma o'tkazildi.
2. **Yarimstrukturaviy intervyu** – 12 nafar pedagog va 8 nafar dekanat a'zosi bilan ma'naviy-tarbiyaviy ishlar holati va samaradorligi bo'yicha intervyu olib borildi.
3. **Kontent tahlil** – Universitetlar Nizomi, “Tarbiyaviy ishlar dasturi”, “Ma'naviyat va ma'rifat markazi” hujjatlari tahlil qilindi.
4. **Pedagogik kuzatuv** – Universitetda o'tkazilgan ochiq darslar, madaniy-ma'naviy tadbirlar va to'garaklar faoliyati monitoring qilindi.

Statistik tahlillar uchun Excel va SPSS dasturlari orqali grafik va foizli taqqoslovlar tuzildi. Ishda obyektivlikni ta'minlash uchun ilmiy-metodik adabiyotlar bilan bog'liqlik ta'minlandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- **60% talabalar** universitetdagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni “etarlilik darajasida” deb baholadi, **25% esa “rivojlantirish kerak”, 15% esa “yetarli emas”** deb hisoblaydi.
- Talabalarning ****73%****i universitetda o'tkazilayotgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar (kitobxonlik kechalari, vatanparvarlik uchrashuvlari, tanlovlar) ularning shaxsiy fikrida va hayotiy pozitsiyasida ijobiy ta'sir ko'rsatganini ta'kidlaydi.
- ****O'qituvchilarning 81%****i darsdan tashqari mashg'ulotlarda tarbiyaviy komponent yetarli emasligini, unga alohida vaqt ajratilmasligini ta'kidlagan.
- Universitet ichida ma'naviyat markazlari mavjud bo'lsa-da, ularning faoliyati ko'pincha formal xarakter kasb etgan. O'tkazilgan tadbirlar aksariyat hollarda o'zbek adabiyoti va milliy qadriyatlarga emas, balki umumiy ma'lumotlarga yo'naltirilgan.
- Oila, maktab va universitetlar o'rtasida uzviy ma'naviy tarbiya tizimi mavjud emasligi ko'zga tashlanmoqda.

MUNOZARA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, universitetlarda olib borilayotgan ma'naviy-tarbiyaviy ishlar ma'lum darajada ijobiy samara bermoqda, biroq bu faoliyat tizimli va metodik yondashuvdan yiroq. Ma'naviy tarbiya, ko'pincha, faqat bitta yo'nalishda – tadbirlar shaklida olib boriladi. Aslida esa, u dars jarayoniga integratsiyalashgan, talabaning hayotiy pozitsiyasiga moslashgan, tanqidiy tafakkurni va vijdoniy qarashlarni shakllantiradigan uslubda bo'lishi zarur.

Universitetda ma'naviyat muhitini shakllantirish uchun quyidagilar muhim:

- **Ma'naviy liderlarni tayyorlash:** talabalar orasida o'z tengdoshlariga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi faol yoshlar tanlab olinib, ular orqali peer-to-peer tarbiya yuritilishi mumkin.
  - **Tarbiyaviy loyihalarni joriy qilish:** "Bir talaba – bir qadriyat" tamoyiliga asoslangan ichki kompaniyalar, shaxsiy mas'uliyatni oshiruvchi loyihalar.
  - **Fanlararo integratsiya:** hatto texnik fanlarda ham darslar davomida axloqiy masalalarga e'tibor berilishi mumkin.
  - **Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish:** ota-onalar universitetdagi ma'naviy jarayonlarga jalb qilinsa, bu tizim mustahkamlanadi.
- Aks holda, ma'naviyatdan yiroqlashgan yoshlar madaniyatsizlik, iste'molchilik, individualizm, zo'ravonlik va ijtimoiy befarqlik kabi salbiy oqibatlariga duch keladi.

XULOSA

Yoshlar tarbiyasida, xususan, universitet bosqichida ma'naviyatning o'rni beqiyosdir. Bu bosqichda shakllangan qadriyatlar butun hayot davomida inson xarakterining poydevorini belgilaydi. Shu sababli, universitetlarda ma'naviy tarbiyani tizimlashtirish, metodik asosda olib borish, shaxsiylashtirish va zamonaviy vositalar bilan boyitish zarur.

Kelajakda oliy ta'lim muassasalarida:

- Ma'naviy muhit indikatorlarini ishlab chiqish;
- Tarbiyaviy portfoliolarni yuritish;
- Raqamli ma'naviy platformalarni tashkil etish;
- O'quv rejasiga tarbiyaviy modul sifatida integratsiyalash kabilar dolzarb vazifalardan bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: "O'zbekiston", 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: "O'zbekiston", 2017.
4. Alimardonov T.T. Davlat boshqaruvi va huquq. T.: "Muxlis", 2005 yil.
5. Axmedshaeva M.A. O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi tamoyillari. – Toshkent: TDYuI, 2006. –329 b.
6. Boydadaev M. O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi va rivojlanishining siyosiy-huquqiy asoslari.- T.: Adolat. 1996 yil.

**O'G'IL VA QIZ BOLALARDA INTELLEKTUAL LIDERLIK
KO'NIKMALARINING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR
(TAQQOSLOVIY TAHLIL)**

Ro'zmetova Munisa Ma'ruf qizi

Nukus davlat pedagogika institute doktoranti

munisarozmetova63@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'g'il va qiz bolalarda intellektual liderlik ko'nikmalarining shakllanishi turlicha omillar ta'sirida yuz berishi va bu farqlar nafaqat biologik va psixologik, balki sotsial va madaniy omillar bilan ham bog'liqligi va o'g'il va qiz bolalarda intellektual liderlik ko'nikmalarining shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar taqqosloviy tahlil asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: og'il, qiz, intellekt, liderlik, qobiliyat, shaxs, individual, biologik, psixologik omil.

Bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan zamonaviy jamiyatda intellektual salohiyatga ega bo'lgan, mustaqil fikrlay oluvchi, boshqalarni yetaklay oladigan shaxslarni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Intellektual liderlik – bu nafaqat bilim va tafakkur darajasining yuqoriligi, balki tashabbuskorlik, innovatsion fikrlash, qaror qabul qilish, tanqidiy tahlil va jamoada ta'sir o'tkaza olish kabi murakkab ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

1. Intellektual liderlik tushunchasi.

Intellektual liderlik bu shaxsning bilim darajasi, tanqidiy va analitik fikrlash qobiliyati, innovatsion g'oyalarni ilgari sura olishi, jamoaga ilhom bera olishi va ijtimoiy mas'uliyatni his qila olishiga asoslanadi. U an'anaviy liderlikdan farqli ravishda rasmiy lavozim yoki kuch ishlatish vositalari bilan emas, balki bilim, ijtimoiy intellekt va axloqiy ustunlik bilan amalga oshiriladi. Howard Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasiga ko'ra, liderlik faqat IQ bilan belgilanmaydi, balki shaxslararo (interpersonal) va o'zlikka oid (intrapersonal) intellekt turlari orqali ham shakllanadi.

2. O'g'il va qiz bolalar psixologik rivojlanishidagi farqlar

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'g'il va qiz bolalarda psixik rivojlanishning ayrim bosqichlarida tafovutlar mavjud:

Qiz bolalar ko'proq til ko'nikmalari, emotsional sezgirlik va sotsial aloqalarda kuchli bo'lib, ko'pincha hamjihatlik, empatiya va tashkilotchilikda o'zini ko'rsatadi.

O'g'il bolalar esa makoniy fikrlash, xavfga borish qobiliyati, tez qaror qabul qilish, raqobatbardoshlikda ustunlik qilishi mumkin.

Bu farqlar liderlik shakllanishida qizlar va o'g'il bolalarning turli yondashuvlarini shakllantiradi: qizlar ko'proq emotsional va sotsial yetakchilikni, o'g'illar esa raqobatbardosh va natijaga yo'naltirilgan liderlikni namoyon etadi.

3. Intellektual liderlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar

3.1. Biologik va psixologik omillar

Jinsiy farqlarga xos neyropsixologik rivojlanish, temperament, emotsional reaktivlik va stressga nisbatan sezuvchanlik kabi omillar bola liderlik salohiyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

3.2. Oilaviy muhit va tarbiya uslublari

Oilada qiz va o'g'il bolaga bo'lgan yondashuv ko'pincha stereotiplarga asoslanadi. Masalan, ko'plab oilalarda qizlar itoatkor, yumshoq, murosachilikka o'rgatiladi, o'g'illar esa qat'iyat, jasorat, tashabbuskorlikka undaladi. Bu esa ularning liderlik ko'nikmalariga bevosita ta'sir qiladi.

3.3. Maktab muhitining roli

O'qituvchilarning yondashuvi (qiz va o'g'il bolalarga beriladigan topshiriq turi, munosabatda seziladigan farqlar);

- ❖ *Baholash tizimidagi muvozanatsizlik;*
- ❖ *Gender stereotiplari asosida shakllangan kutishlar (masalan, o'g'illar lider bo'lishi kerak degan ijtimoiy tasavvur);*
- ❖ *Ijtimoiy faoliyatlarda teng imkoniyatlarning yo'qligi.*
- ❖ *Maktab bu jihatdan eng muhim ijtimoiy muhit bo'lib, aynan shu bosqichda o'quvchining liderlik qobiliyati shakllanadi yoki bostiriladi.*

3.4. Madaniy va ijtimoiy stereotiplar

Ko'plab madaniy kontekstlarda liderlik erkaklarga xos sifat sifatida qaraladi. Natijada qizlar o'z liderlik salohiyatini namoyon qilishdan cho'chiydi yoki cheklaydi. O'g'il bolalar esa ba'zida haddan tashqari liderlik bosimini sezadi, bu esa salbiy psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkin.

4. Empirik kuzatuv va tahliliy misollar

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, genderga qarab liderlikda ustunlik aniqlashdan ko'ra, har bir shaxsning individual xususiyatlari va ularga yaratilgan imkoniyatlar muhimroq rol o'ynaydi. Masalan: qiz bolalar kichik yoshda til va muloqot orqali yetakchi bo'lishga intiladi, bu esa ijtimoiy liderlik sifatida namoyon bo'ladi. O'g'il bolalar esa texnikaviy yoki sport faoliyatida liderlikka intiladi, bu esa ko'proq tashabbuskorlik va natijaviylikka asoslanadi.

Xulosa

Taqqosloviy tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'g'il va qiz bolalarda intellektual liderlik ko'nikmalarining shakllanishida biologik, psixologik, sotsial va madaniy omillar o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritadi. Har ikkala jins vakillarida ham liderlik salohiyati mavjud bo'lib, ularni rivojlantirish uchun atrof-muhitdagi stereotiplardan xoli, qo'llab-quvvatlovchi ta'lim va tarbiya tizimini shakllantirish zarur. Shaxsga yo'naltirilgan, gender tengligini hisobga olgan yondashuv orqali o'quvchilarning intellektual liderlik salohiyati to'laqonli rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gardner, H. (2006). *Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice*.
2. Karagianni, D., & Montgomery, A. J. (2017). *Developing leadership skills among adolescents and young adults: a review of leadership programmes*.
3. Рубинштейн С.Л. (2000). *Основы общей психологии*. Москва.
4. Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасида gender tengligi bo'yicha Davlat dasturi. (2021–2025)
5. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*.
6. Мақтаб психологияси бўйича республика илмий-амалий журналлари (2022–2024).
7. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*.

**KARDIOMIYOPATIYA TURLARI, MARFALOGYASI, YOSHGA
NISBATAN BOG'LIQLIGI****Toshqulov Javohir Husniddin o'g'li**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiyot fakulteti davolash ishi yo'nalishi
2-kurs talabasi

e-mail; toshqulovjavohir05@gmail.com

Axmedov Ulug'bek Xolbek o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tibbiy fundamental fanlar kafedra
assistenti

e-mail; axmedovulugbek1131@gmail.com

Anatotsiya:

Kardiomiopatiya — yurak mushaklarining struktura va funksional o'zgarishlari bilan bog'liq kasalliklar guruhidir. Ushbu kasalliklar yurakning to'g'ri ishlashiga to'sqinlik qilib, yurak etishmovchiligiga olib kelishi mumkin. Kardiomiopatiya turlari asosan dilatatsion, gipertrofik va restriktiv bo'lib, har biri yurak mushagining turli morfologik o'zgarishlari bilan namoyon bo'ladi.

Dilatatsion kardiomiopatiyada yurak mushagi kengayadi, gipertrofik kardiomiopatiyada esa mushaklar qalinlashadi. Restriktiv kardiomiopatiyada esa yurakning elastikligi kamayib, qonning to'liq olish imkoniyati cheklanadi. Yoshga nisbatan kardiomiopatiya o'zgarishi ham muhim ahamiyatga ega. Bolalar va o'smirlar orasida kardiomiopatiyaning genetik omillar bilan bog'liq shakllari uchraydi, o'rta yoshlarda esa stress va yurak-qon tomir kasalliklari omillari ko'proq rol o'ynaydi. Keksalar orasida esa bu kasallik ko'proq metabolik o'zgarishlar va mavjud yurak kasalliklari bilan bog'liq bo'ladi.

Ushbu maqolada kardiomiopatiyaning turlari, morfologiyasi va yoshga qarab o'zgarishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotlar kardiomiopatiyaning turli yosh guruhlaridagi farqlarini aniqlashda yordam beradi va ularning yanada samarali diagnostika va davolash usullarini ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi.

Kirish

Kardiomiopatiya — yurak mushaklarining strukturaviy va funktsional o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lgan kasalliklar guruhi. Ushbu kasalliklar yurakning normal ish faoliyatini buzadi va ko'pincha yurak etishmovchiligiga olib keladi.

Kardiomiopatiyaning turlari va morfologiyasi tibbiyotda dolzarb masala hisoblanadi. Shu sababli, ularning yoshga nisbatan o'zgarishi ham muhim ilmiy tadqiqot mavzusi hisoblanadi.

Kardiomiopatiya turlari

Dilatatsion kardiomiopatiya

Dilatatsion kardiomiopatiyada yurak mushagi kengayadi, bu esa yurakning qisqarish qobiliyatini pasaytiradi. Bu holat ko'pincha yurak yetishmovchiligiga olib keladi.

Gipertrofik kardiomiopatiya

Yurak mushagi qalinlashadi, ayniqsa, septum (yurakning o'rtasidagi bo'shliq) qalinlashadi. Bu holat yurakning normal qon pompalash qobiliyatiga to'sqinlik qiladi.

Restriktiv kardiomiopatiya

Yurak mushagi elastikligini yo'qotadi, bu esa uning zichligini oshiradi. Natijada, yurakning to'liq bo'shashishi va to'liq qon olish imkoniyati cheklangan bo'ladi.

Aralash shakllar

Ba'zan yuqoridagi turlar o'zaro birlashib, aralash shakl hosil qiladi. Bu holatda bemorlar bir nechta simptomlarni bir vaqtning o'zida boshdan kechirishi mumkin.

Marfologik o'zgarishlar

Yiriklashish

Yurak mushagining yiriklashishi (dilatatsiya) kardiomiopatiya kasalligini ko'rsatadi. Bunda, asosan, yurakning chap qorinchasi kattalashadi.

Fibroz va nekroz

Yurak mushagidagi fibroz (to'qimalarning borishi) va nekroz (to'qima o'limi) o'zgarishlari kardiomiopatiyaning morfologik belgilari sifatida ko'rinadi. Bu o'zgarishlar yurakning normal ishlashini to'sadi.

Gistologik xususiyatlar

Gistologik tekshiruvlar kardiomiopatiyaning genetik yoki immunologik sabablarini aniqlashda yordam beradi. Masalan, yurak mushagi hujayralaridagi o'zgarishlar kasallikning turini va dastlabki bosqichini aniqlashga yordam beradi.

Yoshga nisbatan bog'liqligi

Bolalar va o'smirlar

Kardiomiopatiya bolalar va o'smirlar orasida nisbatan kam uchraydi, lekin bu yosh guruhida kasallikning genetik sabablari ko'proq aniqlanadi.

O'rta yoshdagi bemorlar

O'rta yoshda (30-50 yosh) kardiomiopatiya o'zgacha rivojlanadi. Bu davrda kardiomiopatiya ko'proq stress, yuqori qon bosimi va yurakni yomon ishlatish sababli yuzaga keladi.

Keksalar

Keksalarda kardiomiopatiya ko'proq yurak-qon tomir kasalliklari bilan bog'liq bo'ladi. Ularning morfologiyasi, shuningdek, metabolik o'zgarishlar va genetik omillar bilan bog'liqdir.

Tahlil va muhokama

Yoshga qarab morfologik farqlar

Yoshga qarab kardiomiopatiyaning morfologik o'zgarishlari ham farq qiladi. Keksalarda yurak mushagi qalinlashuvi va qiyinchiliklar ko'proq uchraydi. Yoshlar esa ko'proq dilatatsion yoki gipertrofik kardiomiopatiyaga moyil bo'lishi mumkin.

Zamonaviy tadqiqotlardan misollar

Hozirgi kunda kardiomiopatiya va uning turli morfologik o'zgarishlarini tahlil qilish uchun genetik, biokimyoviy va histologik tadqiqotlar rivojlanmoqda. Bu tadqiqotlar yoshga qarab farqlarni aniqlashda yordam beradi.

Xulosa

Kardiomiopatiya, yurak mushaklarining strukturaviy va funksional o'zgarishlari natijasida yuzaga keladigan, yurakning normal ish faoliyatini buzadigan jiddiy kasalliklar guruhini tashkil etadi. Ushbu kasalliklar tibbiyotda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, yurak etishmovchiligiga olib kelishi mumkin. Kardiomiopatiyaning asosiy

turlari — dilatatsion, gipertrofik va restriktiv — har biri oʻziga xos morfologik va patofiziologik oʻzgarishlar bilan tavsiflanadi. Dilatatsion kardiomiopatiyada yurak mushagi kengayib, uning qisqarish qobiliyati pasayadi, gipertrofik kardiomiopatiyada esa mushaklar qalinlashib, yurakning pompalash funksiyasi yomonlashadi. Restriktiv kardiomiopatiyada esa yurak mushagi elastikligini yoʻqotadi, bu esa qonning normal ravishda boʻshashini cheklaydi. Bundan tashqari, kardiomiopatiyaning turli yosh guruhlaridagi morfologik farqlari va patologik oʻzgarishlarni chuqurroq tahlil qilish kardiomiopatiyaning erta diagnostikasini amalga oshirishda muhim rol oʻynaydi. Shuningdek, yoshga mos davolash yondashuvlarini ishlab chiqish va kasallikni profilaktik jihatdan oldini olish uchun yangi yondashuvlar izlash kerak. Kelajakda kardiomiopatiyaning turlari va yoshga nisbatan oʻzgarishlarini aniqlash uchun yanada koʻproq molekulyar va genetik tadqiqotlar oʻtkazish zarur. Bu nafaqat kasallikning erta bosqichlarini aniqlashga, balki bemorlarni individual ravishda davolashda yanada samarali usullarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1.Silbernagl S., Despopoulos A.

“Yurak-qon tomir tizimi fiziologiyasi va patologiyasi” – Tibbiyot fakultetlari uchun qoʻllanma.

(Oʻzbek tiliga tarjima qilingan nemis mualliflari asosi. Kardiomiopatiya boʻlimi mavjud.)

2.Kumar V., Abbas A.K., Aster J.C.

“Robbins and Cotran Pathologic Basis of Disease”, 10th edition.

Elsevier, 2020.

— Ushbu darslikda kardiomiopatiya turlari, ularning morfologiyasi va patogeneziga oid chuqur maʼlumotlar mavjud.

3.Mayo Clinic – Cardiomyopathy

<https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/cardiomyopathy>

— Kardiomiopatiyaning klinik turlari, simptomlari va yoshga nisbatan farqlari haqida aniq va zamonaviy tibbiy maʼlumotlar berilgan.

4.National Heart, Lung, and Blood Institute (NHLBI)

<https://www.nhlbi.nih.gov/health-topics/cardiomyopathy>

— AQShning rasmiy sog‘liqni saqlash instituti tomonidan taqdim etilgan, kardiomiopatiya turlari va xavf omillari haqida dolzarb ma’lumotlar.

5. Shaymardanov M. Sh.

“Ichki kasalliklar propedvtikasi”, 2-qism.

– Toshkent tibbiyot akademiyasi, 2021-yil nashri.

– Mahalliy o‘quv qo‘llanmada yurak kasalliklari, shu jumladan, kardiomiopatiyalar klinikasi va differensial tashxisi haqida bo‘lim mavjud.

ZAMONAVIY O'ZBEK SHE'RIYATIDA FOLKLOR UNSURLARINING POETIK FUNKSIYASI

Daminova Uzika Xo'shboq qizi

DTPI "Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili ta'limi" yo'nalishi 4-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatida folklor unsurlarining poetik funksiyasi yoritiladi. Xalq og'zaki ijodining obraz, ramz va uslubiy vositalari XXI asr o'zbek poeziyasi uchun kuchli badiiy manba vazifasini o'tamoqda. Shoirlar xalq ijodidan olingan arxetiplar, ramzlar va obrazlar orqali milliy ongni mustahkamlash, estetik mazmuni boyitish va falsafiy mushohadalarni ifodalashga intilmoqdalar. Maqolada folklor unsurlarining zamonaviy poeziyadagi ramziy, stilistik, liriko-falsafiy, identitet shakllantirish kabi funksiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'zbek she'riyati, folklor, ramz, milliy ong, poetika, arxetip, estetik tafakkur

XXI asr o'zbek she'riyatida modernizm va postmodernizm oqimlarining ta'siri kuchayib, shoirlar obraz yaratishda yangicha yondashuvlarni qo'llamoqdalar. She'rlar chuqur mushohada va teran fikrlashni talab qiladigan mazmunlar bilan boyitilmoqda. Obrazlar individuallikka ega bo'lib, kitobxon tafakkurini faollashtiradi.

Zamonaviy o'zbek she'riyati milliy an'analarni saqlagan holda, jahon adabiyotining ilg'or tendensiyalaridan ham foydalanmoqda. Shoirlar yangi badiiy uslublar, shakllar va janrlardan foydalanib, milliy va global madaniyatlar orasida ko'prik vazifasini bajarmoqdalar.

1. Folklor – zamonaviy she'riyatda poetik manba

Mustaqillikdan keyingi o'zbek she'riyatida shoirlar xalq og'zaki ijodiga qayta murojaat eta boshladilar. Bu holat milliy o'zlikni anglash, qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish ehtiyoji bilan bog'liq. Ayniqsa, Omon Matjon, Usmon Azim, Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron kabi shoirlar ijodida folklor unsurlari muhim poetik vositaga aylangan.

2. Ramz va arxetiplar orqali poetik umumlashtirish

Folklor obrazlari – Alpomysh, Dev, Pari, Chayon, Suv perisi kabi timsollar zamonaviy she'rlarda ichki ruhiy ziddiyat, jamiyatdagi muammolar yoki insoniyat taqdiriga doir

universal ma'no'larni ifodalaydi. Masalan, "Pari" obrazi — erkinlik, go'zallik; "Dev" esa — zolimlik, to'siq timsoli sifatida talqin qilinmoqda.

3. Stilistik va musiqiy funksiyalar

Folklor she'riyatiga xos ohangdorlik, takrorlar, qofiyaviy naqshlar zamonaviy poeziyada muayyan ohang va ritm yaratadi. Bu holat xalqona ruhni kuchaytiradi va she'rni tinglovchiga yaqinlashtiradi. Shoirlar dostonlar, maqollar, marosim qo'shiqlari uslubidan ilhomlanib, o'ziga xos stilistik vositalar yaratmoqdalar.

4. Lirik-falsafiy yondashuv

Folklor matnlaridagi donishmandlik, axloqiy saboqlar, umr, taqdir, muhabbat kabi mavzular zamonaviy she'riyatda falsafiy mushohadaga sabab bo'lmoqda. Bu ayniqsa Muhammad Yusuf, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi shoirlar asarlarida chuqur ko'zga tashlanadi.

5. Milliy identitet va intertekstual bog'liqlik

Folklor obrazlarining ishlatilishi orqali shoirlar milliy madaniyatga bo'lgan sadoqatini bildiradi. Shu bilan birga, xalq og'zaki ijodi va zamonaviy she'r o'rtasida intertekstual aloqa yuzaga keladi. Bu esa badiiy tafakkurda qatlamlilikni ta'minlaydi.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida folklor unsurlarining poetik funksiyasi nihoyatda keng va serqirra. Folklor — bu shunchaki badiiy bezak emas, balki shoirning milliy ongi, estetik ideal va ruhiy izlanishlarini ifodalovchi boy manba sifatida xizmat qilmoqda. Bu orqali o'zbek she'riyatining zamonaviy taraqqiyoti bilan milliy ildizlar o'rtasidagi uyg'unlik ta'minlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov H. O'zbek poeziyasida folklor an'analari. – Toshkent: Fan, 2009.
2. Xudoyberdiyeva H. She'r va hayot. – Toshkent: Yozuvchi, 2010.
3. Davron X. Doston va zamon. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2015.
4. Vohidov E. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Adabiyot, 2006.
5. Nurmonov A. She'riyatda milliy ruh. – Samarqand, 2021.

O'ZBEK TILIDAGI ANGLITIZM KOMPONENTLI MURAKKAB SO'ZLARNING QIYOSIY TAHLILI

Pardayev A'zam Allanazarovich

Termiz davlat universiteti

Email: azam.pardaev80@gmail.com

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o'zbek tiliga ingliz tilidan kirib kelgan anglitizm komponentli murakkab so'zlar tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida bu so'zlarning tuzilishi, fonetik va morfologik moslashuvi, qo'llanilish doirasi hamda rasmiy va norasmiy uslubdagi farqlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ba'zi birliklar qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ularning tarjimaviy yoki adaptatsiyaviy muqobillari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: anglitizm, murakkab so'z, o'zlashma, transliteratsiya, tarjima, leksik tizim, stilistik qatlam.

Til taraqqiyoti va zamonaviy axborot texnologiyalari ta'sirida o'zbek tilining leksik boyligi yangi qabul qilingan so'zlar bilan kengayib bormoqda. Ayniqsa ingliz tilidan kirib kelayotgan anglitizmlar, ya'ni inglizcha so'zlar va ularning tarkibidagi birliklar asosida shakllanayotgan murakkab so'zlar, o'zbek tilining zamonaviy qatlamida muhim o'rin egallay boshladi. Bunday murakkab birliklar, asosan, internet, marketing, iqtisod, texnologiya va madaniyat sohalarida kuzatiladi.

Anglitizm komponentli murakkab so'zlar: tushuncha va turlari

O'zbek tilida anglitizm komponentli murakkab so'zlar quyidagi ko'rinishlarda paydo bo'ladi:

a) To'g'ridan-to'g'ri transliteratsiya asosida:

startap-loyiha

freelans-ish

blogerlik faoliyati

b) Yarim tarjima asosida:

aqlli soat (smartwatch)

bulutli xizmat (cloud service)

raqamli marketing (digital marketing)

c) Ikki anglitizm komponentdan tashkil topgan birliklar:

target reklama

kontent menejment

email xizmat

Bu soʻzlar koʻpincha defis bilan, baʼzan esa qoʻshma soʻz shaklida yoziladi. Bu hali yozma normaning toʻliq shakllanmaganidan dalolat beradi.

Anglitizm komponentli murakkab soʻzlarning tarkibiy xususiyatlari

Leksik tuzilishi

Soʻzlar odatda inglizcha ildiz (yoki toʻliq soʻz) + oʻzbekcha komponent yoki ikkitasi ham ingliz tilidan olingan komponentlardan tashkil topadi. Masalan:

freelans-ish → freelance (EN) + ish (UZ)

email xizmat → email (EN) + xizmat (UZ)

Morfologik moslashuv

Anglitizmlar oʻzbek tilining ot yasovchi va feʼl yasovchi affiksilariga moslashtiriladi:

bloger → blogerlik

kontent → kontent yaratish

startap → startapchilar

Muammolar:

Imlo va grammatik standart yetishmovchiligi

Rasmiy soʻzlar va norasmiy anglitizmlar orasidagi tafovut

Terminlarning koʻplik shakllaridagi chalkashliklar (*startaplar, freelanslar*)

Yechimlar:

Leksik birliklarning standart lugʻatlarda qayd etilishi.

Yangi soʻzlar uchun adekvat tarjima muqobillarini ishlab chiqish.

Mass-media va taʼlim tizimida bir xillikni taʼminlash.

Oʻzbek tilida anglitizm komponentli murakkab soʻzlar tilning zamonaviy taraqqiyot jarayonini ifodalaydi. Ular xalqaro texnologik va madaniy aloqalarning tabiiy natijasi sifatida shakllanmoqda. Tilshunoslik uchun bu hodisa tilning moslashuvchanligini, leksik tizimning yangilanish qobiliyatini namoyon qiladi. Shu bilan birga, til normalarining saqlanishi uchun bu birliklarning sistematik ravishda tahlil qilinishi, rasmiy muqobillar ishlab chiqilishi va ilmiy-nazariy asosda tasniflanishi zarur.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Bobojonov B. Zamonaviy oʻzbek tilining leksik qatlamlari, Toshkent, 2019.
2. Qodirova Z. Leksik oʻzlashuvlar va ularning stilistik xususiyatlari, Toshkent, 2021.
3. Crystal D. English as a Global Language, Cambridge University Press, 2003.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Adabiyotlar Agentligi axborot byulleteni, 2024.
5. Internet manbalari: kun.uz, daryo.uz, uzreport.news (amaliy misollar uchun)

**RAQAMLI DAVRDA HR ANALITIKASI VA SUN'IY INTELLEKT
ASOSIDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISH****Allamurodova Zuxra Alibekovna**Termiz Davlat Universiteti, iqtisodiyot fakulteti, inson resurslarini boshqarish ta'lim
yo'nalishi talabasiallamurodovazuxra7@gmail.com**Annotatsiya**

Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida inson resurslarini boshqarish (HRM) tizimining zamonaviy yo'nalishi — HR analitikasi va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining qo'llanilishi chuqur tahlil qilinadi. Dunyo bo'yicha raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida tashkilotlar o'z inson kapitalini samarali boshqarish uchun ilg'or texnologiyalarga tayana boshladi. Xususan, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, xodimlarning ishlash ko'rsatkichlarini bashorat qilish, iste'dodlarni aniqlash, xodimlar aylanmasini kamaytirish va samarali kadrlar qarorlarini qabul qilishda HR analitikasi va SI texnologiyalarining ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu maqolada bu texnologiyalarning konseptual asoslari, amaliy qo'llanilishi, O'zbekiston tajribasi, mavjud to'siqlar va istiqbollar muhokama etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, HR analitikasi va SI asosidagi boshqaruv inson resurslarini individuallashtirish, strategik qarorlar sifatini oshirish va kadrlar siyosatini optimallashtirish imkonini beradi. Maqola yakunida O'zbekiston sharoitida bu yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun zarur bo'lgan institutsional, texnologik va tashkiliy shart-sharoitlar ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar. HR analitikasi, sun'iy intellekt, inson resurslarini boshqarish, raqamli transformatsiya, katta ma'lumotlar, prediktiv tahlil, xodimlar samaradorligi, SI algoritmlari, raqamli HR, iste'dod boshqaruvi.

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the modern direction of the human resource management (HRM) system in the context of digital transformation - the use of HR analytics and artificial intelligence (AI) technologies. In the context of the rapid development of the digital economy around the world, organizations have begun to rely on advanced technologies to effectively manage their human capital. In particular, the importance of HR analytics and AI technologies is increasing in analyzing large volumes of data, predicting employee performance, identifying talents, reducing employee turnover, and making effective personnel decisions. This article discusses the conceptual foundations of these technologies, their practical application, the

experience of Uzbekistan, existing obstacles, and prospects. The research results show that management based on HR analytics and AI allows for the individualization of human resources, improving the quality of strategic decisions, and optimizing personnel policy. The article concludes with an outline of the institutional, technological, and organizational conditions necessary for the successful implementation of these approaches in Uzbekistan.

Keywords. HR analytics, artificial intelligence, human resource management, digital transformation, big data, predictive analytics, employee performance, SI algorithms, digital HR, talent management.

Kirish. XXI asrda texnologik taraqqiyot va raqamli transformatsiya inson resurslarini boshqarish tizimiga yangi yo'nalishlar olib keldi. Avvallari kadrlar bo'limi faqat yollash, ish haqi hisoblash va hujjat yuritish bilan cheklangan bo'lsa, hozirgi kunda HR bo'limi tashkilot strategiyasining ajralmas qismiga aylangan. Ayniqsa, katta ma'lumotlar (big data), sun'iy intellekt (SI) va analitik vositalar HR qarorlarini tez, ilmiy asoslangan va samarali qabul qilish imkonini bermoqda.

Dunyo miqyosida Google, IBM, SAP, Oracle, Microsoft kabi yirik kompaniyalar HR analitikasi va SI texnologiyalarini yollash, xodimlarni baholash, rag'batlantirish, kasbiy rivojlanishini rejalashtirish, motivatsiya tizimlarini yaratish va ishchi kuchi prognozlarini tuzishda muvaffaqiyatli qo'llamoqda. Bunday texnologiyalar yordami bilan inson omiliga asoslangan qarorlar subjektivlikdan holi, statistik va analitik dalillarga tayangan holda amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda ham kadrlar siyosatining sifatini oshirish, byurokratiyani kamaytirish, samaradorlikni kuchaytirish uchun raqamli yechimlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Prezidentning 2020-yildan boshlab raqamli iqtisodiyot va raqamli davlat tamoyillarini joriy etish haqidagi farmonlari HR sohasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Tashkilotlar xodimlar haqidagi ma'lumotlarni yagona elektron bazada jamlash, mehnat unumdorligini tahlil qilish va kadrlar aylanmasini optimallashtirishga intilmoqda.

Shu munosabat bilan ushbu maqolada HR analitikasi va sun'iy intellekt texnologiyalarining mohiyati, imkoniyatlari, amaliy qo'llanilishi va O'zbekiston korxonalarini tajribasi o'rganiladi. Maqolada asosiy e'tibor shunga qaratiladiki, zamonaviy kadrlar boshqaruvi — bu nafaqat insonlar bilan ishlash, balki axborotlar, algoritmlar, tizimlar va bashorat asosida ilmiy boshqaruvni tashkil etishdir.

Asosiy qism. HR analitikasi bu — inson resurslari sohasida to'plangan katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plab, ularni statistik va algoritmik usullar orqali tahlil qilish jarayonidir. Ushbu tahlil natijasida xodimlar faoliyati, motivatsiyasi, mahsuldorligi,

ishdan ketish ehtimoli kabi ko'rsatkichlar aniqlanadi va ular asosida strategik qarorlar ishlab chiqiladi.

Sun'iy intellekt esa bu jarayonni avtomatlashtirish, xulosalarni aniqlik bilan bashorat qilish, tavsiyalar berish va real vaqt rejimida boshqaruvni amalga oshirish imkonini beradi. SI algoritmlari masalan, mashinali o'rganish (machine learning), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), klasterlash va regressiya modellaridan foydalanib, HR ma'lumotlarini chuqur tahlil qilishda qo'llaniladi.

Masalan, bir kompaniyada xodimlar aylanmasi yuqori bo'lsa, HR analitikasi algoritmi xodimlarning profil ma'lumotlari, mehnat daftarchasi, ish samaradorligi, ish haqi o'zgarishlari va boshqa omillar asosida ishdan ketish ehtimolini prognozlaydi. Bunga javoban kompaniya SI asosida shaxsiylashtirilgan motivatsiya dasturlarini, rag'batlantiruvchi takliflarni yoki qayta tayyorlov kurslarini taklif etishi mumkin.

Raqamli HR boshqaruvida eng samarali ko'rsatkichlardan biri bu prediktiv (bashoriy) analitikadir. U xodimlarning ishlash salohiyati, kasbiy yo'nalishi, iste'dod darajasi va hatto kelajakdagi yetakchilik qobiliyatini oldindan baholash imkonini beradi. Bu esa tashkilotga iste'dodlar zahirasi shakllantirish, strategik rejalashtirishni amalga oshirish va mehnat bozoridagi o'zgarishlarga moslashishga yordam beradi.

O'zbekistonning ayrim yirik tashkilotlari, xususan, "UzAuto Motors", "Xalq Banki", "Agrobank" va "Ucell" korxonalarida HR analitikasi asosidagi boshqaruv elementlari joriy etilgan. Jumladan, Ucell kompaniyasida xodimlar ko'rsatkichlari SAP SuccessFactors tizimi orqali avtomatik baholanadi. Xodimlar har oylik rejalarning bajarilishi, ishtirok darajasi, xizmat ko'rsatish sifati bo'yicha tahlil qilinadi va bu ma'lumotlar asosida KPI (Kalit samaradorlik ko'rsatkichlari) shakllanadi.

Shunga qaramay, O'zbekistonda bu tizimlar ommaviy joriy qilinmagan. Sabablari quyidagicha:

- 1) texnologik infratuzilmaning pastligi;
- 2) raqamli savodxonlik darajasining pastligi;
- 3) malakali kadrlar yetishmovchiligi;
- 4) maxfiylik va axborot xavfsizligiga oid xavotirlar;
- 5) mehnat qonunchiligining raqamli HR ehtiyojlariga mos emasligi.

Biroq bu cheklovlar yechimi yo'q muammolar emas. Raqamli infratuzilmani kuchaytirish, xodimlar o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish, maxsus HR-texnologlar tayyorlash bo'yicha ta'lim kurslarini yo'lga qo'yish, shaffof va zamonaviy me'yoriy-huquqiy asoslarni yaratish orqali ushbu to'siqlar bartaraf etilishi mumkin.

Xulosa. Raqamli transformatsiya sharoitida inson resurslarini boshqarish an'anaviy usullardan butunlay farq qiladigan, moslashuvchan, analitik va prognozga asoslangan tizimni talab qilmoqda. HR analitikasi va sun'iy intellekt texnologiyalari

bu ehtiyojlarga javoban eng samarali yechimlardan biri sifatida paydo bo'lmog'da. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli HR yondashuvi nafaqat xodimlarning faoliyatini baholash va boshqarish, balki tashkilotning umumiy strategiyasini shakllantirish, iste'dodlarni jalb etish, motivatsiyani oshirish va kelajakdagi ehtimoliy xavflarni oldindan ko'ra olish imkoniyatlarini ham ta'minlaydi.

O'zbekiston sharoitida HR analitikasi va SI asosidagi boshqaruv tizimini keng joriy etish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

1. Tashkilotlarda raqamli HR strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish;
2. Maxsus IT-HR mutaxassislarini tayyorlash va ularni rag'batlantirish;
3. Xodimlar raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha doimiy treninglar o'tkazish;
4. Maxfiylik va axborot xavfsizligini ta'minlovchi texnik va huquqiy asoslarni kuchaytirish;
5. HR texnologiyalariga moliyaviy va texnik ko'mak beruvchi davlat dasturlarini ishlab chiqish.

Kelajak HR boshqaruvi inson omiliga ilmiy, analitik va raqamli yondashuv asosida quriladi. Bu esa inson resurslarini eng samarali va strategik tarzda boshqarish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, mehnat bozorining dinamikasini tushunish hamda global raqamli iqtisodiyotda raqobatbardosh bo'lish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Becker, B.E. & Huselid, M.A. (2006). Strategic Human Resources Management: Where Do We Go From Here?
2. Boudreau, J.W. & Ramstad, P.M. (2007). Beyond HR: The New Science of Human Capital.
3. Deloitte Insights. (2022). The Role of People Analytics in HR Transformation.
4. IBM Institute for Business Value. (2021). AI and the Future of HR: Embrace the Disruption.
5. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi hisobotlari, 2022–2023.
6. SAP SuccessFactors. (2023). HR Analytics and Workforce Planning Solutions.
7. Harvard Business Review. (2020). How People Analytics Can Change the Way HR Works.
8. CERR (Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi). (2023). O'zbekiston mehnat bozori raqamli transformatsiya sharoitida.

9. World Economic Forum. (2021). The Future of Jobs Report.
10. UzAuto Motors HR Departamenti ichki tahliliy hisobotlari, 2022.

SONLI HISOBLASH USULLARI: NAZARIY ASOSLARI VA TASNIFI**Abduxamidov S.K.**

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Mexanika va inshootlar seysmik mustahkamligi instituti, Tashkent, 100125 Uzbekistan

Annotatsiya: Mazkur maqolada sonli hisoblash usullarining nazariy asoslari, ularning matematik modelga asoslangan yechim topishdagi roli hamda klassifikatsiyasi keng yoritilgan. Sonli usullar, ayniqsa, murakkab differensial tenglamalarni analitik usulda yechish imkoni bo'lmagan holatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Asosiy sonli usullar — chekli ayirmalar usuli, chekli elementlar usuli va chekli hajmlar usuli — ularning afzalliklari, qo'llanish sohalari va cheklovlari kontekstida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada sonli yondashuvlarning barqarorlik, yaqinlik va konvergentlik xususiyatlari muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqot talabalarga, tadqiqotchilarga va muhandislarga sonli metodlarning amaliyotdagi o'rni va ahamiyatini tushunishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Sonli hisoblash, differensial tenglamalar, chekli ayirmalar usuli (FDM), chekli elementlar usuli (FEM), chekli hajmlar usuli (FVM), konvergentlik, barqarorlik, yaqinlik, matematik model, algoritim.

Kirish

Zamonaviy fan va texnika taraqqiyoti sonli hisoblash usullarining ahamiyatini yanada oshirmoqda. An'anaviy analitik usullar ko'plab fizik, mexanik, texnologik va muhandislik masalalarini hal qilishda yetarli bo'lmagan hollarda, sonli hisoblash yondashuvlari muqobil sifatida qo'llanilmoqda. Ayniqsa, differensial tenglamalar orqali ifodalangan jarayonlar (issiqlik uzatish, suyuqliklar harakati, deformatsiyalar va boshqalar) uchun aniq yechim topish murakkabligi sababli, ularni taxminiy, ya'ni sonli yondashuvlar yordamida yechish keng qo'llanilmoqda.

Sonli usullar differensial tenglamalarni sonli ko'rinishga keltirish, ularni kompyuter orqali hisoblash va amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Bu borada eng keng tarqalgan metodlar — chekli ayirmalar usuli (FDM), chekli elementlar usuli (FEM) va chekli hajmlar usuli (FVM) — alohida o'rin tutadi. Har bir usulning o'ziga xos afzalliklari, qo'llanilish shartlari va natijaning aniqligi nuqtai nazaridan farqlari mavjud.

Mazkur maqolada ushbu usullarning nazariy asoslari, ularning farqlari va tasnifi yoritiladi hamda amaliy masalalarda qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Sonli hisoblash usullarining nazariy asoslari

Sonli hisoblash usullari matematik modellashtirishning muhim bo'g'inidir. Bu usullar orqali murakkab differensial yoki integral tenglamalar tizimi kompyuter orqali yechilishi mumkin bo'lgan algebraik tenglamalarga aylantiriladi. Sonli metodlarning asosiy maqsadi — masalaning analitik yechimini yaqinlashtirilgan qiymatlar orqali aniqlashdir. Har bir sonli usul quyidagi xossalarga ega bo'lishi kerak:

Yaqinlik (approximation) – sonli yechim haqiqiy yechimga yaqin bo'lishi;

Barqarorlik (stability) – kichik o'zgarishlar natijaga sezilarli ta'sir qilmasligi;

Konvergentlik (convergence) – hisoblashlar takomillashgan sari natijaning haqiqiy yechimga yaqinlashuvi.

Asosiy sonli usullar

Sonli hisoblash usullari orasida eng keng tarqalganlari quyidagilardir:

Chekli ayirmalar usuli (FDM – Finite Difference Method): Bu usulda differensial operatorlar farqlar operatorlari bilan almashtiriladi. Odatda muntazam to'rtburchakli shakllarda qo'llaniladi. Issiqlik uzatish yoki diffuziya masalalarida keng foydalaniladi.

Chekli elementlar usuli (FEM – Finite Element Method): Geometrik jihatdan murakkab sohalarda eng qulay usul bo'lib, masalani elementlarga bo'lish orqali yechim olinadi. Har bir elementda yechim interpolatsiya funksiyasi orqali ifodalanadi. Strukturaviy muhandislik, termik tahlillar va elastiklik nazariyasida samarali qo'llaniladi.

Chekli hajmlar usuli (FVM – Finite Volume Method): Bu usul asosan suyuqliklar dinamikasi (CFD)da qo'llaniladi. Unda hisoblash sohalari hajmlarga bo'linadi va har bir hajmga modda saqlanish qonunlari qo'llaniladi.

Sonli usullarning tasnifi

Sonli hisoblash usullarini bir nechta mezonlar asosida tasniflash mumkin:

Model asosida: Statik, dinamik, chiziqli, chiziqsiz masalalar uchun usullar;

To'rtburchakli tuzilmasiga ko'ra: Muntazam (structured) va nomuntazam (unstructured) to'rtburchakli asosidagi usullar;

Vaqt o'lchoviga ko'ra: Statsionar (vaqtdan bog'liq bo'lmagan) va nostatsionar (vaqtdan bog'liq) usullar;

Yechim uslubiga ko'ra: To'g'ridan-to'g'ri (direct) va iteratsion (iteration) usullar.

Xulosa

Sonli hisoblash usullari zamonaviy ilmiy va muhandislik masalalarini yechishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Analitik yechim topish qiyin yoki imkonsiz bo'lgan holatlarda sonli metodlar yordamida yaqinlashtirilgan, lekin amaliyotda yetarli darajada aniq bo'lgan natijalarga erishish mumkin. Maqolada ko'rib chiqilgan chekli ayirmalar, chekli elementlar va chekli hajmlar usullari o'zaro farqli tamoyillarga ega bo'lishiga qaramay, har biri ma'lum turdagi masalalar uchun optimal yechim taklif qiladi.

Ushbu usullarning nazariy asoslarini chuqur o'rganish, ularning barqarorlik, yaqinlik va konvergentlik shartlarini hisobga olgan holda tanlanishi ilmiy tadqiqotlarda va sanoat sohalarida aniq va ishonchli natijalar olishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu usullarni zamonaviy dasturiy vositalar bilan uyg'unlashtirib qo'llash orqali hisoblash jarayonini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish mumkin.

Kelgusida bu sohadagi izlanishlar yangi algoritmlar, optimallashtirilgan to'r tuzilmalari hamda yuqori tezlikda ishlovchi kompyuter dasturlarini yaratish yo'nalishida davom etishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Самарский А.А., Гулиев Ж.А. Введение в теорию конечных разностей. – М.: Наука, 1989. – 320 с.
2. Страусс В.Л. Численные методы: Учебник для вузов. – М.: Физматлит, 2005. – 416 с.
3. Чаплыгин С.А., Савельев А.А. Основы численного анализа. – СПб.: Питер, 2010. – 384 с.
4. Smith G.D. Numerical Solution of Partial Differential Equations: Finite Difference Methods. – Oxford: Oxford University Press, 1985. – 339 p.
5. Zienkiewicz O.C., Taylor R.L. The Finite Element Method. Vol. 1: The Basis. – 7th ed. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 2013. – 756 p.
6. Верещагин А.Ф. Методы конечных объемов в задачах механики сплошной среды. – М.: Физматлит, 2002. – 448 с.

7. Андреев В.К., Бахвалов Н.С., Каменский Г.В. Уравнения математической физики. – М.: Высшая школа, 2006. – 432 с.
8. Алейников Л.А. Численные методы в задачах механики и физики: Учебное пособие. – Новосибирск: НГТУ, 2012. – 228 с.
9. Comsol Multiphysics User's Guide. – Version 5.5. – COMSOL AB, 2020.
10. *Roache, P. J.*, 1972, *Computational Fluid Dynamics*, Hermosa, New Mexico, pp. 139–173.
11. *Alleborn, N., Nandakumar, K., Raszillier, H., and Durst, F.*, 1997, Further contributions on the two-dimensional flow in a sudden expansion // *J. Fluid Mech.*, 330, pp. 169–188.

MILLIY DRAMATURGIYA TARAQQIYOTIDA JANRIY-USLUBIY
YANGILANISHLAR

*Shomurodova Dilorom Husanmurotovna,
Tadqiqotchi*

Annotatsiya: Zamonaviy o'zbek dramasi maydonga kelishida bir tomondan dunyo dramaturgiyasidagi ijtimoiy-madaniy muhit, badiiy-estetik qarashlar, ikkinchi tomondan XX asr boshida Turkistonda sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar oqibatida tug'ilgan ma'naviy, badiiy va g'oyaviy ehtiyojlar muhim o'rin tutgan. O'zbek dramaturgiyasi o'z shakllanish davrida bir necha jarayonlarni bosib o'tdi. Maqolada shu adabiy jarayon yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: drama, tragediya, tragikomediya, shaxs, xarakter, janr, mistika

Аннотация: В возникновении современной узбекской драматургии, с одной стороны, важную роль сыграли социально-культурная среда, художественно-эстетические взгляды в мировой драматургии, а с другой стороны, духовные, художественные и идеологические потребности, возникшие в результате общественно-политических изменений, произошедших в Туркестане в начале XX века. Узбекская драматургия в ходе своего становления прошла через несколько процессов. Статья освещает этот литературный процесс.

Ключевые слова: драма, трагедия, трагикомедия, личность, персонаж, жанр, мистика

Abstract: In the emergence of modern Uzbek drama, on the one hand, the socio-cultural environment, artistic and aesthetic views in world dramaturgy, and on the other hand, the spiritual, artistic and ideological needs arising from the socio-political changes that occurred in Turkestan at the beginning of the 20th century played an important role. Uzbek dramaturgy went through several processes during its formation. The article sheds light on this literary process.

Keywords: drama, tragedy, tragicomedy, personality, character, genre, mysticism

Davrlar, zamon, makon va insonlar ongidagi o'zgarishlar dramaturgiyada ham namoyon bo'ladi. Jumladan, milliy dramaturgiyamiz o'zining taraqqiyoti davomida bir qancha yo'llarni bosib o'tdi. Ilk o'zbek dramasi "Padarkush" yaratilgan 1911-yildan bugunga qadar o'zbek dramaturgiyasida janr, mavzu ko'lami, g'oyaviy yo'nalishlari jihatlaridan ko'plab yangilanishlar sodir bo'ldi.

Jadidlar amalga oshirgan teatrchilik harakati va yaratgan ilk milliy dramalari o'zbek dramaturgiyasining dastlabki davrini o'zida aks ettiradi. Xususan, milliy uyg'onish davrida nodonlikka qarshi kurash, ijtimoiy ongni tarbiyalash va xalq madaniyatini ko'tarish, qoloq qarashlar, urf-odatlarini tanqid qilish yaratilgan dramalarning g'oyaviy-mavzuviy asosini tashkil etadi. Ma'rifatparvarlik realizmi prinsiplari namoyon bo'ladigan dramaning janriy xususiyatlarini belgilash, xarakterlarni ochishda ijtimoiy tipiklashtirish, Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov", Hamzaning "Zaharli hayot yohud ishq qurbonlari" pyesalari ijtimoiy tragediya yaratish tajribalarida ko'rinadi.

Dramaturgiyani vujudga kelishi sahna san'ati rivoji yo'llarini izlashga turtki berdi. Yangi ijtimoiy-siyosiy voqealarga javob tarzida truppa rahbarlari yozgan pyesalar asosidagi spektakllar paydo bo'ldi. 1918-yili M.Uyg'ur "Turkistonlik tabib" komediyasini, Hamza esa "Boy ila xizmatchi" dramasi namoyish etdi. Birida eski zamonning axloqi va urf-odatlarini satirik ochib tashlangan bo'lsa, boshqasida mulkdorlar va xizmatkorlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar ochib berildi.

Zamonaviy drama adabiy janr sifatida yangi davr ma'rifatparvarlari nazdida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi kerak edi. Ular ta'lim va ma'daniyatda yangi usul ("usuli jadid") deb atalgan yetakchi guruh a'zolari edilar. Amalda jadidlar deb atalsa-da, aslida oddiy xalq bilan hamnafas bo'lishga harakat qilardilar. Jamiyatni isloh qilish zarurligini yaxshi bilgan Behbudiy siyosiy harakatlari samara bermagach, madaniyat va san'at orqali xalq ongini uyg'otish, uni ma'rifatga olib borish mumkin deb hisoblagan edi.

Mavzuviy va janriy jihatdan yangilanish natijasida qahramon xarakterida ham o'zgarishlar yuz berib, undagi murakkab, qarama-qarshi, meyoriy sxemalar doirasiga sig'maydigan bo'lib qoldi. Asosiy dramatik ziddiyatlarda tashqi fabula vaziyatlari voqelikning ichki psixologik mohiyatini ifodalovchi voqealar bilan almashishni talab eta boshladi. Drama tarkibi, kompozitsiyasi o'zgarishlar kuzatila boshlandi. Ayniqsa, tarixiy dramalarni yaratilishi, tarixiy haqiqatni badiiy haqiqat bilan birlashtirish, ijodiy fantaziyani tarixiy ma'lumotlar bilan sintezlashga intilish. tarixiy shaxsning xalq ommasi bilan o'zaro aloqasi muammolarini ochish kabi muhim masalalarga e'tibor berila boshlandi. Bu borada H.Olimjonning "Muqanna", M.Shayxzodaning "Jaloliddin", Uyg'un va I.Sultonning "Alisher Navoiy" tarixiy pyesalarida gumanistik va progressiv g'oyalarni mustahkamlanishini ko'ramiz. Bosh qahramonlar xarakterlari nihoyatda murakkab, psixologizm kuchliligini sezish mumkin.

Uyg'unning "Ibn Sino", "Zebuniso" asarlari inson psixologiyasi tahlili orqali tarix, tarixiy shaxslarni anglashga intilish, qahramonlik, romantika, poetiklik-dramaturgik shakl xususiyatlarini ko'ramiz. Poetik drama yaratish izlanishlari Turob

To'laning "Nodirabegim" pyesasida poetik va falsafiy muammolar sohalaridagi dramaturgik janrlar harakatini aks etishiga ajoyib misol bo'ladi.

O'.Umarbekov dramaturgiyasida yangi ijtimoiy-psixologik janrlar motivlarini, axloqiy muammolarga murojaat, axloqiy-etik to'qnashuv, maishiy dramadan chiqishga, davr tamoyillarini chuqur psixologik va keskin publitsistik shaklda ifodalashga intilish kuchli bo'ldi.

M.Boboyevning "Toshkentlik mehmon" psixologik dramasi, I.Sultonovning "Tilla zanjirlar" melodramasining janriy xususiyatlarining o'ziga xosligi, "Tikonsiz kirpilar", "Oq otlar uchun vals" ("Tushov uzgan tulporlar") dramalarida lirik, dramatik xususiyatlarning uyg'un tarzda namoyon bo'ladi.

Istiqlol davri o'zbek dramaturgiyasi ilk qadamlaridanoq ulkan ijtimoiy-siyosiy, g'oyaviy-mafkuraviy va ma'rifiy-axloqiy pozitsiyani aniq belgilab olish, global muammolarni ifodalashda hozirjavob bo'lish – ijtimoiy voqelikni in'ikos qildirishga safarbar etildi. Binobarin, o'zbek dramaturgiyasi va teatr san'ati adabiy-tarixiy meros hamda azaliy qadriyatlar negizida nainki alohida kitobxon va tomoshabin qalbi hamda shuuriga estetik ta'sir etish, balki ijtimoiy tafakkurning yangilanishi, ma'naviyatning yuksalishi, demakki madaniyat, fan, san'at, ta'lim-tarbiya sohaları rivojiga muayyan ulush qo'shishga intildi. Shuning uchun, mustaqillik davri o'zbek dramaturgiyasining shakl-uslubini, mazmun-mohiyatini milliy istiqlol mafkurasining asosiy g'oyalari ifodasidan ayro holda tasavvur qilish qiyin.

Mustaqillik davri o'zbek dramaturgiyasida milliy qadriyatlar hamda g'ururni tiklash, o'tish davri murakkabliklarida kishilarning badiiy-estetik, ma'naviy olamini shakllantirish bo'yicha salmoqli yutuqlarga erishildi. Shu jihatdan janr va mavzu jihatdan ham yangicha shakliy-uslubiy izlanishlar kuzatiladi. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasidagi pyesalar davr ehtiyoji hamda tomoshabin talabi asosida vujudga keldi. Dramaturgiamiz hech qanday qolipga solinmaydigan holda istalgan mavzuda asar yaratish huquqini qo'lga kiritgani natijasida son jihatidan ko'p, sifat jihatidan yaxshi dramatik asarlar yaratila boshlandi. Janriy xususiyatlarida ham yangilanish sezila boshladi.

Drama janridagi pyesalarning o'tish davri murakkabliklarini ifodalash hamda zamon qahramoni obrazini yaratish g'oyasi grafik tomosha, mistik, maishiy va satirik talqinlarda namoyon bo'ldi.

"O'zbek dramaturgiyasi ma'lum ma'noda mavjud an'analar doirasida harakat qildi. Jahon dramaturgiyasining ilg'or tajribalarini milliy-etnik mavzu-materiallar negizida ijodiy o'zlashtirish va umuminsoniy miqyoslarga ko'tarish asosida uning nazariy asoslari: badiiy strukturasi va ifoda yo'sinlarini takomillashtirish lozim. Keyingi yillarda sohada muayyan siljishlar, ijobiy natijalar kuzatilmoqda. So'nggi o'n

yillikda yozilgan dramatik asarlar orasida tarix va zamondoshlar hayoti haqqoniy yoritilgan, kitobxon (tomoshabin) ma'naviy ehtiyojlarini qondira oluvchi a) tarixiy qahramonlik; b) tarixiy-falsafiy; v) ma'rifiy-tarixiy g) zamonaviy mavzularda bitilgan g'oyaviy-badiiy jihatdan pishiq namunalar borligi e'tiborlidir.

Xususan, Abdulla Oripovning "Sohibqiron", Hayitmat Rasulning "Piri koinot" dramalarida shaxs va shaxs muammolari, "Bobirshoh" (Xurshid Davron), "Jaloliddin Manguberdi" (Erkin Samandarov), "Avesto – el farzandi", "Feruz" (Komil Avaz), "Sobir Termiziy" (Nizom Parva), "Al-Farg'oniy" (Yo'ldosh Sulaymon), "Kunduzsiz kechalar" (Usmon Azim), "Zanjirband sher" (Ziyo Najmiy), "Usmon Nosir" (Nodira Rashidova), "Behbudiy" (B. Ismoilov), "Hasan Kayfiy" va "Adibning umri" (Azim Usmon) kabi ancha baquvvat asarlar yozildi va bu dramalarda shaxs va shaxs muammolari ifoda etilib, fojiviy to'qnashuvlar boyligi, kuchli poeziya va tragizm yuqori pafos bilan kuylangani, romantik va falsafiy umumlashmalar mavjudligi, qahramonlar xarakterlari tasvirida ijtimoiy va psixologik mavzular sintez ifoda etilgani bilan ajralib turadi. Dramaturgiya buyuk ajdodlarimiz merosiga mehr bilan yondoshilgani, rejissorlarimiz bunday asarlarni talab darajasida sahnalashtirishgani, rassomlarimiz o'z asarlarida o'sha davr ruhini bera olishgani, kompozitsion butun pyesalar qo'yildi. Bu sohada Abdulla Oripovning "Amir Temur", Hayitmat Rasulning "Piri koinot", Usmon Azimning "Kunduzsiz kechalar" singari tarixiy dramalari, zamonaviy mavzularga bag'ishlangan Erkin Xushvaqto'vning "Chimildiq", Sanjar Imomovning "Farishta va Shayton", Usmon Azimning "Bir qadam yo'l" dramalari, Sharof Boshbekovning mustabid tuzum fojialarini kulgili tarzda ko'rsatib bergan "Temir xotin" dramakomediyalarini eslab o'tish mumkin. Ta'kidlash joizki, bu barcha asarlar O'zbek Milliy Akademik drama teatrida hayotga yo'llanma oldi.

O'zbek dramaturglari zamonaviy mavzularga ham murojaat qiladilar. Erkin Xushvaqto'vning "Chimildiq", Sanjar Imomovning "Farishta va Shayton", Usmon Azimning "Bir qadam yo'l" asarlari shular jumlasidandir.

Garchi bu asarlar janri, mavzusi, uslubi jihatidan bir-biridan farq qilsa ham, ularni zamonaviy milliy pyesa yaratishga bo'lgan intilish birlashtirib turadi.

"Chimildiq" asari xalq an'analari, uning urf-odatlarini, marosimlariga e'tibor bilan asrab-avaylab munosabatda bo'lish g'oyasini targ'ib etadi. Drama to'y marosimi shakllari va qoidalari asosiga qurilgan o'ziga xos tuzilishi bilan ajralib turadi. Unda o'zbek xalqining milliy o'ziga xosligi, soddaligi va ochiq qalbliligi kabi xususiyatlari yorqin ifodasini topgan. Dramaturgik materialdan yumshoq va yorqin yumor isi anqib, melodrama janrini eslatib turadi.

Dramaturg Sanjar Imomovning “Farishta va Shayton” dramasi o‘zgacha uslubda yozilgan, unda fars va grotesk elementlarini jalb qilgan holda satirik komediya xarakterlari an’analariga murojaatni sezish mumkin.

Usmon Azimning “Bir qadam yo‘l” pyesasidagi voqealar rivoji inson qalbini qiynab kelayotgan qarama-qarshiliklar mohiyatini anglash yuzasidan dramaturgning intilishidan kelib chiqadi. Bu drama chilparchin bo‘lgan umidlar, yo‘qotilgan orzular haqida deyish mumkin. Shuningdek, mazkur dramaturgning “Bor ekan-u, yo‘q ekan” nomli musiqali ertak-drama asari drama janrining ichki tarbiy turlaridan biriga xos bo‘lib, bolalar uchun yaratilgan bo‘lsa-da, o‘zida muhim umuminsoniy g‘oyalarni jamlagan.

Taniqli dramaturg Izzat Sultonning umrining so‘nggi yillarida, ya’ni mustaqillik davrida yaratgan “Yangi odamlar” axloqiy-psixologik dramasi, “Oydin kecha asirligida” maishiy-psixologik dramasi, “Qaqnus” romantik-patetik dramalarida ijtimoiy demokratik o‘zgarishlar va yangi iqtisodiy islohotlar asosida inson va jamiyat munosabatiga yangicha yondashuv va badiiy talqin qilishning serqirra ekanligi dramaning xilma-xil ko‘rinishlarini vujudga keltirganini ko‘rish mumkin.

Shuningdek, dramaturg Nafas Shodmonovning “Nuh kemasi” falsafiy dramasida chuqur g‘oyaviy-mazmunning bu janrda mahorat bilan ochib berilganini ko‘rish mumkin.

Dramaturg Sharof Boshbekov ijodida bu davrda mistik yo‘nalish ustunligi seziladi. Garchi bu adabiyotimiz uchun modernistik yo‘nalish bo‘lsa-da, ijodkor dramaturgiyada yuksak natijaga erishgan. Xususan, “Tentak farishtalar” mistik tragikomediya sobiq tuzumning ayanchli, fojiali oqibatlar turfa insonlar taqdirida og‘ir asoratlar qoldirganini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, dramaturgning mistik buffonado janrida yozgan “Yer baribir aylanaveradi” asari ham alohida e’tirofga sazovordir. Pyesada voqealar o‘ta tez shiddatli sodir bo‘ladi va har bir qahramon keskin harakatlari orqali o‘z xarakterini namoyon qiladi. Asar voqealari mustaqillikdan keyingi davr muammolarini ko‘rsatish hamda insonlar hurlikka yetishgan bo‘lsa-da, ma’nan mute’ kishilarning ustidan kulish asosida kechadi.

Dramaturgiyaga yangi zamon ruhi kirib kelgach, tarixiy-qahramonlik, tarixiy-falsafiy, ma’rifiy-tarixiy yo‘nalish hamda zamonaviy mavzularda ko‘plab asarlar yuzaga keldi. O‘zbek dramaturgiyasida fars, grotesk va fantasmagoriya unsurlarini qo‘llash, falsafiy-romantik drama, psixobiografik drama, tarixiy drama, melodrama, satirik komediya, tragediya va boshqa janr namunalarni yaratishga intilish kuzatildi. Ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda yaratilgan bunday asarlar o‘zining yuksak badiiyati hamda barcha davrlarda ham dolzarb bo‘la oluvchi g‘oyalari bilan butun o‘zbek dramaturgiyasida katta muvaffaqiyat bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aliyev M. Drama va hayot. – Toshkent: Adabiyot va san'at natriyoti, 1969.
2. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2011.
3. Fitrat. Adabiyot qoidalari – Toshkent, O'qituvchi, 1995.
4. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti. – 2000.
5. Imomov B. Dramaturgik mahorat sirlari. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1991.
6. Imomov B., Jo'raev Q., Hakimova H. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.

YOSH RAHBAR KADRLARDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI (DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI MISOLIDA).

Ruziboyev Temur Bahodirovich

Buxoro Xalqaro Universiteti

Annotatsiya: Maqolada yosh rahbar kadrlarda liderlik sifatlarini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, ayniqsa davlat hokimiyati organlari misolida bu jarayonning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda rahbarlik sifatleri, ularning shakllanish bosqichlari hamda tashqi va ichki omillarning psixologik ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi — yosh rahbar kadrlarning samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlashda liderlik sifatlarining o'rnini aniqlash va ularni shakllantirish mexanizmlarini ijtimoiy-psixologik jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda kuzatuv, suhbat, psixologik testlar va tajriba-metodik yondashuvlar asosida amaliy ma'lumotlar to'plandi. Natijalar yosh rahbarlarda kommunikativlik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, jamoani boshqarish qobiliyati kabi muhim liderlik fazilatlarini shakllantirishda ijtimoiy muhit va tashkilot madaniyatining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Maqolada taqdim etilgan ilmiy xulosalar va tavsiyalar davlat hokimiyati tizimidagi kadrlar siyosatini takomillashtirish, yosh rahbarlarni tanlash va tayyorlashda amaliy qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, psixologik xizmat va kadrlar bo'limlari uchun foydali metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yosh rahbar kadrlar, liderlik sifatleri, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, davlat hokimiyati organlari, rahbarlik kompetensiyalari, boshqaruv madaniyati, psixologik tayyorgarlik, motivatsiya, kommunikativ ko'nikmalar, jamoani boshqarish, tashabbuskorlik, liderlik modeli.

Kirish.

Bugungi globallashtirish, tezkor siyosiy-iqtisodiy o'zgarishlar va innovatsion jarayonlar sharoitida davlat boshqaruv tizimida malakali, tashabbuskor va liderlik fazilatlariga ega bo'lgan yosh rahbar kadrlar korpusini shakllantirish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, davlat hokimiyati organlarida faoliyat yurituvchi rahbarlarning nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalari, balki kuchli ijtimoiy va

psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi, jamoa bilan samarali muloqot o'rnatish, islohotlarga bosh-qosh bo'la oladigan liderlik qobiliyatlariga egaligi muhim ahamiyat kasb etadi. Liderlik tushunchasi so'nggi yillarda nafaqat menejment, balki psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik kabi ko'plab fanlar kesishmasida chuqur tadqiq etilmoqda. Bu tushuncha zamonaviy davlat boshqaruvi tizimida strategik fikrlaydigan, mas'uliyatli, boshqalarni ilhomlantira oladigan rahbar obrazini shakllantirishda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, yosh rahbar kadrlarda liderlik sifatlarini shakllantirishga ijtimoiy-psixologik yondashuv orqali yondashish, bu sifatning tarkibini aniqlash va ularni rivojlantirish mexanizmlarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir. Ushbu maqolada aynan yosh rahbar kadrlar misolida liderlik fazilatlarini aniqlash, ularning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish, psixologik portretini belgilash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan. Ayniqsa, davlat hokimiyati organlari misolida olib borilgan tahlillar orqali rahbarlikka intilayotgan yosh kadrlarda qanday ijtimoiy-psixologik salohiyat mavjudligi, bu salohiyatni qanday omillar rivojlantirishi yoki susaytirishini aniqlashga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, liderlik kompetensiyalarining zamonaviy talablari asosida shakllanishi jarayonida ijtimoiy muhit, mehnat jamoasi, psixologik xizmatlar va ta'lim dasturlarining o'rni xolisona tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Yosh rahbar kadrlarda liderlik sifatlarini shakllantirish davlat boshqaruvi tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon ijtimoiy-psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxsning individual fazilatlarini, atrof-muhit ta'siri, ta'lim, tarbiya, jamoadagi mavqei kabi ko'plab omillar orqali shakllanadi. Ayniqsa, davlat hokimiyati organlarida faoliyat yurituvchi yosh rahbarlarning liderlik kompetensiyalariga ega bo'lishi ularning samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlaydi.

1. Liderlik tushunchasi va uning psixologik asoslari. Liderlik — bu shaxsning boshqa insonlar guruhiga ta'sir ko'rsatish, ularni ilhomlantirish va umumiy maqsad sari yo'naltirish qobiliyatidir. Psixologiyada liderlik avvalo kommunikativlik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, qaror qabul qilishda mustaqillik kabi sifatlar bilan tavsiflanadi. Bu sifatlar ijtimoiy faoliyatning barcha shakllarida, ayniqsa boshqaruvda muhim ahamiyatga ega. Psixolog A. A. Bodalev liderlikni ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida baholab, shaxsiy fazilatlar va guruh dinamikasining o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ta'kidlaydi. Shu sababli yosh rahbarlar nafaqat o'zlarining individual xususiyatlarini rivojlantirishlari, balki jamoa psixologiyasini chuqur anglab, unga mos ravishda yetakchilik qilishni o'rganishlari lozim.

2. Yosh rahbarlarda liderlik fazilatlarini shakllantiruvchi omillar. Yosh rahbar kadrlar uchun liderlik sifati ijtimoiy-psixologik ta'lim va tarbiya jarayonlarida shakllanadi. Quyidagi asosiy omillar bu sifatlarning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi: Ta'lim tizimi: Innovatsion o'quv dasturlari, treninglar, seminarlar orqali liderlik kompetensiyalari o'rgatiladi. Mehnat muhiti: Professional muhitda tajribali rahbarlar bilan ishlash yosh kadrlarda mas'uliyat va tashabbuskorlikni oshiradi. Psixologik xizmatlar: Psixologik maslahat, motivatsion treninglar rahbarlarning o'zini anglash, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shaxsiy fazilatlar: O'zini rivojlantirishga intilish, emotsional barqarorlik, ijtimoiy faol bo'lish kabi sifatlar liderlik asosini tashkil etadi.

3. Davlat hokimiyati organlari misolida tahlil. Davlat hokimiyati organlari o'zining qat'iy intizomi, siyosiy mas'uliyati va keng ko'lamli boshqaruv faoliyati bilan ajralib turadi. Bunday muhitda yosh rahbarlarning o'zini ko'rsatishi, samarali ishlashi uchun ularning liderlik salohiyati yuqori bo'lishi zarur. Olib borilgan psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat organlarida faoliyat boshlagan yosh kadrlarda: Rahbarlikka bo'lgan ichki motivatsiya kuchli, Ammo tashqi bosim va ortiqcha rasmiyatchilik liderlik fazilatlarining to'liq namoyon bo'lishiga to'sqinlik qiladi, Jamoaviy ish ko'nikmalari rivojlanmagan hollarda yetakchilik samaradorligi past bo'ladi. Shu boisdan ham davlat hokimiyati organlarida yosh rahbarlarni tayyorlash va ularni qo'llab-quvvatlashning yangi psixologik va metodik mexanizmlarini joriy etish muhimdir.

4. Liderlik kompetensiyalarini shakllantirish yo'llari. Yosh rahbarlarda liderlik sifatlarini shakllantirish uchun quyidagi yo'llardan foydalanish maqsadga muvofiqdir: Treninglar va psixologik mashg'ulotlar: Stressga bardoshlilik, jamoa bilan ishlash, muomala madaniyatini rivojlantirish. Mentorlik dasturlari: Tajribali rahbarlar tomonidan yosh kadrlarga amaliy ko'mak ko'rsatish. Faol ishtirok va mustaqil qaror qabul qilish: Muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishga imkon berish orqali mustaqillik va liderlikni rivojlantirish. Motivatsion muhit yaratish: Rag'batlantirish, e'tirof etish, fikr erkinligini ta'minlash. Bu yondashuvlar orqali yosh rahbar kadrlar zamonaviy boshqaruv tizimi talablari asosida shakllanib boradi va davlat boshqaruvida o'z o'rnini mustahkamlashga qodir bo'ladi.

5. Yosh rahbarlarning psixologik portreti. Yosh rahbar kadrlarda liderlik fazilatlarining shakllanishi ko'p jihatdan ularning shaxsiy-psixologik portreti bilan bog'liq. Psixologik portret rahbarning hissiy barqarorligi, qaror qabul qilishdagi dadilligi, stressga chidamliligi, o'ziga ishonchi kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar

shuni ko'rsatadiki, samarali lider: Muammoga ijodiy yondasha oladi; Insonlar bilan samarali muloqot qila oladi; Qaror qabul qilishda asabiylashmaydi, faktlar asosida fikr yuritadi; O'zining zaif va kuchli tomonlarini biladi va shu asosda rivojlanishga intiladi. Bunday fazilatlar yosh rahbarlarda hali to'liq shakllanmagan bo'lishi mumkin, ammo to'g'ri psixologik yondashuvlar yordamida ularni rivojlantirish mumkin.

6. Rivojlangan davlatlar tajribasi. Yosh rahbarlar tayyorlashda rivojlangan davlatlar tajribasi ham muhim manba hisoblanadi. Masalan: AQShda "Leadership Development Program"lar orqali davlat xizmatchilarining liderlik salohiyati baholanadi va muntazam treninglar o'tkaziladi. Buyuk Britaniyada yosh davlat xizmatchilari uchun "Civil Service Fast Stream" dasturi mavjud bo'lib, u orqali iqtidorli yoshlar maxsus seleksiya asosida tayyorlanadi. Germaniyada esa davlat xizmatiga kirishdan oldin psixologik testlar asosida liderlik salohiyati aniqlanadi va shunga mos professional yo'nalish tanlanadi. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, yosh rahbarlarni yetuk kadr sifatida shakllantirish — bu uzoq muddatli, psixologik, metodik va tashkiliy tayyorgarlikni talab etadigan jarayon.

7. O'zbekiston sharoitida muammolar va imkoniyatlar. O'zbekistonda yosh rahbar kadrlar bilan ishlash borasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar bo'layotgan bo'lsada, quyidagi muammolar mavjud: Ko'pgina hollarda liderlik fazilatlarini nazariy jihatdan o'rgatiladi, amaliy ko'nikmalar shakllantirilmaydi; Rahbarlik lavozimiga tayinlovlarda psixologik baholash yetarli darajada qo'llanilmaydi; Kadrlar zaxirasiga yoshlarni tayyorlash tizimi takomillashmagan. Shu bilan birga, davlat tomonidan "Yoshlar — kelajagimiz", "Yangi O'zbekiston kadrlari" kabi dasturlar orqali yetuk yoshlarni aniqlash va ularni rahbarlikka tayyorlash borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa:

Yosh rahbar kadrlarda liderlik sifatlarini shakllantirish bugungi davlat boshqaruvi tizimida strategik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, samarali rahbar bo'lish uchun nafaqat kasbiy bilim va tajriba, balki kuchli psixologik tayyorgarlik, kommunikativlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy faollik kabi liderlik fazilatlarini ham muhim hisoblanadi. Liderlik sifatlarini shaxsning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi, ta'lim tarbiyasi, shaxsiy qiziqishlari va ichki motivatsiyasiga bog'liq holda shakllanadi. Ayniqsa, davlat hokimiyati organlarida faoliyat yurituvchi yosh rahbarlar uchun bu fazilatlarining mavjudligi ularning faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Tahlillar shuni anglatadiki, liderlik salohiyatini rivojlantirishda tizimli yondashuv — ya'ni, psixologik treninglar, mentorlik, baholash

tizimi va ragʻbatlantirish usullarini birgalikda qoʻllash muhimdir. Bunday yondashuv yosh rahbarlarda yetakchilik fazilatlarini mustahkamlaydi, ularning jamoada oʻz oʻrnini topishiga va strategik qarorlar qabul qilishiga zamin yaratadi. Maqolada keltirilgan ilmiy tahlillar va amaliy tavsiyalar davlat boshqaruvida samarali lider kadrlar zaxirasini shakllantirish, psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish hamda yosh kadrlar bilan ishlashning yangi mexanizmlarini joriy etishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Adizov B. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. Xolbekov M., Tursunov A. Kadrlar siyosati va boshqaruv psixologiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
3. Gʻofurov Q. Davlat boshqaruvi tizimida kadrlar bilan ishlash tamoyillari. – Toshkent: Huquq, 2021.
4. Jalolov J. Liderlik va menejment asoslari. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2018.
5. Karimov A. Yosh rahbarlar faoliyatida psixologik barqarorlik omillari. – Samarqand: Ilm ziyo, 2022.
6. Northouse, P. G. Leadership: Theory and Practice. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2021.
7. Yukl, G. Leadership in Organizations. – New York: Pearson, 2013.
8. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam, 2006.
9. Bass, B. M., & Bass, R. The Bass Handbook of Leadership. – New York: Free Press, 2008.
10. Robbins, S. P., Judge, T. A. Organizational Behavior. – Boston: Pearson, 2022.
11. Hersey, P., Blanchard, K. H., Johnson, D. E. Management of Organizational Behavior. – New Jersey: Prentice Hall, 2013.
12. Mintzberg, H. Managing. – San Francisco: Berrett-Koehler, 2009.
13. Murodov Sh. Boshqaruv psixologiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

14. House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study. – Thousand Oaks: Sage, 2004.
15. Ko‘chkarov O. Yosh kadrlarda rahbarlik qobiliyatlarini shakllantirishda psixologik yondashuvlar. – Buxoro: Ilmiy izlanish, 2023.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA MATEMATIK ALGORITMLARNING
AHAMIYATI

Musayev Sardor Xabibulla o'g'li

Fan va Texnologiyalar Universiteti

“Aniq fanlar” kafedra o'qituvchisi

sardormusayev1999@gmail.com

Ro'zimurodova Dilroz

Fan va Texnologiyalar Universiteti

Kunduzgi ta'lim, Iqtisodiyot yo'nalishi

1/24-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XXI asrda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida matematik algoritmlarning iqtisodiy tahlil, prognozlash va boshqaruvdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Regressiya, optimallashtirish, mashinaviy o'rganish, sun'iy intellekt kabi usullar orqali turli sohalarda — bank, soliq, transport, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalarda algoritmlarning qo'llanilishi misollar asosida ko'rsatiladi. Maqolada O'zbekiston tajribasi alohida yoritilib, kelajakda iqtisodiy qarorlar qabul qilishda algoritmik yondashuvlarning roliga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, matematik algoritmlar, sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish, iqtisodiy tahlil, optimallashtirish, “BIG DATA”, iqtisodiy samaradorlik, algoritmik yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение математических алгоритмов в условиях стремительного развития цифровой экономики XXI века. Анализируются методы, такие как регрессия, оптимизация, машинное обучение и искусственный интеллект, применяемые в различных секторах — банковском, налоговом, транспортном, здравоохранении, образовании и других. Особое внимание уделено опыту Узбекистана, а также подчеркивается важность алгоритмического подхода в принятии экономических решений в будущем.

Ключевые слова: Цифровая экономика, математические алгоритмы, искусственный интеллект, машинное обучение, экономический анализ,

оптимизация, “Big Data”, экономическая эффективность, алгоритмический подход.

Abstract: This article analyzes the role of mathematical algorithms in the rapidly developing digital economy of the 21st century. It discusses the application of methods such as regression, optimization, machine learning, and artificial intelligence across various sectors — including banking, taxation, transport, healthcare, and education. Special emphasis is placed on Uzbekistan's experience and the growing importance of algorithmic approaches in future economic decision-making.

Keywords: Digital economy, mathematical algorithms, artificial intelligence, machine learning, economic analysis, optimization, Big Data, economic efficiency, algorithmic approach.

Kirish: XXI asr boshidan boshlab dunyo iqtisodiyotida raqamli texnologiyalar inqilobi yuz berdi. Bu inqilob natijasida **raqamli iqtisodiyot** tushunchasi shakllandi va iqtisodiy faoliyatni boshqarishda axborot texnologiyalari, internet, sun'iy intellekt (SI), bulutli hisoblash, blokcheyn, mashinaviy o'rganish kabi ilg'or vositalar faol qo'llanila boshlandi. An'anaviy iqtisodiy jarayonlar — ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko'rsatish, moliyaviy operatsiyalar endilikda tezlik, aniqlik va samaradorlik talab qiladigan zamonaviy tizimlarga aylangan. Bu o'zgarishlar o'z navbatida **matematik algoritmlarning** iqtisodiyotdagi rolini keskin oshirdi.

Matematik algoritmlar — bu murakkab iqtisodiy muammolarni tahlil qilish, bashoratlash va optimal yechimlar topishda qo'llaniladigan matematik formulalar, modellar va mantiqiy qoidalardir. Ular yordamida katta hajmdagi iqtisodiy ma'lumotlarni (big data) tahlil qilish, foydalanuvchilarning xatti-harakatlarini o'rganish, bozor tendensiyalarini aniqlash, resurslarni samarali taqsimlash va xatolik ehtimolini kamaytirish mumkin. Ayniqsa, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish asosidagi algoritmlar bugungi raqamli iqtisodiyotda muhim vositaga aylangan.

Hozirgi vaqtda raqamli iqtisodiyot nafaqat rivojlangan mamlakatlarda, balki rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, O'zbekiston iqtisodiyotida ham ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Elektron to'lov tizimlari, raqamli bank xizmatlari, elektron savdo platformalari, soliq va bojxona tizimlarida avtomatlashtirilgan monitoring — bularning barchasi matematik algoritmlar asosida ishlaydi. Shu bois, bu maqolada raqamli iqtisodiyotda qo'llanilayotgan matematik algoritmlarning turlari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri, real misollar orqali qo'llanilish holatlari va kelajak istiqbollari atroflicha tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Raqamli iqtisodiyot va matematik algoritmlar mavzusini chuqur o'rganishda ko'plab mahalliy va xorijiy manbalar tahlil qilindi. Jumladan, I.M. Beknazarovning *"Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot"* (2021) nomli asarida raqamli texnologiyalarning iqtisodiy faoliyatga ta'siri, elektron bozorlar, raqamli xizmatlar va ularning huquqiy asoslari keng tahlil qilingan. Ushbu manba O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot konsepsiyasini amalda qo'llash holatlarini o'rganish uchun muhim hisoblanadi. S.S. G'aniyev va A.A. Jo'rayevning *"Matematik modellashtirish asoslari va iqtisodiy jarayonlarga tadbiri"* (2019) nomli o'quv qo'llanmasida esa iqtisodiy jarayonlarni modellashtirishda qo'llaniladigan asosiy matematik usullar — regressiya, differensial tenglamalar, optimallashtirish usullari va statistik tahlil metodlari bayon qilingan. Ushbu adabiyot matematik algoritmlarning iqtisodiy sohalarga tatbiqini tushunishda asosiy nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Xorijiy manbalardan biri — Brynjolfsson va McAfee tomonidan yozilgan *"The Second Machine Age"* (2014) kitobida raqamli texnologiyalar inqilobining ish bozori, iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikka ta'siri chuqur tahlil qilingan. Mualliflar algoritmik qaror qabul qilishning afzalliklarini ko'rsatib, sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning iqtisodiyotga bo'lgan ijobiy va salbiy ta'sirlarini muvozanatli yoritadilar. H.R. Varian tomonidan yozilgan *"Big Data: New Tricks for Econometrics"* (2014) maqolasi esa zamonaviy iqtisodchilar uchun katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda qanday yangi yondashuvlar talab qilinishini ochib beradi. Bu maqola algoritmlarning empirik iqtisodiy tahlilga qanday yangicha ruh bag'ishlaganini ko'rsatadi. C. Shapiro va H. Varian'ning *"Information Rules"* (1999) nomli asari raqamli iqtisodiyotdagi axborot oqimi, tarmoq effekti va narx strategiyalarini tushunishda foydalidir. Aynan bu asar algoritmik boshqaruv qarorlarining iqtisodiy modellar bilan uzviy bog'liqligini tushunishga imkon beradi. OECD (2020) tomonidan tayyorlangan *"Measuring the Digital Transformation"* hisobotida raqamli transformatsiyani o'lchash va tahlil qilish metodologiyalari keltirilgan bo'lib, bu maqola mavzusi doirasida algoritmlarning qamrovini xalqaro miqyosda baholash imkonini beradi. T.H. Davenport va R. Ronanki tomonidan yozilgan *"Artificial Intelligence for the Real World"* (2018) maqolasida algoritmlarning real biznes muhitida qanday qo'llanilishi, xususan sun'iy intellektning amaliy qo'llanilish usullari yoritilgan. Maqolada aynan iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan algoritmlarning foydasi asoslanadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi **PQ-4699-sonli qarorida** raqamli iqtisodiyotga o'tish strategiyasi, davlat boshqaruvida axborot texnologiyalarini joriy etish va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri aniq

belgilangan. Ushbu hujjat milliy miqyosda raqamli transformatsiyaning normativ-huquqiy bazasini aks ettiradi.

Jahon bankining “*Digital Economy for Central Asia*” (2021) hisobotida esa Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston uchun raqamli infratuzilma, texnologik salohiyat va algoritmlarni joriy qilish imkoniyatlari global kontekstda baholangan. Karimov F.S.ning “*Sun’iy intellekt va algoritmik yondashuvlar*” nomli maqolasida esa aynan algoritmlarning iqtisodiy tahlil va prognozlashdagi roli, ularning samaradorlik ko‘rsatkichlari va iqtisodiy qarorlar sifatiga ta’siri tahlil qilingan. Ushbu maqola raqamli iqtisodiyot va matematika kesishmasidagi dolzarb muammolarni mahalliy nuqtai nazardan yoritadi.

TAHLIL VA NATIJALAR:

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi matematik algoritmlarni turli iqtisodiy sohalarda qo‘llashni keskin oshirdi. Bugungi kunda algoritmik tahlil va modellashtirish usullari ishlab chiqarishdan tortib moliyaviy sektor, transport, sog‘liqni saqlash, va hatto davlat boshqaruvidagi jarayonlargacha chuqur kirib bormoqda. Tahlillarga ko‘ra, iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xavf-xatarlarni kamaytirish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilashda algoritmlarning o‘rni beqiyos.

Quyidagi jadvalda algoritmlar qanday yo‘nalishlarda, qanday usullar bilan va qanday real natijalar bilan tatbiq etilayotgani ko‘rsatilgan:

1-jadval. Raqamli iqtisodiyotda matematik algoritmlarning tatbiq yo‘nalishlari

№	Soha/Yo‘nalish	Ishlatiladigan algoritmlar	Natijalar
1	Bank va moliya sektori	Risk baholash, kredit reytingi, firibgarlikni aniqlash (ML, regression)	Xavf kamaydi, xizmatlar tezlashdi
2	Elektron tijorat (e-commerce)	Tavsiya tizimlari, narxni optimallashtirish (clustering, filtering)	Sotuvlar oshdi, foydalanuvchi tajribasi yaxshilandi
3	Transport-logistika	Yo‘l harakati optimallashtirish, yuk tashish prognozi (optimization, graph-based models)	Yoqilg‘i sarfi kamaydi, yetkazib berish aniq bo‘ldi

4	Soliq va bojxona tizimi	Firibgarlikni aniqlash, avtomatik monitoring (anomaly detection)	Soliq tushumi oshdi, noqonuniy holatlar qisqardi
5	Energetika va kommunal xizmatlar	Tariflarni optimallashtirish, talab prognozi (time series)	Resurslar tejaldi, elektr ta'minoti barqarorlashdi
6	Tibbiyot va sug'urta	Kasallik prognozi, xavf tahlili (decision trees, predictive analytics)	Erta tashxis, xarajatlar kamaydi
7	Davlat boshqaruvi	Xizmatlarni avtomatlashtirish, diagnostika (AI, statistik modellar)	Fuqarolarga xizmatlar soddalashdi, byurokratiya kamaydi

Bank sektorida, masalan, "Ipoteka Bank" tomonidan joriy etilgan **kredit reytingi baholash tizimi** mijozlarning moliyaviy intizomi asosida kredit berish jarayonini avtomatlashtirdi. Bu tizim regressiya va klasterlash asosida ishlaydi.

Elektron savdo platformalari — Amazon, AliExpress — foydalanuvchilarning xarid tarixi asosida **tavsiya tizimlarini** (recommender systems) qo'llaydi. Ular matematik model sifatida **kollektiv filtratsiya (collaborative filtering)** va **kosinuslar o'xshashligi** asosida ishlaydi.

Transport sohasida, masalan, Uber yoki Yandex Taxi **optimallashtirish algoritmlaridan** foydalanadi (Dijkstra algoritmi, GPS asosida harakat simulyatsiyasi). Bu yoqilg'i sarfini kamaytiradi va mijozga aniq vaqt beradi.

Tibbiyotda esa mashinalarni o'rganish algoritmlari orqali (masalan, logistic regression, random forest) saraton kasalligini erta bosqichda aniqlash imkoniyati yaratilmoqda. Bu sog'liqni saqlashda katta tejamkorlik va hayotni saqlab qolishga olib keladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni aniq aytish mumkinki, matematik algoritmlar va raqamli texnologiyalar uyg'unligi zamonaviy iqtisodiyotda muhim o'rin tutmoqda. Quyidagi asosiy xulosalar e'tiborga loyiqdir:

1. Matematik algoritmlar iqtisodiy qarorlar sifatini oshiradi. Iqtisodiy modellashtirish, prognozlash, tavakkalchilikni baholash kabi jarayonlarda matematik metodlar va algoritmlar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa

regressiya tahlili, vaqtli qatorlar (time series), optimallashtirish usullari yordamida resurslarni aniq taqsimlash, byudjet rejalashtirish, narx belgilash kabi masalalar puxta hal etilad

2. Raqamli texnologiyalar bilan integratsiya algoritmlarning ta'sirini yanada kuchaytiradi. Sun'iy intellekt (AI), mashinaviy o'rganish (ML) va katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash (Big Data) imkoniyatlari matematik modellarning an'anaviy chegaralarini kengaytirmoqda. Bu esa iqtisodiy prognozlarning aniqligini oshiradi, real vaqtli tahlilni imkon qiladi va tezkor qaror qabul qilishga zamin yaratadi.

O'zbekiston sharoitida ham algoritmik yondashuvlar samarali tatbiq etilmoqda. Masalan:

1. Bank sohasida (jumladan Ipoteka banki) algoritmik yondashuvlar

Kreditlash jarayonining avtomatlashtirilishi. Banklar, xususan Ipoteka banki, kredit ajratishda algoritmik modellar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanmoqda. Bu tizimlar mijozlarning moliyaviy holatini (daromad, qarzarlar, to'lovlar tarixi) tahlil qilib, kredit layoqatliligini tez va aniq baholaydi. Masalan, **Ipoteka bank** kreditning foiz stavkasi, muddat va miqdorini mijozning shaxsiy ma'lumotlariga qarab avtomatik hisoblab beradigan tizimlarga ega. Bu jarayon inson xatosini kamaytiradi va kredit olish jarayonini soddalashtiradi. Shuningdek, bank mijozlarga onlayn platformalar orqali kredit arizalarini taqdim etish va javob olish imkonini yaratmoqda, bu esa vaqtni tejaydi.

Risklarni boshqarish va monitoring. Banklar algoritmik modellar yordamida mijozlarning kredit to'lovlari tarixini kuzatadi, kechiktirilgan to'lovlarni aniqlaydi va oldindan ogohlantirish xabarlarini yuboradi. Bu bankning qarz riskini kamaytirishga yordam beradi.

2. Soliq tizimida algoritmik yondashuvlar Elektron hisobot va deklaratsiyalar O'zbekiston Soliq qo'mitasi tomonidan joriy etilgan elektron soliq tizimlari orqali soliq to'lovchilar o'z hisobotlarini onlayn tarzda topshirishlari mumkin. Bu tizimlar avtomatik ravishda ma'lumotlarni tekshirish va soliq to'lovlari hisoblash imkonini beradi, inson omilidan kelib chiqadigan xatolar kamayadi. Avtomatlashtirilgan kameraviy nazorat tizimi Bu tizim soliqlarni to'lashda qonunbuzarliklarni aniqlashga yordam beradi va shu orqali davlat daromadlari oshiriladi. **Sog'liqni saqlashda algoritmik yondashuvlar** Diagnostika va kasalliklarni

oldindan aniqlash O'zbek tibbiyot muassasalarida sun'iy intellekt asosida ishlaydigan diagnostika tizimlari ishlab chiqilmoqda. Masalan, rentgen va MRT suratlarini tahlil qilish uchun algoritmlar qo'llanilib, kasalliklarni aniqlash va davolash samaradorligi oshirilmoqda. Elektron sog'liqni saqlash yozuvlari yordamida bemorlar tarixi va dori vositalari haqidagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish mumkin. Bu tizim shifokorlarning qaror qabul qilish jarayonini yaxshilaydi.

3. Ta'lim sohasida Onlayn baholash va test tizimlari O'zbekiston ta'lim muassasalarida avtomatlashtirilgan test va baholash tizimlari joriy qilinmoqda. Talabalar bilimni baholashda algoritmik yondashuvlar samaradorlikni oshiradi, shuningdek, individual o'quv dasturlarini shakllantirishda yordam beradi. O'quv jarayonini personalizatsiyalash AI va algoritmlar yordamida har bir o'quvchining qobiliyatlari va bilim darajasi asosida maxsus ta'lim rejasi tuziladi. Bu ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarni rag'batlantiradi.

4. Transport va logistika sohasida Yo'nalish va yuk tashishni optimallashtirish Transport kompaniyalari yuk tashish va yo'nalishlarni optimallashtirish uchun algoritmik tizimlardan foydalanmoqda. Bu vaqt va xarajatlarni kamaytiradi, logistika samaradorligini oshiradi. Yo'l harakati monitoringi va boshqaruvi Shaharlar va yo'l xizmatlari transport oqimini nazorat qilish uchun algoritmlardan foydalanib, tirbandliklarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqmoqda.

Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlovchi algoritmlar zamonaviy iqtisodiy strategiyalarning asosi bo'lib bormoqda. Bugungi kunda iqtisodiy siyosatni shakllantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, raqamli xizmatlar samaradorligini baholashda **Data Science** vositalari muhim rol o'ynamoqda. Statistik va algoritmik yondashuvlar yordamida hukumatlar va kompaniyalar yanada aniq, barqaror va raqobatbardosh strategiyalar ishlab chiqmoqda

XULOSA: Raqamli iqtisodiyot sharoitida matematik algoritmlarning ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Ushbu maqolada ko'rib chiqilgan tahlillar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchiidan, **matematik modellar va algoritmlar iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim vosita** bo'lib xizmat qiladi. Regressiya, optimallashtirish, klassifikatsiya kabi usullar yordamida ishlab chiqarish, moliyalashtirish,

tavakkalchilikni baholash va rejalashtirish singari murakkab iqtisodiy jarayonlar yuqori aniqlikda tahlil qilinmoqda.

Ikkinchidan, **algoritmik yondashuvlar raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashganda ularning samaradorligi yanada ortadi.** Xususan, sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalari real vaqtli tahlil, avtomatlashtirish, prediktiv prognozlash imkoniyatlarini yaratadi. Bu esa iqtisodiy subyektlarga tezkor va asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, **O'zbekistonda ham algoritmik yondashuvlarning amaliy joriy etilishi ijobiy natijalar bermoqda.** Masalan, Soliq qo'mitasi firibgarlikni aniqlash, Xalq banki kredit reytinglarini hisoblash, UzAuto Motors esa logistika va ishlab chiqarishni optimallashtirishda algoritmik tizimlardan foydalanmoqda. Bu misollar algoritmlar nafaqat rivojlangan davlatlar, balki rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy tizimlari uchun ham dolzarb va zarur ekanini ko'rsatadi.

Nihoyat, **kelajak iqtisodiy strategiyalarining asosi ma'lumotlarga tayangan holda quriladi.** Shu bois iqtisodchilar, mutaxassislar va siyosatchilar uchun statistik va algoritmik savodxonlik muhim kompetensiyaga aylanmoqda.

Shu jihatdan, iqtisodiyotda matematik yondashuvlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq qilish — raqobatbardosh, innovatsion va barqaror iqtisodiy muhitni shakllantirish yo'lida eng muhim omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Musayev, S. (2024). TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 3(7), 72-76.
2. Xabibulla o'g'li, M. S. (2025). FAKTORIALLAR HAQIDA TUSHUNCHA VA ULARNING TURLARI. *ILG'OR PEDAGOG*, 2(1), 3-7.
3. Musayev, S. H. o'g'li. (2024). KICHIK O'LCHAMLI LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIYALASHLARI VA ULARNING XOSSALARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(3), 112–119. Retrieved from <https://erus.uz/index.php/er/article/view/6210>

4. Musayev Sardor Xabibullayevich. (2024, January 30). INTEREST PERIODS AND EFFECTIVE RATES. TA'LIM SIFATINI OSHIRISHNI TASHKIL ETISH VA UNI BOSHQARISH TEXNOLOGIYALARI, Uzbekistan. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10588136>
5. Musayev, S. (2024). UASI-DERIVATIONS OF LOW-DIMENSIONAL LEIBNIZ ALGEBRAS AND THEIR PROPERTIES. In INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Vol. 4, Number 6, pp. 81–86). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11560646>
6. Musayev, S. (2024). TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 3(7), 72–76. Извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/zdit/article/view/33949>
7. Xabibulla o'g'li, M. S. (2025). FAKTORIALLAR HAQIDA TUSHUNCHA VA ULARNING TURLARI. *ILG'OR PEDAGOG*, 2(1), 3-7.
8. Musayev, S. (2024). TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI. *Инновационные исследования в современном мире: теория и практика*, 3(7), 72-76.
9. Musayev, S. X. (2022). Elementary properties of centroid, quasicentroid and central derivations of Leibniz algebras. *OF COMMUNICATIONS*, 75, 81.
10. Musayev, S. X. LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI VA ULARNING XOSSALARI. *ОПЕРАТОРНЫЕ АЛГЕБРЫ, НЕАССОЦИАТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ И СМЕЖНЫЕ ПРОБЛЕМЫ*, 118.
11. Musayev, S. X. (2023). NOL-FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-DIFFERENSIALLASHLARI. *MATHEMATICS, MECHANICS AND INTELLECTUAL TECHNOLOGIES TASHKENT-2023*, 227.
12. Musayev Sardor Xabibulla o'g'li. (2025). QUASI-DERIVATIONS OF LOW-DIMENSIONAL LEIBNIZ ALGEBRAS AND THEIR PROPERTIES. ACUMEN:

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH, 2(6),
159–166. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15649727>

13. Musayev Sardor Xabibulla o'g'li. (2025). TABIIY USULDA GRADUIRLANGAN
FILIFORM LEYBNITS ALGEBRALARINING KVAZI-
DIFFERENSIALLASHLARI. SYNAPSES: INSIGHTS ACROSS THE
DISCIPLINES, 2(6), 136–142. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15649189>

**O'ZGARUVCHAN KO'RSATKICHLI KUCHLI NOLINEAR
 DIFFUZIYA-REAKTSIYA TENGLAMALARINING AVTOMODEL VA
 SONLI YECHIMLARI**

J. M. Toshtemirov¹, S. Toxirov²

Qarshi state university, Qarshi, Uzbekistan¹

University of science and technologies, Tashkent, Uzbekistan^{1,2}

jaloliddintoshtemirov0@gmail.com¹

Annotatsiya: Maqolada kuchli nolinear diffuziya va reaksiya jarayonlarini ifodalovchi quyidagi tenglama:

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \left(u^{m-1} |\nabla u^k|^{p-2} \nabla u \right) + u^a - u^b$$

uchun nazariy tahlil, avtomodel (o'z-o'ziga o'xshash) yechimlar va sonli hisoblash algoritmlari ishlab chiqiladi. Sonli yechimlar grafiklar orqali tasdiqlanadi. Olingan natijalar ushbu turdagi tenglamalarning fizik, biologik va kimyoviy modellashtirishdagi qo'llanilishi uchun asos yaratadi.

Nolinear parabolik tenglamalar ko'plab fizik, biologik va kimyoviy jarayonlarning matematik modelini ifodalaydi. Masalan, kimyoviy moddaning tarqalishi va reaksiyasi, biologik populyatsiyalar evolyutsiyasi, issiqlik tarqalishi kabi. Ushbu maqolada o'rganilayotgan tenglama quyidagicha:

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \left(u^{m-1} |\nabla u^k|^{p-2} \nabla u \right) + u^a - u^b$$

Tenglama kuchli nolinear diffuziya va nolinear reaksiya komponentlarini o'z ichiga oladi, bu esa analitik yechim topishni murakkablashtiradi. Shu sababdan avtomodel yondashuvi va sonli metodlar qo'llaniladi.

$$\frac{\partial u}{\partial t} = \left(u^{m-1} |\nabla u^k|^{p-2} \nabla u \right) + u^a - u^b, \quad x \in \Omega, \quad t > 0, \quad (1)$$

$$u(t, x) = 0, \quad x \in \partial\Omega, \quad t > 0, \quad (2)$$

$$u(0, x) = u_0(x), \quad x \in \Omega, \quad (3)$$

bu yerda $n, m, k > 1, p > 2, a > 1, b \geq 1, a \neq b$ va $\Omega \subset R^N$ esa silliq chegara $\partial\Omega$ bilan chegaralangan sohadir.

Mazkur tezisda nochizikli manba va yutilishga ega nochizikli diffuziya jarayonlarini matematik modellashtirish, tahlil qilish va sonli yechish bilan bog'liq

asosiy vazifalar ko'rib chiqilgan. Ushbu vazifalar, nazariy tahlil, sonli usullar va dasturiy ta'minotni ishlab chiqish orqali hal qilingan:

Taqqoslash printsipli, noxiziqli ajratish usuli va avtomodel tahlil kabi metodlar yordamida tenglama va tenglamalar sistemasi uchun yechimning global mavjudlik va chegaralanmaganlik shartlari olingan. Ushbu natijalardan o'zgarmas va o'zgaruvchan zichlikli diffuziya modellari sifat xossalarini aniqlashda foydalanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. A. Samarskii, V. A. Galaktionov, S. P. Kurdyumov, A. P. Mikhailov, Blow-Up in Quasilinear Parabolic Equations, Walter de Gruyter, 1995.
2. J. M. Toshtemirov, "Effects of a multicomponent heat source on ambient density in multidimensional fields," ILM SARCHASHMALARI, 33-350, 2-son (fevral 2025).
3. J. M. Toshtemirov, "A mathematical model for convective and nonlinear heat transfer in multi-variable, multi-component media" ILM SARCHASHMALARI, 48-250, 5/2-son (may 2025).
4. Adrien Drouillet et al., "Multidimensional simulation of phase change by a D-2D model coupling via Stefan condition," Communications on Applied Mathematics and Computation, 2021.
5. M. M. Aripov, O. R. Djabbarov, Sh. Sadullaeva, "Mathematic modeling of processes describing by double nonlinear parabolic equation with convective transfer and damping," AIP Conference Proceedings, 2021.
6. A. T. Khaidarov, J. M. Toshtemirov, "Modeling of heat propagation processes in multidimensional domains," Modern Problems of Applied Mathematics and Information Technology, 2024.
7. A. T. Khaidarov, J. M. Toshtemirov, "Heat source density in non-linear heat dissipation processes," Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies, 2023.
8. A. Mamatov, J. Toshtemirov, "Visualization of the problem of multidimensional heat transfer through digital technologies," Pedagogical reforms and their solutions, 2024.
9. A. A. Samarskii, Teoriya raznostnyx sxem, Nauka, 1989.
10. U. U. Begulov, Kh. Abdugappor, J. M. Toshtemirov, "Cauchy problem for a parabolic equation describing the heat propagation process in a non-divergent form under the influence of an exponentially varying density," Matematik fizikaning zamonaviy usullari, 2025

**BOSHLANG'ICH SINFDA IMKONIYATI CHEKLANGAN
O'QUVCHILARNING MAYDA QO'L MOTORIKASINI
RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR**

Tulqinova Maxsudaxon Murotjon qizi

Qo'qon Universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Yuldashev S.J

Pedagogika va Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya:

Mazkur ilmiy maqolamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining mayda qo'l motorikasini rivojlantirishda inklyuziv ta'lim sharoitida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashga bag'ishlangan. Tadqiqotda motorik qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beruvchi zamonaviy texnologiyalar, o'yinli yondashuvlar va didaktik vositalardan foydalanish orqali barcha o'quvchilarning, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalarning ham ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishi yoritilgan. Shuningdek, mayda motorika rivojlanishi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va ijtimoiy-psixologik moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniq dalillar bilan asoslab berilgan. Ishda amaliy usullar va metodik tavsiyalar ham bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, boshlang'ich sinf, mayda motorika, innovatsion pedagogik texnologiyalar, qo'l mushaklarini mustahkamlash, ta'limda o'yinli yondashuv, maxsus pedagogika, motorik rivojlanish.

Abstract:

This scientific article is devoted to the use of innovative pedagogical technologies in the development of fine hand motor skills of elementary school students in the conditions of inclusive education. The study highlights the active involvement of all students, including children with disabilities, in the educational process through the use of modern technologies, game approaches and didactic tools that help develop motor skills. Also, the fact that the development of fine motor skills has a positive effect on the level of mastery and social-psychological adaptation of

students is substantiated by clear evidence. Practical methods and methodical recommendations are also described in the work.

Key words: Inclusive education, primary class, fine motor skills, innovative pedagogical technologies, strengthening hand muscles, game approach to education, special pedagogy, motor development.

Аннотация:

Данная научная статья посвящена использованию инновационной педагогической технологии на основе инклюзивного образования в развитии мелкой моторики рук учащихся общеобразовательной школы. Способ вести всех учащихся, активно вовлекать их в это образование, в этот учебный процесс, посредством использования технологических технологий, игровых продуктов и дидактических продуктов, которые помогают развивать моторику в исследовательской деятельности. Вполне обоснованно, что развитие мелкой моторики влияет на уровень мастерства и социально-психологической адаптации учащихся. Также в работе описаны практические и методические рекомендации.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, преобразовательный класс, инновационная технология, ручная педагогическая моторика, игры в обучении, специальная педагогика, двигательное производство.

Kirish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mayda qo'l motorikasini rivojlantirish inklyuziv ta'lim sharoitida muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, shu jumladan, intellektual, jismoniy va psixologik jihatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Mayda qo'l motorikasi – barmoqlarning nozik va aniq harakatlarini amalga oshirish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Inklyuziv ta'limda esa bu ko'nikmalarni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari hisobga olinadi. Bu maqolada mayda motorika rivojlanishining o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va ijtimoiy-psixologik moslashuviga ta'siri ko'rsatilgan. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali barcha o'quvchilar, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar ham ta'lim jarayoniga faol jalb qilinadi. Bu o'zgarishlar o'quvchilarning qo'l mushaklarini mustahkamlashga, ularning umumiy jismoniy va psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maqsad va vazifalar: Inklyuziv ta'lim sharoitida mayda motorikani rivojlantirishning pedagogik jihatlarini o'rganish. Innovatsion texnologiyalar va o'yinli

yondashuvlarni qo'llash orqali o'quvchilarning rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019 yil 29 aprelda PF5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2020 yil 6 noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi, 2022 yil 28 yanvarda PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan YAngi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", farmonlari, 2020 yil 13 oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 12 oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan.¹Maxsus pedagogik yondashuvlar orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning motorik rivojlanishiga qanday yordam berish mumkinligini aniqlash. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta'lim sohasidagi qarorlari va farmonlari bu jarayonni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Masalan, 2022-yil 11-mayda qabul qilingan "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmonda ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning umumiy rivojlanishini ta'minlash va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan."² "Shuningdek, 2024-yil 2-fevralda qabul qilingan "Ta'lim sohasidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-54-son qarorda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olish masalalari ko'rib chiqilgan."³ Mazkur qarorlar va farmonlar asosida, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mayda qo'l motorikasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga, shu jumladan, motorik ko'nikmalarining yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

¹ <https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/05/4-Inklyuziv-talim-nazariya-va-metodika.pdf>

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi PQ-54-son qarori "Ta'lim sohasidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"

„**Inklyuziv Ta'lim** deganda hamkorlikdagi ta'lim bo'lib, butun hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta'lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim bu shunday ta'lim tarbiya jarayoni, unda jismoniy, ruhiy, aqliy va boshqa muammolaridan qat'iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda, o'z uyi va hududida, ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o'z tengqurlari bilan birga ta'lim olishi demakdir.⁴”

Mayda motorika - bu bolalarni qo'l-oyoqlarining kaftlari va barmoqlari bilan mayda va aniq harakatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Mayda motorika sohasi o'ziga xos hamiyatga ega bo'lib u ko'p sonli va turli xil harakatlarni o'z ichiga oladi. Masalan: oddiy harakatlardan tortib (masalan, o'yinchoqni, har xil detallarni ushlab) murakkab harakatlargacha (yozish va rasm chizish kabi). Mayda motorikalar bola tug'ilgan paytidan boshlab rivojlana boshlaydi.⁵

Metodologiya

Boshlang'ich sinf (inklyuziv ta'lim) o'quvchilarining mayda qo'l motorikasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashda ishlatilgan metodlar va yondashuvlar taqdim etiladi. Bu maqolamda ilmiy izlanishlar uchun ishlatilgan usullar, ma'lumot yig'ish va tahlil qilish jarayonlari aniq bayon qilingan va quyidagi metodlar tavsiya etiladi:

- Eksperimental metod,
- Monitoring va tahlil usullari,
- Didaktik o'yinlar,
- Sifatli tadqiqot kabi metodlardan foydalanib ko'ramiz.

Eksperimental metod yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mayda qo'l motorikasini rivojlantirish jarayoni aniq eksperimentlar orqali o'rganildi. Tadqiqotda o'quvchilarning motorik ko'nikmalarini baholash uchun bir qator amaliy mashqlar va o'yinlar tashkil etildi. Ushbu metodni qo'llashda o'quvchilarning motorik ko'nikmalarini, ayniqsa, barmoqlarini ishlatish va ularning harakatlarini muvofiqlashtirishni aniqlash uchun quyidagi mashqlar va testlar ishlatildi:

⁴ <file:///C:/Users/NEXT%20NOUT/Downloads/Sh.N.Ibadullayeva++.pdf>

⁵ <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarda-mayda-motorikani-rivojlantirishga-doir-o-yinlar>

1. Barmoqlarni presslash va ushlab turish mashqlari

Ma'lumot: Bu mashqlar o'quvchilarning barmoqlarining kuchini va nozik harakatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Mashq davomida o'quvchilarga kichik ob'ektlarni (masalan, kichik yumaloq plastmassa sharlar yoki plastilin) barmoqlari bilan ushlab turish yoki barmoqlar bilan siqish talab qilindi.

Metodika: O'quvchilarga plastilin yoki yumshoq sharni berib, uni barmoqlarining yordamida birmuncha vaqt davomida siqib turish talab qilindi. Mashq davomida o'quvchilarni harakatlarni asta-sekinlik bilan bajarishga undash, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalar uchun muhimdir.⁶

Barmoqlarni qalam tutish va rasm chizish mashqlari

Ma'lumot: Bu mashqlar o'quvchilarning yozuv va chizish ko'nikmalarini rivojlantirishga mo'ljallangan. O'quvchilarga turli shakllarni (to'g'ri chiziqlar, aylana, kvadrat va boshqalar) chizish yoki yozish topshirig'i berildi. Metodika: O'quvchilarga chizish uchun oddiy qalam va qog'oz berildi. Mashq davomida, ular qalamni to'g'ri tutish, barmoqlarning nozik harakatlarini rivojlantirish uchun muayyan shakllarni chizish yoki harflar yozishni bajardilar. Bu mashq motorik ko'nikmalarni mustahkamlashda samarali bo'ldi.⁷

⁶ Tursunova, M. (2021). "O'quvchilarda motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda qo'llaniladigan mashqlar." Journal of Inclusive Education, 3(2).

⁷ Abdullayeva, F. (2020). "Yozuv va chizish mashqlari orqali mayda motorikani rivojlantirish." Journal of Primary Education, 4(1).

Yumshoq o'yinlar va didaktik vositalar bilan mashqlar

Ma'lumot: O'quvchilarning barmoqlarini muvofiqlashtirish va motorik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yumshoq o'yinlar va didaktik vositalar, masalan, lego bloklari, jigsaw puzllar yoki kichik sharlar bilan o'ynashga asoslangan mashqlar qo'llanildi.

Metodika: O'quvchilarga puzllarni yig'ish yoki lego bloklari bilan shakllar qurish topshirig'i berildi. Bu mashqda o'quvchilar barmoqlari va qo'llarini aniq muvofiqlashtirish, ob'ektlarni yig'ish va joylashtirishda ishlatadilar.⁸

So'rovnoma metodi

Ma'lumot: So'rovnoma yordamida o'quvchilarning motorik rivojlanishiga doir fikrlarni to'plash maqsadida, ularning individual rivojlanish jarayonini aniqlashga qaratilgan savollar berildi. Ushbu so'rovnoma orqali o'quvchilarning jismoniy faolligi, motorik ko'nikmalariga ta'sir etuvchi mashqlar va o'yinlar, hamda o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi o'rganildi.

So'rovnoma strukturasi misoli:

1. Kuniga qancha vaqt jismoniy mashqlar bilan shug'ullanasiz?
  - 10 daqiqadan kam
  - 10-30 daqiqa
  - 30 daqiqadan ko'p
2. Jismoniy faoliyatdan keyin o'zingizni qanday qilasiz?
  - Juda yaxshi
  - Oddiy
  - Chorchagan
3. Jismoniy mashqlarni bajarish sizga yoqadimi?
  - Ha, juda yoqadi
  - Ba'zan yoqadi
  - Yo'q, yoqmaydi
4. Kichik buyumlar (masalan, boncuklar yoki lego) bilan ishlashda qiyinchilik sezganmisiz?
  - Ha

⁸ Ganieva, D. (2021). "Didaktik vositalar orqali motorikani rivojlantirish." Special Education Review, 5(3).

- Ba'zan
  - Yo'q
5. Yozuv yoki rasm jarayonida qo'lingiz charchaydimi?
- Ha, tez charchaydi
  - Ba'zan charchaydi
  - Yo'q, charchamaydi
6. Guruhli o'yinlarda faol ishtirok etasizmi?
- Ha, doim
  - Ba'zan
  - Yo'q
7. Sizga yangi o'yin yoki tajribasini o'zlashtirish qiyinmi?
- Juda qiyin
  - O'rtacha
  - Oson
8. Qo'l yordamini rivojlantirish uchun plastilin yoki bilan ishlashni yoqtirasizmi?
- Ha, yoqtiraman
  - Ba'zan sevaman
  - Yo'q, yoqtirmayman
9. Mashg'ulotlarda qo'llaringizda og'riq yoki noqulaylik siz qilasizmi?
- Ha, ko'pincha
  - Ba'zan
  - Yo'q
10. Sizningcha, qaysi jismoniy faoliyatingizga yordam beradi?
- O'yinlar (masalan, lego yoki jumboq)
  - Jismoniy tajriba (masalan, sharlarni siqish)
  - Ijodiy faoliyat (masalan, rasm yoki yasash)

Boshlang'ich sinfda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning mayda qo'l motorikasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar mavzuyim bo'yicha SWOT tahlilda quyidagi S-Kuchli tomonlari, W-Zaif tomonlari, O-Imkoniyatlari, T-Tahdidlarini ko'rsatib o'tilgan.

<p>S – Kuchli tomonlari (Strengths)</p> <p>-interaktiv usullar qo'llanilib, o'quvchilar qiziqishini oshiradi.– imkoniyati cheklangan bolalarga mos keluvchi metodikalar ishlab chiqiladi. – nafaqat motorika, balki kognitiv rivojlanish ham qo'llab-quvvatlanadi. – texnologiyalar yordamida inklyuziv ta'lim muhitiga moslashish osonlashadi.</p>	<p>W – Zaif tomonlari (Weaknesses)</p> <p>-Maxsus uskunalar va o'quv materiallari har doim ham mavjud emas.O'qituvchilarning yetarli bilim va malakaga ega emasligi. Har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos keluvchi strategiyalar ishlab chiqish zarur.</p>
<p>O – Imkoniyatlar (Opportunities)</p> <p>Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish – VR, AR, haptik texnologiyalar va interfaol moslamalar yordamida ta'lim sifatini oshirish.</p> <p>Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish – imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun yangi pedagogik dasturlar yaratish.</p> <p>Jamiyat va hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlash – davlat dasturlari va grantlar orqali innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati.</p>	<p>T – Tahdidlar (Threats):</p> <p>Moliya va texnologik cheklovlar – maxsus texnologiyalar qimmat bo'lishi mumkin, bu esa ularni har bir maktabga joriy qilishni qiyinlashtiradi.</p> <p>An'anaviy ta'lim metodlariga haddan tashqari bog'liqlik – innovatsiyalarga qarshilik va yangiliklarni qabul qilishda sustkashlik.</p> <p>Mavjud pedagogik kadrlarning yetishmovchiligi – maxsus tayyorgarlik ko'rgan o'qituvchilarning kamligi.</p>

Boshlang'ich sinfda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning mayda qo'l motorikasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. SWOT tahlil natijalariga ko'ra, bu jarayonning asosiy kuchli tomonlari qatoriga interaktiv yondashuv, moslashtirilgan ta'lim metodikalarining ishlab chiqilishi, ko'p sensorli ta'sir va ijtimoiy integratsiya imkoniyati kiradi. Ushbu yondashuv nafaqat bolalarning motorikasini, balki ularning umumiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, bu borada texnologik resurslarning yetishmovchiligi, o'qituvchilarning maxsus tayyorgarlik ehtiyoji va individual yondashuv talab qilinishi kabi muammolar mavjud. Shunday bo'lsa-da, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, davlat va jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlash hamda ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin.

Natijalar

Ushbu so'rovnoma o'tkazganimizdan keyin foizlarda qanchalik o'quvchilar javob berganini tekshirib oldik.

1. Kuniga qancha vaqt jismoniy mashqlar bilan shug'ullanasiz? 10-30 daq 50% o'quvchilar javob berishdi.

2. Jismoniy faoliyatdan keyin o'zingizni qanday qilasiz? Juda yaxshi: 30% javob berishdi.

3. Jismoniy mashqlarni bajarish sizga yoqadimi? Ba'zan yoqadi: 40% javob berishdi.

4. Kichik buyumlar (masalan, boncuklar yoki lego) bilan ishlashda qiyinchilik sezganmisiz? Ba'zan: 50% javob berishdi.

5. Yozuv yoki rasm jarayonida qo'lingiz charchaydimi? Ha, tez charchaydi: 10% javob berishdi.

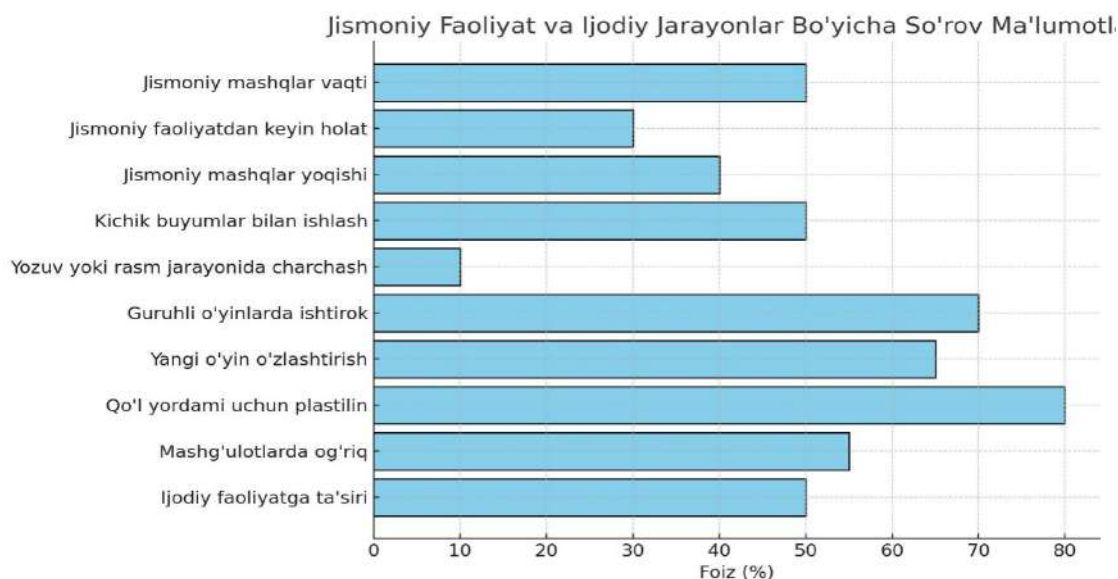
6. Guruhli o'yinlarda faol ishtirok etasizmi? Ha 70% javob berishdi.

7. Sizga yangi o'yin o'zlashtirish qiyinmi? Oson: 65% javob berishdi.

8. Qo'l yordamini oshirish uchun plastilin yoki bilan ishlashni yoqtirasizmi? Ha 80% javob berishdi.

9. Mashg'ulotlarda qo'llaringizda og'riq yoki noqulaylik qilasizmi? Yo'q: 55% javob berishdi.

10. Sizingcha, qaysi jismoniy faoliyatingizga yordam beradi? Ijodiy faoliyat (masalan, rasm yoki yasash) 50% javob berishdi.

Ushbu diagrammada Bolalar orasida ijodiy va ijtimoiy faoliyatlarga qiziqish yuqori, ayniqsa, qo'l yordami bilan ishlanadigan ishlar va guruhli o'yinlar qiziqish uyg'otadi. Yozuv va rasm ishlari bolalar uchun charchoqli bo'lmasa-da, bu faoliyatlar bolalar orasida unchalik qiziqish uyg'otmasligi mumkin. Jismoniy mashg'ulotlardan keyingi holatni baholash (30%) nisbatan past ko'rsatkichga ega. Bu esa jismoniy faoliyatni rag'batlantirish yoki bolalarga qulay muhit yaratishga ehtiyoj borligini ko'rsatib o'tildi.

Yuqori ko'rsatkichlar: Qo'l yordami uchun plastilin ishlatish (80%) eng yuqori natijani ko'rsatdi. Bu bolalar ijodiy faoliyatda plastilin kabi vositalar bilan ishlashga katta qiziqish bildirishlarini anglatadi. Guruhli o'yinlarda ishtirok (70%) va yangi o'yinlarni o'zlashtirish (65%) ham yuqori ko'rsatkichlarga ega. Bu esa bolalar o'rtasidagi ijtimoiy va o'yin orqali o'rganish jarayonlarining ahamiyatini ko'rsatadi.

O'rtacha ko'rsatkichlar: Jismoniy mashqlar vaqti (50%) va kichik buyumlar bilan ishlash (50%) natijalari o'rtacha ko'rsatkichlarni egalladi. Bu faoliyatlar bolalar uchun yoqimli bo'lishi bilan birga boshqa omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Mashg'ulotlarda og'riq (55%) ham o'rtacha darajada kuzatilgan, bu jismoniy faollikning qiyinchiliklariga ishora qiladi.

Past ko'rsatkichlar: Yozuv yoki rasm jarayonida charchash (10%) eng past foizga ega. Bu bolalarning ijodiy faoliyatdan ko'proq zavq olishini yoki bu faoliyatning ularga ortiqcha zo'riqish bermasligini anglatadi. Jismoniy faoliyatdan keyingi holat (30%) va jismoniy mashqlar yoqishi (40%) pastroq darajada, bu esa jismoniy faoliyatning bolalar uchun qiyinchiliklar tug'dirishi mumkinligidan dalolat beradi.

Muhokama

Mening fikrimcha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kichik motorikasi bo'yicha innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, nafaqat ularning jismoniy rivojlanishiga, balki ongli ravishda o'qish va yozish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Dastlabki sinflarda motorikani rivojlantirish, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini oshirishga, diqqatni jamlash va xotirani yaxshilashga yordam beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim jarayonida yangi texnologiyalarning qo'llanilishi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va o'zlarini yangi faoliyatda sinashga undaydi. Bu, ayniqsa, inklyuziv ta'limda muhim ahamiyatga ega, chunki har bir o'quvchining ehtiyojiga mos individual yondashuvni ta'minlaydi. Biroq, bu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar o'z malakasini oshirishi va

zamonaviy pedagogik metodlarga oid bilimlarni mustahkamlashi zarur. Innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash uchun, o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan darslarni rejalashtirishi, o'quvchilarga individual yordam ko'rsatishi lozim. Shu bilan birga, texnologiyalarning o'quvchilarga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi uchun, ulardan foydalanganda muayyan vaqt chegaralari va foydalanish tartibini belgilash zarur. Innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonini rivojlantirishi mumkin, ammo ularni to'g'ri va o'z vaqtida qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Mayda qo'llar motorikasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash, inklyuziv ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlashtirish darajasini va ijtimoiy-psixologik moslashuvini yaxshilashga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirish, ularning ehtiyojlariga mos ta'limni tashkil etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o'quvchilarning o'zlarini erkin va ishonchli his qilishiga yordam beradi, bu jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Boshlang'ich sinfdan mayda motorikani rivojlantirish jarayonida pedagoglar, texnologiyalarni samarali qo'llash orqali o'quvchilarning diqqatini mustahkamlash, barmoq mushaklarini rivojlantirish va kreativ fikrlashni qo'llab-quvvatlaydi. O'yinli yondashuvlarning, masalan, ta'limiy o'yinlar va didaktik materiallarning qo'llanilishi, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini va jismoniy rivojlanishini tezlashtiradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga o'z imkoniyatlarini sinashga va o'zlarini o'rganishga yordam beradi, shu bilan birga, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni qo'llashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ba'zi qiyinchiliklarni ham hisobga olish zarur. O'qituvchilarning texnologiyalardan to'g'ri va samarali foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Shuningdek, texnologiyalarning yuqori narxi yoki internet va kompyuter texnologiyalari bilan bog'liq muammolar ham o'quvchilarning ta'lim olish jarayoniga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, bu muammolarni hal etish uchun davlat va ta'lim muassasalari tomonidan qo'shimcha resurslar va yordam ko'rsatilishi zarur. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash boshlang'ich ta'limda mayda motorika rivojlanishiga katta yordam beradi. Ular o'quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishini yaxshilaydi, o'zlashtirish jarayonini samarali qiladi va inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillarini amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun o'qituvchilarning malakalarini oshirish va texnologik infratuzilmani yaxshilash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Boshlang'ich o'quvchilarining, ayniqsa sinfdagi bolalarning mayda motorikasini rivojlantirish – ishlab chiqarish umumiy jismoniy, intellektual va qo'llab-quvvatlash uchun muhim bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ko'rsatmalari, innovatsion pedagogik texnologiyalar (didaktik o'yinlar, plastilin bilan ishlash, interaktiv mashqlar va boshqalar) bu yo'nalishda samarali vosita sifatida qo'llab-quvvatlash. So'rovnoma bolalarning ijodiy faoliyati, plastilin bilan ishlash va o'yinlarga katta hajm bildirayotganini ko'rsatadi. Bu esa talabalarning jismoniy motorik opsixologik ko'rinishini, balki ijtimoiy-moslashuv ham yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ayrim texnik, resurs va malaka muammolari mavjud bo'lsa-da, ularning davlat va boshqarish ko'magi bilan hal etish mumkin. Tadqiqotda amaliy yordam va nazorat qilish orqali o'quvchilarning, mustaqil fikrlash, nazoratni kuchaytirish va o'zo'ziga ishonchni aniqlash mumkinligi isbotlaydi.

Takliflar

1. Sensorli materiallar asosida tematik motorika darslarni tashkillashtirish.
2. QR-kodli topshiriqlar asosida interaktiv motorika mashg'ulotlarini yaratish.
3. Ota-onalar ishtirokida “Uyda motorika” loyihasini tashkil etish.
4. Kichik motorika stansiyalari yangi joriy etish.
5. “Sensorli yo'lakcha” orqali darsdan oldin barmoq mashqlari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://devedu.uz/wp-content/uploads/2024/05/4-Inklyuziv-talim-nazariya-va-metodika.pdf>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi PQ-54-son qarori "Ta'lim sohasidagi islohotlarni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"
4. <file:///C:/Users/NEXT%20NOUT/Downloads/Sh.N.Ibadullayeva++.pdf>

5. <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarda-mayda-motorikani-rivojlantirishga-doir-o-yinlar>

6. Tursunova, M. (2021). "O'quvchilarda motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda qo'llaniladigan mashqlar." *Journal of Inclusive Education*, 3(2).

7. Tursunova, M. (2021). "O'quvchilarda motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda qo'llaniladigan mashqlar." *Journal of Inclusive Education*, 3(2).

8. Abdullayeva, F. (2020). "Yozuv va chizish mashqlari orqali mayda motorikani rivojlantirish." *Journal of Primary Education*, 4(1).

9. Ganieva, D. (2021). "Didaktik vositalar orqali motorikani rivojlantirish." *Special Education Review*, 5(3).

10. O'rni, Sh. (2022). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim tizimidagi roli. *Pedagogika va Ta'lim*.

11. Xasanova, M. (2021). Inklyuziv ta'limda mayda motorikani rivojlantirishning ahamiyati. *O'zbekiston Ta'limi va Tadqiqotlari*

KREDIT BOZORIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH: YANGI O'ZBEKISTON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI

Maxamadiyev Alimardon Chariyarovich

At Xala Banki Surxondaryo Viloyat Mintaqaviy Markazi Xodimlar Bilan Ishlash
Bo'limi Boshlig'i

Annotatsiya

Ushbu tezisda Yangi O'zbekiston iqtisodiyotida kredit bozorini raqamli texnologiyalar asosida isloh qilish jarayonlari, ularning amaliy ko'rinishlari va istiqboldagi rivojlanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar – xususan, onlayn kreditlash platformalari, sun'iy intellekt, blokcheyn va fintech xizmatlari – kredit mahsulotlari, ularni yetkazish mexanizmlari va risklarni baholash jarayonida tub o'zgarishlar yasamoqda. Tadqiqot doirasida O'zbekiston bank sektorida amalga oshirilayotgan raqamli islohotlar, ularning kreditlashga ta'siri, foydalanuvchilarning moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatlari hamda texnologik infrastrukturadagi yutuqlar tahlil etiladi. Shuningdek, rivojlanayotgan raqamli kreditlash ekotizimining huquqiy va institutsional asoslari ko'rib chiqilib, xalqaro tajriba bilan solishtirma tahlil o'tkaziladi. Xulosa qismida kredit bozorini raqamlashtirish orqali erishiladigan iqtisodiy samaradorlik, shaffoflik va moliyaviy inklyuzivlikni oshirish bo'yicha takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli texnologiyalar, kreditlash, Yangi O'zbekiston, fintech, onlayn kredit, sun'iy intellekt, blokcheyn, kredit risklari, moliyaviy inklyuzivlik, bank islohotlari.

Abstract

This thesis analyzes the processes of reforming the credit market based on digital technologies in the economy of New Uzbekistan, their practical manifestations and future development opportunities. Digital technologies - in particular, online lending platforms, artificial intelligence, blockchain and fintech services - are making fundamental changes in the process of credit products, their delivery mechanisms and risk assessment. The study analyzes the digital reforms being implemented in the banking sector of Uzbekistan, their impact on lending, users' access to financial services, and achievements in technological infrastructure. It also examines the legal and institutional framework of the developing digital lending ecosystem and conducts a comparative analysis with international experience. The conclusion provides proposals for increasing economic efficiency, transparency and financial inclusion achieved through the digitization of the credit market.

Keywords. Digital technologies, lending, New Uzbekistan, fintech, online lending, artificial intelligence, blockchain, credit risks, financial inclusion, banking reforms.

Kirish. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar davlat moliyasini, bank tizimini va xususiy sektorni tubdan modernizatsiya qilishga qaratilgan. Ayniqsa, bank sektori faoliyatining raqamlashtirilishi va kredit bozorining ochiqligi, tezkorligi, qulayligi bugungi zamon talabiga aylandi. Kredit bozorini raqamlashtirish – bu shunchaki xizmatlarni onlayn ko‘rinishga o‘tkazish emas, balki moliyaviy muomala, kredit tahlili, mijoz bilan ishlash, kredit risklarini boshqarish va kredit mahsulotlarini moslashtirishda texnologiyalarning chuqur integratsiyasini anglatadi.

Yangi O‘zbekiston konsepsiyasida raqamli iqtisodiyot va raqamli moliyaviy xizmatlar alohida ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan. Davlat rahbariyati tomonidan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi asosida bank sektori ham raqamli transformatsiyadan o‘tkazilmoqda. Jumladan, banklar onlayn kredit arizalari, kredit skoringi, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari, blokcheyn asosida kredit shartnomalarini tuzish kabi innovatsion uslublarni keng qo‘llay boshladi.

Ushbu tezisda aynan kredit bozorida raqamli texnologiyalar qanday joriy etilayotgani, bu jarayonning qamrovi, mavjud texnologik imkoniyatlar, foydalanuvchilar reaksiyasi, qonunchilikdagi o‘zgarishlar, shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari ilmiy asosda yoritiladi.

Asosiy qism. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari hamda fintech kompaniyalari tomonidan so‘nggi 5 yil davomida kredit bozorini raqamlashtirish bo‘yicha keng qamrovli choralar ko‘rilmogda. Jumladan:

1. **Onlayn kreditlash platformalari:** “Apelsin”, “Payme”, “Click” kabi to‘lov tizimlari bilan integratsiyalashgan onlayn kreditlash platformalari orqali 2023-yilda 2,5 milliondan ortiq mikroqarzarlar berilgan. Bu esa an’anaviy kredit olish tartibidan ko‘ra tezkor, arzon va qulay yechimdir.

2. **Kredit skoringi va sun‘iy intellekt:** Tijorat banklari va fintech kompaniyalari kredit arizalarini baholashda “scoring model”lardan foydalanmoqda. AI (sun‘iy intellekt) algoritmlari mijozning kredit tarixini, to‘lov intizomini va moliyaviy holatini bir necha soniyada tahlil qilib, avtomatik qaror qabul qiladi. Bu inson xatosini kamaytiradi va korrupsion to‘siqlarning oldini oladi.

3. **Blokcheyn texnologiyasi:** Ayrim banklar kredit shartnomalarini blokcheyn asosida saqlashni yo‘lga qo‘ymoqda. Bu kredit bitimlarining o‘zgartirib bo‘lmasligini, shaffofligini va xavfsizligini ta‘minlaydi. Hujjatlarning soxtalashtirilishining oldi olinadi.

4. **Raqamli kredit tarixlari:** MB huzuridagi “Kredit axborot byurosi” orqali mijozlar va tashkilotlar o‘z kredit tarixini ko‘rib chiqishi va baholashi mumkin. Bu esa “open banking” tamoyiliga yaqinlashishdir.

5. **Huquqiy baza:** 2020–2023 yillarda raqamli moliyaviy xizmatlar to‘g‘risidagi bir qator qonunlar, normativ hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, “Elektron tijorat”, “Elektron raqamli imzo”, “Moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirish konsepsiyasi” – bular barchasi raqamli kreditlash ekotizimining huquqiy asosini mustahkamladi.

6. **Tadbirkorlik subyektlari uchun imkoniyatlar:** Kichik biznes vakillari endi bankka bormasdan onlayn platforma orqali ariza topshirib, 24–48 soat ichida kredit olish imkoniga ega. Bu vaqt, avvalgi tartibda 10–15 ish kunini talab etardi.

Xalqaro tajriba bilan solishtirganda, O‘zbekiston hali rivojlangan davlatlar darajasiga yetmagan bo‘lsa-da, raqamli kreditlash bo‘yicha Markaziy Osiyodagi eng ilg‘or tajribalarni shakllantirib bormoqda. Estoniya, Singapur, Hindiston kabi davlatlar tajribasidan ilhomlanib, kredit risklarini avtomatik baholash va real vaqtli monitoring tizimlari joriy qilinmoqda.

Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud: raqamli savodxonlikning pastligi, ayrim hududlarda internet tezligining sustligi, bank-mijoz munosabatlaridagi ishonch muammolari, va raqamli xavfsizlik tahdidlari. Bularni hal etish uchun davlat va xususiy sektorning muvofiqlashtirilgan sa’y-harakatlari talab etiladi.

Xulosa. O‘zbekiston kredit bozorining raqamlashtirilishi – bu nafaqat texnik jarayon, balki moliyaviy islohotlarning mazmunan chuqurlashuvidir. Raqamli texnologiyalar kredit xizmatlarini arzonlashtiradi, tezlashtiradi va shaffoflashtiradi. Ayniqsa, mikroqarzarlar, iste‘mol kreditlari, tadbirkorlikni moliyalashtirish yo‘nalishlarida raqamli texnologiyalar kredit olishda byurokratik to‘siqlarni bartaraf etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli kreditlash xizmatlari orqali:

- Kredit olishga sarflanadigan vaqt 3–4 baravarga qisqargan;
- Kredit arizalarining ko‘rib chiqilishida inson omili kamaygan;
- Kredit risklarini avtomatik tahlil qilish orqali muammoli kreditlar ulushi pasaygan;
- Tadbirkorlar moliyaviy resurslarga oson va tezkor kirish imkoniyatiga ega bo‘lgan.

Kelgusida quyidagilarni amalga oshirish dolzarb:

- Raqamli savodxonlik bo‘yicha milliy dasturlar joriy qilish;
- Fintech kompaniyalari va banklar o‘rtasida “open API” asosida hamkorlikni kuchaytirish;

- Raqamli xavfsizlik va ma'lumotlar himoyasi tizimlarini kuchaytirish;
- Har bir fuqaro uchun raqamli kredit tarixini shakllantirish va shaxsiy "finprofil" joriy etish.

Yangi O'zbekiston sharoitida kredit bozorining raqamlashtirilishi – moliyaviy inkluzivlik, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiluvchi muhim bosqichdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Demirguc-Kunt A., Klapper L. Financial Inclusion and Digital Finance // World Bank Policy Research Paper. – Washington, 2021. – 58 p.
2. Markaziy bank hisobotlari (2020–2023). – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi MB nashriyoti, 2023. – 102 b.
3. Xodjayev A. Raqamli iqtisodiyot va bank xizmatlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 144 b.
4. Murodov M. Fintech xizmatlari va moliyaviy inkluzivlik // Bank ishi. – 2023. – №2. – B. 19–26.
5. OECD. Digital Disruption in Banking. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 76 p.
6. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. – Lex.uz, 2020.
7. Apelsin banki raqamli kreditlash hisobotlari. – Toshkent, 2023. – 62 b.

**ALLERGIK RINITDAN KELIB CHIQUADIGAN ASORATLAR VA
EKSPRESS DIAGNOSTIK USULLAR****Xursanov Asliddin Murat o'g'li**Email - Asliddinxursanov1@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Tibbiy fundamental fanlar kafedrası o'qituvchisi

Odiljonov Ozodbek Odiljon o'g'li Email – odiljonnorkulov0@gmail.com<https://orcid.org/0009-0004-5765-8548>

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada allergik rinit kasalligining kelib chiqish sabablari, kechish shakllari, uning asoratlari va erta aniqlashda qo'llaniladigan ekspress diagnostik usullari haqida so'z boradi. Allergik rinit o'tkir va surunkali shaklda kechib, nafaqat burun sohasidagi o'zgarishlarga, balki umumiy sog'liqning yomonlashishiga ham sabab bo'ladi. Zamonaviy ekspress testlar kasallikni tez aniqlash va to'g'ri davolashni boshlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Allergik rinit, asoratlar, diagnostika, immunoglobulin E, ekspress test, nafas yo'llari, yallig'lanish.

Осложнения аллергического ринита и методы экспресс-диагностики**Аннотация**

В статье рассматриваются причины возникновения аллергического ринита, его течение, осложнения, а также экспресс-методы диагностики, используемые для раннего выявления. Аллергический ринит может протекать в острой и хронической форме, вызывая не только изменения в области носа, но и ухудшение общего самочувствия. Современные экспресс-тесты позволяют быстро диагностировать заболевание и начать соответствующее лечение.

Ключевые слова: Аллергический ринит, осложнения, диагностика, иммуноглобулин E, экспресс-тест, дыхательные пути, воспаление.

Complications of allergic rhinitis and express diagnostic methods

Abstract

This article discusses the causes of allergic rhinitis, its course, complications, and express diagnostic methods used for early detection. Allergic rhinitis can occur in acute and chronic forms, causing not only changes in the nasal area, but also a deterioration in general health. Modern express tests allow for rapid diagnosis of the disease and the initiation of appropriate treatment.

Keywords: Allergic rhinitis, complications, diagnostics, immunoglobulin E, express test, respiratory tract, inflammation.

Muammoning dolzarbligi

Bugungi kunda allergik kasalliklar, ayniqsa allergik rinit, butun dunyo bo'ylab keng tarqalgan bo'lib, aholi salomatligiga jiddiy xavf tug'dirmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda har 5-insonda bu holat kuzatiladi. Erta bosqichda aniqlanmasa, kasallik bronxial astma, sinusit, eshitish buzilishi kabi ko'plab asoratlarga olib keladi. Shuning uchun allergik rinitni tez va ishonchli aniqlash bo'yicha ekspress diagnostika usullari dolzarb ilmiy-tibbiy masalaga aylangan.

Kirish

Bugungi zamonaviy hayot tarzida atrof-muhitning ifloslanishi, oziq-ovqat mahsulotlarining tarkibida sun'iy moddalarning ko'payishi, ekologik sharoitlarning yomonlashuvi va irsiy omillar tufayli allergik kasalliklar, jumladan, allergik rinit tobora keng tarqalmoqda. Ayniqsa, yirik shaharlarda yashovchi aholining muhitga moslashish qobiliyati pasaygani, stress va immunitetning zaiflashgani ushbu kasallikning yosh tanlamasdan ko'payishiga olib kelmoqda.

Allergik rinit – burun shilliq qavatining ayrim allergenlarga (masalan, gul changi, hayvon tuklari, uy changi, mog'or zamburug'lari, ba'zida oziq-ovqat tarkibidagi oqsillar) haddan tashqari immun javob berishi natijasida yuzaga keladigan surunkali yallig'lanishli holatdir. Bu kasallik ko'p hollarda oddiy shamollash bilan adashtiriladi va vaqtida aniqlanmasa, turli asoratlarga sabab bo'ladi. Allergik rinitning belgilaridan biri – u takrorlanuvchan va uzoq davom etadi, oddiy davo bilan o'tib ketmaydi, ayniqsa allergen bilan takroriy aloqada bo'lganda kuchayib boradi.

Dastlab kichik noqulaylikdek tuyulgan aksa urish, burun bitishi, ko'z yoshlanishi kabi belgilar aslida murakkab immun jarayonlarning belgisi bo'lib, bemorning umumiy salomatligiga, ish faoliyatiga va psixologik holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda esa bu holat o'qishdagi muvaffaqiyatning pasayishi, charchoq, diqqat tarqoqligi, nutq rivojining kechikishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Yana bir muhim jihat – allergik rinit faqat burun bilan cheklanmaydi. U butun nafas tizimiga ta'sir qilishi, vaqt o'tishi bilan bronxial astma, surunkali sinusit va boshqa

asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Aynan shuning uchun bu kasallikni imkon qadar erta aniqlash va oldini olish choralari zamonaviy tibbiyotda muhim o'rinni egallaydi.

Shu nuqtai nazardan, ekspress diagnostika usullari – ya'ni kasallikni tez va aniq aniqlovchi oddiy, qulay va ishonchli testlar – birlamchi tibbiy amaliyotda tobora ko'proq e'tiborni jalb qilmoqda. Ular shifokorga kasallikni erta aniqlash, bemorni to'g'ri yo'naltirish va individual davolash strategiyasini tanlashda yordam beradi.

Ushbu maqolada allergik rinitning kelib chiqish sabablari, asoratlari va uni aniqlashda qo'llaniladigan zamonaviy ekspress diagnostika usullari haqida batafsil tahlil beriladi.

Asosiy qism

1. Allergik rinit: Tushunchasi va belgilari

Allergik rinit – burun shilliq qavatining atrof-muhitdagi allergenlarga haddan tashqari kuchli immun javobi natijasida yuzaga keladigan surunkali yallig'lanish kasalligi. Kasallik ko'pincha polen, hayvon tuklari, chang, mog'or sporalari yoki oziq-ovqat allergenlari ta'sirida rivojlanadi. Bu allergenlar burun orqali organizmga kirib, immun tizim tomonidan "tahdid" sifatida qabul qilinadi va organizm IgE turdagi antitanalarni ishlab chiqaradi. Keyinchalik bu antitanalar gistamin kabi yallig'lanish mediatorlari ajralishiga olib keladi va shu orqali allergik belgilarning yuzaga chiqishiga sabab bo'ladi.

Klinik belgilar:

1. Qattiq aksa urish (odatda ertalab kuchliroq namoyon bo'ladi);
2. Suyuq, shaffof burun ajralmalari (rinoreya);
3. Burun bitishi, nafas olishda qiyinchilik;
4. Burun, tomoq va ko'zda qichishish;
5. Ko'zlarning qizarishi va yoshlanishi;
6. Umumiy holsizlik, charchoq, ishtaha yo'qolishi.

Bolalarda bu holat maktabdagi faoliyatga, uyqu sifati va o'qishdagi muvaffaqiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Kattalarda esa ish faoliyatining pasayishi, diqqatning sustligi kuzatiladi.

2. Allergik rinitning turlari

Mavsumiy allergik rinit (pollinoz): Ko'pincha o'simlik changlariga bo'lgan allergik javob. Bahor va yoz oylarida kuchayadi.

Yil davomida kechuvchi rinit: Uy changi, mog'or, hayvon tuklariga nisbatan sezuvchanlik bo'lganda yuzaga chiqadi.

Kasbiy rinit: Ish joyida mavjud bo'lgan kimyoviy modda, lateks, hayvon mahsulotlariga allergiya bilan bog'liq.

3. Allergik rinitdan kelib chiqadigan asoratlar

Allergik rinit faqat burun kasalligi deb qaralsa, bu noto'g'ri bo'ladi. Kasallik umumiy salomatlikka jiddiy ta'sir ko'rsatadi va boshqa xatarli kasalliklarning rivojlanishiga turtki bo'ladi:

a) Bronxial astma

Bu allergik kasalliklarning eng xavfli asoratlaridan biridir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, allergik riniti bor bemorlarning 30-40 foizida vaqt o'tib bronxial astma rivojlanadi. Bu holatda bemorda nafas siqilishi, hansirash, yo'tal kabi belgilarga duch kelinadi.

b) Surunkali sinusit

Burun bo'shlig'ining doimiy yallig'lanishi yuz paychalari (gaymor, frontal sinuslar) sohasida yiringli jarayonlarga olib keladi. Surunkali sinusit bosh og'rig'i, yuz sohasida og'riq, tana haroratining ko'tarilishi bilan kechadi.

c) Eshitish buzilishi va otit

Burun yo'llari va o'rta quloqni bog'lovchi evstaxiy nayining yopilishi eshitish qobiliyatini susaytiradi. Bolalarda bu ko'proq uchraydi va o'qishdagi orqada qolish, nutq rivojlanishining kechikishiga olib keladi.

d) Uyquning buzilishi va depressiya

Burun bitishi nafas olishni qiyinlashtirib, tungi uyqu sifatsiz bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu holat uzoq davom etsa, hissiy fon pasayadi, holsizlik, tushkunlik, asabiylik kuchayadi.

e) Yuz skeleti deformatsiyasi (bolalarda)

Doimiy og'iz orqali nafas olish tufayli bolalarda yuz skeleti normal rivojlanmaydi. "Aqlli yuz" deb ataluvchi deformatsion holat yuzaga keladi.

4. Ekspress diagnostika usullari

Zamonaviy tibbiyotda allergik rinitni aniqlash uchun foydalanilayotgan ekspress testlar bemorga zarar yetkazmaydigan, oddiy va samarali usullardir.

a) IgE testi (qon orqali)

Bu test allergik javobda muhim o'rin tutadigan immunoglobulin E (IgE) darajasini aniqlaydi. Test oddiy qon namunasi orqali amalga oshiriladi. IgE darajasining yuqoriligi allergik kasalliklar ehtimolini ko'rsatadi.

b) Spetsifik allergenlar uchun tezkor testlar

Bu testlar bemorning qoni yoki terisi orqali aniq bir allergen (masalan, polen, uy changi) ga sezuvchanligini tekshiradi. Natijasi 15-20 daqiqada olinadi.

c) Teri prick-testlari

Allergen eritmasi teriga tomizilib, igna orqali sanchiladi. Allergiya bo'lsa, terida shish va qichishish paydo bo'ladi. Bu test asosan klinikalarda mutaxassis allergolog tomonidan o'tkaziladi. d) Nafas chiqarishdagi azot oksidi (NO) testi

Bu usul nafas chiqarishda azot oksidi miqdorini o'lchaydi – yallig'lanish darajasini baholashda foydali.

e) Molekulyar diagnostika (komponentli testlar)

Yangi avlod testlaridan bo'lib, bemorning faqat umumiy allergiyaga emas, balki aniq bir molekulaga sezuvchanligini aniqlaydi. Bu testlar orqali individual davo rejasini ishlab chiqish mumkin.

Ekspress testlarning umumiy ustunliklari:

1. Juda tez natija beradi (10–30 daqiqa ichida);
2. Qon yoki teridan olingan minimal namunalar yetarli bo'ladi;
3. Maxsus laboratoriya sharoitisiz ham o'tkazish mumkin (ba'zilar uchun);
4. Davolanishning samaradorligini baholashga yordam beradi.

Xulosa

Allergik rinit – oddiy akxa urish, burun bitishi yoki ko'z yoshlanishi deb qaraladigan engil noqulaylik emas, balki jiddiy yondashuvni talab qiladigan surunkali allergik kasallikdir. Bu holat nafaqat bemorning jismoniy holatini, balki ruhiy salomatligini, ish faoliyatini va hayot sifatini ham sezilarli darajada yomonlashtiradi. Ayniqsa, bolalar va o'smirlar orasida bu kasallik rivojlanadigan bo'lsa, ularning maktabdagi faolligi, nutq va fikrlash rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, allergik rinit boshqa kasalliklar – ayniqsa, bronxial astma, sinusit, otit kabi nafas yo'llari va eshitish organlari bilan bog'liq asoratlarning rivojlanishida muhim xavf omili hisoblanadi. Bu kasallikni e'tiborsiz qoldirish yoki faqat vaqtinchalik simptomatik davolash bilan chegaralanish oxir-oqibat bemorning sog'lig'ini og'irlashtiradi va sog'liqni saqlash tizimi uchun ham ortiqcha iqtisodiy yuk keltiradi.

Shu sababli allergik rinitga qarshi kurashda erta diagnostika va tezkor tashxis usullarining ahamiyati beqiyosdir. Ekspress testlar yordamida bemorni qisqa vaqt ichida tekshirib, allergiyaga sabab bo'lgan omillarni aniqlash va unga mos davolash choralarini ko'rish mumkin. Bu esa kasallikning asoratlanishining oldini olib, bemorning hayot sifati va faoliyatini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu testlar birlamchi tibbiy bo'g'inda – ya'ni poliklinikalar, oilaviy shifokor punktlarida ham keng qo'llanilishi mumkinligi tufayli kasallikning oldini olishda keng ommani qamrab olish imkonini beradi. Ekspress diagnostikadan oqilona

foydalanish – faqat davolovchi shifokorlar uchun emas, balki tibbiy tizim uchun ham samarali, arzon va natijador yondashuvdir.

Xulosa qilib aytganda, allergik rinitga qarshi kurashda asosiy vazifa – kasallikni vaqtida aniqlash, to‘g‘ri baholash va bemorga individual yondashuv asosida muolaja rejasini ishlab chiqishdir. Zamonaviy ekspress testlar esa bu yo‘lda bizga tezlik, aniqlik va ishonchlilikni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. World Health Organization (WHO).

Allergic rhinitis and its impact on asthma (ARIA) guidelines, 2023 yilgi yangilangan nashr.

2. Pawankar R., Canonica G.W., Holgate S.T., Lockey R.F.

WAO White Book on Allergy: Update 2020. – World Allergy Organization, 2020.

3. Togzhan B., Nurlanov M., Abdug‘aniyev D.

“Expeditious diagnostic tools in allergic rhinitis: A clinical review”, Clinical Immunology Research, 2021.

4. GINA/ARIA Joint Report.

Interrelationship between Allergic Rhinitis and Asthma, 2022.

5. Bekmurodov A.A.

“Allergik kasalliklar klinikasi, diagnostikasi va profilaktikasi”, Toshkent: Tibbiyot, 2020.

6. Saydaliyev Sh.R.

“Zamonaviy diagnostika: ekspress testlar va ularning afzalliklari”, Tibbiyot va amaliyot jurnali, 2022, №4.

7. National Institute of Allergy and Infectious Diseases (NIAID).

Understanding Allergic Rhinitis: Causes, Symptoms, Diagnosis, Bethesda, USA, 2021.

8. Abdurahmonova D.X., Ibragimova M.Sh.

“O‘pka va nafas yo‘llari allergik kasalliklari: klinika va zamonaviy yondashuvlar”, Toshkent tibbiyot akademiyasi nashrlari, 2021.

9. Razonable D.B., Barsanti C.

“Role of point-of-care tests in allergic disease management”, Journal of Diagnostic Medicine, 2022.

10. Global Asthma Report 2022, International Union Against Tuberculosis and Lung Disease.

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI

Eshqorayev Javohir Zayniddin o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Buxgalteriya
hisobi va audit yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA: Maqolada qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish zaruriyati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Muallif buxgalteriya hisobi axborotining to'g'riligi va ishonchliligini oshirish orqali xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy holatini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish masalasini tahlil qiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida hisob tizimini avtomatlashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va kadrlar malakasini oshirish orqali hisobot berish samaradorligini kuchaytirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, buxgalteriya hisobi, audit, avtomatlashtirish, moliyaviy hisobot, standartlar.

KIRISH

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakat aholisining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish va hududiy bandlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda sohani modernizatsiya qilish, fermer xo'jaliklari va agroklasterni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar moliyaviy hisobotlarning aniqligiga, moliyaviy boshqaruv tizimining samaradorligiga bevosita bog'liq. Shu sababli buxgalteriya hisobini yuritish va audit jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborotni shakllantirish bugungi kundagi ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Qishloq xo'jaligi faoliyatining mavsumiyligi, ishlab chiqarishning tabiiy va iqlimiy omillarga bog'liqligi, hosildorlik va mahsulot yetishtirish jarayonidagi turlicha yondashuvlar buxgalteriya hisobini yuritishda o'ziga xos yondashuvlarni talab etadi. Misol uchun, biologik aktivlarning (ekinlar, chorva mollari) baholanishi va amortizatsiyasi, mavsumiy ishlab chiqarish xarajatlarining taqsimoti, subsidiya va grantlarning hisobi, investitsiya loyihalarining natijalarini moliyaviy jihatdan aks ettirish kabi murakkab masalalar mavjud. Bundan tashqari, fermer xo'jaliklari va boshqa kichik korxonalar buxgalteriya hisobini yuritishda ko'plab qiyinchiliklarga

duch kelmoqda: kadrlar yetishmasligi, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasining pastligi, standartlashtirilgan dasturiy vositalarning yetishmasligi shular jumlasidandir.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, aynan qishloq xo'jaligi sohasi uchun moslashtirilgan, amaliyotga yaqin va zamonaviy buxgalteriya hisobi tizimini ishlab chiqish ehtiyoji ortib bormoqda. Shu jihatdan maqolada buxgalteriya hisobi tizimining mavjud holati, aniqlangan kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda yoritiladi hamda takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar beriladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda bir nechta ilmiy-tadqiqot usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Birinchidan, statistik tahlil usuli orqali qishloq xo'jaligi korxonalarining buxgalteriya hisob yuritish holati, foydalanilayotgan dasturiy vositalar, moliyaviy hisobotlarning sifati va audit natijalari o'rganildi. Statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi va boshqa ochiq manbalardan olindi.

Ikkinchidan, kontent-tahlil yondashuvi orqali buxgalteriya hisobi va auditga oid mavjud qonunchilik bazasi, davlat normativ hujjatlari, amaldagi buxgalteriya standartlari, hamda xalqaro standartlar (IFRS) solishtirilib tahlil qilindi. Bu yondashuv hisobotlar shakllanishidagi farqlarni aniqlash, mavjud qonunchilikda sektorga xos bo'lgan jihatlarning yetarlicha qamrab olinmaganligini aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchidan, empirik yondashuv doirasida sohada faoliyat yuritayotgan 10 ta fermer xo'jaligi, 3 ta agrofirma va 2 ta kooperativ faoliyati bevosita kuzatildi. Shu bilan birga, buxgalterlar, moliyachilar va auditorlar bilan yarimstrukturaviy intervyular o'tkazildi. Ularning fikrlari asosida amaliyotdagi muammolar, zarur o'zgartirishlar, hamda avtomatlashtirishga oid fikrlar aniqlashtirildi.

To'rtinchidan, komparativ tahlil orqali O'zbekiston qishloq xo'jaligi buxgalteriyasining ayrim rivojlangan davlatlar (Rossiya, Turkiya, Germaniya)dagi tizimlar bilan o'xshash va farqli jihatlari taqqoslab tahlil qilindi. Bu tahlillar takliflar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qildi.

NATIJAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi korxonalarining 70 foizida buxgalteriya hisobini yuritishda dasturiy vositalardan foydalanilmoqda. Biroq ularning aksariyati, ayniqsa kichik fermer xo'jaliklarida, ishlab chiqarish xarajatlari, mavsumiy o'zgaruvchanlik, biologik aktivlar va amortizatsiya hisobini to'liq qamrab olmaydi. Bu esa hisob-kitoblarda aniqlikni pasaytiradi va moliyaviy holatning noto'g'ri aks etishiga olib keladi.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'rganilgan 15 ta xo'jalikdan 11 tasida daromad va xarajatlar noto'g'ri tasniflangan, 9 tasida esa amortizatsiya hisobining noto'g'ri olib

borilgani aniqlangan. Ayni paytda, 72% korxonalar xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) to'liq mos kelmaydigan hisobotlar tayyorlamoqda. Hisobotlarda aktivlar va majburiyatlar baholanishidagi tafovutlar, investitsion faoliyatning hisobda aks etmasligi kabi muammolar qayd etilgan.

Yana bir muhim jihat shundaki, aksariyat fermer xo'jaliklarida buxgalteriya axborot tizimlari mavjud bo'lmasligi sababli ko'pchilik hali ham qo'lda yoki oddiy Excel jadvallarida hisob yuritmoqda. Natijada, hisobotlar kechikadi, aniqlik past bo'ladi va nazorat mexanizmlari samarali ishlamaydi.

Quyidagi jadval orqali asosiy muammolar taqsimoti ko'rsatilgan:

№	Muammo turi	Korxonalar ulushi (%)
1	Amortizatsiya hisobidagi xatoliklar	64
2	Biologik aktivlarning noto'g'ri qaydi	58
3	Moliyaviy hisobotlarning G'MSga mos emasligi	72
4	Xarajatlar noto'g'ri tasnifi	50
5	Axborot tizimining yo'qligi yoki samarasizligi	68
6	Kadrlar malakasining pastligi	61

Bu statistik natijalar asosida aniqlanganki, muammolar nafaqat texnik yoki dasturiy vositalar bilan bog'liq, balki inson resurslari va metodik ko'rsatmalarning yetishmasligi bilan ham bog'liqdir. Shu sababli, tizimli yondashuvda avtomatlashtirish bilan birga kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani mustahkamlash zarurati tug'iladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, qishloq xo'jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobining mavjud holati ko'plab muammolar bilan bog'liq bo'lib, ular moliyaviy axborotlarning sifatsiz shakllanishiga, noto'g'ri tahlil va boshqaruv qarorlarining qabul qilinishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, biologik aktivlarning hisobini yuritishdagi murakkabliklar, amortizatsiya jarayonidagi noto'g'ri yondashuvlar, avtomatlashtirilgan tizimlarning yo'qligi yoki cheklanganligi, malakali kadrlar tanqisligi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiqlik darajasining pastligi mavjud tizimning zaif tomonlarini ko'rsatmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va tizimni takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Xalqaro standartlarga moslashtirish:** Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyaviy hisobotlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida tayyorlashi uchun zarur metodik ko'rsatmalar ishlab chiqilishi va milliy standartlar bilan uyg'unlashtirish mexanizmlari yaratish zarur.
2. **Dasturiy ta'minotni modernizatsiya qilish:** Fermer xo'jaliklari va agrofirma darajasida hisob yuritishni soddalashtiruvchi, lekin samarali bo'lgan ixtisoslashtirilgan dasturlar (masalan, agrobuxgalteriya uchun modulga ega 1C yoki ERP platformalari) joriy etilishi lozim.
3. **Kadrlar salohiyatini oshirish:** Buxgalterlar, auditorlar va moliyachilar uchun qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan sertifikatlashtirilgan kurslar, malaka oshirish dasturlari va amaliyotlar yo'lga qo'yilishi kerak.
4. **Huquqiy va normativ asosni mustahkamlash:** Qishloq xo'jaligiga xos bo'lgan buxgalteriya hisobining alohida jihatlarini tartibga soluvchi alohida qonunosti hujjatlarini ishlab chiqish va mavjud me'yoriy hujjatlarni qayta ko'rib chiqish zarur.
5. **Hisobot va auditning shaffofligini oshirish:** Barcha korxonalarda ichki audit tizimini mustahkamlash, tashqi auditni esa mustaqil tashkilotlar orqali o'tkazish amaliyotini kengaytirish lozim.
6. **Axborot tizimlari va raqamlashtirishni jadallashtirish:** Fermer xo'jaliklari va agroklastarlarda buxgalteriya hisobi, ishlab chiqarish, xarajatlar va mahsulotni yetkazib berish bosqichlarini yagona axborot tizimida integratsiyalash kerak.
7. **Monitoring tizimini joriy etish:** Davlat moliya organlari tomonidan sektorda buxgalteriya hisobining holatini muntazam monitoring qilib borish va aniqlangan kamchiliklar asosida tizimli choralar ko'rish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xudoyberganov A. Qishloq xo'jaligida buxgalteriya hisobi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Sobirov M. Qishloq xo'jaligi korxonalarida moliyaviy nazorat. – Samarqand: Zarafshon, 2022.
3. Sharipov Sh. Buxgalteriya hisobining zamonaviy yo'nalishlari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2023.
4. International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation. www.ifrs.org
5. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonuni. – 2016.
6. Moliya vazirligining buxgalteriya hisobi va audit bo'yicha normativ hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2021.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH OMILLARI

Komilova Gulnoza Kamoljon qizi

Qo'qon Universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillarini o'rganishga bag'ishlangan. Innovatsion faoliyat ta'lim jarayonida yangi g'oyalar, metodlar va texnologiyalarni joriy etish orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada innovatsion faoliyatni tashkil etishning asosiy omillari, ularning ta'lim sifatiga ta'siri va o'quv jarayonida qo'llanilishi bo'yicha tahlillar keltiriladi. Shuningdek, innovatsion faoliyatni amalga oshirishda pedagoglarning roli va metodik yondashuvlar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, innovatsion faoliyat, ta'lim jarayoni, pedagogik metodlar, yangi texnologiyalar, o'quvchilar, ta'lim sifat.

INTRODACTION

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion faoliyatning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu jarayon, o'quvchilarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Davlatimiz rahbari tomonidan ta'lim tizimining ilk poydevori qo'yiladigan boshlang'ich ta'limni yangi pog'onaga olib chiqish, o'quvchilarning iqtidori hamda salohiyatini ilk yoshlardan oq to'g'ri yo'naltirish borasida juda ko'p tashabbuslar ilgari surilmoqda va bu sa'y-harakatlar o'quvchilar ta'lim-tarbiyasida o'zining ijobiy mevasini bermoqda.

Jumladan, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining tashkil topishi, Prezidentimizning "2023-2030-yillarda maktabgacha va maktab ta'limi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 8307-sonli qarori, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'lim tizimini 2030-yilgacha

rivojlantirish Konsepsiyasi”¹ kabi me’yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi maktabgacha ta’lim tizimidagi ishlar sifati va samaradorligini oshirishda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Innovatsion faoliyatni tashkil etish omillari, pedagoglarning malakasi, ta’lim muassasalarining infratuzilmasi, o’quv dasturlarining zamonaviyligi va o’quv muhitining qulayligi kabi ko’plab jihatlarni o’z ichiga oladi. Ushbu maqolada, boshlang’ich ta’limda innovatsion faoliyatni tashkil etishning asosiy omillari tahlil qilinadi va ularning ta’lim jarayoniga ta’siri ko’rsatib beriladi. Shuningdek, pedagogik amaliyotda innovatsion yondashuvlarni qo’llashning samaradorligi va muammolari ham muhokama qilinadi.

Ta’lim jarayonida yangidan yangi metodarni qo’llash hozirgi kundagi o’quvchilarni boshlang’ich ta’limning obyektlaridan biriga aylandi. Innovatsion faoliyat davlat siyosati darajasiga ko’tarilib, hukumatimizning 2020-yil 7-aprelda qabul qilingan “Innovatsion faoliyat to’g’risida” O’zbekiston Respublikasining qonuni, “2022-2026 yillarda O’zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi Prezident Farmoni qabul qilindi. Shuningdek O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ga asosan zamonaviy ta’limning ilg’or metodlaridan foydalanish boshlang’ich sinflarda ta’lim oluvchi o’quvchilarning ilmiy ko’nikmalarini oshirishda asosiy me’zon sifatida qabul qilingan.² Ta’lim jarayonida ilg’or pedagogik texnologiyalarni faol qo’llash, ta’lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Boshlang’ich ta’lim umumta’lim maktablarining bosh bo’g’ini bo’lgani sababli ana shu jarayonda o’quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko’proq e’tibor berish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy davlatlarda o’qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirish masalalari keng o’rganilib kelinmoqda. Yevropa mamlakatlarida bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning turli jihati Chjay Xunyun, Ye.N.Galiullina tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarida yoritilgan. Shu jihatdan bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarining kasbiy metodikasini oshirish, o’quv

¹Xalqso’zigazetasi. <https://xs.uz/uz/post/o'zbekiston-respublikasi-maktabgacha-talim-tizimini-2030-yilgacharivojlantirish-konsepsiyasi-amal>

² BOSHLANG’ICH SINFLAR O’QUVCHILARINI O’QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI Ne’matova Dilnavoz Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Samarqand Filiali I bosqich magistranti

faoliyati samaradorligining yuqori bo'lishi hamda ilg'or xorijiy tajribalarni boshlang'ich ta'limga tatbiq qilish zarurati izohlanadi.³

Ilg'or pedagogik g'oyalarni vujudga kelishida Markaziy Osiyo ma'rifatparvarlarning roli va o'rnini. XIX asr insonparvarlashtirish davri. Insonparvarlashtirish pedagogikasi. Innovatsion pedagogikaning vujudga kelishi. AQSH gummanist olimi Karl Rodjers ta'limoti (quvonch maktabi asoschisi). Innovatsiya madaniy, iqtisod, sanoat sohasida. 20-asrda innovatsiyani pedagogik faoliyatga o'tish davri o'qituvchining innovatsion faoliyati.⁴

Respublikamizda boshlang'ich ta'limda o'qitish va pedagogik-psixologik masalalari N.Muslimov, Y.G'oziyev, K.Mamedovlar, kasbiy tayyorgarlikni innovatsion texnologiyalar hamda metodlar orqali shakllantirish N.N.Azizxodjayeva, O'.Q.Tolipov va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.⁵

Milliy pedagogikada N.Azizxo'jayev, Sh.Sharipov, M.Quronov, R.Safarova, B.Adizov, N.Shodiyev, X.Ibraimov, U.Tolipov, Sh.Olimov, Sh.Abdullaevalarning ilmiy tadqiqotlarida innovatsion fikrlashni rivojlantirish muammosining o'ziga xos xususiyatlariga, ya'ni mustaqillik, ta'limning milliy, ma'naviy-axloqiy, ijodiy va badiiy jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan. So'ngi yillarda ta'limda integratsiyaning nazariy asoslari qoidalari jadal rivojlanmoqda. S.V.Aronov, R.R.Axmatbekov, S.N.Babina, G.A.Bordovskiy, T.A.Zolotova, I.V.Klimenko, L.N.Mun, E.V.Orlov, L.A.Petrenko, E.Y.Sizganova, I.O.Sorokina va boshqalar o'z asarlarida ta'lim tizimida integratsiyaning nazariy asoslarini ochib berishgan.⁶

Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Abdurahmonova (2021) o'zining tadqiqotida innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritishning o'quvchilarning motivatsiyasiga ijobiy ta'sirini ta'kidlaydi. Shuningdek, Karimov

³ BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI VA UNING INNOVATSION FAOLIYATI Mayunusova Noila 332-umumiy o'rta ta'lim maktabida "Boshlang'ich ta'lim" o'qituvchisi

⁴ BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI VA UNING INNOVATSION FAOLIYATI Mayunusova Noila 332-umumiy o'rta ta'lim maktabida "Boshlang'ich ta'lim" o'qituvchisi

⁵ O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSİYALAR VA 15-SON ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI Mamajonova Munajatxon Xoshimovna Andijon viloyati Izboskan tumani 12-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

⁶ SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI PhD.03/30.01.2020.Ped.02.06 RAQAMLI ILMIY KENGASH SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI BERDIKULOVA NASIBA ERKINJONOVNA

(2020) boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etishning asosiy omillarini aniqlab, pedagogik yondashuvlarni taklif etadi.

Bundan tashqari, xalqaro tajribalar ham o'rganilgan. Masalan, Smith va Jones (2019) o'zlarining tadqiqotlarida innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash orqali o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini ko'rsatadilar. Ushbu adabiyotlar, innovatsion faoliyatni tashkil etishning zarurligini va uning ta'lim sifatiga ta'sirini asoslaydi.

METODOLOGIYA

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (innovatsion) "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Innovatsiya- muayyan tizimning ichki tuzilishi. Ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Ta'lim tizimida innovatsion deyilganda ta'lim maqsadi va mazmuniga yangilik kiritish, yangicha yondashish, pedagog va talabaning hamkorligidagi faoliyatini tashkil etish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish jarayoni, ta'limning uslub, shakl, va vositalarining majmuasi tushuniladi. Boshlang'ich sinfda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi

Ushbu tadqiqotda boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillarini o'rganish uchun bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanilgan. Asosiy metodlar sifatida Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 33-umumta'lim maktabida **test metodi, reklama metodi** hamda **o'z o'rnini top** pedagogik usuli o'tkazildi.

Test Metodi

Test metodi, boshlang'ich o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga nisbatan qiziqishlari, bilim darajalari va ko'nikmalarini o'lchash maqsadida qo'llanildi. Testlar, o'quvchilarning innovatsion metodlar va texnologiyalar haqidagi tushunchalarini aniqlashga yordam berdi. Testlar quyidagi savollarda tuzildi:

1. Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etishda qaysi omil eng muhim hisoblanadi?

- A) O'quvchilarning qiziqishi
- B) O'qituvchilarning malakasi
- C) Ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi

2. Innovatsion ta'lim metodlaridan qaysi biri boshlang'ich ta'limda ko'proq qo'llaniladi?

- A) An'anaviy dars
- B) Loyiha asosidagi o'qitish
- C) O'qituvchi tomonidan beriladigan ma'ruza

3. Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qanday texnologiyalar muhim hisoblanadi?

- A) Kompyuter va multimedia texnologiyalari
- B) Qog'oz va ruchkalar
- C) An'anaviy darsliklar

4. O'quvchilarning innovatsion faoliyatga qiziqishini oshirish uchun qaysi yondashuv samaraliroq?

- A) O'qituvchining nazorat qilish usuli
- B) O'quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi gamifikatsiya
- C) O'quvchilarga faqat nazariy bilim berish

5. Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish jarayonida qaysi jihat muhim ahamiyatga ega?

- A) O'qituvchining qat'iyligi
- B) O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish
- C) Darsning davomiyligi

“Reklama” metodi, asosan, boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'z samarasini ko'rsatadi. Mazkur metodni dars jarayonining bosqichlari: o'tilgan mavzuni so'rash va yangi mavzuni mustahkamlashda qo'llash mumkin. Bu jarayonda o'qituvchi

o'quvchilarga mavzu mohiyatiga mos tartibda tarqatma materiallarni beradi, ularda "Reklama qiling!" birikmasi yozilganligi asosiy qoidadir. O'quvchilar tarqatmalarda berilgan mavzuni, undagi shaxs yoki predmetga xos sifatlar, xatti-harakatlar, asardan parchalar, rolli ko'rsatmalar orqali reklama qilib berishlari kerak bo'ladi. Shuningdek, mazkur metoddan sinfdan tashqari o'qish darslari uchun she'r, ertak, hikoya va boshqa janrdagi kichik asarlarni tavsiya qilishda ham foydalanish mumkin. Bunda, o'quvchi yoki o'quvchilar jamoasi, boshqa o'quvchilarga o'qish uchun she'r, ertak, hikoya va boshqa janrdagi kichik asarlarni tavsiya qiladi, tavsiya qilish jarayonida reklamani turli ko'rinishlaridan foydalaniladi. "Reklama" metodining afzalligini quyidagilarda ko'rish mumkin: - o'quvchilarning nutqi ravonlashadi, jamoa oldida nutq so'zlash, o'z fikrini erkin bildira olish ko'nikmalari shakllanadi; - dars jarayonining mazmunli tashkil qilinishiga erishiladi, o'quvchilarning darsga qiziqishlari oshadi, ularda kitobga bo'lgan hurmat shakllanadi, badiiy asarlarni o'qishga bo'lgan ishtiyoqi kuchayadi; - o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, sog'lom raqobat muhiti paydo bo'ladi, o'z g'alar fikrini hurmat qilish, ularni diqqat bilan tinglash, o'z diqqatini jamlash va fikrlash qobiliyatlari shakllanadi. O'qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o'z-o'zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohaslarida aks etadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'z fanini o'qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta'lim jarayonini tashkil etishi va baholash uchun zarur bo'lgan tayanch kompetensiyalarni egallashdan iborat. Shu bois, o'qitish va tarbiyalash jarayoni ta'lim sohasida innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etishni va o'z-o'zini rivojlantirishni talab etadi.

NATIJALAR

Savol 1: O'qituvchilarning malakasi - 50%

Savol 2: Loyiha asosidagi o'qitish - 60%

Savol 3: Kompyuter va multimedia texnologiyalari - 70%

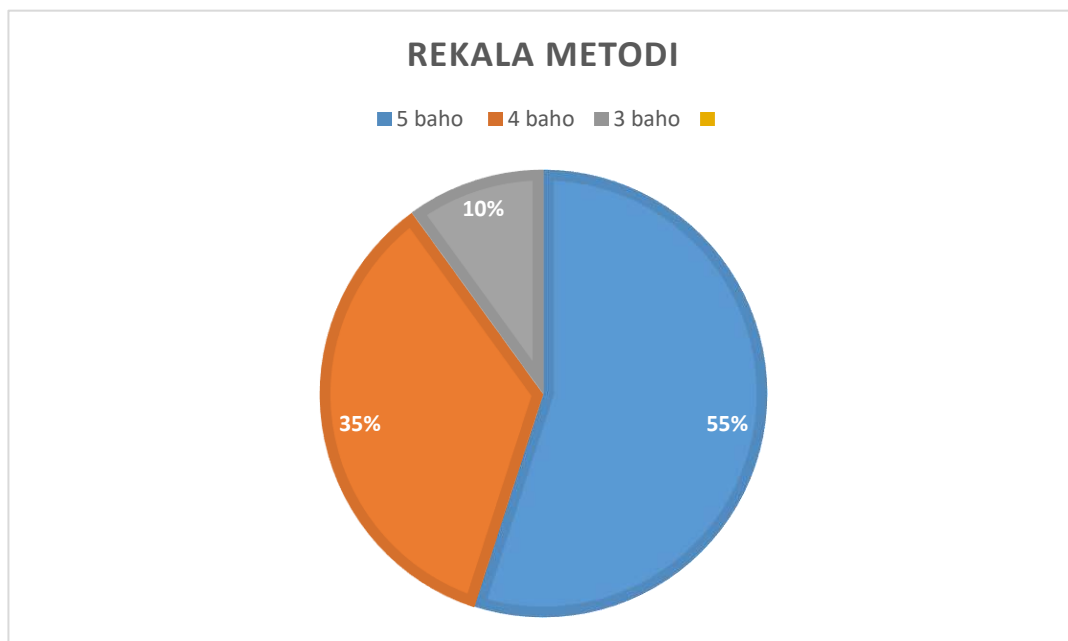
Savol 4: O'quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi gamifikatsiya - 75%

Savol 5: O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish - 80%

Ushbu test natijalari asosida, boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etishda eng muhim omil o'qituvchilarning malakasi, innovatsion ta'lim metodlari sifatida esa loyiha asosidagi o'qitish ko'proq qo'llanilmoqda. Texnologiyalar orasida esa kompyuter va multimedia texnologiyalari muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning

qiziqishini oshirishda gamifikatsiya yondashuvi samarali hisoblanadi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish esa ta'lim jarayonida asosiy jihat sifatida ko'rilmoqda.

Qo'qon shahar 33-umumta'lim maktabida 3-sinflarda o'tkazilgan reklama metodining natijasini quyidagi diagramma orqali faol qatnashgan o'quvchilarni ko'rishingiz mumkin.

1-diagramma.⁷

Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillari o'rganilganida, bir qator muhim natijalar aniqlangan. O'quv jarayonida innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi, o'quvchilarning qiziqishi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarning malakasi va ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun zaruriy shartlar sifatida ko'rsatilgan.

MUHOKAMA

Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillari o'rganilganda, bu jarayonda bir qator muammolar va imkoniyatlar mavjudligi aniqlangan. Innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilar, o'quvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlik muhimdir.

⁷ Muallif ishlanmasi

O'qituvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy ta'lim metodlari bilan tanishtirish, ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni muntazam ravishda malaka oshirish kurslari va seminarlar orqali qo'llab-quvvatlash, ularning yangi metodlarni o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va o'quvchilarga qulay sharoitlar yaratish ham muhimdir. Bunday sharoitlar o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlariga, ularning qiziqishini oshirishga va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion faoliyatni tashkil etishda o'quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirish uchun gamifikatsiya va boshqa interaktiv metodlardan foydalanish, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. O'quvchilarni faol ishtirok etishga undovchi yondashuvlar, ularning o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ta'lim sifatini yaxshilaydi.

Natijada, boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish jarayonida o'qituvchilarning malakasi, innovatsion ta'lim metodlari, zamonaviy texnologiyalar va o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu omillarni birlashtirish, boshlang'ich ta'limda sifatli ta'limni ta'minlashga yordam beradi va o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa

Boshlang'ich ta'limda innovatsion faoliyatni tashkil etish omillari ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning qiziqishini kuchaytirish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning malakasi, zamonaviy ta'lim metodlari, texnologiyalarning qo'llanilishi va o'quvchilarning faol ishtiroki bu jarayonda asosiy o'rin tutadi. Innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi, ularni mustaqil fikrlashga va muammolarni hal qilishga undaydi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish, o'qituvchilarni malaka oshirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini yaxshilash mumkin.

Takliflar

1. Ta'lim muassasalarida o'qituvchilarni innovatsion ta'lim metodlari bo'yicha muntazam ravishda malaka oshirish kurslari va seminarlar tashkil etilishi kerak. Bu

orqali o'qituvchilar yangi metodlarni o'zlashtirib, o'quv jarayonida samarali qo'llay olishadi.

2. Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv ta'lim platformalari, multimedia vositalari va virtual sinflar joriy etilishi zarur. Bu o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayonini qiziqarli qiladi.

3. Loyiha asosidagi o'qitish va gamifikatsiya kabi innovatsion ta'lim metodlarini kengaytirish kerak. Bu metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi.

4. O'quvchilarga ijodiy vazifalar berish va ularni mustaqil fikrlashga undash orqali ularning qiziqishini oshirish zarur. O'quv jarayonida o'quvchilarning fikrlarini inobatga olish va ularni faol ishtirok etishga rag'batlantirish muhimdir.

5. Ta'lim muassasalari oila va jamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirishi lozim. Ota-onalar va jamiyatning ta'lim jarayoniga jalb etilishi, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

6. Innovatsion faoliyatning samaradorligini baholash uchun muntazam monitoring va baholash tizimini joriy etish zarur. Bu o'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (Uslubiy qo'llanma)– Qarshi: 2011.
2. Babayeva D. Nutq o'qitish nazariyasi va metodikasi. TDPU. 2018. 4. Internet ma'lumotlar
3. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI VA UNING INNOVATSION FAOLIYATI Mayunusova Noila 332-umumiy o'rta ta'lim maktabida "Boshlangich ta'lim" o'qituvchisi
4. BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI VA UNING INNOVATSION FAOLIYATI Mayunusova Noila 332-umumiy o'rta ta'lim maktabida "Boshlangich ta'lim" o'qituvchisi
5. SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR BERUVCHI PhD.03/30.01.2020.Ped.02.06 RAQAMLI ILMIY KENGASH SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI BERDIKULOVA NASIBA ERKINJONOVNA
6. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA 15-SON ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI Mamajonova Munajatxon Xoshimovna Andijon

viloyati Izboskan tumani 12-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

7. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T:Fan 2006
8. Xalq so'zi gazetasi. <https://xs.uz/uz/post/o'zbekiston-respublikasi-maktabgacha-talim-tizimini-2030-yilgacharivojlantirish-kontsepsiyasi-amal>.

**FAR-PANC MCP POLIMER REAGENTNING ERITUVCHILARDAGI
ERUVCHANLIK XOSSALARI****Xasanov Sirojiddin Salaydin o`g`li***Namangan muhandislik texnologiyalar insituti 1-bosqich tayanch doktoranti.***Sherqo`ziyev Doniyor shermatovich***Namangan muhandislik texnologiyalar insituti texnika fanlari doktori ,
professor*

Anotatsiya. Ushbu maqolada “FAR-PANC MCP” polimer reagentning eruvchanlik hossalari organilgan bo`lib uning organik erituvchilari, mineral kislotalarga ta`siri va suvli eritmalardagi holatlari o`rganilgan.

**Kalit so`zlar.** Poliakrilonitril, qutbli erituvchi, mineral kislotalardagi eruvchanlik, konsentrlangan tuzli eritmalari, haroratning ta`siri.

Аннотация. В данной статье изучены свойства растворимости полимерного реагента «ФАР-ПАНК МЦП», его влияние на органические растворители, минеральные кислоты и водные растворы.

Ключевые слова. Полиакрилонитрил, полярный растворитель, растворимость в минеральных кислотах, концентрированных растворах солей, влияние температуры.

Abstract. In this article, the solubility properties of the polymer reagent “FAR-PANC MCP” are studied, its effect on organic solvents, mineral acids and aqueous solutions.

Keywords. Polyacrylonitrile, polar solvent, solubility in mineral acids, concentrated salt solutions, effect of temperature.

“FAR-PANC MCP” Poliakrilonitril (PAN) spirt, aseton va efirlar kabi umumiy organik erituvchilarda erimaydi. Biroq, u dimetilformamid (DMF), dimetilasetamid (DMAC), dimetilsulfoksid (DMSO) va LiBr, NaCNS, KCNS kabi tuzlarning konsentrlangan suvli eritmalari kabi ba'zi qutbli organik erituvchilarda eriydi. PAN nitrat (HNO_3) va sulfat (H_2SO_4) kislotalarning konsentrlangan eritmalarida ham erishi mumkin.

Qutbli organik organik erituvchilar:

DMF, DMAC va DMSO polimer zanjiridagi qutbli $-C\equiv N$ guruhlarini bilan vodorod aloqalarini hosil qilish qobiliyati tufayli poliakrilonitrilni yaxshi eriydigan aprotik erituvchilardir.

Konsentrlangan tuz eritmalari:

LiBr, NaCNS va KCNS kabi tuzlar suvning qutblanishini oshiradi va poliakrilonitrilning erishi uchun qulay sharoit yaratadi.

Konsentrlangan kislotalar:

HNO_3 va H_2SO_4 kuchli kislotalar bo'lib, polimer tarkibidagi qutbli guruhlarini protonlashtirib, uni eruvchan qiladi.

Umumiy erituvchilarda erimasligi:

PAN benzol kabi qutbsiz erituvchilarda erimaydi, chunki polimerning qutb bo'lmagan molekullari va erituvchi o'rtasida etarlicha kuchli o'zaro ta'sirlar mavjud emas. Bundan tashqari, tuz konsentratsiyasi past bo'lsa, u shishib ketmaydi va suvda erimaydi.

Haroratning ta'siri:

Poliakrilonitrilni 220-230°S dan yuqori qizdirish polimerning degradatsiyasiga olib keladi, ammiak kabi gazsimon mahsulotlarni hosil qiladi va uning tuzilishini o'zgartiradi.

Pastroq haroratlarda (taxminan 100°C) uzoq vaqt qizdirish polimer rangini o'zgartirishi va eruvchanligini pasayishiga olib kelishi mumkin.

Modifikatsiyaning ta'siri:

Poliakrilonitrilning gidrolizlanishi natijasida gidrolizlangan poliakrilonitril (gipan) hosil bo'ladi, bu issiqlik va tuzga chidamli polimer reagent bo'lib, yopishqoq suyuqlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Перепелкин К. Е. Волокна из окисленного (циклизованного) полиакрилонитрила – оксипан // Химические волокна. 2003. № 6;
2. Варшавский В. Я. Углеродные волокна. М., 2005; Мелешко А. И., Половников С. П. Углерод, углеродные волокна, углеродные композиты. М., 2007;
3. Грибанов А. В., Сазанов Ю. Н. Полиакрилонитрил – проблемы карбонизации // Журнал прикладной химии. 2008. Т. 81. № 6.

TURLI TARKIBLI ADRAS GAZLAMALARINING SIFAT
KO'RSATKICHLARI TAXLILI

PhD, dotsent **U.B.Rajapova**, talabalar **G.A.Isakova** (M8-23), **X.Sh.Farxiddinova**,
F.T.Xolnazarova (8-22)

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

Maqolada milliy abrli gazlamalardan Adras gazlamalarning fizik-mexanik ko'rsatkichlari tadqiq qilingan.

В статье изучены физико-механические показатели национальной ткани Адрас.

In the article studies the physical and mechanical characteristics of the national fabric Adras.

Hozirgi kunda Respublikamizda milliy matolarga juda katta e'tibor qaratilmoqda va milliy gazlamalarning ishlatilish ko'lamini yanada ortmoqda. Nafis va mumtoz milliy matolarimizga chet davlatlarda ham qiziqish kundan-kunga ortmoqda. Milliy gazlamalar turkumida abrli gazlamalarning o'rnini katta [1]. Abrli gazlamalarga Xonatlas, Adras, Beqasam, Banoras kabi matolar kiradi. Abrli gazlamalarni nafaqat ko'ylakbop mato sifatida, balki hozirgi kunda mehmonxona va restoranlarning chiroyli bezaklarida, yon daftarcha muqovalarida, ayollarning har xil turdagi sumkachalarida va hatto poyafzallarda ham keng miqyosda qo'llanilib, ularning ko'rkiga yanada ko'rk qo'shmoqda. Respublikamizning mustaqillik yillaridan keyin yana qaytada keng miqyosda ishlab chiqarila boshlagan Adras gazlamalari bugungi kunda abrli gazlamalar ichida eng xaridorgirlaridan hisoblanadi. Asosiy boyligimiz bo'lgan mahalliy to'qimachilik tolalarini qayta ishlash hajmini oshirish, ularga badiiy bezak berish usullarini takomillashtirish va yangi assortimentdagi gazlamalar yaratish yo'llarini izlab topish muhim hisoblanadi. Gazlama ishlab chiqarishda ishlatiladigan tanda va arqoq iplarining turi ko'p bo'lib, ularni ishlatish ko'lamini avvalo, ishlab chiqarilgan matoning foydalanilish maqsadi, xossalari, gazlamaga qo'yiladigan estetik, texnologik va iste'mol talablari kabi ko'rsatkichlar, unga bezak berish usuli va boshqalarga bog'liq [2]. Tanda va arqoq iplarining turi va tarkibi nafaqat ulardan ishlab chiqarilgan gazlamalarning fizik-mexanik xossalari, shuningdek, matoning ko'rinishini aniqlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Adras gazlamalarining xususiyatlarini yanada yaxshilash maqsadida unga yangi turdagi iplarni qo'llash bo'yicha bir nechta tadqiqot ishlari olib borildi. Jumladan, Ilmiy tadqiqot uchun milliy gazlamalar ishlab chiqaruvchi korxonada yangi assortimentdagi namunalarni to'qib olindi. Sinov uchun 1-variant namuna matoga tanda va arqoq ipi 100 % paxta Adras matosi hamda 2-variant namuna matoga tanda va arqoq ipi 100 % bambuk tolali Adras gazlamalari tanlandi.

Hozirgi kunda juda ko'plab to'qimachilik matolariga bambuk tolali iplar qo'llanilmoqda [3].

Ma'lumki bambuk tolasining bir qancha xossa-xususiyatlari yaxshi hisoblanadi. Bambukning asosiy xususiyatlaridan biri uning gipoallergenligi bo'lib, u nozik teriga ega odamlar uchun mos keladi. Bambuk tolali matolar kiyim-kechak va uy to'qimachilik ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Bambuk mato tabiiy xom ashyolardan tayyorlangan materiallarga xos bo'lgan barcha sifatlariga ega. Shu bilan birga, u ko'plab o'ziga xos xususiyatlar tufayli innovatsion deb ataladi. Ya'ni,

- Namlik tez so'riladi va bug'lanadi. Namlanganda teriga yopishmaydi va tez quriydi.
- Bambuk matolar – yaxshi havo o'tkazuvchi, bu terining erkin nafas olishiga va ayniqsa yoz kunlarida tananing qizib ketmasligiga imkon beradi.
- Bambuk tolasi ko'pgina tabiiy tolalardan farqli o'laroq, quyosh nuriga bardoshli va terini xavfli ultrabinafsha nurlanishidan himoya qiladi.
- Antistatik ta'sirga ega, ya'ni ishqalanganda statik zaryadlar yig'maydi.
- Allergiya yoki boshqa salbiy reaksiyalarni keltirib chiqarmaydi. Yumshoq, mayin, yoqimli bo'lganligidan bolalar va nozik teriga ega odamlar uchun idealdir.
- Hidlarni o'ziga singdirmaydi, xuddi yuvilgandek tozalikni saqlaydi. Uning gigienik xususiyatlari ko'plab tabiiy materiallardan ustundir.
- Bambukning zichligi, elastikligi juda yuqori darajada bo'lib, uning yuzasi silliq va yorqin.

- Bundan tashqari bambuk tolalarni olish texnologiyasi boshqa tabiiy tolalarni olishga nisbatan osonroq.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, to'qimachilik ishlab chiqaruvchilari bambuk tolalarini ham tanlashmoqda. Bambuk matolari boshqa tabiiy tolali matolarga nisbatan yuqaroq va yengilroq.

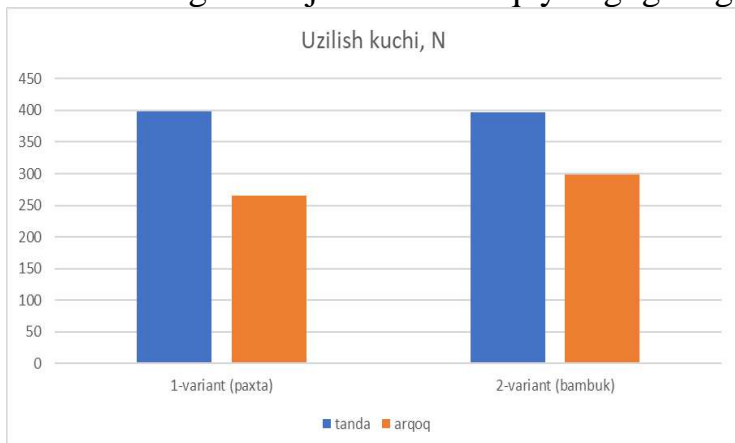
Adras matolarining yangi assortimentini yaratishda ham bambuk tolali iplardan foydalanildi.

Tadqiqot uchun olingan sinov namunalarining fizik-mexanik va boshqa ko'rsatkichlari Institutimiz qoshidagi "CentexUz" sinov laboratoriyasida ba'zi sifat ko'rsatkichlari bo'yicha tekshirildi. Olingan natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

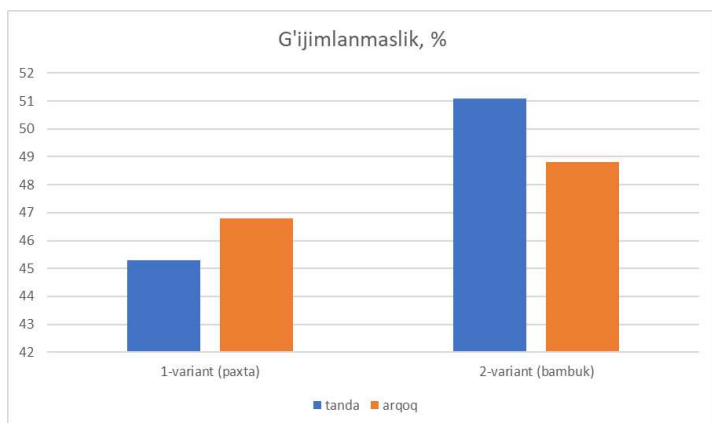
1-jadval

Ko'rsatkichlar	1-variant namuna		2-variant namuna	
	Tanda (paxta)	Arqoq (paxta)	Tanda (bambuk)	Arqoq (bambuk)
10smdagi iplar soni	260	160	260	160
Uzilish kuchi, N	398	265	397	298
G'ijimlan maslik, %	45,3	46,8	51,1	48,8
Ishqalanishga chidamlilik, davr (sikl)	18500		19600	
Gigroskopiklik, %	7,62		8,68	
Havo o'tkazuvchanlik, $\text{sm}^3/\text{sm}^2 \cdot \text{sek}$	82,7		83,5	
Yuza zichlik, g/m^2	92,0		99,5	
Qalinlik, mm	0,4		0,4	

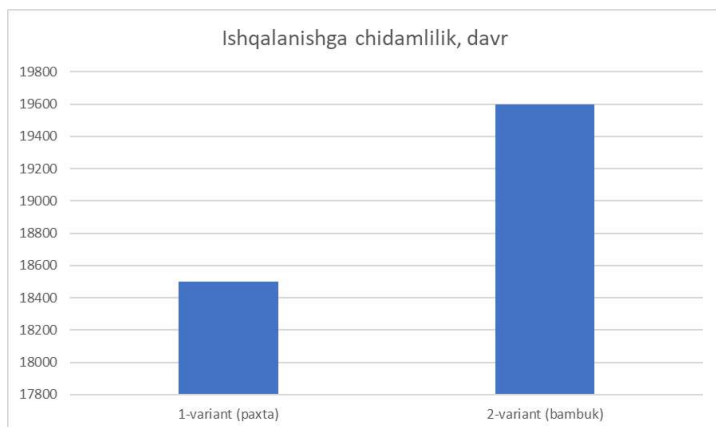
Jadvalda keltirilgan natijalar asosida quyidagi gistogrammalar qurildi:

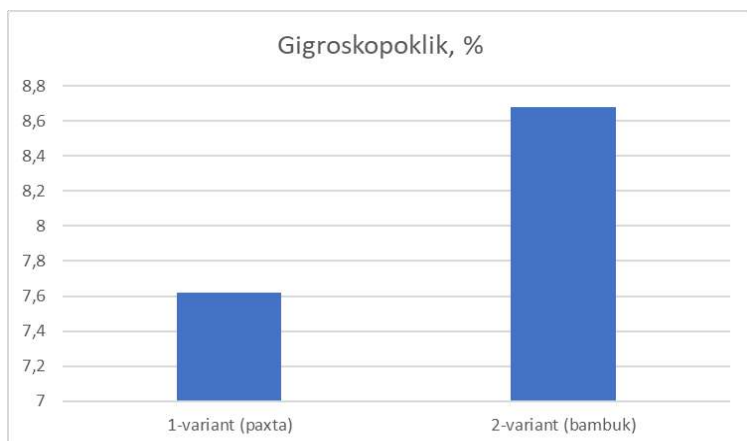
Namunalarning uzilish kuchi tanda bo'yicha deyarli bir xil, arqoq bo'yicha 2-namunada yuqoriroq.

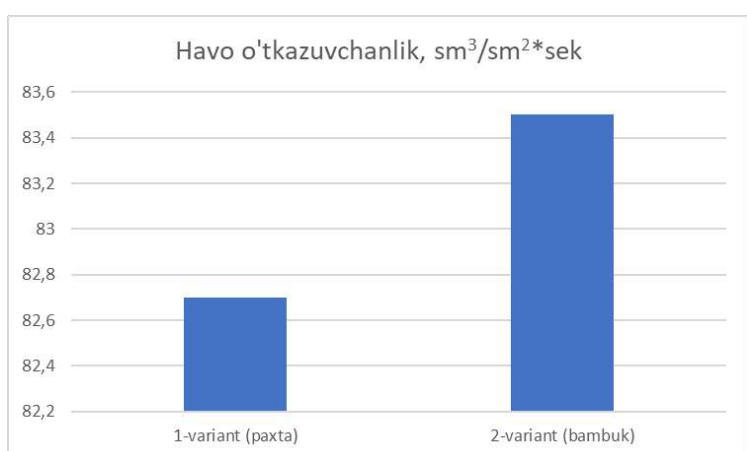
G'ijimlanmaslik ko'rsatkichi 2-variant namunada yuqori ekanligi aniqlandi.

Ishqalanishga chidamlilik ko'rsatkichi ham 2-variant namunada yuqori ekanligi aniqlandi.

Gigroskopiklik ko'rsatkichi ham 2-variant namunada yuqori ekanligi aniqlandi.

Havo o'tkazuvchanlik ko'rsatkichi ham 2-variant namunada yuqori ekanligi aniqlandi.

Sinov natijalari tahlilidan shuni aytishimiz mumkinki, 2-variant namunada, ya'ni bambuk tolali Adras gazlamada g'ijimlanmaslik, ishqalanishga chidamlilik, gigroskopiklik, havo o'tkazuvchanlik ko'rsatkichlari paxta tolali Adras gazlamalariga qaraganda yuqori ekanligi aniqlandi.

Xulosa o'rnida, hozirgi kunda 100 % paxta tolali iplardan ishlab chiqarilayotgan Adras gazlamalariga muqobil ravishda bambuk tolali iplardan ham Adras gazlamalar ishlab chiqarish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.B.Rajapova, M.Doniyorova, M.Yuldasheva "Study of the Structure and Filling Parameters of Uzbek National Fabrics", Scopus & Web of Science indexed "Problems in the textile and light industry in the context of integration of science and industry and ways to solve them (PTLICISPWS-2)", Namangan, 3-4 May, 2023.

2. U.B.Rajapova "An analysis of structure of different filling parameters Adras fabrics", International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology (*Ijarset*) Vol. 6, Issue 1, January 2019.

3. <https://srcyrl.jiamary-textile.com/news/what-is-bamboo-fiber-fabric-60595870.html>

YURIDIK XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Lapasov Asliddin To'liqin o'g'li

So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi yuridik xizmat ko'rsatish sohasiga ham kirib kelmoqda. Sun'iy intellekt huquqiy xizmatlar ko'rsatish sifatini oshirish, hujjatlar tahlili, shartnomalarni tuzish, sud qarorlarini prognozlash, yuridik maslahat berish kabi yo'nalishlarda samaradorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida uning huquqiy maqomi, javobgarlik masalalari, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish kabi ko'plab huquqiy masalalar yuzaga chiqmoqda.

Shuningdek, sun'iy intellektning yuridik xizmatlarda qo'llanilishi zamonaviy huquqiy amaliyotda eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. U turli yuridik vazifalarni avtomatlashtirish, huquqiy tahlillarni soddalashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish imkonini beradi.

Bugungi kunda sun'iy intellektdan foydalanish nafaqat yirik yuridik firmalar, balki kichik konsalting agentliklari va davlat organlari faoliyatida ham kuzatilmoqda. Bunday texnologiyalar odatda shartnomalarni tuzish va tahlil qilish, da'vo arizalarini tayyorlash, sud qarorlarini prognoz qilish, huquqiy tavsiyalar berish, hujjatlar bo'yicha huquqiy xavflarni aniqlash kabi yo'nalishlarda qo'llaniladi¹.

Ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi dasturiy vositalar yuridik xizmatlarning ayrim an'anaviy jarayonlarini avtomatlashtirish orqali inson mehnatini yengillashtirmoqda. Misol uchun, hujjatlarni o'rganish va tartibga solish, shartnoma loyihalarini avtomatik yaratish, huquqiy savollarga tezkor javob berish imkonini beruvchi chat-botlar hozirda keng qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, bu texnologiyalar bilan bog'liq bir qator huquqiy muammolar ham mavjud. Jumladan, sun'iy intellekt tomonidan berilgan tavsiyalar uchun kim javobgar bo'lishi, maxfiylik va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, algoritmlarning shaffofligi, axloqiy me'yorlarga rioya qilinishi kabi masalalar yuridik nuqtayi nazardan hal etilishi zarur.

O'zbekistonda ham yuridik xizmatlar sohasida sun'iy intellektdan foydalanish bosqichma-bosqich shakllanib bormoqda. Ushbu texnologiya yuridik masalalarni hal qilishda tezlik, aniqlik va qulaylikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, hujjatlar loyihasini tayyorlash, yuridik

¹ Ashley, K. D. Artificial Intelligence and Legal Analytics: New Tools for Law Practice in the Digital Age. Cambridge University Press, 2017.

maslahatlar berish va sud-huquq jarayonlarini avtomatlashtirish yoʻnalishlarida sunʼiy intellekt texnologiyalarining samarali qoʻllanilishi kuzatilmoqda².

Xususan, 2024-yil dekabr oyida Adliya vazirligi tashabbusi bilan ishga tushirilgan “LexAI” — foydalanuvchilarning huquqiy savollarini 24/7 rejimida qabul qilib, 34 000 dan ortiq normativ hujjat asosida javob bermoqda. Chat-bot qonun moddasiga havola koʻrsatadi, ovozli soʻrov va javob funksiyalariga ega, oʻz-oʻzini oʻqitish orqali yangilanadi.

Bu platforma foydalanuvchining huquqiy vaziyatini tahlil qiladigan va qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasiga tayangan holda hujjatlardagi tegishli boʻlimlar, moddalar va tushuntirishlarni taqdim etadi. Chat-bot nafaqat matnli soʻrovlarni, balki ovozli savollarni ham qabul qiladi va ularning tarixini saqlaydi. Platformaning texnik ildizi mustaqil tarzda yaratilgan boʻlib, ochiq manba dasturlardan foydalanilmagan. U oʻz ichiga normativ hujjatlar bazasini keng koʻlamda oʻrgatishni olgan va amali tahlil, hujjat loyihalash uchun konstruktor yaratish imkoniyatlarini qoʻshish ustida ishlar olib borilmoqda.

Hozircha loyiha sinov bosqichida, platforma mutaxassislar yoki maxsus tanlangan foydalanuvchilar tomonidan test qilinmoqda. Yaʼni foydalanuvchilar tizimga obuna asosida kiradi, xizmatning bepul yoki pullik versiyalari taklif etilib, keyinchalik keng jamoatchilik uchun ochilishi rejalashtirilgan.

Umumiy qilib aytganda, “LexAI” chat-bot yuridik masalalarda tezkor va aniqlikka asoslangan javob beruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. U Oʻzbekiston qonunchiligi maʼlumotlar bazasidan foydalanadi, ovozli va matnli soʻrovlarni tahlil qiladi, foydalanuvchini qonun moddalari bilan bogʻlaydi va hujjatlarni tayyorlash hamda ekspertiza jarayonlariga ham tayyorlanmoqda.

Biroq, nafaqat Oʻzbekistonda balki butun dunyoda sunʼiy intellekt tomonidan berilgan yuridik maslahat yoki tahlil xatolikka yoʻl qoʻysa, buning uchun kim javobgar boʻlishi — dastur ishlab chiquvchimi, foydalanuvchimi yoki texnologiyani joriy qilgan tashkilotmi — degan masala hanuzgacha hal qilinmagan.

Masalan, dunyo boʻyicha kuzatilayotgan asosiy muammolardan biri — sunʼiy intellekt tomonidan berilgan maslahatlar va chiqarilgan xulosalar uchun kim javobgar boʻlishi aniq belgilanmaganidir. Shuningdek, algoritmlar qanday qaror qabul qilayotgani koʻpchilik uchun tushunarli emas, bu esa shaffoflik va ishonch muammolarini keltirib chiqaradi³. Bundan tashqari, shaxsiy va maxfiy maʼlumotlarning xavfsizligini taʼminlash ham dolzarb masala boʻlib qolmoqda. Yana bir muhim jihat — sunʼiy intellekt insoniy qadriyatlar va kontekstni toʻliq

² <https://parliament.gov.uz/news/suniy-intellekt-tizimidan-foydalanishning-huquqiy-asoslari-zarur-qadamlar>

³ Surden, H. “Artificial Intelligence and Law: An Overview.” Georgia State University Law Review, 2020.

tushunolmaydi, bu esa uning yuridik masalalarda xolis va to'g'ri qaror qabul qilish imkoniyatini cheklaydi.

O'zbekiston ham bu texnologiyani huquqiy xizmatlar tizimiga joriy etishda ayrim kamchiliklar mavjud. Eng avvalo, mavjud qonunchilik sun'iy intellekt bilan bog'liq barcha huquqiy munosabatlarni to'liq qamrab olmaydi. Yuridik soha mutaxassislari orasida texnologik savodxonlik yetarli darajada emas va tegishli axborot tizimlari hali to'liq shakllanmagan. Ayni vaqtda sun'iy intellekt tizimlari uchun zarur bo'lgan yirik huquqiy ma'lumotlar bazalari raqamlashtirish va standartlashtirish bosqichidadir.

Bundan tashqari, jamiyatda va yuridik soha vakillari orasida sun'iy intellektga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashuv mavjud. Odamlar yuridik maslahatni ko'proq tajribali huquqshunosdan olishga intiladi va texnologiyaga ishonch hali yetarli darajada shakllanmagan.

Umuman olganda, yuridik xizmatlarda sun'iy intellektdan foydalanish katta imkoniyatlar ochmoqda, ammo bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun huquqiy, texnologik va ijtimoiy jihatlardan puxta tayyorgarlik talab etiladi. Buning uchun esa qonunchilikni takomillashtirish, mutaxassislarni tayyorlash, axborot tizimlarini rivojlantirish va sun'iy intellekt faoliyatini tartibga soluvchi aniq mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, yuridik xizmat ko'rsatish sohasida sun'iy intellektdan foydalanish zamonaviy huquqiy tizimning ajralmas yo'nalishiga aylanmoqda. Bu texnologiya huquqshunoslikdagi ko'plab amaliy masalalarni hal qilishda tezlik, aniqlik va yengillikni ta'minlab, inson omilini quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qilmoqda. Jumladan, hujjatlar tahlili, shartnoma tuzish, huquqiy maslahatlar berish kabi sohalarda sun'iy intellektning qo'llanilishi samaradorlikni sezilarli darajada oshirmoqda. Biroq, bu jarayon huquqiy asoslar va me'yorlar bilan mustahkamlanmas ekan, turli xavf va muammolar yuzaga kelishi muqarrar. Jumladan, sun'iy intellekt faoliyatining shaffofligi, ma'lumotlarning maxfiyligi, etik me'yorlarga rioya qilish, shuningdek, mas'uliyat va javobgarlikning aniq belgilanmasligi ushbu sohani tartibga solishni talab qiladi.

Fikrimizcha, sun'iy intellektdan foydalanishni huquqiy jihatdan asoslash, milliy qonunchilikka mos tartiblarni joriy etish, shuningdek, xalqaro tajribalarni o'rganib, ularni milliy amaliyotga uyg'unlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa yuridik xizmatlarning sifatini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni huquqiy me'yorda qo'llashga xizmat qiladi.

POPULLOMALARDA UCHRAYDIGAN MORFOLOGIK O'ZGARISHLARNI BAHOLASH

Xursanov Asliddin Murat o'g'li
Allaberdiyev Hamro Davron o'g'li

Annotatsiya

Mazkur maqolada popullomalarning (papillomalar) kelib chiqish sabablari, klinik ko'rinishlari hamda morfologik o'zgarishlari tahlil qilingan. Morfologik baholash natijalari asosida bu o'zgarishlarning xavfsiz yoki xavfli (displastik, prekarsinomatoz yoki karsinomatoz) holatlarga aylanish ehtimoli ko'rib chiqilgan. Maqolada gistologik va sitologik tekshiruvlarning diagnostik ahamiyati alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Populloma, morfologiya, gistologiya, displaziya, benign neoplazma, epitelial o'zgarishlar, karsinoma.

Muammoning dolzarbligi

Popullomalar – epitelial to'qimalardan rivojlanadigan, odatda benign (yaxshi sifatli) o'smalar hisoblanadi. Ular turli ichki organlarda va teri ustida paydo bo'lishi mumkin. So'nggi yillarda ushbu o'smalarning ayrim hollarda malign o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligi sababli ularni morfologik jihatdan o'rganish, tashxis qo'yish va davolash strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb muammoga aylangan. Ayniqsa, inson papilloma virusi (HPV) bilan bog'liq holatlarda bu jarayon tezlashadi va onkologik xavf kuchayadi.

Kirish

Albatta, maqolaning **kirish qismini** yanada chuqurroq, ilmiy-odamona va tushunarli tilda kengaytirib beraman. Quyidagi kengaytirilgan kirish qismi popullomalar tabiatini, ular bilan bog'liq xavflarni, va nima uchun ularni o'rganish zarurligini izchil tushuntirib beradi.

Popullomalar – bu epiteliy hujayralarining giperplaziyasi natijasida shakllanuvchi, asosan benign (yaxshi sifatli) xususiyatga ega bo'lgan o'smalar bo'lib, inson organizmining turli sohalarida: teri, og'iz bo'shlig'i, nafas yo'llari, siydik-tanosil tizimi va hatto ichki a'zolarida ham uchrashi mumkin. Bu o'smalar tashqi ko'rinishidan ko'ra ko'proq morfologik tuzilishi va o'zgarishlari jihatidan e'tiborli bo'lib, ular ayrim hollarda xavfli shakllarga o'tishi mumkin. Ayniqsa, inson papilloma virusi (HPV) bilan bog'liq holatlar bunday xavf ehtimolini oshiradi.

Popullomalar har doim ham o'zini simptomlar orqali namoyon qilavermaydi. Ko'pincha ular tasodifan aniqlanadi yoki faqat kosmetik muammo sifatida qabul qilinadi. Biroq so'nggi yillarda olib borilgan klinik va morfologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, popullomalar morfologik jihatdan murakkab va o'zgaruvchan tuzilishga ega bo'lib, ba'zi hollarda hujayra darajasida displaziya yoki hatto malignizatsiyaga olib keluvchi o'zgarishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Shu bois bu o'smalarni faqat "zararsiz o'sma" deb qabul qilish noto'g'ri yondashuv hisoblanadi. Ayniqsa, ayollar sog'lig'i nuqtai nazaridan bachadon bo'yni popullomalari alohida xavfli guruhga kiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, bachadon bo'yni saratoni bilan og'rigan ayollarning katta qismida ilgari HPV bilan bog'liq popullomatoz o'zgarishlar aniqlangan. Bu holat morfologik tekshiruvlarning ahamiyatini oshiradi.

Morfologik o'zgarishlar — ya'ni hujayra va to'qima darajasida ro'y beradigan patologik jarayonlar — o'smalarning tabiatini aniqlashda asosiy vosita hisoblanadi. Bunday o'zgarishlarni vaqtida aniqlash, baholash va to'g'ri tashxis qo'yish nafaqat bemorning salomatligini saqlab qoladi, balki onkologik kasalliklarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Shu sababli, popullomalarda kuzatiladigan morfologik o'zgarishlarni o'rganish, ularni aniqlash usullarini takomillashtirish va klinik amaliyotga tatbiq etish bugungi kunda tibbiyotning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ushbu maqolada aynan shu jarayonlar — popullomalarda ro'y beradigan morfologik o'zgarishlar, ularning diagnostik ahamiyati va klinik oqibatlari haqida so'z yuritiladi.

Asosiy qism

Albatta, maqolaning **asosiy qismini** yanada batafsil va izchil tarzda, ilmiy-odamona uslubda kengaytirib beraman. Quyida popullomalarda uchraydigan morfologik o'zgarishlar haqida chuqurroq tahlil berilgan.

1. Popullomalarning tasnifi va umumiy klinik tavsifi

Popullomalar (lot. *papilloma* – "so'rg'ichsimon o'sma") epitelial to'qimalardan rivojlanadigan, ko'pincha benign (yaxshi sifatli) neoplazmalar bo'lib, ular asosan teri va shilliq qavat yuzalarida uchraydi. Ular o'zining tashqi ko'rinishiga ko'ra no'xatdek, so'rg'ichsimon yoki gumbazsimon bo'lishi mumkin va odatda shilliq parda yoki teridan yuqoriga ko'tarilgan bo'ladi.

Tasnifi quyidagicha ajratiladi:

- **Joylashuviga ko'ra:**

- Teri yuzasidagi popullomalar (odatda og'riqsiz, pigmentatsiyasiz, oson olinadigan)
- Shilliq qavat popullomalari (og'iz bo'shlig'i, til, hiqildoq, traxeya, bachadon bo'yni, siydik pufagi va h.k.)

- **Etiologiyasiga ko'ra:**

- **Virusli popullomalar (HPV bilan bog'liq):** eng ko'p uchraydigan turi, ayniqsa jinsiy yo'l bilan yuqadigan holatlar muhim klinik ahamiyatga ega.
- **Nevrotrofik yoki irsiy omillar bilan bog'liq** popullomalar – kamroq uchraydi, lekin murakkab differensial tashxis talab qiladi.
HPV 16, 18, 31, 33 va 45 turlari bilan bog'liq popullomalar yuqori xavf guruhiga kiradi, chunki ular displaziya va hatto invaziv karsinomaga olib kelishi mumkin.

2. Morfologik o'zgarishlarning bosqichlari va tavsifi

Popullomalarda uchraydigan morfologik o'zgarishlar ularning rivojlanish bosqichiga, joylashgan joyiga va virusli komponentning mavjudligiga qarab farqlanadi. Ular quyidagi guruhlarga bo'linadi:

2.1. Gistologik jihatdan:

- **Oddiy papilloma (benign shakl):**

- Epiteiy qatlamining giperplaziyasi kuzatiladi.
- Giperkeratoz (qalinlashgan shoxli qatlam), akantoz (shilliq qavatlarining qalinlashuvi) mavjud.
- To'qimaning stromasida yengil limfosit infiltratsiyasi aniqlanishi mumkin.

- **Displastik o'zgarishlar (prekanser holati):**

- Hujayralarning yadro-sitoplazmatik nisbati buziladi.
- Yadroning kattalashishi, giperxromatik bo'lishi.
- Mitozlarning patologik shakllari (ya'ni hujayralarning noto'g'ri bo'linishi) aniqlanadi.
- Bu bosqich "CIN" (cervical intraepithelial neoplasia) deb nomlanadi (ayniqsa bachadon bo'yni uchun):

- CIN I – yengil displaziya
- CIN II – o'rta darajadagi displaziya
- CIN III – og'ir displaziya (karzinoma in situ)

- **Karsinoma (invaziv shakl):**

- Epiteiy to'qimasining bazal membranasi buziladi.
- Atypik hujayralar to'qima chuqurlariga kirib boradi.
- Yadrolar polimorfizmi, mitotik faollik juda yuqori bo'ladi.

2.2. Sitologik belgilar:

Sitologik tekshiruvlar (masalan, PAP-test) orqali quyidagi belgilar aniqlanishi mumkin:

- Koilotsitlar (HPV bilan zararlangan hujayralar – sitoplazmasi yengil, markazida o'tkir yadro)
- Hujayra yadrolarining g'ayritabiiy shakli va kattaligi

- Yadro xromatini notekis taqsimlanishi
- Sitoplazmada vakuollashuv

Bu belgilar malignizatsiyaga yoʻnalgan patologik jarayonlarni koʻrsatadi.

3. Klinik va morfologik oʻzaro bogʻliqlik

Koʻplab holatlarda klinik jihatdan oddiy koʻrinadigan populloma aslida gistologik displaziya yoki hatto karsinoma belgilarini oʻz ichiga olgan boʻlishi mumkin. Shu boisdan, klinik tashxisni morfologik tasdiqlash muhim sanaladi.

Masalan:

- Bachadon boʻyni popullomasida tashqi koʻrinishdan benign jarayon koʻrinadi, lekin biopsiyada CIN II aniqlanishi mumkin.
- Ogʻiz boʻshligʻidagi popullomalar koʻpincha HPV bilan bogʻliq boʻlib, ogʻir displaziya yoki invaziv karsinomaga aylanishi mumkin.

4. Diagnostik va profilaktik ahamiyat

Morfologik baholash oʻz ichiga quyidagilarni oladi:

- **Biopsiya asosidagi gistologik tekshiruv:** oʻsma tabiatini aniqlashda "oltin standart".
- **Sitologik usullar:** erta tashxis uchun foydali, ayniqsa skrining dasturlarida.
- **Immunogistokimyo:** HPV antigenlarini yoki proliferatsiya indeksini aniqlash orqali xavf darajasini aniqlaydi.
- **PCR orqali virus turlarini aniqlash:** klinik prognozni belgilashga yordam beradi.

Profilaktika:

- **HPV vaktsinalari** (Gardasil, Cervarix) — koʻplab yuqori xavfli HPV turlariga qarshi samarali himoya beradi.
- **Erta skrining** — ayollar uchun PAP-test va biopsiya orqali erta aniqlash mumkin.

Xulosa

Popullomalar koʻp hollarda klinik jihatdan zararli koʻrinmaydigan, benign oʻsma sifatida qabul qilinadi. Ammo ushbu maqolada oʻrganilganidek, ularning morfologik tuzilmasi ancha murakkab va baʼzida klinik koʻrinish bilan zid holatlarda boʻlishi mumkin. Aynan shu sababli popullomalarda uchraydigan morfologik oʻzgarishlarni chuqur oʻrganish, ularni gistologik va sitologik usullar yordamida tahlil qilish, har bir klinik holatga individual yondashish muhim hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, popullomalarda uchraydigan morfologik oʻzgarishlar turlicha darajada boʻlishi mumkin — oddiy epitelial giperplaziyadan boshlab ogʻir displaziya va hatto invaziv karsinomagacha. Ayniqsa HPV bilan bogʻliq oʻsmalarda bu jarayon tezroq va jiddiyroq kechishi mumkin. Shuning uchun ham har qanday

papillomatoz o'zgarishlar befarqlik bilan qaralmasligi, balki zamonaviy morfologik metodlar bilan baholanishi kerak.

Amaliyotda ko'p uchraydigan xatolardan biri — papillomalarni faqat tashqi ko'rinish asosida baholashdir. Vaholanki, displaziya yoki malignizatsiya faqat morfologik tekshiruv asosida aniqlanadi. Shu bois, biopsiya olish va gistologik tahlil qilish har qanday holatda ham kerakli diagnostik bosqich sanaladi.

Shuningdek, profilaktika choralari – jumladan, HPV vaktsinasiyasi, muntazam skrining tekshiruvlari (ayniqsa, bachadon bo'yni uchun PAP-test) va bemorlarni xabardor qilish orqali popullomalarga bog'liq xavfli asoratlarning oldi olinadi. Bu nafaqat kasallikni erta aniqlash, balki sog'liqni saqlash tizimida onkologik kasalliklar yukini kamaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, popullomalarda uchraydigan morfologik o'zgarishlarni baholash — bu faqat tashxis qo'yish vositasi emas, balki bemorning sog'lig'i va hayot sifati uchun muhim klinik qarorlar asosidir. Har bir popullomatoz o'zgarish klinik va morfologik jihatdan chuqur o'rganilishi, xavf darajasi aniqlanib, individual yondashuv asosida davolash strategiyasi belgilanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Воробьев А.И., Куликов С.М. "Основы патологической анатомии", Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2021.

— Ushbu qo'llanmada o'smalarning morfologik turlari, ularning hujayra darajasidagi o'zgarishlari haqida asosiy nazariy bilimlar bayon etilgan.

2. World Health Organization (WHO). "Classification of Tumours: Pathology and Genetics of Tumours of the Skin", IARC Press, Lyon, 2020.

— Papillomatoz o'smalarning histopatologik tasnifi va ularning xavflilik darajasi haqida zamonaviy ilmiy yondashuv.

3. Дьякова И.В., Назарова Л.М. "Гистологическая диагностика вирусных новообразований кожи и слизистых оболочек", Российский журнал патологической анатомии, №4, 2023.

— HPV bilan bog'liq morfologik o'zgarishlar va gistologik diagnostika bo'yicha tajriba asosida yozilgan maqola.

4. Хамидова Н.У., Алиев Ш.А. "Bachadon bo'yni o'smalarining morfologik xususiyatlari va ularni erta diagnostika qilish yo'llari", "Tibbiyotda innovatsiyalar" jurnali, №2, 2022.

— O‘zbekiston sharoitida olib borilgan klinik tadqiqotlar asosida papillomatoz o‘zgarishlarning tashxislanishi.

5. Schiffman M., Castle P.E., Jeronimo J., et al. "HPV and Cervical Cancer", *The Lancet*, Vol. 370, Issue 9590, 2007, Pages 890-907.

— Dunyo bo‘yicha HPV va u bilan bog‘liq saratonlar haqida fundamental tadqiqot maqolasi.

6. Лопатин А.С., Жданович И.Е. "Иммуногистохимия в диагностике вирус-ассоциированных опухолей", *Вестник морфологии*, 2021, №3.

— Immunogistokimyoviy metodlarning papilloma tashxisidagi roli.

7. Satterwhite C.L., Torrone E., Meites E., et al. "Sexually Transmitted Infections Among US Women and Men: Prevalence and Incidence Estimates", CDC, 2013.

— AQShdagi HPV tarqalishi va skrining siyosati haqida statistik tahlillar.

8. Qodirov F.R., Toshpo‘latova D.M. "HPV bilan bog‘liq papillomalar: morfologik ko‘rinish va klinik xavflar", *O‘zbekiston tibbiyot jurnali*, №1, 2024.

— Milliy kontekstda yozilgan zamonaviy maqola, amaliy tavsiyalar bilan.

9. Walboomers J.M., Jacobs M.V., Manos M.M., et al. "Human Papillomavirus is a Necessary Cause of Invasive Cervical Cancer Worldwide", *The Journal of Pathology*, 1999.

— HPV va bachadon bo‘yni saratoni o‘rtasidagi sabab-natija aloqasi isbotlangan klassik tadqiqot.

10. Тошев А.К., Хамроев А.Н. "О‘smalar gistologiyasi", Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2020.

— Gistologik usullarning klinik amaliyotdagi qo‘llanilishi haqida o‘zbek tilidagi asosiy darsliklardan biri.

MINTAQANING OZIQ-OVQAT BOZORI KON'YUNKTURASINI BAHOLASH USULLARI

Abduraxmonov Adxamjon Sultonboyevich,
Namangan muhandislik-qurilish instituti o'qituvchisi

Iqtisodiy holatining ko'rsatkichlaridan biri - bu bozor kon'yunkturasidir. SHu bois, bozor kon'yunkturasini o'zgarishi, birinchi navbatda, iqtisodiyotning tabiati va rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. "Kon'yunktura" so'zi o'zaro bog'liqligida olingan toifalar to'plami ma'nosini anglatadi[1].

Bozor kon'yunkturasini tahlil qilishning muhim vazifasi uning shakllanishiga individual omillarning ta'sir kuchining ahamiyatini aniqlashdir. Oziq - ovqat bozori kon'yunkturasini tahlil qilish besh jihatni o'z ichiga oladi: ishlab chiqarish tahlili; talab va taklifni tahlil qilish; iste'mol tahlili; eksport va import tahlili; narxlarni tahlil qilish.[2]

Ishlab chiqarishni tahlil qilishda ilmiy-texnik taraqqiyotning ma'lum bir oziq-ovqat mahsulotining turini ishlab chiqarishga ta'siri, oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va ilmiy tadqiqot xarajatlariga alohida e'tibor beriladi. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmining dinamikasi o'rganiladi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishga ta'sir qiluvchi omillar belgilanadi va uning rivojlanish istiqbollari o'rganiladi.

Talabni tahlil qilishda unga ta'sir etuvchi ko'plab omillar hisobga olinadi: iqtisodiy (daromadlar, narxlar), psixologik (reklama), ijtimoiy (ijtimoiy muhit, turmush darajasi, urf-odatlar), fiziologik (hayotni qo'llab-quvvatlash). Taklif ilmiy-texnik taraqqiyot, iqtisodiy rag'batlantirish, ijtimoiy ehtiyojlar va talab ta'siri ostida shakllanadi. Umuman olganda, oziq-ovqat mahsulotlarining talab va taklif dinamikasi iste'molchilar guruhlari bo'yicha tahlil qilinadi.

Iste'molni tahlil qilishda bozor hajmiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar o'rganiladi. Ayrim turdagi oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish sohasidagi vaziyat o'rganiladi. Monopollashtirish darajasi, sotish shakllari va usullari hamda ularning dinamikasi aniqlanadi. Shaxsiy tomorqa mahsulotlarni iste'mol qilish darajasi, daromadlar va narxlar darajasi va bozorning to'yinganlik darajasi o'rtasidagi miqdoriy munosabatlar turli xil ijtimoiy guruhlarning byudjet tadqiqotlari yordamida aniqlanadi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining eksporti va importini tahlil qilishda xalqaro savdoning holati, uning dinamikasi, eksport va importning asosiy tuzilishi ko'rib chiqiladi.

Narxlarni tahlil qilishda, birinchi navbatda, yirik ishlab chiqaruvchilarning oziq-ovqat mahsulotlariga ulgurji narxlarning dinamikasi, inflyatsiyaga ta'siri, oziq-ovqat mahsulotlari va ularni ishlab chiqarish uchun xom ashyo narxlarini davlat tomonidan tartibga solish va narxlar o'zgarishining boshqa sabablari o'rganiladi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga talabning o'sishi kon'yunkturaning yaxshilanishini, bozorning ushbu mahsulotlar bilan to'yinganligini anglatadi. Rivojlangan oziq-ovqat bozorining belgilari: qondirilgan talab, ishlab chiqaruvchilar, vositachilar va etkazib beruvchilarning tashkiliy birlashmasi, iste'molchilar talabining faollashishi, "ishlab chiqarish-iste'mol" zanjiridagi munosabatlar tizimining moslashuvchanligi, davlatning tomonidan mintaqaviy va milliy darajada tartibga solinishi.[3]

SHu o'rinda ta'kidlash lozimki, mahalliy oziq-ovqat bozori alohida mintaqaning harakatlanuvchi chegaralari bo'lgan makondir. Mahalliy oziq-ovqat bozorining faoliyati mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy holati bilan bog'liq va mintaqaviy takror ishlab chiqarish tsiklining samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Bizningcha, oziq-ovqat bozorida talab narxga nisbatan elastik emas. Ushbu holatni quyidagilar bilan izohlash mumkin: oziq-ovqat mahsulotlari narxi mintaqaviy, mavsumiy, an'anaviy va boshqa bir qator xususiyatlar bilan farq qiladi; daromadlarning yuqori darajasida ham talab narxga nisbatan elastik emas, chunki iste'mol oqilona me'yorlarga yaqinlashishi bilan talab to'yinadi va amalda ko'paymaydi; ortiqcha ishlab chiqarish sharoitlarida narx tushib ketsa ham talab ko'paymaydi. Bundan tashqari, oziq-ovqat bozorining rivojlanishida talab va taklifning mavsumiy o'zgarishi, tovarlarning hayotiy tsikllari, reproduktiv tuzilishdagi o'zgarishlar, investitsiya faolligining o'zgarishi, iqtisodiy siyosatning o'zgarishi natijasida ma'lum bir tsikl paydo bo'lishi mumkin. SHu bois, bozor kon'yunkturasini tegishli bozor tsiklining egri chizig'idagi nuqtani anglatadi va vaziyatni baholash ushbu nuqtani topishga to'g'ri keladi. Mazkur murakkab holatlar bozor kon'yunkturasini baholash usullarini takomillashtirish va mavjud muammolarni aniqlashni talab etadi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning daromad bo'yicha ham noelastikligi kuzatiladi. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanish bosqichlarida va ijtimoiy guruhlarda elastiklik koeffitsienti turlicha bo'ladi. Masalan, tirikchilik minimumiga erishilmaganda va juda past daromadlarda talab elastik bo'lishi mumkin. Aholi daromadlarining o'rtacha darajasida talab taxminan birga teng elastiklikka ega bo'ladi. Daromadlarning yuqori darajasida esa talab umuman elastik emas. Ushbu holat shundan kelib chiqadiki, aholi daromadlarining oshib borishi sharoitida ham oziqlanish uchun kerakli bo'lgan miqdor tanlanadi va oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab ko'paymaydi.

Aholining turmush tarzi, oziqlanish an'analari, yoshi, kasbi va yashash joyi kabi ijtimoiy-madaniy omillar muayyan talabni shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bu omillarning har biri ikkinchi darajali bo'lishi mumkin. Lekin, bularning barchasi birgalikda oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Talabga bunday o'ziga xos ta'sir uning taklif darajasidan past bo'lishiga olib keladi.

Talabning o'sishi yoki pasayishiga ta'sir etuvchi omillar oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishning o'ziga xosligi bilan izohlanadi. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning o'ziga xosligi shundaki, inson tomonidan iste'mol qilishning fizologik chegaralari bilan bog'liq muayyan cheklolarga ega yoki to'yinish chegarasi mavjud. Chegaraga yaqinlanish bilan hatto daromadlar jadal ortganda ham talab o'smaydi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni aholi daromadlarini oshirmasdan ham kengaytirish mumkin. Davlat bunga aholi daromadlarini tabaqalashtirish yo'li bilan ko'maklashadi. Xususan, daromadlarni soliqqa tortishning progressiv shkalasini joriy qilinadi va daromadlar qambag'al qatlamlar foydasiga qayta taqsimlanadi. Bu qatlamlarda oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning daromad bo'yicha elastikligi yuqori bo'ladi.

Oziq-ovqat bozorining mintaqaviy xususiyatlarini tahlil qilish natijalariga ko'ra, ma'lumotlar oqimi mintaqaviy bozorning nisbiy izolyatsiyasi ko'rsatkichlari hisoblanadi. Mintaqaviy bozor milliy bozorining bir qismi sifatida yoki uning yaxlitligi parametrlarini tavsiflaydi. Mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari iqtisodiy, tabiiy-iqlimiy va demografik xususiyatlarni aks ettiradi. Har bir alohida mintaqa uchun oziq-ovqat bozorining shakllanishi va rivojlanishi tabiati va darajasi har xil bo'lishi mumkin.

Mintaqada oziq-ovqat bozori kon'yunkturasi alohida shakllanmaydi. Balki boshqa mintaqa bozorlarining umumiy iqtisodiy kon'yunkturasi bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Shu bilan birga, ayrim bozorlarning kon'yunkturasi o'zgarishi boshqalarga avtomatik ravishda o'tib boradi. Shu bois, bozori kon'yunkturasi tahlil qilishda oziq-ovqat resurslari to'g'risidagi ma'lumotlar katta ahamiyatga ega bo'lib, ular ishlab chiqarish va ichki iste'mol ko'rsatkichlari bilan hisoblanadi. Bu esa eksport imkoniyatlarini baholashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Конюс А.А. Экономическая конъюнктура (Монография). – М.: Экономика, 2017. - С. 629-659.
2. Кузьмина Н.Л., Тоньшева Л.Л. Локальный продовольственный рынок региона: понятие и содержательные характеристики// Ж. Современная экономика: проблемы и решения. – М.: № 9 (95), 2018. - С. 105-113.

3. Никулина И.Н., Мужжавлёва Т.В. Трансформация определения термина “региональный продовольственный рынок” под влиянием современных экономических вызовов// Ж. Агрмаркетинг. – М.: № 2, 2017. - С. 28-36.

4. Кушнарева И. Экономический механизм повышения эффективности сельскохозяйственных организаций// Международный сельскохозяйственный журнал. – Воронеж: № 5, 2016. - С. 21-23.

IMPROVING THE ASSESSMENT OF WRITTEN LANGUAGE SKILLS IN MIDDLE SCHOOL LEARNERS USING TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES

Ubaydullayeva Dilobar Dustbek kizi

Renaissance educational university

Foreign philology department

Foreign language and literature (English language)

major for granting the bachelor's degree

This paper explores assessment methodologies applicable to evaluating the written communication of 5th–7th grade students within the framework of Uzbekistan's ongoing educational reforms. Emphasizing both psychological and linguistic development, the study highlights effective assessment strategies, including rubric-based evaluations, self and peer-assessment, and digital tools. It demonstrates how traditional and modern approaches can be harmonized to support students' academic writing growth while fostering creativity and critical thinking. The research provides actionable recommendations for educators aiming to improve formative and summative assessments aligned with global educational trends.

Annotation: This research examines the methods of assessing the written skills of 5th to 7th-grade students by analyzing traditional, modern, and digital assessment strategies. It focuses on the importance of coherence, grammar, structure, and vocabulary in students' writing. The study incorporates both theoretical and practical insights, including the role of motivation, memory, and feedback in writing development. The author advocates for rubric-based assessment combined with peer and self-evaluation, concluding that effective written skill evaluation can significantly improve educational outcomes in primary schools.

Keywords: writing assessment, rubrics, peer assessment, primary education, student writing development, digital tools, coherence, linguistic skills

Аннотация: Данное исследование посвящено методам оценки письменных навыков учащихся 5–7 классов. В работе рассматриваются как традиционные, так и современные подходы, включая цифровые инструменты и самооценку. Особое внимание уделяется связности текста, грамматике, структуре и лексике. В теоретической части раскрываются психологические аспекты письма, такие как внимание, мотивация и память. В практической части предлагаются рекомендации по использованию рубрик и обратной связи. Автор

приходит к выводу, что комбинированная оценка способствует более глубокому развитию письменной речи учащихся.

Ключевые слова: оценка письма, рубрики, самооценка, начальное образование, развитие письма, цифровые технологии, связность, языковые навыки.

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot 5–7-sinf o‘quvchilarining yozma nutq ko‘nikmalarini baholash uslublarini tahlil qiladi. Ishda an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar, shu jumladan raqamli vositalar, o‘zaro va o‘z-o‘zini baholash metodlari ko‘rib chiqilgan. Yozuvdagi bog‘liqlik, grammatik to‘g‘rilik, tuzilma va lug‘at boyligiga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqotda motivatsiya, xotira va fikr jarayonining yozishga ta’siri ochib berilgan. Muallif yozma nutqni samarali baholashda rubrikalarga asoslangan yondashuvni qo‘llashni tavsiya etadi va bu orqali o‘quvchilarning yozuv ko‘nikmalari yanada rivojlanishini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: yozuvni baholash, rubrika, o‘z-o‘zini baholash, boshlang‘ich ta’lim, yozuv rivoji, raqamli texnologiyalar, bog‘liqlik, til ko‘nikmalari

With the global shift in education towards competency-based learning, the assessment of language skills, especially writing, has garnered significant attention. In Uzbekistan, recent educational reforms have emphasized not only the acquisition of grammatical knowledge but also the development of communication, creativity, and critical thinking. The ability to write coherently and purposefully is central to language learning. This article explores effective strategies for assessing the written skills of students in grades 5 to 7, focusing on both theoretical frameworks and classroom applications.

Understanding Writing Skills in Grades 5–7

Students in the 5th to 7th grades are at a crucial stage of cognitive and linguistic development. They transition from basic sentence construction to developing short essays, narratives, and opinion-based texts. At this stage, assessing their writing requires consideration of grammar, coherence, vocabulary usage, punctuation, and overall structure.

Moreover, psychological elements such as motivation, memory, and attention play a vital role in their writing performance. As such, any assessment method must not only evaluate the final product but also support students’ development throughout the writing process.

Traditional and Modern Approaches to Assessment

Traditional methods of evaluating writing include teacher-centered grading focused on grammatical accuracy and structure. While these methods provide a foundation, they often overlook creativity, effort, and individual progress.

Modern approaches recommend the use of rubrics that detail criteria such as organization, language use, content relevance, and mechanics. Rubrics make assessment transparent and can be used in self and peer evaluations. Moreover, digital platforms such as Google Docs and educational apps allow teachers to provide real-time feedback, track revisions, and promote collaborative writing.

Incorporating Formative Assessment

Formative assessment is crucial for young learners. It includes continuous monitoring of students' writing progress through journal entries, paragraph writing, and creative storytelling. Teachers can offer constructive feedback that guides learners rather than penalizing them for mistakes.

Another useful tool is the "writing portfolio," which allows students to collect and reflect on their writing samples over time. This method fosters self-assessment skills and increases learners' awareness of their own development.

Challenges in Writing Assessment

Despite the benefits of modern methods, teachers face several challenges, including large class sizes, time constraints, and limited resources for digital tools. In addition, standardized exams often emphasize grammar and spelling over content and structure, which may skew teachers' assessment priorities.

It is also important to consider students' individual differences in learning pace, language background, and cognitive style. Therefore, assessments must be flexible, inclusive, and designed to motivate learners rather than discourage them.

Conclusion and Recommendations

Effective assessment of written skills in grades 5–7 requires a balanced combination of traditional and innovative approaches. Teachers should employ rubrics, integrate self and peer assessments, and use portfolios to track long-term progress. Additionally, assessments should support the development of critical thinking, creativity, and confidence in writing.

Professional development programs for teachers on writing assessment and the integration of digital tools are also essential. Through such improvements, we can ensure that the evaluation of writing skills becomes a meaningful part of language education and a tool for empowering young learners.

References

1. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. 4th ed. Pearson Education Limited.
2. Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. Pearson Education.
3. Hedge, T. (2005). *Writing*. Oxford University Press.

4. Ur, P. (2012). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge University Press.
5. Weigle, S. C. (2002). *Assessing Writing*. Cambridge University Press.
6. Hyland, K. (2003). *Second Language Writing*. Cambridge University Press.
7. Nation, I. S. P. (2009). *Teaching ESL/EFL Reading and Writing*. Routledge.
8. Richards, J. C., & Renandya, W. A. (2002). *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. Cambridge University Press.

YURAK QON-TOMIR KASALLIKLARIDA REABILITATSIYA**Saidov Jasur Baxtiyorovich**Email - jasur.saidov.8778@gmail.com**Xolliyeva Moxigul Ravshanovna**Email - jmeajames@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti

Tibbiy klinik fanlar kafedrası o'qituvchisi

Odiljonov Ozodbek Odiljon o'g'li Email – odiljonnorkulov0@gmail.com<https://orcid.org/0009-0004-5765-8548>

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Tibbiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada yurak qon-tomir kasalliklari bo'yicha reabilitatsiya jarayoni, uning asosiy bosqichlari va amaliyotdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Reabilitatsiya yurak xastaligi bilan og'riqan bemorlarning umr sifati va davomiyligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda reabilitatsiya usullari, jismoniy mashqlar, psixologik yordam va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Yurak qon-tomir kasalliklari, reabilitatsiya, jismoniy faollik, profilaktika, sog'lom turmush tarzi, psixologik yordam.

Аннотация:

В данной статье рассматривается процесс реабилитации при сердечно-сосудистых заболеваниях, его основные этапы и практическое значение. Реабилитация играет важную роль в повышении качества и продолжительности жизни пациентов с заболеваниями сердца. В исследовании описаны методы реабилитации, физические упражнения, психологическая поддержка и подходы, направленные на формирование здорового образа жизни.

Ключевые слова: Сердечно-сосудистые заболевания, реабилитация, физическая активность, профилактика, здоровый образ жизни, психологическая поддержка.

Abstract:

This article reviews the process of rehabilitation for cardiovascular diseases, its main stages and practical significance. Rehabilitation plays an important role in improving the quality and duration of life of patients with heart disease. The study describes rehabilitation methods, physical exercises, psychological support and approaches aimed at forming a healthy lifestyle.

Keywords: Cardiovascular diseases, rehabilitation, physical activity, prevention, healthy lifestyle, psychological support.

Muammoning dolzarbligi

Bugungi kunda yurak qon-tomir kasalliklari (YQTK) nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan davlatlarda ham aholi o'rtasida eng keng tarqalgan kasalliklar guruhini tashkil etadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha 17 milliondan ortiq inson yurak va qon-tomir kasalliklari oqibatida hayotdan ko'z yumadi. Bu esa, o'limning umumiy sabablari orasida birinchi o'rinda turadi.

O'zbekistonda ham ushbu muammo keskin dolzarblik kasb etgan. Respublika sog'liqni saqlash tizimining statistik ko'rsatkichlariga ko'ra, yurak ishemik kasalligi, miokard infarkti, gipertoniya va yurak yetishmovchiligi kabi tashxislar bilan ro'yxatga olingan bemorlar soni yildan-yilga oshib bormoqda. Ayni vaqtda YQTK mehnatga layoqatli yoshdagi aholining salomatligiga jiddiy tahdid solmoqda, nogironlik va erta o'lim holatlarini keltirib chiqarayotgan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur muammoga qarshi kurashda faqatgina dori vositalari bilan davolash yetarli emas. Kasallikdan so'ng bemorning jismoniy va ruhiy holatini tiklash, ularni normal hayot tarziga qaytarish, kasallikning qaytalanishini oldini olish uchun kompleks rehabilitatsiya choralari muhim ahamiyat kasb etadi. Rehabilitatsiya sog'liqni saqlash tizimida hozircha yetarlicha rivojlanmagan yoki cheklangan holatda qo'llanilayotgan sohaga aylanib qolmoqda. Shu bois ushbu yo'nalishni chuqur o'rganish, ilmiy asoslash va amaliyotda keng joriy etish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biridir.

Kirish

Yurak qon-tomir tizimi inson organizmida eng muhim hayotiy funksiyalarni bajaradi — u kislorod va oziq moddalarni barcha to'qimalarga yetkazib berish, metabolik chiqindilarni chiqarib yuborish hamda organizmning umumiy funksional faolligini boshqarishda markaziy rol o'ynaydi. Yurak va qon-tomir faoliyatida yuzaga kelgan har qanday buzilish butun organizm hayot faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yurak qon-tomir kasalliklari (YQTK) — bu yurak mushagi va qon aylanish tizimiga oid keng spektrli patologiyalar bo'lib, ular orasida yurak ishemik kasalligi, arterial gipertenziya, yurak aritmiyalari, yurak yetishmovchiligi kabi holatlar yetakchi o'rinda turadi. Ko'plab omillar, jumladan, noto'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollikning yetishmasligi, stress, chekish, ortiqcha vazn va irsiy moyillik bu kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

YQTK bilan og'riqan bemorlarning hayot sifati pasayadi, mehnatga layoqati cheklanadi, psixologik muammolar yuzaga keladi. Ayniqsa, infarkt yoki yurak operatsiyasidan so'ng bemorlar jismoniy zaiflik, ruhiy tushkunlik, ijtimoiy faoliyatdan chekinish kabi holatlarga duch keladilar. Shunday vaziyatlarda reabilitatsiya jarayoni — ya'ni bemorning sog'lig'ini tiklashga, o'zini tutishini o'zgartirishga va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar majmuasi — alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada aynan YQTKda reabilitatsiyaning o'rni, uning bosqichlari, uslublari va samaradorlik mezonlari xususida batafsil tahlil qilinadi. Reabilitatsiya nafaqat davolashning davomchisi, balki kasallikning takrorlanishining oldini olish, umr davomiyligini uzaytirish va bemorning jamiyatga qaytishida muhim vosita sifatida ko'riladi.

Asosiy qism:

1. Yurak qon-tomir kasalliklarida reabilitatsiya tushunchasi va bosqichlari

Reabilitatsiya — bu yurak qon-tomir kasalliklaridan so'ng bemorlarning sog'lig'ini tiklashga qaratilgan kompleks, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmuasidir. U tibbiy, jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Maqsad — bemorning hayot sifatini yaxshilash, uning kundalik faoliyatga qaytishini ta'minlash, kasallikning takrorlanishini oldini olish va o'lim xavfini kamaytirishdir.

Yurak kasalliklaridan keyingi reabilitatsiya quyidagi uch asosiy bosqichda olib boriladi:

- **1-bosqich (statsionar reabilitatsiya):** Bu davr kasallikning o'tkir bosqichidan keyin, shifoxonada amalga oshiriladi. Bemor yurak faoliyati barqarorlashganidan so'ng engil jismoniy faollik, nafas mashqlari, yurish, terapevtik jismoniy mashqlar joriy etiladi. Shifokor nazorati ostida yurakning yangi holatga moslashuvi baholanadi.
- **2-bosqich (ambulator yoki sanator-reabilitatsiya bosqichi):** Kasalxonadan chiqqanidan keyin, bemor ambulator muassasada yoki sanator-kurort sharoitida reabilitatsiyani davom ettiradi. Bu bosqichda yurak funksiyasi barqarorlashgan bo'ladi va jismoniy faollik asta-sekin orttiriladi. Mashqlar rejimi, yurish va mashg'ulotlar

individual tarzda tanlanadi. Psixologik maslahatlar, dietoterapiya, guruhli treninglar ham o'tkaziladi.

- **3-bosqich (uy sharoitida mustaqil rehabilitatsiya):** Bu bosqich eng uzoq davom etadigan davr bo'lib, bemor o'z sog'lig'i uchun mustaqil javobgar bo'ladi. Doimiy yurish, jismoniy mashqlar, to'g'ri ovqatlanish, dorilarni belgilangan vaqtda qabul qilish, ruhiy salomatlikka e'tibor berish kabilar ushbu bosqichning asosiy tarkibiy qismlaridir.

2. Jismoniy rehabilitatsiya va mashqlar tizimi

Jismoniy faollik — yurak mushagini kuchaytirish, qon aylanishini yaxshilash, qandli diabet, semizlik va gipertoniya kabi xavf omillarini kamaytirishda muhim vositadir. Davolovchi jismoniy mashqlar (DJM) yurak faoliyatining yangi sharoitga moslashishini ta'minlaydi.

Mashqlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yurish (past va o'rtacha tezlikda);
- Velotrenajyor yoki yurish yo'lakchasi (shifokor nazorati bilan);
- Suzish (bemorda qarshi ko'rsatmalar bo'lmasa);
- Yengil cho'zilish va nafas mashqlari.

Mashqlar intensivligi MET (metabolik ekvivalent) birligida aniqlanadi va har bir bemorga individual tarzda belgilanadi. Yurak urish chastotasi va arterial bosim mashg'ulot davomida doimiy kuzatuv ostida bo'lishi lozim.

3. Psixologik rehabilitatsiya va emotsional holatni tiklash

Yurak xastaligi bilan og'rigan bemorlarning aksariyati kasallikdan so'ng depressiya, xavotir, stress va hayotga bo'lgan ishonchning pasayishi kabi muammolarga duch keladi. Psixologik rehabilitatsiya bu salbiy hissiyotlarni kamaytirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Individual va guruhli psixologik maslahatlar;
- Stressni boshqarish bo'yicha treninglar (autogen mashqlar, meditatsiya, nafas texnikasi);
- Ijtimoiy faollikni rag'batlantirish;
- Oila a'zolari bilan ishlash va ularning ruhiy qo'llab-quvvatlovchi rolini oshirish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ruhiy holati barqaror bemorlar rehabilitatsiya dasturlarida yuqori natijalarga erishadi va kasallikning qaytalanish xavfi kamayadi.

4. Sog'lom turmush tarziga o'tish va profilaktika choralari

Rehabilitatsiya faqat kasallikdan keyingi tiklanish emas, balki bemor hayot tarzini to'liq o'zgartirishga qaratilgan jarayondir. Quyidagi omillar yurak salomatligini tiklash va saqlashda muhim rol o'ynaydi:

- **Ovqatlanish:** Yogʻ va xolesterin miqdori kamaytirilgan, meva-sabzavot, baliq, toʻliq don mahsulotlariga boy ovqatlanish tizimi (masalan, Oʻrta yer dengizi parhez);
- **Zararli odatlardan voz kechish:** Chekish va alkogol isteʼmolining butunlay toʻxtatilishi;
- **Uyqu va dam olish rejimi:** Toʻliq va sifatli uyqu yurak salomatligining muhim omillaridan biri;
- **Ogʻir jismoniy yuklamalardan saqlanish:** Ayniqsa yurak operatsiyasidan soʻng. Shuningdek, bemorlar muntazam ravishda shifokor koʻrigidan oʻtib turishi, yurak faoliyati nazorat qilinishi lozim. Reabilitatsiya individual reja asosida amalga oshiriladi va bemorning holati doimiy baholanib boradi.

Xulosa

Yurak qon-tomir kasalliklari bugungi kunda dunyo boʻyicha oʻlim va nogironlikning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Ushbu kasalliklarning ogʻir oqibatlarini kamaytirish, bemorlarning hayot sifatini yaxshilash va qayta kasalliklarning oldini olishda reabilitatsiya muhim oʻrin egallaydi. Reabilitatsiya dasturlari yurak faoliyatini tiklash, jismoniy faollikni oshirish, ruhiy-psixologik barqarorlikni taʼminlash hamda sogʻlom turmush tarziga oʻtishni ragʻbatlantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni oʻz ichiga oladi.

Tajribalar shuni koʻrsatadiki, toʻgʻri tashkil etilgan reabilitatsiya dasturlari infarkt va insultdan keyin qayta sogʻayish jarayonini tezlashtiradi, kasallikning qaytalanish xavfini pasaytiradi hamda bemorlarning mehnatga layoqatini tiklashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois yurak qon-tomir kasalliklarida reabilitatsiyani tizimli va individual yondashuv asosida tashkil etish zamonaviy kardiologik amaliyotning ajralmas qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Sogʻliqni Saqlash Vazirligi. “Yurak qon-tomir kasalliklarini davolash va reabilitatsiya qilish boʻyicha klinik protokollar”. Toshkent, 2022.
2. World Health Organization. Cardiovascular diseases (CVDs). Geneva, 2023. <https://www.who.int/>
3. Braunwald E. *Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine*. 11th edition. Elsevier, 2019.
4. Yusuf S., Reddy S., Ounpuu S., Anand S. “Global burden of cardiovascular diseases.” *Circulation*. 2020; Vol. 142(8): 673–690.

5. Yuldashev A. Sh., Rakhimov R. R. “Yurak qon-tomir kasalliklarida reabilitatsiya jarayoni.” *Tibbiyot va hayot*, 2021; №3(56): 42–47.
6. American Heart Association. *Cardiac Rehabilitation Guidelines*. АНА, 2021.
7. Назарова Д.М., Абдуллаев Ш.Х. “Кардиологик касалликларда реабилитациянинг самарадорлиги.” *Ўзбекистон тиббиёти журнали*, 2020; №2: 25–29.
8. Piepoli MF, Corrà U, Benzer W, et al. “Secondary prevention through cardiac rehabilitation: physical activity and exercise training.” *European Heart Journal*, 2020; 41(4): 701–709.

4-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURIDAN FOYDALANISH

Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich

Norkulova Nilufar Zokir qizi

Email – norqulovanilufar04@gmail.com

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashda xalqaro miqyosdagi PIRLS dasturidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. PIRLS baholash mezonlari asosida darslarni tashkil etishning afzalliklari, o'quvchilarda o'qilgan matnni tahlil qilish, tushunish va interpretatsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, metodik yondashuvlar, misollar va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, xalqaro baholash, metodika, kompetensiya, 4-sinf, ta'lim sifatini oshirish.

Abstract

This article discusses the possibilities of using the international PIRLS program in assessing students' reading literacy in the primary education system. The advantages of organizing lessons based on the PIRLS assessment criteria and their role in developing students' skills in analyzing, understanding, and interpreting the text read are scientifically and theoretically substantiated. Methodological approaches, examples, and recommendations are also presented.

Keywords: PIRLS, reading literacy, primary education, international assessment, methodology, competence, grade 4, improving the quality of education.

Аннотация

В статье рассматриваются возможности использования международной программы PIRLS при оценке читательской грамотности учащихся в системе начального образования. Научно и теоретически обоснованы преимущества организации уроков на основе критериев оценки PIRLS и их роль в формировании у учащихся навыков анализа, понимания и интерпретации прочитанного текста. Также представлены методические подходы, примеры и рекомендации.

Ключевые слова: PIRLS, читательская грамотность, начальное образование, международная оценка, методика, компетентность, 4 класс, повышение качества образования.

Mavzuning dolzarbligi

Hozirgi davrda ta'lim tizimida muhim e'tibor qaratilayotgan yo'nalishlardan biri – bu o'quvchilarning **funksional savodxonligini**, xususan **o'qish savodxonligini** shakllantirish va rivojlantirishdir. Chunki o'qish savodxonligi nafaqat maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun, balki shaxsning jamiyatda faol ishtirok etishi, axborot bilan mustaqil ishlay olishi, tanqidiy fikrlay olishi uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalardan biridir.

PISA, PIRLS, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlar natijalari ta'lim sifatining dunyo miqyosida qanday baholanayotganini ko'rsatadi. Ular o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish darajasini o'lchaydi. Ayniqsa, **PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study)** dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qish va matnni tushunish ko'nikmalarini baholashga yo'naltirilganligi bilan boshlang'ich ta'limda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi ham 2021-yildan boshlab PIRLS xalqaro baholash dasturida ishtirok eta boshladi. Dastlabki natijalar o'quvchilarning o'qish bo'yicha bilim va ko'nikmalari yetarli darajada emasligini ko'rsatdi. Bu esa boshlang'ich sinflarda, xususan 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi bo'yicha tayyorgarligini tubdan takomillashtirish zarurligini taqozo etadi.

Shuningdek, Prezidentning 2022-yil 29-martdagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-81-sonli farmonida 2030-yilga borib o'zbekistonlik o'quvchilarning PISA va PIRLS kabi xalqaro tadqiqotlardagi ishtirokini kuchaytirish, reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash vazifa qilib belgilangan.

Demak, 4-sinfda PIRLS dasturi mezonlari asosida o'qish darslarini tashkil etish:

- ta'lim sifatini oshirish;
- o'quvchilarning matn bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirish;
- zamonaviy baholash mezonlariga mos o'qitish tizimini rivojlantirish;
- xalqaro tajribalarni milliy ta'limga integratsiya qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, global axborot muhitida tezkor fikrlash, axborotni tahlil qilish va undan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini bolalarda erta shakllantirish, ularni raqamli jamiyatning faol a'zosi bo'lishga tayyorlash uchun ham o'qish savodxonligi eng muhim poydevordir. Shu bois, PIRLS dasturi nafaqat baholash vositasi, balki boshlang'ich ta'limni isloh qilishda innovatsion vosita sifatida qaralmoqda.

Kirish

XXI asrda insoniyat taraqqiyoti har sohada keskin sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, raqamli transformatsiya kabi global o'zgarishlar ta'lim sohasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Yangi avlodni mustaqil fikrlaydigan, tanqidiy yondashuvga ega, axborotni tahlil qila oladigan, hayotiy muammolarga echim topa oladigan shaxs sifatida tarbiyalash hozirgi kunning asosiy maqsadlaridan biriga aylanmoqda. Bu jarayonda o'quvchilarning **o'qish savodxonligi** – ya'ni matnni tushunish, uni tahlil qilish va undan xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish alohida o'rin tutadi.

O'qish savodxonligi – bu faqat matnni ovoz chiqarib o'qish emas, balki uni chuqur anglab yetish, asosiy g'oyani ajratib olish, muallif nuqtayi nazarini tushunish va unga nisbatan o'z fikrini shakllantirish demakdir. Aynan shu kompetensiyalar maktab ta'limining ilk bosqichi – boshlang'ich sinflardan oq shakllanishi zarur. Chunki bu bosqich o'quvchining butun keyingi ta'lim hayoti uchun mustahkam poydevor hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, xalqaro baholash dasturlari, xususan **PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study)** dasturining mazmuni va mezonlari, ayniqsa 4-sinf o'quvchilari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. PIRLS dasturi orqali o'quvchining o'qilgan matnni qanday tushunganligi, u bilan qanday ishlay olishi, asosiy ma'lumotni ajratib olish darajasi, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlay olishi baholanadi.

O'zbekiston ham 2021-yildan boshlab ushbu dasturda ishtirok etishni boshladi. Dastlabki natijalar esa ta'lim tizimida mavjud muammolarni aniqlash, boshlang'ich sinflarda o'qitish metodikasini takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi. Ayniqsa, 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda zamonaviy baholash uslublaridan foydalanish, dars mazmunini PIRLS talablariga moslashtirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish mumkin.

Mazkur maqolada PIRLS baholash dasturining asosiy tamoyillari, ularni 4-sinf o'qish darslariga qo'llash yo'llari, o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini chuqurlashtirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. PIRLS dasturi haqida umumiy ma'lumot

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – xalqaro miqyosda o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasini baholashga mo'ljallangan tadqiqot bo'lib, Xalqaro Ta'lim Yutuqlarini Baholash Uyushmasi (IEA) tomonidan har besh

yilda bir marta o'tkaziladi. PIRLS dasturining asosiy maqsadi 4-sinf o'quvchilarining o'qish ko'nikmalarini turli mamlakatlar bo'yicha solishtirish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda ta'lim sifatini oshirish uchun xalqaro tajribani o'rganishdir.

PIRLS testlari matnlarni ikki asosiy turga bo'ladi:

- **Adabiy matnlar** (ertak, hikoya, she'r va b.) – o'quvchilarning tasavvurini rivojlantirishga, ta'sirlanishga, his-tuyg'ularini anglashga qaratilgan.
- **Axborot matnlari** (maqola, tavsiya, ko'rsatma, ilmiy faktlar) – o'quvchilarga amaliy ma'lumotlarni topish va tushunishga yordam beradi.

PIRLS testlarida o'quvchilarning o'qish savodxonligi quyidagi to'rtta asosiy ko'nikma bo'yicha baholanadi:

1. Matnni tushunish (literar va faktik ma'lumotni qabul qilish)
2. Axborotni topish va ajratib olish
3. Xulosa chiqarish va ma'lumotlarni bog'lash
4. Shaxsiy fikr bildirish va matnga baho berish

2. PIRLS mezonlarining 4-sinf o'qish darslaridagi ahamiyati

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini shakllantirishda PIRLS dasturining metodik tamoyillari darslarni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Xususan, 4-sinf darslarida quyidagilar muhim:

- Matnni o'qib tushunishga e'tibor berish, o'quvchilarda matn mazmunini to'liq anglash ko'nikmasini shakllantirish;
- Matndan asosiy ma'lumotlarni topish va ularni saralash qobiliyatini rivojlantirish;
- Matndan kelib chiqib, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash va xulosa chiqarishni o'rgatish;
- O'quvchilarni o'z fikrini aniq va ravshan ifoda etishga o'rgatish, shu orqali ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Shu tariqa, PIRLS mezonlarini 4-sinf o'qish savodxonligi darslariga integratsiya qilish nafaqat test tayyorlash uchun, balki o'quv jarayonining har bir bosqichida dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

3. PIRLS dasturining dars jarayoniga integratsiyasi

PIRLS uslubidagi yondashuvlar 4-sinf o'qish darslarida quyidagi shakllarda qo'llanilishi mumkin:

- **Matnni chuqur o'rganish:** O'quvchilarga matnni bir necha marta o'qitib, har bir o'quvchi asosiy mazmunni to'g'ri anglashini ta'minlash;
- **Savol-javob metodlari:** Matn mazmuniga oid ochiq va yopiq savollar yordamida o'quvchilarning matnni anglash darajasi o'lchanadi;

- **Guruh ishlari:** Kichik guruhlarda o'quvchilar matn asosida o'z fikrlarini almashadilar, savollar tuzadilar va javob izlaydilar;
- **Matn tahlili va grafik organayzerlar:** Venn diagrammalari, kontseptual xaritalar va boshqalar yordamida matn tuzilishini, asosiy g'oyani aniqlash;
- **Xulosa chiqarish mashqlari:** O'quvchilarga o'qilgan matn asosida o'z xulosalarini mustaqil shakllantirish ko'nikmasini berish.

4. Metodik tavsiyalar va o'quv jarayonida foydalanish imkoniyatlari

PIRLS dasturidan foydalanishda quyidagi metodik tavsiyalar samarali natija beradi:

- **Matn tanlashda xilma-xillikni ta'minlash:** O'quvchilarning qiziqishini uyg'otuvchi, o'rganilayotgan mavzuga mos keluvchi turli xil adabiy va axborot matnlarini tanlash;
- **Bosqichma-bosqich yondashuv:** O'quvchilarga matnni to'liq anglash uchun kerakli bosqichlarni tushuntirish va o'rgatish;
- **Faol o'qitish usullarini joriy etish:** Matn ustida mustaqil ishlash, guruh muhokamasi va interfaol metodlarni keng qo'llash;
- **Baholash tizimini takomillashtirish:** PIRLS mezonlari asosida o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini muntazam baholash, natijalarni tahlil qilish va individual rivojlanish rejasini tuzish;
- **O'qituvchilarni doimiy malaka oshirishga jalb qilish:** PIRLS dasturining asosiy metodik tamoyillari haqida o'qituvchilarga muntazam treninglar, seminarlar o'tkazish.

5. Milliy ta'lim tizimida PIRLS dasturining o'rni

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qabul qilingan strategik hujjatlarda PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati ta'kidlangan. Bu dastur orqali to'plangan ma'lumotlar asosida ta'lim jarayonida kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Shu sababli, PIRLS metodologiyasini bosqichma-bosqich boshlang'ich sinf darslariga tatbiq etish ta'lim sifatini jadal rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, 4-sinf o'qish savodxonligi darslarida **PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish** ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vositadir. PIRLS dasturi o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasini xalqaro miqyosda solishtirish imkonini beribgina qolmay, balki ta'lim sifati va mazmunini yaxshilash uchun amaliy yo'nalishlarni ham belgilab beradi.

Boshlang'ich sinflarda, xususan 4-sinfda, o'quvchilarga PIRLS mezonlari asosida o'qish darslarini tashkil etish nafaqat ularning o'qilgan matnni yaxshiroq

anglashlariga, balki mustaqil fikrlash, xulosalar chiqarish va o'z fikrini aniq ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuv ta'lim jarayonida o'qituvchilar uchun yangi metodik vositalarni joriy etishga, milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga yordam beradi.

PIRLSning adabiy va axborot matnlari orqali o'quvchilar nafaqat o'qish mahoratini oshiradi, balki jamiyatda axborot bilan samarali ishlash, turli manbalarni tahlil qilish va taqqoslash kabi ko'nikmalarni ham egallaydi. Bu esa ularni kelajakda zamonaviy, raqamli va global dunyoda muvaffaqiyatli bo'lishlariga tayyorlaydi.

Shu bilan birga, PIRLS dasturidan samarali foydalanish uchun o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish, o'quv jarayonini metodik jihatdan boyitish va sinov natijalarini chuqur tahlil qilish lozim. Milliy ta'lim siyosatida PIRLSga asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarish, o'quvchilarni xalqaro bilim maydonida raqobatbardosh qilishda muhim omil bo'ladi.

Shunday qilib, PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish 4-sinf o'qish savodxonligi darslarini yanada samarali, maqsadli va tizimli tashkil etishga xizmat qiluvchi zamonaviy vosita ekanligini ta'kidlash mumkin. Bu esa boshlang'ich ta'limda sifatli ta'lim tizimini shakllantirishda yangi ufqlarni ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. IEA. (2021). *PIRLS 2021 Assessment Framework*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2023). *Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish bo'yicha metodik tavsiyalar*.
3. Karimov, S. (2022). *O'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish*. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
4. UNESCO. (2020). *Reading Literacy and its importance in primary education*.
5. PIRLS Uzbekistan Milliy Hisoboti. (2022). Toshkent: Respublika Ta'limni Baholash Markazi.
6. Xo'jayev, B. (2021). *Boshlang'ich sinflarda dars jarayonini innovatsion yondashuv asosida tashkil qilish*. – "Pedagogik izlanishlar" jurnali, №2.

**«XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR» NOMLI
KONFERENSIYANING 3-TOM, 6-SON (IYUN)
MUNDARIJA**

1	TALABALARDA MULOQOT MADANIYATING PSIXOLOGIK AHAMIYATI Dilbar Muxamedova , Nargiza Sayitova	6-8
2	HARBIY AXBOROTNI TO'PLASH VA TARQATISHDA XALQARO VA MILLIY QONUNCHILIKNING AHAMIYATI Sulaymonova Umida Pulat qizi	9-12
3	PRONUNCIATION TYPES OF ENGLISH IN THE USA Xakimova Dildoraxon, Abdulazizova Sevara	13-16
4	KIMYO FANINI O'QITISHDA TAJRIBA VA LABORATORIYA ISHLARINING O'QUVCHILAR BILIMINI MUSTAHKAMLASHDAGI O'RNI VA SAMARADORLIGI Xo'jamurodov Shuhrat Eshpo'lat o'g'li	17-21
5	TO'QIMALAR: EPITELIY TO'QIMASI – BEZLI EPITELIY Jaylovov Erali Shavkat o'g'li, Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich	22-25
6	LINGUOCULTURAL STUDY OF TOPONYMS NAMED AFTER COLOR NAMES IN ENGLISH AND UZBEK Ismatova Nodirakhon Makhmudovna	26-28
7	KORXONADA AUDITORLIK TEKSHIRUVI O'TKAZISHNING TASHKILIIY ASOSLARI Farxodova Xolbuvi Ulug'bek qizi	29-39
8	YOSH QIZLARDA GINEKOLOGIK MUAMMOLAR: ERTA TASHXIS VA PROFILAKTIKA Musulmonova Hilola Safarmurodovna	40-42
9	TIL O'RGANISHDA VIZUAL MATERIALLARNING SAMARADORLIGI Shomamatova Marjona Safar qizi, Gavhar Salomova	43-46
10	QURILISH SANOATI KORXONALARINING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH USULLARI Yusupov Shavkat Ergash o'g'li	47-50
11	MATEMATIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Vaxidova Dilfuza Xabibovna	51-55

12	XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARDA TOVAR MODDIY ZAXIRALAR HISOBINI YURITISHNI TARTIBGA SOLISH Saitova Dilbar Muxamedqulovna	56-59
13	QADIMGI TURKIY YODGORLIKLARNI IFODALOVCHI BIBLIONIMLAR TAHLILI. Axmadaliyeva Guljahon Botirali qizi.	60-66
14	ZAMONAVIY INGLIZ ROMANLARIDA MIFOLOGIK SYUJETLARNING QAYTA TALQINI VA ULARNING FUNKSIONAL AHAMIYATI Axmedova Shaxnoza Ravshanbek qizi	67-70
15	TARIXIY ASARDA ATOQLI OTLARNING QO'LLANISHI (JAVLON JOVLIYEVNING " QO'RQMA"ASARI ASOSIDA) Soliyeva Xusnida Hasanboy qizi	71-74
16	THE OBJECT OF THE STUDY IN VOCABULARY ENRICHMENT OF PRESCHOOL CHILDREN Toshmatov Alimardon Sotvoldiyevich, Maxammadjonova Muslimakhon Raxmatjon Kizi	75-79
17	YURAK MUSHAGI REGENERATSIYASI Vladimirova Sevinch Ulug'bekovna	80-88
18	BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MALAKAGA ASOSLANGAN TAYYORGARLIGI Berdiyev Muxiddin Maxmudovich	89-92
19	Surxondaryo viloyatida turizm infratuzilmasi. Mo'minova Mavjuda, Ziyodulla Turayev	93-97
20	"Tijorat banklarida likvidlik darajasini oshirishda aktiv operatsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish" Mengliyev Ramzes Rasulovich, Ashurali Avliyoqulov	98-102
21	MALIKA AYYOR" DOSTONIDA HAMROH OBRAZI To'rayeva Xamida Sharofiddinovna	103-107
22	ENDOKRIN BEZLARNING GISTALOGIYASI VA GORMONAL BOSHQARUVI Jumanazarova Sabina Jiyanqulovna, Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziboyevich	108-113
23	SURXONDARYO VILOYATIDA TURIZM INFRATUZILMASI. Mo'minova Mavjuda., Ziyodulla Turayev	114-117
24	TIJORAT BANKLARIDA LIKVIDLIK DARAJASINI OSHIRISHDA AKTIV OPERATSIYALARDAN FOYDALANISH	118-121

	SAMARADORLIGINI OSHIRISH Mengliyev Ramzes Rasulovich, Ashurali Avliyoqulov	
25	KISLOTALI USULLAR YORDAMIDA GLINAZEM ISHLAB CHIQRISH Abdusalomov Abdumalik, , Buriyeva Nafosat	122-124
26	“Sanoat korxonalarining iqtisodiy holatini tahlil qilishning milliy va xorijiy tajribasi” Abdiroxmanov Utkir Pulatovich, Otamurodov Shavkat Nusratillaevich	125-129
27	CHIGITLI PAXTANI QAYTA ISHLASH JARAYONIDA ARRALI VALIK TA’SIRIDA STATIK VA DINAMIK MODELLASHTIRISH ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI Berdaliyeva Mohlaroyim Abdulhamid qizi:, Sarimsakov Olimjon Sharipjanovich:	130-132
28	INTEGRATING ENGLISH LITERATURE INTO LANGUAGE TEACHING: A COMPREHENSIVE ANALYSIS Mustokova Sitora Umurzoqovna	133-136
29	GISTOLOGIK KESMALARDA FIKSATSIYA BOSQICHINING AHAMIYATI VA OPTIMAL USULLARI Po‘latov Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li, Bekmirzayev Eshquvvat Ro‘ziboyevich	137-142
30	TEMIR TANQISLIGI ANEMIIYASI: SABABLARI, OQIBATLARI VA DAVOLASHNING BIOKIMYOVIY ASOSLARI O‘rolov Suhrob Abduhalil o‘g‘li, Xamrayev Rashid Ravshan o‘g‘li	143-145
31	O‘zbekistonda transmilliy korporatsiyalarning iqtisodiyotning rivojlantirishidagi ro‘lini oshirish yo‘llari. Bobojonov Og‘abek Otabek o‘g‘li, Turayev Z.N	146-150
32	KORXONALARDA MEHNAT VA UNGA HAQ TO‘LASH HISOBI VA AUDITI Qurbonov Shahobiddin Baxriddin o‘g‘li	151-154
33	KLASTERLARNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI Saidova Zilola, Imamova Dilfuza Ismailovna,	155-162
34	THE CURRENT STATE OF ACCOUNTING IN UZBEKISTAN: A REVIEW OF 2020–2022. COMPARISON WITH SYSTEMS OF OTHER COUNTRIES Nishonova Nozima Ismatullaevna, M-A. Eshonov	163-167

35	MAHALLIY BUDJETLAR MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA XORIJ TAJRIBASI Raxmonova Shoxista Sherqulovna	168-175
36	SANOAT KORXONALARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHNING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY JIHATLARI Tursunqulov Shoxrux Rabbimqul o'g'li	176-181
37	OBTAINING COORDINATION COMPOUNDS OF SALICYLHYDROXAMIC ACID WITH 3D-METAL IONS AND STUDYING THE CRYSTAL STRUCTURE Khushbokov Abduvali, Jamshid Mengnorovich Ashurov	182-183
38	DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SYSTEM OF THE EDUCATIONAL CENTER Abdusaidov Asadbek Shuhrat o'g'li	184-189
39	i.CREATE A SOFTWARE DEMO PRESENTATION THAT WOWS PROSPECTS: 5 MISTAKES TO AVOID M.M.Musurmonqulova., N.A.Jomg'irova	190-193
40	IPOTEKA KREDITI ISTIQBOLLARI: IPOTEKA KREDITI BO'YICHA MUAMOLI VAZIYATLARGA YECHIM A'zamxo'jayeva Nihola	194-199
41	YASHIL KIMYO ASOSIDA EKOLOGIK XAVFSIZ TEXNOLOGIYALARNI ISHLAB CHIQISH VA SANOATGA JORIY ETISH Abduraxmonov Farrux Rashidovich	200-205
42	YOSHLAR TARBIVASIDA MA'NAVIYATNING O'RNI Eshqorayev Zayniddin Abdumo`minovich, Muzaffar Saitov Jumaydillayevich	206-208
43	O'G'IL VA QIZ BOLALARDA INTELLEKTUAL LIDERLIK KO'NIKMALARINING SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR (TAQQOSLOVIY TAHLIL) Ro'zmetova Munisa Ma'ruf qizi	209-211
44	KARDIOMIYOPATIYA TURLARI, MARFALOGYASI, YOSHGA NISBATAN BOG'LIQLIGI Toshqulov Javohir Husniddin o'g'li, Axmedov Ulug'bek Xolbek o'g'li	212-216
45	ZAMONAVIY O'ZBEK SHE'RIYATIDA FOLKLOR UNSURLARINING POETIK FUNKSIYASI Daminova Uzika Xo'shboq qizi	217-218

46	O'ZBEK TILIDAGI ANGLITIZM KOMPONENTLI MURAKKAB SO'ZLARING QIYOSIY TAHLILI Pardayev A'zam Allanazarovich	219-220
47	RAQAMLI DAVRDA HR ANALITIKASI VA SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISH Allamurodova Zuxra Alibekovna	221-225
48	SONLI HISOBLASH USULLARI: NAZARIY ASOSLARI VA TASNIFI Abduxamidov S.K.	226-229
49	MILLIY DRAMATURGIYA TARAQQIYOTIDA JANRIY-USLUBIY YANGILANISHLAR Shomurodova Dilorom Husanmurotovna	230-235
50	YOSH RAHBAR KADRLARDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI (DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARI MISOLIDA). Ruziboyev Temur Bahodirovich	236-241
51	RAQAMLI IQTISODIYOTDA MATEMATIK ALGORITMLARNING AHAMIYATI Musayev Sardor Xabibulla o'g'li, Ro'zimurodova Dilroz	242-251
52	O'ZGARUVCHAN KO'RSATKICHLI KUCHLI NOLINEAR DIFFUZIYA REAKTSIYA TENGLAMALARINING AVTOMODEL VA SONLI YECHIMLARI J.M.Toshtemirov, S. Toxirov	252-253
53	BOSHLANG'ICH SINFDAN IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNING MAYDA QO'L MOTORIKASINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR Tulqinova Maxsudaxon Murotjon qizi, Yuldashev S.J	254-266
54	KREDIT BOZORIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH: YANGI O'ZBEKISTON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI Maxamadiyev Alimardon Chariyarovich	267-270
55	ALLERGIK RINITDAN KELIB CHIQUADIGAN ASORATLAR VA EKSPRESS DIAGNOSTIK USULLAR Xursanov Asliddin Murat o'g'li, Odiljonov Ozodbek Odiljon o'g'li	271-276

56	QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI Eshqorayev Javohir Zayniddin o`g`li	277-280
57	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION FAOLIYATNI TASHKIL ETISH OMILLARI Komilova Gulnoza Kamoljon qizi	281-290
58	FAR-PANC MCP POLIMER REAGENTINING ERITUVCHILARDAGI ERUVCHANLIK XOSSALARI Xasanov Sirojiddin Salaydin o`g`li, Sherqo`ziyev Doniyor shermatovich	291-292
59	TURLI TARKIBLI ADRAS GAZLAMALARINING SIFAT KO'RSATKICHLARI TAXLILI U.B.Rajapova, G.A.Isakova, X.Sh.Farxiddinova,, F.T.Xolnazarova	293-298
60	YURIDIK XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING HUQUQIY ASOSLARI Lapasov Asliddin To'liqin o`g`li	299-301
61	POPULLOMALARDA UCHRAYDIGAN MORFOLOGIK O'ZGARISHLARNI BAHOLASH Xursanov Asliddin Murat o`g`li, Allaberdiyev Hamro Davron o`g`li	302-307
62	MINTAQANING OZIYQ-OVQAT BOZORI KON'YUNKTURASINI BAHOLASH USULLARI Abduraxmonov Adxamjon Sultonboyevich	308-311
63	IMPROVING THE ASSESSMENT OF WRITTEN LANGUAGE SKILLS IN MIDDLE SCHOOL LEARNERS USING TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES Ubaydullayeva Dilobar Dustbek kizi	312-315
64	YURAK QON-TOMIR KASALLIKLARIDA REABILITATSIYA Saidov Jasur Baxtiyorovich, Xolliyeva Moxigul Ravshanovna, Odiljonov Ozodbek Odiljon o`g`li	316-321
65	4-SINF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA PIRLS XALQARO BAHOLASH DASTURIDAN FOYDALANISH Tojiyev Husniddin Baxtiyorovich, Norkulova Nilufar Zokir qizi	322-327
	MUNDARIJA	328-333

